

Eszterházy Károly Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola

Ballabás Dániel:

A főrendiházi reform és a magyar főnemesség földbirtokviszonyai

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:

Dr. Pap József főiskolai tanár, PhD

A Bíráló Bizottság tagjai:

Dr. Romsics Ignác egyetemi tanár, az MTA tagja (EKE) — elnök

Dr. Kövér György egyetemi tanár, az MTA lev. tagja (ELTE) — hivatalos bíráló

Dr. Kaposi Zoltán egyetemi tanár, DSc (PTE) — hivatalos bíráló

Dr. Püski Levente egyetemi tanár, DSc (DE) — külső tag

Dr. Bartók Béla egyetemi docens, PhD (EKE) — titkár

Eger, 2018. december 31.

Azoknak, akik hittek bennem.

És azoknak is, akik nem.

TARTALOM

1. Bevezetés	4
1.1. Problémafelvetés	4
1.2. Historiográfia	6
1.3. Módszertan.....	17
2. A magyar főnemesség 1885-ben	28
2.1. Magyar és idegen főnemesek a dualizmus korában.....	28
2.1.1. A rendi korszak öröksége	29
2.1.2. Az állampolgársági jog megváltozásának következményei	35
2.1.3. Főnemesi rangemelések 1848 és 1885 között.....	37
2.1.4. Az indigenák főrendiházi tagságának megítélése a reformot megelőzően	43
2.2. A magyar főnemesség tagjai 1885-ben	45
2.2.1. A magyar főnemesség létszáma a szakirodalomban.....	45
2.2.2. Az 1886. évi VIII. törvénycikk és a magyar főnemesség.....	48
3. A főrendiház 1885. évi reformja	59
3.1. A főrendiházi reform személyi következményei Vörös Károly koncepciója szerint...61	
3.2. Újratervezés	82
4. A magyar főnemesség és a főrendiház tagsága 1885 és 1918 között	84
4.1. Főnemesi rangemelések Magyarországon a dualizmus korában	84
4.2. Az új főnemesek társadalmi helyzete.....	91
4.3. A magyar főnemesség személyi állományának alakulása 1885 és 1918 között	100
4.4. A magyar főnemesség által belakott földrajzi tér.....	102
4.5. A főrendiház tagsága 1885 és 1918 között.....	108
4.6. A főrendiház örökös jogú tagságának létszámát befolyásoló tényezők	125

5. Egy pillanatfelvétel: az 1911. évi Gazdacímtár adatai és a főrendiház örökös jogú tagjai. Főrendek, földbirtokosok — generációk, rokonsági kapcsolatháló	140
5.1. Az 1885 és 1918 közötti magyar főnemesség — hálózatos megközelítésben.....	142
5.1.1. A vizsgált személyi kör rokonsági-sógorsági kapcsolathálózata	142
5.1.2. Hálózatelemzési alapfogalmak (család)történések számára	150
5.2. A magyar főnemesség földbirtokviszonyai a dualizmus korában	156
5.2.1. A főnemesi nemzetség, mint rokonsági hálózat	157
5.2.2. A földbirtok átörökítésének sajátosságai a polgári korszakban	161
5.2.3. A hitbizományi öröklés sajátosságai.....	164
5.2.4. A dualizmus kori földbirtokviszonyok a szakirodalom alapján	185
5.2.5. A főnemesi földbirtokviszonyok makrostruktúrája 1911-ben	193
5.3. A fejezet, ahol szálak összeérnek.....	203
5.3.1. Családi és demográfiai viszonyok	204
5.3.2. A potenciális főrendek földbirtokviszonyai	216
5.3.3. Mekkora földbirtok kellett a cenzusnak való megfeleléshez?	231
5.3.4. Vagyonos kívülállók, vagyontalan örökös jogú tagok a főrendiházban.....	243
5.3.5. Mekkora jövedelem állt a 6000 koronás főrendiházi cenzus mögött?	253
5.3.6. A potenciális főrendek rokoni-sógori kapcsolathálózata.....	264
6. Összegzés, további kutatási perspektívák	281
7. Felhasznált irodalom, források	292

1. BEVEZETÉS

1.1. Problémafelvetés

Immáron több mint három évtizede, hogy 1986-ban, a Hajnal István Kör első konferenciáján elhangzott, majd a következő évben nyomtatásban is napvilágot látott Vörös Károly alapvető és azóta is sokat idézett írása a főrendiház 1885. évi reformjáról.¹ Vörös tanulmánya azonban nem pusztán, sőt talán nem is elsősorban az országgyűlés második kamarájának nagy jelentőségű, bár vitatott megítélésű átalakításáról szól. Ez csak a kiindulópontot szolgáltatva számára ahhoz, hogy megalapozzon egy nagyobb ívű, a magyar főnemesség dualizmus kori társadalomtörténetét feltárni készülő — végül meg nem valósított² — kutatási programot. Vizsgálata során a főrendiházi reform azon alapelvéből indult ki, mely szerint ténylegesen csak azok a főnemesek gyakorolhatják tagsági jogukat, akik „egyedül vagy velük egy háztartásban élő feleségük és kiskorú gyermekeik vagyonát is odaszámítva, a magyar állam területén oly földbirtoknak telekkönyvi tulajdonosai és haszonélvezői, vagy életfogytiglan haszonélvezői, vagy oly családi hitbizomány birtokosai, melynek az 1885. évre az új földadó kataszter alapján megállapított egyenes állami földadója a rajta levő lakházak és gazdasági épületek házosztály adójával együtt legalább 3000 forintot tesz osztrák értékben.” Számszerűen felmérte a ház reform előtti tagságát, majd megnézte, hogy a census alapján mennyien estek ki a szükségesnél kisebb földbirtok (pontosabban az utána fizetendő adó) miatt. „Végeredményben kiderült — írja Vörös — ..., hogy a magyarországi főnemesség családjai több mint felének, 55%-nak, tagjai 70%-ának ingatlan birtoka 1885-re már nem nyújtott 3 ezer forinton felüli adónak megfelelő jövedelmet.”³ Ennek nyomán mostanra általánosan elfogadott nézetté vált a szakirodalomban, hogy „az arisztokrácia egy része gazdasági értelemben ekkor már tönkrement, vagy legalábbis szerényebb anyagi pozícióba szorult vissza.”⁴

De valóban ilyen egyszerű lenne mindez? Két szám egymásból való kivonásával tényleg feltárulnak a dualizmus kori magyar főnemesség földbirtokviszonyai? Ez aligha hihető. Az

---

¹ „A főrendiház 1885. évi reformja. Egy kutatás terve és első eredményei”

² Vörös Károly (1926–1996) életművének bibliográfiáját lásd: Vörös 1996. 421–450.

³ Vörös 1987. 397–405.

⁴ Gyáni 2011. 65.

idézett végkövetkeztetés lényegi mondanivalóját természetesen nem vitatom. Úgy érzem viszont, hogy az így elénk táruló kép jelentős árnyalásra szorul. Ez a gondolat bátorított azokra a kutatásokra, melyek végül elvezettek ehhez a disszertációhoz. Dolgozatom tehát alapvetően Vörös Károly koncepciójának dekonstrukciójáról szól. Célom, hogy a főrendiházi tagsággal összefüggésben megvizsgáljam a korszak magyar főnemességének földbirtokviszonyait. Illetve egészen pontosan azokét a főnemeseket, akik elvi szinten szóba kerülhettek örökös jogú főrendiházi tagként. A két csoport ugyanis nem azonos, amire az alapfogalmak konceptualizálásával kívánok majd rámutatni. Ez rögtön fel is veti azt a kérdést, hogy egyáltalán mire használható a főrendiházi tagok névsora? Kik szerepel(het)tek ezen? Ott volt-e mindenki, aki ott lehetett volna? Ezek a problémák alapjaiban meghatározzák a forrásból levonható következtetéseket, tisztázásuk nem mellőzhető. Ugyanakkor a főrendiház tagjainak vizsgálata nemcsak a reform évére, hanem az 1885 és 1918 közötti időszak egészére vonatkozóan is elvégezhető, feltárva ezáltal az örökös jogú tagság fluktuációját. De vajon következtethetünk-e az így elénk táruló folyamatból a földbirtokviszonyok alakulására is? Milyen tényezők mozgatták a létszám hullámzását? A fenti vizsgálatok a főrendiház felől közelítik meg a földbirtokviszonyok kérdését. Azonban mindez fordítva, a földbirtokokból kiindulva is elképzelhető. A forrásadottságok miatt ebben az esetben már nem a folyamatokon van a hangsúly, hanem egyetlen időmetszet intenzívebb vizsgálatára helyeződik át a fókusz. Ezzel mintegy tovább árnyalható az eddigiekben kialakított kép. A középpontban ezúttal a család és a rokonság, illetve ezeknek a földbirtok és a vagyoni képesítés megszerzésében, átörökítésében játszott szerepe áll. Feltáruznak az aktuálisan élő főnemesek demográfiai viszonyai, családi és rokonsági kapcsolatai. Ezek tükrében megvizsgálom a földbirtokviszonyokat, majd a földbirtokviszonyok tükrében a főrendiházi jelenlétet. Olyan kérdésekre keresem ekkor a választ, mint hogy valóban a deklasszáldott főnemesek táborába tartoztak-e azok, akik nem voltak jelen a főrendiházban? És akik jelen voltak, azok tényleg vagyonos emberek voltak-e? Mekkora földbirtokra volt szükség a census teljesítéséhez? Vagyonilag hogyan differenciálódtak a tagságra képesített főnemesek? Mindeközben pedig időről időre felmerül a birtokviszonyok feltárásához használt gazdacímtár korlátainak, hibáinak, alkalmazási lehetőségének problémaköre is.

Elsőként azonban tekintsük át a téma historiográfiai és módszertani vonatkozásait!

1.2. Historiográfia

A magyar főnemesség 1848 utáni története nem tartozik a részletesen feltárt és feldolgozott témák közé. A második világháborúval záruló időszakban elsősorban az egyes nemzetségek genealógiájának összeállítása, valamint tagjaik közéleti aktivitásának bemutatása állt a történészek érdeklődésének középpontjában,⁵ s ha történet is kísérlet a főnemesség társadalomtörténeti szempontú bemutatására, a téma komplex elemzésére senki sem vállalkozott. Ehhez akkoriban még hiányzott a megfelelő időtávlat. A világháború után a főnemesség megítélése egyértelműen negatív színezetet kapott, történetének kutatása pedig évtizedekre teljesen háttérbe szorult. A napvilágot látott munkák, mint látni fogjuk, sokáig politikai és ideológiai szempontok által befolyásolva, a marxista történetírás sematikus társadalomképének és osztályharcos szemléletének megfelelő keretek között jelölték ki a főnemesség helyét a magyar történelemben. Ez a fajta megközelítés az 1980-as évekre már egyértelműen meghaladottá vált, a magyar főnemesség azonban ezt követően sem nagyon keltette fel a korszak kutatóinak érdeklődését. Mindebből következően a téma historiográfiai előzményei meglehetősen szerénynek mondhatók.

---

⁵ Az 1945 előtt megjelent genealógiai szakirodalomból bő válogatást közöl Baán – Gazda – Kállay – Kóczy 1984. A korszak mértékadó szakfolyóirata a Turul volt, amely a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság közlönyeként jelent meg 1883 és 1950 között. Megemlítendő még a Nagy Iván Családtörténeti Értesítő (1889–1901), a Genealógiai Füzetek (Kolozsvár, 1903–1914) és a Magyar Családtörténeti Szemle (1935–1944). Máiig alapvető és gyakran használt — bár nagyobb tévedésektől sem mentes — kézikönyvsorozat Nagy Iván Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal (I–XII. kötet és pótlék, 1857–1868), valamint Kempelen Béla Magyar nemes családok (I–XI. kötet, 1911–1932) című munkája. Utóbbi szerzőtől a Magyar főrangú családok (1931), továbbá a Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok (I–III. kötet, 1937–1939) című munka is említést érdemel. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a családtörténeti irodalom az első világháború előtt élte igazi fénykorát, amikor számos főnemesi nemzetség megíratta történetének monográfiáját, vagy okmánytárak formájában közzétette levéltárának legbecsesebb darabjait. Kempelen 1931-ben megjelent könyvének előszavában viszont már arról panaszkodott, hogy „a munkám iránti érdeklődés sokkal mérsékeltebb volt [ti. az előzetes várakozásokhoz képest], ... A reá fordított rengeteg időnek tehát csak egy kis töredéke visszfénylik a jelen kötetben, melyben a legtöbb családot — érdeklődésük teljes hiányában — valóban csak »dióhéj«-ban tárgyalhattam”. (Kempelen 1931. 3.)

Az említett műveken kívül se szeri, se száma a 19. század második felétől kezdődően, változó terjedelemben és színvonalon kiadott családtörténeti munkáknak, melyek részletes felsorolását jelen dolgozat keretében nem tekinthetem feladatommak. Az általam felhasznált hazai és külföldi szakmunkákat azonban természetesen feltüntettem az irodalomjegyzékben.

Szekfű Gyula az 1920-ban megjelent Három nemzedékének Társadalmi osztályok és mulasztások című fejezetében úgy vélekedett, hogy a „48-as törvényhozás papirosszabványai nem voltak elég erősek a régi társadalmi tagozat lerombolására és újnak a kialakítására: a jogegyenlőség főúri, köznemesi, jobbági osztályok közt társadalmi téren inkább csak névleg valósult meg”. Noha egyesek már — anyagi okokból, vagy szellemi szükségletből — polgári pályákon tevékenykedtek, a főnemesség jellegadó részét továbbra is a nagybirtokosokban látta. Felfogásában „Az igazi főúr fogalmát a nagybirtok és a vezető politikai szerep határozza meg”, ahol az utóbbi egyenes következménye az előbbinek. A politikai életben azonban, úgy vélte, nem az osztályérdek vezette a főnemességet, hiszen tagjai lényegében bármilyen irányzat mögé képesek voltak beállni, ha ott lehetőség kínálkozott számukra a vezérkedésre. Szekfű különösen elítélően szólt a parasztság tömegeit ellehetetlenítő, megyényi területekre, sőt az egész nemzetre ránehezedő latifundiumok tulajdonosairól. Őket „nem csekély felelőség” terheli a történelmi Magyarországot ért katasztrófáért.⁶ Az 1928-ban kiadott Magyar történet korszakunkra vonatkozó kötetében, ugyancsak Szekfű tollából, hasonló kép bontakozik ki: „Bár a rendi előjogokat már az 1848-i törvényhozás eltörölte, természetesnek kell találnunk, hogy műveltség, vagyon és ennél fogva politikai befolyás is az eddigi előjogosoknak régi politikai multtal bíró rétegében voltak, az arisztokráciát tevő főnemesek és a »bene possessionati« középnemesek kezében.”⁷ 1936-ban a Magyar Szemle hasábjain a magyar politikai érzék társadalmi alapjairól értekezve tovább árnyalta a dualizmus kori főnemességről korábban kialakított képet. Meglátása szerint az egykor egységes főnemesi osztály, társadalmi zártsága mellett, politikai szempontból a 19. század végére atomjaira hullott szét. Tagjai a politikába egyéni ízlés és hajlam szerint folytak be. A múltból örökölt társadalmi tekinthetőségük azonban fennmaradt, ezért „bárhová mentek, mindenütt vezéri szerepet kaptak és így egyébként kilátástalan és rossz ügyeket is képesek voltak fellendíteni.”⁸

Lakatos Ernő, aki Szekfű Gyulánál doktorált 1942-ben,⁹ ugyanezen évben A magyar politikai vezetőréteg 1848–1918. Társadalomtörténeti tanulmány címmel nyomtatásban is megjelentette az értekezését. Ebben professzorához hasonló húrokat pengetett: „jogilag

---

⁶ Szekfű 1920. 308–311.

⁷ Szekfű 1928. ???

⁸ Szekfű 1936. 303–304.

⁹ Egey 2001. 97.

1848 óta egyenlőség uralkodott politikai tekintetben is, mégis [a főnemességnek] szinte kizárólagos befolyása volt a törvényhozásra, de még a végrehajtásra is.” Ezt a tézist konkrét számadatokkal, számos példával igyekezett igazolni. Mindemellett sok szempontból árnyalta a dualizmus kori főnemességről addig ismert képet. Annak belső tagozódását illetően a politikai állásfoglalás különbözősége mellett származási és házasodási szempontokat is figyelembe vett (utóbbit a korra jellemző fajbiológiai frazeológiába csomagolva). Lakatos szerint a főnemesség továbbra is stabilan őrizte nagybirtokosi pozícióit, emellett érdekeltségekhez jutott a gazdaság tőkés szféráiban is. S bár az egyéb társadalmi csoportokkal való érintkezésről általában erősen elzárkózott, ezt az elkülönülést felülírhatták az üzleti érdekek. A 20. század elején már házassági kapcsolatok is erősítették a nagybirtok és a (zsidó) nagytőke szövetségét. A tanulmány végkicsengése az, hogy a főnemesség „nem lehet a magyarság tökéletes faji ideálja (...) sem vérségi alapjai, sem műveltsége, sem politikai tehetsége nem predesztinálta vezetésre”.¹⁰

Szekfűn és Lakatoson kívül Erdei Ferenc nevét kell még itt megemlítenem. Ő 1943-ban írta meg *A magyar társadalom a két háború között* címet viselő munkáját, amely ugyan a saját koráról szól, de az általa felvázolt „többszörösen összetett” társadalm szerkezetet 19. századi előzményekkel magyarázta. Erdei a társadalmi piramist függőlegesen kettéosztva éles határvonalat húzott a nemesi gyökerekből táplálkozó „történelmi nemzeti” és a jelentős részben zsidó hátterű „modern polgári” társadalom között. Ebben a struktúrában a főnemesség helyét a horizontális tagoló vonalak teremtette hierarchia csúcsán, a „történelmi arisztokrácia”, illetve a másik oldalon ennek megfelelő „polgári arisztokrácia” soraiban jelölte ki. Előbbit illetően a mondanivalójának lényege az volt, hogy „A történelmi tőkének, a földnek a birtokában s a társadalomvezetés történeti szerepeiben, tehát az állam és az egyház vezető pozícióiban együttvéve, szám szerint már kisebbség ebben a korszakban a születési arisztokrácia, ideértve a főnemesi címek viselőit és a cím nélkül is főrangú, de genere családok tagjait. Befolyásuk és presztízsük azonban ekkor is majdnem töretlenül érvényesül a társadalomvezetésben és a politikai életben, a nagybirtok tulajdonosai között pedig szám szerint is többségben vannak.” A piramis ellenkező oldalán egy „urizáló hajlamú polgárság” áll, amely a ka-

---

¹⁰ Lakatos 1942. 18–42.

pitalista fejlődés során felhalmozott vagyona mellé az előbbiekkal való házassági kapcsolatokkal, földbirtok vásárlásával, valamint nemesi és bárói címekkel biztosította magának a viszonylagos társadalmi tekintélyt. Ez azonban csak külsőség volt, amely nem vezetett el a két csoport egybeolvadásához, vagy egyenlővé válásához. A polgári oldalnak „Nincs tradicionálisan kiépített vezető szerepe az egész társadalom felett: csak uralkodótársi szerepe van, amelyben tőkés befolyásánál fogva ő az erősebb, azonban mégsem a döntőbb. Mindig csak tényleges erőtevézőkkel befolyásolja a társadalomvezetést, nem pedig állandósult politikai vezető szereppel.”¹¹ (A mű végül csak 1976-ban vált szélesebb körben ismertté.)

A két világháborúval keretezett korszak idézett szerzőiben közös tehát, hogy valamenynyien vezető szerepet tulajdonítottak a dualizmus kori magyar főnemességnek, illetve annak történelmi alapokon álló részének. Munkáikban azonban nem igazán törekedtek a kérdés árnyalt bemutatására. Mindez beleillik abba a korabeli közéleti diskurzusba, amely hasonló, a magyar nemzetre nézve hangsúlyozottan káros pozícióban láttatta a Horthy-korszak főnemességét.¹² Vagyis a bemutatott művek, ha úgy tetszik, a dualizmus kori előzményeket szállították ehhez. Szekfű és Lakatos sokszor nem is rejtette véka alá az erősen elítélő véleményét. Itt többnyire nem tudományos igénygel, vagy nem a mai tudományosság igényeinek megfelelő módon megírt munkákról van szó. Szekfű Három nemzedéke eleve érzelmi felindulásból születve kereste a Trianonhoz vezető okokat. Célja „a potenciális olvasók politikai orientálása volt a múltat erkölcsi és ideológiai példatárként felhasználva”.¹³ Ahogy Erdei munkája is nélkülözi a szakmai publikációktól manapság elvárt argumentációt, s éppen ezért az általa felvázolt társadalomszerkezet legalábbis erősen vitathatónak látszik.¹⁴ Lakatos ugyan számos érdekes szempontot felvetett a dualizmus kori főnemességgel kapcsolatban,

---

¹¹ Erdei 1976a. 23–30., 44–46.; Erdei 1976b. 49–50.

¹² Püski Levente megfogalmazásában: „A főnemesi réteg ... a közéleti diskurzusban egyfajta szimbólummá vált, mindannak a szimbólumává — úriság, merev társadalmi korlátok, a szociális kérdések iránti érzékenység és nemzeti elkötelezettség hiánya —, amit a különböző reformerők meg akartak szüntetni, meg kívántak változtatni”. (Püski 2008b. 101.) A nagybirtok, mint bűnbak kérdéskörben lásd: Kaposi 2013a. 276–284. A korabeli diskurzus fontosabb állomásai: Csekonics 1929. 161–164.; Weis 1929. 1–10.; Weis 1930. 126–145.; Wesselényi 1942.

¹³ Romsics 2007. 27.

¹⁴ Bővebben lásd: Gyáni 2001. 221–231.

retorikai bravúrokkal operáló érvelési technikája és következtetései azonban többnyire tudománytalannak hatnak. Munkája értékét leginkább az adja meg, hogy van. Sok kérdésben, jobb híján, mindmáig ez az egyetlen hivatkozási alap.

A vesztes második világháborút 1948–1949-ben követő kommunista hatalomátvétellel párhuzamosan megtörtént a hazai történetírás szovjetizálása is. Ennek egyik elemeként kötelező érvényű ideológiai alapvetéssé vált a társadalom kibékíthetetlenül ellentétes érdekű és egymással szakadatlan harcban álló osztályokra való tagolása. A kor történészei e sémában igyekeztek elhelyezni minden vélt vagy valós társadalmi csoportot. A Magyar Történelmi Társulat élére 1949-ben kinevezett Andics Erzsébet elnöki székfoglaló beszédében a korábban elhanyagolt „antifeudális és népi mozgalmak” történetének feltárását emelte ki prioritásként, míg a főnemesség ebben a kontextusban az „elnyomó és kizsákmányoló osztályok” képviselőjeként jelent meg. Hosszú bűnlajstromukon szerepel, hogy „ők voltak a Bécsből kiinduló gyarmatosító politikának évszázadokon keresztül a hűséges támaszai az országon belül. ... az ország sorsát intéző, hatalmas birtokokkal és méltóságokkal rendelkező neves arisztokrata családjaink túlnyomó része nyílt hazaárulással, a magyar nemzet érdekeinek áruba-bocsátásával alapozták meg anyagi és politikai hatalmukat. ... az 1867 után érvényesülő dualista politikának az volt az értelme elsősorban, hogy a nagybirtokos arisztokráciát minél sértetlenebbül átmentse a polgári társadalomba.”¹⁵

Maga Andics is ebben a szellemben látott neki A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben címet viselő háromkötetes forráskiadványának összeállításához, melynek első (a közölt iratok kronológiáját tekintve azonban a II.) kötete 1952-ben látott napvilágot. Egyik recenzánusa szerint a munka érdeme „a reakciós osztályok, a feudalizmus felszámolásával, az Ausztriától való elszakadással anyagi érdekei miatt szembenálló főnemesség és főpapság hazaáruló szerepének bemutatása, amelyet az uralkodó osztályok érdekeit kiszolgáló polgári történetírás természetesen elhallgatott, homályba burkolt. Rend-

---

¹⁵ Andics 1948. 3–4, 14. Elnöki székfoglaló a Magyar Történelmi Társulat 1949. március 27-i közgyűlésén.

kívül helyes tehát, hogy ez a kérdés nemcsak feldolgozásokban, hanem ennek a forráskiadványnak a segítségével is megvilágításra kerül.”¹⁶ (A sorozat III. kötete 1965-ben, míg a bevezető tanulmányt és a pótlásokat tartalmazó, nyíltan deklarált célkitűzéseit tekintve továbbra is a fentebb idézett recenzió szellemének megfelelni óhajtó I. kötet 1981-ben jelent meg.¹⁷) A fordulat utáni években kiadott munkák hangvétele szintén hasonló volt. Első kiadásban még a világháború alatt, 1943-ban látott napvilágot Mód Aladár 400 év küzdelem az önálló Magyarországért című könyve, amelynek 1945 után, egyre bővülő terjedelemben megjelenő újabb kiadásai jó ideig a magyar történelem egyetlen átfogó marxista szemléletű értelmezését jelentették.¹⁸ E felfogásban a „megalkuvást kereső” Batthyány-kormány (leszámítva Kossuthot) lényegében „a bécsi reakciónak és a császárhű arisztokráciának” a szekértolója és a forradalmi haladás kerékkötője volt. Később a szabadságharc leverése utáni önkényuralom egyik belső támaszaként jelenik meg a könyv lapjain a magyar nagybirtokos arisztokrácia, más megfogalmazásban „hazaáruló aulikus főnemesség”. A dualista rendszerben pedig „a bécsi reakció és a magyar birtokos osztályok” hatalmi osztozkodását, az ország „feudális birtokstruktúrájának” megőrzésére irányuló szövetségét látta a szerző.¹⁹

Bár a történész szakmán belüli ellentétek már Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála után a felszínre törtek, lényegi és hosszabb távon is érvényesülő változásokra azonban csak 1956 után került sor. Ekkor a rákosista időkben leginkább kompromittálódott történészeket (köztük Andicsot) a háttérbe szorították, majd a Kádár-rendszer konszolidációjával párhuzamosan, az 1960-as évek közepétől az ideológiai szigor és a szakmára nehezedő közvetlen politikai nyomás is némileg enyhült, a szakszerűség követelménnyé vált, a történészek nyitottabbak lettek a világra.²⁰ Ebben az időszakban a magyar történelem több, szintézis jellegű összefoglalása is megjelent. Az általam vizsgált időszakot tekintve elsőként a „kétkötetes” Magyarország története látott napvilágot 1964-ben. Ezt követően 1972-ben jelent meg a már két évtizede készülő egyetemi tankönyvsorozat negyedik kötete, Magyarország története 1849–1918. címmel. Végül a „tíz kötetes” Magyarország története sorozat minket érintő két

---

¹⁶ Felhő 1954. 279.

¹⁷ Andics 1952-1981.

¹⁸ Romsics 2011. 352–355., 381–382.

¹⁹ Mód 1954. 198–200., 259–260., 298–299., 356.

²⁰ Romsics 2011. 395–412.

kötete 1978-ban (1890–1918) és 1979-ben (1848–1890) hagyta el a nyomdát. Mindhárom munka közös vonása, hogy a neoabszolutista időszak főnemesi társadalmáról szóló részt Szabad György írta meg, míg a századforduló körüli főnemességet Hanák Péter mutatta be.

Szabad mondanivalójának középpontjában — hol hosszabb, hol rövidebb terjedelemben kifejtve — „a pozícióőrző nagybirtokos arisztokrácia” áll, vagyis annak hangsúlyozása, hogy „A vezető réteget továbbra is a nagybirtokos arisztokrácia alkotta. Arisztokrata és nagybirtokos volta egyaránt latba esett pozícióőrzésében. Alig halványuló jelentőséggel az előbbi, megújult formában és tartós érvénnyel az utóbbi.” Szerinte nagyrészt a „feudális rendszer összeomlásából átmentett” birtokaikból származó óriási jövedelemnek volt köszönhető, hogy sikeresen restaurálták vezető helyzetüket a politikai, kulturális és társadalmi életben, s mindeközben még újabb pozíciókat is szereztek a szerveződő hitelintézetek, biztosító társaságok, vasúttársaságok, ipari üzemek vezető testületeiben. Ehhez képest magáról a főnemesi társadalomról sajnos csak kevés konkrétumot tudhatunk meg: házassági kapcsolataikban, életvitelükben, szórakozásukban „szinte zárt kasztként” álltak a hazai társadalom élén, szigorúan elkülönülve nemcsak az egyszerű emberektől, de többnyire még a birtokos köznemesség tagjaitól is. Ugyanakkor tovább erősödtek rokoni összeköttetések a Lajtán túli főnemességgel.²¹ Szabad tehát alapvetően a két világháború között megjelent munkák által kijelölt úton haladt a főnemesség helyzetének felvázolása során. Mindez 1964-ben még egy jól érzékelhető marxista mázba volt csomagolva (a „porosz utas” agrárfejlődés hangsúlyozása, a nagybirtokon élő népek sanyarú helyzetének ecsetelése, a szabadságharc leverésében játszott állítólagos szerep felemlegetése). A későbbiekben azonban ez már elmaradt.

Hanák társadalomképe, amelyet először az 1962-ben megjelent Vázlatok a századelő magyar társadalmáról című tanulmányában fejtett ki, nagyban hasonlított Erdei elképzeléséhez. (Noha Erdei munkája ekkor még kéziratban lappangott.) Eszerint Magyarországon „A feudális társadalomszerkezet lassan bomlott fel, és hagyományos formáiba zárkozva sokáig inkább szimbiózisban, mint szerves egységben élt együtt a tőkés rendnek mellette, de jórészt nem belőle kifejlődő új osztályaival. (...) Sajátos kettősség jellemezte tehát társadalmunk különböző emeleteinek lakóit: a feudális eredetű régi és az újonnan feltört osztályok — alapér-

---

²¹ Szabad 1964. 21–24.; Szabad 1972. 65–66.; Szabad 1979. 581–584.

dekeikben közös, mégis diszharmonikus — együttélése. Így a felső emeleten a századfordulóra két osztály osztozott a hatalomban: a nagybirtokos osztály és a fináncburzsoázia, bár a nagyobb rész és tekintély, az államapparátus kulcspozíciói, a hatalom látványos posztjai és jelvényei még mindig az előbbinek jutottak.”²² Ezen az alapon állva Hanák a szóban forgó három szintézisben egyre terjedelmesebb és differenciáltabb módon mutatta be a századforduló Magyarországnak főnemességét, melynek „hatalma a századelőn is változatlanul és csorbíthatatlanul látszott” ugyan, de e „csorbíthatatlanul látszó tekintély reálértéke azonban az idők rendjén lassacskán — szinte alig észrevehetően — devalválódott.” A főnemességben belül „egyre inkább a modernizálás és a vagyon, a tényleges társadalmi-politikai funkció húzta meg a ... csoporthatárokat”. A részben idegen eredetű „latifundiális arisztokrácia” és a „szegényebb sorsú, kopottabb címerű — főként erdélyi és felvidéki — »fertálmánások«” között számos fokozat figyelhető meg a főnemességben belül. Mellettük a rangemelések révén kiforrálódott a korszakban egy katonai-hivatalnoki és egy polgári eredetű, de parvenünek tekintett arisztokrácia is. A közéletben betöltött funkcióját tekintve a főnemesség egyértelműen visszaszorulóban volt, „ha vezérkedett is, inkább követte, mint irányította a közvéleményformáló áramlatokat.” Nagy többségük pedig — úgy tűnik, ezt nemcsak 1964-ben, de még 1978-ban sem lehetett indulatoktól mentesen megfogalmazni — „üres, parazita életet élt”. Végezetül némi képet kapunk, igaz, kifejezetten sematikus tálalásban, „a társas érintkezésében és életmódjában továbbra is erősen elzárkózó kasztot” alkotó arisztokrácia lakóhelyéről, neveltetéséről, házassági és szórakozási szokásairól.²³

Az 1970-es évek közepétől kezdve Magyarországon is megélné a társadalomtörténet iránti érdeklődés, melynek egyik első hozadéka Erdei Ferenc — fentebb már többször említett — kéziratának publikálása volt 1976-ban, a Valóság folyóirat hasábjain.²⁴ Ugyanebben az évben az MTA Történettudományi Intézete munkatervet tett közzé az új- és legújabbkori (az 1848 és 1945 közötti időszakot átfogó) társadalomtörténeti kutatások témakörében. Az ebben felvázolt számos feladatból a disszertációm témája szempontjából a földbirtokos társadalmon belüli mozgások vizsgálatának szükségessége érdemel figyelmet. Az elképzelés

---

²² Hanák 1962. 215–216.

²³ Hanák 1964. 183–184.; Hanák 1972. 367–369.; Hanák 1978. 435–441.

²⁴ Csíki – Halmos – Tóth 2003. 226–227.

szerint az erre irányuló kutatások a gazdacímtárakon, vagy ahhoz hasonló forrásokon alapulnának, és annak kiderítését céloznák, hogy „a kapitalizmusban mennyire beszélhetünk stabil földbirtokos osztályról és hogy e földbirtokosságban milyen arányban, milyen stabilitással és milyen birtokkategóriákban szerepelnek az egykori nemesi birtokosok, tőkés polgárok és parasztpolgárok, ill. bérlők.”²⁵ Mindez magában hordozta a lehetőséget a dualizmus kori főnemesség földbirtokosi pozícióinak és ezáltal az „osztályhelyzetének” átértékelésével kapcsolatban is. Itt elsősorban Puskás Julianna, Kolossa Tibor, valamint Eddie M. Scott nevét és munkáit kell megemlíteni.²⁶ Az nem állítható, hogy minden szempontból kiaknázták volna gazdacímtárakban, mezőgazdasági statisztikákban rejlő lehetőségeket. De mindenesetre valamelyest tényleg sikerült árnyaltabbá tenniük az összképet. Eddie M. Scott két gazdacímtár adatainak feldolgozásával mutatta be a főnemesség — és más társadalmi csoportok — birtokviszonyainak változását 1893 és 1935 között, a trianoni országhatárok területén belül. Összegző megállapítása szerint „Mindkét vizsgált esztendőben a nem-arisztokrata személyek tulajdonában több föld volt a 100 hold feletti kategóriában, mint az arisztokraták kezében. A címzetes arisztokrácia tehát 1893-ban sem »birtokolta az országot«. Nagybirtokosi pozícióik, amelyek főleg a Dunántúlra összpontosultak, romlottak a vizsgált időszakban.”²⁷ Szintén a társadalomtörténeti igénygel fellépő munkák közé sorolható Vörös Károlynak a főrendiház 1885. évi reformjáról írt tanulmánya, amelyben a főnemesség erőteljes vagyoni differenciálódására kívánt rámutatni.²⁸ Ezt, mint a dolgozatomat ihlető alapvető forrást, a későbbiekben számos szempontból megvizsgálom majd.

Az ígéretes kezdet után a hazai társadalomtörténet-írás sajnos nem fordított különösebb figyelmet a dualizmus kori magyar főnemesség egészére. Az első kiadásban 1998-ban megjelent, Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig című munka vonatkozó részét Kövér György készítette el. A szerző nem a hagyományosnak mondható — egyébként sok szempontból problémás — hierarchikus modellt követte a társadalom szerkezetének ábrázolásakor, hanem egy többdimenziós struktúra-elemzés mellett döntött. Így a főnemességnek is szükségszerűen jóval kevésbé hangsúlyos hely jutott a munkában.

---

²⁵ Vörös – Orbán – Sándor 1976. 735–737.

²⁶ Puskás 1959.; Puskás 1960.; Puskás – Eddie – Lánc 1977.; Kolossa – Puskás 1978.; Eddie – Hutterer – Székely 1990.; Puskás 1992.,

²⁷ Eddie – Hutterer – Székely 1990. 346.

²⁸ Vörös 1987. 397–405.

(Szemben a könyv második, Gyáni Gábor által írt részével, ahol egy teljes fejezetet kapott a Horthy-korszak főnemessége.) Kövér a vagyon- és jövedelemmegoszlás, valamint rang és presztízs, mint strukturáló tényezők kapcsán érinti a főnemességet. A vagyoni és jövedelmi különbségek bemutatásán túl kísérletet tett a főnemesség rendi helyzetének a megszokottól eltérő, a jogi értelmezésnél árnyaltabb, Max Weberre visszavezethető viselkedésszociológiai megközelítésére is.²⁹

A fentiekben megemlített, jobbára összefoglaló jellegű műveken kívül természetesen számos további, részint tudományos, részint népszerűsítő jellegű munka is érintette a dualizmus kori magyar főnemesi társadalmat, illetve annak egyes tagjait. Így életrajzi monográfiák,³⁰ memoárok, naplók, levelezések,³¹ genealógiák³² és családtörténetek,³³ uradalom- és gazdaságtörténeti munkák,³⁴ művelődéstörténeti megközelítések³⁵ egész sora hagyta el a nyomdát az utóbbi évtizedekben. Ezeket pusztán egymás mellé pakolgatva azonban nem áll össze a kép. Önmagukban nem pótolhatják a hiányzó alap kutatásokat. A magam részéről ma is helytállóan vélem azt a gondolatot, amit Benda Gyula még 1996-ban fogalmazott meg a

---

²⁹ Kövér 2004. 88–91., 99–101.

³⁰ Például: Hajdu 1978.; Buda 1997., Romsics 1999.; Czeininger 2001.; Vermes 2001.; Ablonczy 2005.; Egyed 2005.; Holec – Pál 2006.; Cieger 2008.; Püski 2016.; Kozári 2018.

³¹ A hajdan igen gazdag magyar memoárirodalom folytatásaként még a rendszerváltás előtt látott napvilágot például Károlyi Mihály, valamint felesége, Andrássy Katinka visszaemlékezése. (Károlyi 1982. és Károlyi 1978.) A sokat idézett kötetek különös érdeme, hogy bevezető fejezeteikben megelevenedik a századelő magyar főnemességének (pontosabban: a szerzők szűkebb főnemesi környezetének) a világa. Idősebb Andrássy Gyula családjának 1860-as évekbeli mindennapjaiba enged betekintést a gyermekei mellett alkalmazott angol nevelőnő, Mary Elizabeth Stevens közelmúltban publikált levelezése. (Cieger 2007.) Újabban az Európa Könyvkiadó és a Szépművészeti Könyvek Kiadó gondozásában sorozatban jelennek meg (újra) a főnemesek által írt visszaemlékezések.

³² A széles mezőnyből messze kiemelkedik Gudenus János Józsefnek A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája (I–V. kötet, 1990–1999) című műve, amelyet magam is sokat forgattam a disszertációm készítése közben.

³³ Az 1945 előtt virágzó családtörténeti szakirodalom folytatásaként néhány főnemesi nemzetség történetének feldolgozása is elkészült. (Pozsonyi 2002.; Bessenyei 2005.; Szirmay 2005.; Donatello 2007.) Utóbbiakhoz hozzá kell viszont tenni, hogy sajnálatos módon az újabb szakirodalom sem mutat nagyobb társadalomtörténeti érzékenységet a régebben megjelent munkáknál, vagyis jellemzően még mindig egyoldalúan a vitézkedésre és a közéleti tevékenységre fókuszálva, tagjait a társadalmi kontextusukból teljesen kiragadva mutatják az adott nemzetség történetét.

³⁴ Szabad 1957.; Für 1969.; Hőgye 2001.; Kaposi 2001.; Kaposi 2003.; Hegedűs 2012.; Kaposi 2012a.; Kaposi 2012b.; Kaposi 2013b.; Kaposi 2014.; Kaposi 2015.

³⁵ Baji – Csorba 2006.; Sisa 2007. Itt említhetők meg a Magyar Kastélylexikon sorozat kötetei is.

magyar társadalomtörténet-írás problémáin való töprengés közben: „Az összkép bizonytalan, a nemesi társadalom és a modern, polgári Magyarország közötti átmenetek pedig szinte teljesen ismeretlenek. Nagy hiány az arisztokrácia 18–19. századi társadalomtörténete.”³⁶ Szekfű Gyula, Lakatos Ernő, Erdei Ferenc, Szabad György és Hanák Péter inkább benyomásokon és kiragadott példákon, mintsem rendszeres kutatásokon nyugvó, időközben klisévé meredett megállapításai továbbra is a gerincét adják az újabb összefoglalásoknak.³⁷ Ugyanakkor az ezeket némileg árnyalni képes társadalomtörténeti munkák is már évtizedekkel ezelőtt láttak napvilágot. Örvendetes fejlemény viszont, hogy Tóth-Barbalics Veronika az utóbbi években tanulmányok egész sorát publikálta a dualizmus kori főrendiházzal kapcsolatban, melyekben számos vonatkozásban érinti a korabeli főnemességet is.³⁸ Írásai természetesen gyakran előkerülnek majd a dolgozatomban.

Bár a rendszerváltás óta már semmiféle politikai béklyó nem akadályozza a dualizmus magyar főnemesi társadalmának tudományos megismerését, eddig senki sem szánta rá magát a téma komplex és rendszeres vizsgálatára. Ezt azért is furcsának érzem, mert az imént számba vett szakirodalomból egyébként egy befolyásos, sok tekintetben vezető szerepet játszó, jelentősnek tűnő társadalmi csoport képe bontakozik ki. (Függetlenül attól, hogy mindez milyen viszonyban van a valósággal.) A vizsgálatok ilyen mértékű hiányának bizonyos szempontból persze örülök, hiszen nagy perspektívát jelent a saját kutatásaim számára. De egyúttal nagy nehézséget is okoz, mivel a szakirodalmi előzmények szinte teljes hiánya miatt alig van mire építkezni. Nemcsak a részletkutatások hiányoznak, hanem az alapok sincsenek még lerakva. Disszertációmban így olyan dolgokkal is foglalkoznom kellett, amelyek talán nem tartoznak annak legszorosabban vett tárgyához. Arra nyilvánvalóan nem vállalkozhattam, hogy bepótlom az elmúlt száz év minden mulasztását. Éppen ezért a felvetett kérdések egy

---

³⁶ Benda 2003. 32–33.

³⁷ Dobszay – Fónagy 2003. 435–438.; Romsics 2005. 54–56.; Baji – Csorba 2006. 7–11.; Püski 2008a. 82–92.; Katus 2012. 502–503.

³⁸ Tóth-Barbalics 2010a., Tóth-Barbalics 2010b., Tóth-Barbalics 2011., Tóth-Barbalics 2017a., Tóth-Barbalics 2017b., Tóth-Barbalics 2017c., Tóth-Barbalics 2018. Természetesen nem feledkezhetünk el monumentális terjedelmű doktori disszertációjáról sem, amelyben elsősorban intézmény- és politikaitörténeti szempontból, de a társadalomtörténeti kérdéseket sem megkerülve mutatja be a dualizmus kori magyar főrendiházat. (Tóth-Barbalics 2015.) A főrendiházi reformmal kapcsolatban lásd még: Szalai 1997., Püski 1992., Szalai 2012.

részét nem is tudtam lezárni, jelezvén, hogy az adott területen további kutatások szükségesek. A dolgozat témáját azonban, a lehetőségekhez képest, igyekeztem alaposan körül járni.

1.3. Módszertan

Amikor 2006 tavaszán, a következő évi Országos Tudományos Diákköri Konferenciára készülve, először kapcsolatba kerültem a tudományos kutatás világával, a maihoz képest gyökeresen más feltételek között kezdtem meg a munkát. Hordozható számítógépem már volt ugyan, de maga a tevékenység fizikailag a forrásokat őrző könyvtárakhoz, levéltárakhoz kötődött. Saját digitális másolatok készítésére akkoriban nemigen volt lehetőség, talán igény sem, az elektronikusan rendelkezésemre álló anyagok pedig az Arcanum néhány CD-n, DVD-n megjelentett kiadványára korlátozódtak. Az azóta eltelt bő egy évtizedben azonban az információs társadalom általános térnyerése olyan mértékű változásokat eredményezett, amelyek alaposan kitágították a történelemtudomány terén folyó kutatások lehetőségeit is. Az utóbbi években mintegy 20 millió oldalnyi magyar vonatkozású történelmi szakirodalom és egyéb forrás került digitalizálásra, majd közzétételre az interneten. Az így (egyelőre) el nem érhető anyagokról digitális fényképmásolatot készíthetünk, amelyre kiváló eszköz az immáron minden zsebben ott lapuló okostelefon. Ingyenes szoftverek sora segíti a kutatási anyagok tárolását, rendszerezését, az adatok feldolgozását és vizuális megjelenítését. Mindezzel párhuzamosan elhalványodóban van a nagy fővárosi közgyűjteményektől való földrajzi távolság jelentősége. Ugyanakkor a történészek körében hagyományosnak számító és magától értetődő szakmai kompetenciák mellett megjelent — és a rohamosan digitalizálódó világunkban alighanem egyre hangsúlyosabb lesz — az alapszintű számítógépes ismereteken túlmutató „digitális írástudás” követelménye is.

A történelemtudomány és a számítástechnika kapcsolata azonban egyáltalán nem újkeletű fejlemény, hiszen több mint fél évszázadra tekint vissza.³⁹ Ebbe az együttműködésbe, némi fáziskéséssel ugyan, de a magyar történészek is viszonylag hamar bekapcsolódtak.⁴⁰ A számítógépek iránt érdeklődést tanúsító hazai történészeket inspiráló, akkoriban kurrensnek számító historiográfiai és tudományelméleti hatásokat a közelmúltban Káli Róbert foglalta össze a *Kvantifikáció és történetírás Magyarországon az 1960-as, 1970-es években* című tanulmányában. A szerző szerint lényegét tekintve egy olyan történetírói irányzatról van szó, amelyben a társadalomtudományok területéről importált elméletek, modellek, paradigmák, valamint a matematikából kölcsönzött elemzési módszerek játszották a központi, jellegadó szerepet. E közösnek mondható nevező mellett azonban világszerte számos, egymással versengő iskola tevékenykedett a társadalom- és a gazdaságtörténet területén. Magyarországon a szovjet történészekén túl — és később egyre inkább — a francia *Annales* folyóirat körével kiépülő kapcsolatok szállították a fő muníciót az irányzat recepciójához. Emellett kisebb mértékben a lengyelországi és (Eddie M. Scott, John Komlos révén) az amerikai kapcsolatok hatása is említésre méltó. Ahogy mindenütt, úgy idehaza is megosztotta a szakmát a történetírás ezen új fejleménye, támogatói mindvégig kisebbségben voltak a szkeptikusokkal és ellenzőkkel szemben.⁴¹

---

³⁹ Granasztói György az 1960-as évek közepére datálta az első, kifejezetten számítógéppel végzett szovjet és amerikai történelemtudományi kutatások összefoglaló eredményeinek közzétételét. (Granasztói 1972. 31.)

⁴⁰ Magyarországon a témába vágó első elméleti publikáció *Elektronikus (sic!) számológépek alkalmazása a történettudományban* címmel 1964-ben jelent meg Valentin Alekszejevics Usztyinov szovjet történész tollából. (Usztyinov 1964. 23–58.) 1972-ben már a gyakorlatban is megmutatkoztak az első eredmények. Lásd: Puskás – Lánc 1972. 537–539.; Csernok – Ehrlich – Szilágyi 1972. 539–542.; Varga – Veress 1972. 542–548.; Cseh – Haraszti – Veress 1972. 548–553.

⁴¹ Káli 2017. 62–85. 1993-ban Benda Gyula, Laszlovszky József és Romhányi Beatrix *History and Computing in Hungary* cím alatt foglalta össze az addigi elért eredményeket. (Benda – Laszlovszky – Romhányi 1993. 39–59.) 1996-ban Benda Kálmán és Halmos Károly szerkesztésében *Számítástechnika, kvantifikáció és történelem. A magyar irodalom bibliográfiája* címmel összeállítás jelent meg a téma elméleti szakirodalmából. (Benda – Halmos 1996. 279–286.)

Ezen kutatások az adatokat tömeges mennyiségben tartalmazó források feldolgozásával kívánták megvalósítani tudományos programjukat, amely önként feltételezte az ezt lehetővé tevő modern számítástechnika eszköztárának bevetését. Az akkoriban többé-kevésbé korszerűnek mondható számítógépek természetesen sem a teljesítményükben, sem a „felhasználói élmény” tekintetében, sem az elterjedtségükben nem versenyezhetnek a mai társaikkal.⁴² A szobányi méretről szépen-lassan szekrény, majd végül egy nagyobb doboz méretűvé zsugorodó gépeket igénybe venni óhajtó történészeknek adminisztratív és technikai problémák tömegeivel kellett megküzdeniük. Nem csodálkozhatunk tehát azon, ha a korabeli viszonyok közepette csak kevés vállalkozó akadt erre a lassú, nehézkes, bizonytalan végkiemtetelű, jórészt szakmai ellenszélben végzett munkára.

A kezdeti lendület után az 1970-es évek végére a kvantitatív alapokon nyugvó társadalomtörténet-írás világszerte válságba került,⁴³ ami hamarosan Magyarországon is éreztette a hatását. 1972-ben Hanák Péter még úgy vélte, hogy bár „a számítógép történettudományi alkalmazásával egy jó évtizedes késésben vagyunk a nyugati, a francia, amerikai, és jó néhány éves késésben a szovjet történészekkel szemben”, de ezt a lemaradást az előnyünkre fordíthatjuk azzal, hogy csak a jól bevált gyakorlatokat vesszük át tőlük.⁴⁴ A nemzetközi tendenciákat is figyelemmel kísérő hazai történészeknek azonban szembesülniük kellett azzal, hogy a kvantitatív történetírást korábban lelkesen támogató nyugati kollégáik egyre inkább a mentalitástörténet, majd a történeti antropológia, esetleg a mikrotörténelem irányába tájékozódnak. 1981-ben Gyáni Gábor már azt sem tartotta kizártnak, hogy a történetírás ezen tendenciája egyenesen zsákutcának bizonyul majd.⁴⁵ A gazdaságtörténet-írás szemszögéből nézve pedig Kövér György utóbb úgy vélekedett, hogy „a kliometria megmaradt Magyarországon honosítatlan nemzetközi növénynek, amely nem eresztett itthon gyökereket”.⁴⁶ Ez a historiográfiai fejlemény egy időre magával rántotta a számítógépeket is, amelyek szakmai szerepe

---

⁴² 1960-ban összesen 5 db, 1965-ben 21 db, 1970-ben 147 db, 1975-ben 548 db, 1980-ban 1272 db, végül 1985-ben 19 796 db számítógép üzemelt az országban. (Sulok 1986. 11.) Az adatfeldolgozás körülményességének érzékeltetésére kiváló példával szolgál Az adattárolás és adatvisszakeresés újabb módszereiről című, 1968-ban íródott cikk. Lásd Hoppál 1968. 264–272.

⁴³ Benda – Szekeres 2007. 359.

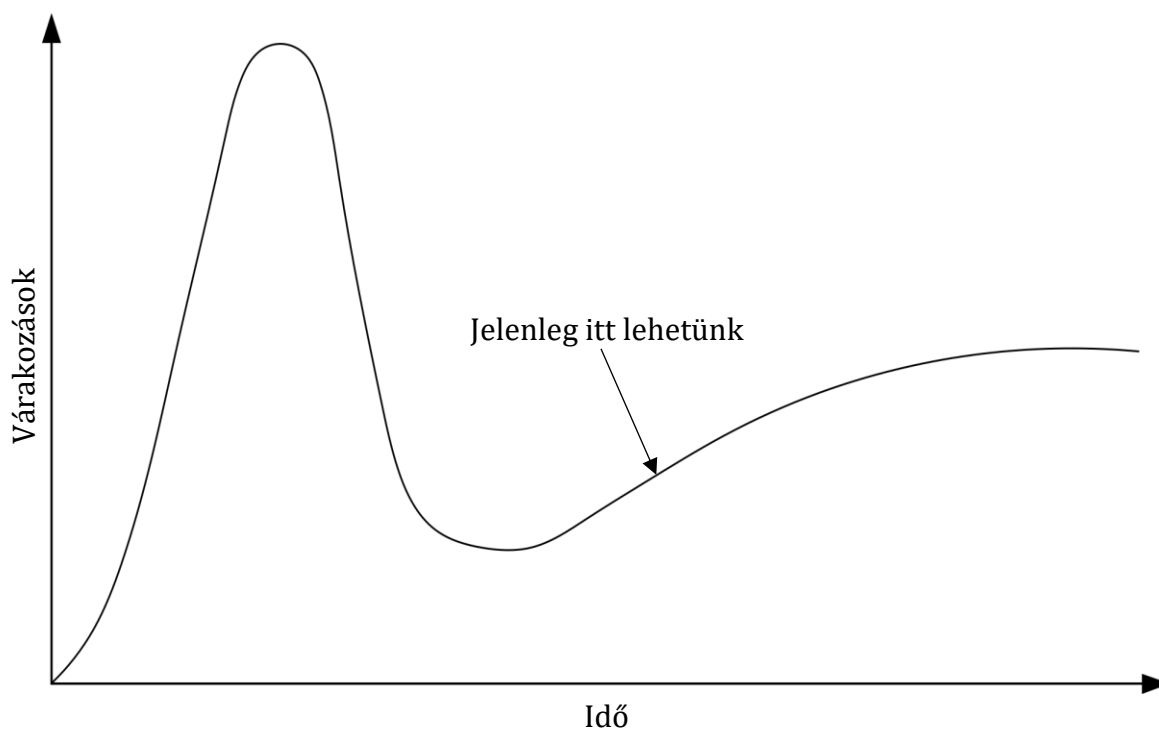
⁴⁴ Számítógépek és a történettudomány 1972. 562–563.

⁴⁵ Gyáni 1981. 94.

⁴⁶ Kövér 2013. 201.

ekkoriban elválaszthatatlanul összemosódott ezekkel kutatásokkal.⁴⁷ Mire az 1990-es évek végére a személyi számítógépek széles körben elterjedté váltak Magyarországon, addigra szinte minden érdeklődés megszűnt a téma iránt. Úgy látszott, hogy a PC-k valamiféle drága írógépként találják meg a helyüket a történészek eszköztárában.

A számítástechnika napjainkban tapasztalható széleskörű szerepe azonban felveti azt a kérdést, hogy milyen kapcsolatban van ez a fentebb részletezett előzményekkel. Az brit történészek tollából eredetileg 1993-ban, majd Magyarországon 1996-ban megjelent Számítógép a történettudományban című munka szerzői a könyvük első fejezetének a következő címet adták: „Történettudomány és számítástechnika: a második forradalom”. A személyi számítógépek megjelenése és elterjedése tehát az ő olvasatukban egy új korszak nyitányát jelentette.⁴⁸ Mindez azonban egy folyamat részeként is elképzelhető, amely jól szemléltethető az úgynevezett Hype-görbével.

1. ábra
A számítástechnika történelemtudományi alkalmazásának Hype-görbéje

⁴⁷ Erre Benda Gyula mutatott rá Granasztói György „A történész és a mérés — egy modell korlátai” című írására reflektálva. (Benda 1979. 105.)

⁴⁸ Mawdsley – Munck 1996. 15.

Az amerikai Gartner elemzőcég által kifejlesztett Hype-görbe azt mutatja meg, hogy az idő előrehaladtával hogyan alakulnak a technológiai újdonságokhoz kötődő várakozások. Eszerint a kezdeti időszakban az új termékhez — nevezzük így jelen esetben magát a számítógépet, vagy a történetírás adott módszertani, elméleti hátteret — általában túlzó remények kapcsolódnak, amelyeket konkrét eredmények egyelőre nem támasztanak alá. Ekkor egyesek a kivárássra rendezkednek be, míg mások elkezdik használni a terméket. Ez a korai időszak számos sikertörténetet, de számos kudarcot is eredményez. Viszonylag hamar egyértelművé válik azonban, hogy a kezdeti ígéreték és várakozások közel sem maradéktalanul fognak valóra válni. Ezért sokan kiábrándulnak a termékből, amelynek megítélése meredeken zuhanni kezd. Idővel viszont a (továbbfejlesztett) termék valóban előnyös tulajdonságai szélesebb körben is ismertté válnak, így a hozzá fűzött és immáron realisabb talajon álló várakozások ismét emelkedésnek indulnak.⁴⁹ A számítástechnika és a történelemtudomány kapcsolatát ennek analógiájaként elképzelve jelenleg valahol az utóbbi szakasz elején tarthatunk. A folyamat kifutását nem ismerhetjük még, de az biztosnak látszik, hogy meg sem közelítettük a szakmailag értelmesnek mutatkozó lehetőségek felső határát.

A történészek és a számítástechnika barátkozásának legújabb szakaszát az 1990-es évek vége óta a digitális történelem (digital history, Digitale Geschichtswissenschaft) elnevezéssel illetik.⁵⁰ A disszertációját író doktorandusz szemszögéből nézve ez lényegében nem más, mint a digitális médiumok és a modern informatika eszköztárának intenzív használata a történelem kutatásában és az eredmények disszeminációjában. A gyakorlatban szerepet játszik a források és a szakirodalom felkutatásában, összegyűjtésében, ezek rendszerezésében, az információk és adatok kinyerésében, hatékony tárolásában, visszakeresésében, kombinálásában, vizuális megjelenítésében, a jegyzetelésben, valamint más kutatókkal való együttműködésben. A digitális történelem megjelenése a humán tudományok digitalizálódásának folyamatába illeszkedik. Térnyerését ugyanúgy szakmai viták, lelkes hívek és vehemens ellenzők kísérik, mint annak idején a kvantitatív jelző alá sorolt kutatásokét. Ugyanakkor hiba lenne a történészek két táboráról beszélni. Hiszen manapság már valamilyen szinten

---

⁴⁹ <https://www.gartner.com/technology/research/methodologies/hype-cycle.jsp> (A letöltés ideje: 2018. július 28.)

⁵⁰ A témában megjelent összefoglaló művek: Cohen – Rosenzweig 2006.; Schmale 2010.; Weller 2013.; Dougherty – Nawrotzki 2013.; Graham – Milligan – Weingart 2015.

mindenki digitális történész, még azok is, akik egyébként idegenkednek ettől a gondolattól. Nem törésvonalakról van szó tehát, hanem inkább árnyalatokról. Mindenesetre világszerte nagy érdeklődés mutatkozik a téma iránt. Egy egyszerű internetes kereséssel bárki meggyőződhet arról, hogy amerikai és nyugat-európai egyetemek tucatjain működnek kifejezetten a digitális történelemre specializálódott tanszékek, központok, intézetek. Kutatási és oktatási programok, kurzusok, konferenciák, workshopok, ösztöndíjak, látványos projektek tömkelege tárul ilyenkor az érdeklődő szeme elé. Egy igazán 21. századi, interdiszciplináris megközelítésről van szó, amelyben a határvonalak sokszor elmosódnak az egyes részterületek között. Érzésem szerint ebből kimaradni nem lehet, ez hasztalan igyekezet. De nem is érdemes, mert a világ olyan irányba tart, ahol felértékelődnek az itt szerepet játszó, a szűken vett szakmán kívül állók érdeklődésére is számot tartható kompetenciák.⁵¹ Napjainkban, amikor a közéleti diskurzusban sokszor az anyagi értelemben vett hasznosság szempontjából tétetnek mérlegre a bölcsészettudományok, talán ez sem egy elhanyagolható szempont.

Magyar szerző tollából egyetlen elméleti munkát találtam a digitális történelem témakörében. Z. Karvalics Lászlónak 2018-ban a Magyar Tudomány hasábjain látott napvilágot a Nagy adat és digitális történelem: egy izgalmas házasság múltja, jelene és jövője című cikke, amelyben a történelemtudomány digitális transzformációjának lehetséges hatásait igyekszik számba venni. Következtetéseit az alábbi pontokban összegezte a tanulmány végén: 1. Eddig soha nem látott méretű adattömeg áll a történészek rendelkezésére. 2. A digitális technika térnyerésével produktívabbá válik a történészi munka. 3. A források digitális közzétételének tömegessé válásával megnövekszik az ezek feltárásához szakmai többletet adó történészek iránti keresletet. 4. A közösségi finanszírozás révén új anyagi erőforrások bevonása válik lehetővé, ami egyben csökkenti a tudománypolitika szeszélyeitől való függőséget is. 5. Megnő

---

⁵¹ Erre tipikus példa lehet a programozás, amelyre már jelenleg is kielégíthetetlen kereslet mutatkozik a magyar munkaerőpiacon. Történelmi körökben annak idején nagy port kavart Emmanuel Le Roy Ladurie francia történész 1968-ban tett kijelentése, amelyben azt állította, hogy „a holnap történésze, legalábbis ezen a területen [ti. a kvantitatív történetírás terén], programozó lesz — vagy nem lesz belőle semmi.” (Le Roy Ladurie 1968. 320.) A szöveggörnyezetet is figyelembe véve ez a megállapítás a számítógép kezelésének elsajátítására vonatkozott, amelyhez akkoriban a programozáson keresztül vezetett az út. Erre ilyen formán manapság, a személyi számítógépek korszakában, nyilvánvalóan nincsen szükség. Az adatokra erősen támaszkodó történelmi kutatásokban azonban, mint például a hálózatok elemzésében, vagy a térbeli összefüggések feltárásában, igen hamar el lehet jutni egy olyan szintre, ahonnan programozási ismeretek nélkül már nem lehetséges a tovább lépés. Ilyen módon tehát könnyen találkozhatnak egymással a szakmai kompetenciák és a munkaerőpiaci igények.

a tudományos ismeretterjesztés csatornáinak a jelentősége. 6. Megváltozik a társadalom viszonya a történelemhez, átalakul a történeti gondolkodás. 7. A szakma határai kitágulnak a „professzionális amatőrök” irányába. 8. Végző soron azonban mindez nem változtat azokon a standardokon, amelyek eddig is jellemezték a történész szakmát: „A forráskutatás, feltárás, kezelés rutinműveletei, a filológiai pontosság, a forráskritika, a verifikálhatóság és falszifikálhatóság kritériumának való megfelelés, a meghaladni kívánt diskurzusok elmélyült (historiográfiai) ismerete, a kellő mélységben feltárt szakirodalomra épülő következtetések, az állítások plauzibilitásának vizsgálata és számos más, a gyakorlat sodrában normaként kialakult eljárás továbbra is az új történeti ismeret megtermelésének aranyfedezetét jelenti.”⁵² Az utóbbi szempontok hangsúlyozása, úgy tűnik, elvárt elemét képezi a számítógép és a történelemtudomány kapcsolatát boncolgató irományoknak, eszmecseréknek. Amikor közel fél évszázada, 1972 októberében a Neumann János Számítógéptudományi Társaság, a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Agrártudományi Egyesület Agrártörténeti Szakosztálya kerasztal-konferenciát rendezett az akkoriban még újdonság erejével ható témában, több hozzászóló (Fügedi Erik, Wellmann Imre, Sándor Pál) ugyancsak szükségét érezte, hogy kitérjen erre a kérdésre.⁵³ Így e hagyományokat követve — és a mostanra talán már aggódni kezdő bírálóim megnyugtató végett — szeretném kijelenteni: magam is nagyon egyetértek mindezzel. Igazság szerint pontosan ugyanazt csinálom, mint bármely más szakmabeli történész. Az egyetlen különbség az, hogy én nem (elektronikus) papírra, hanem adatbázisba jegyzetelek. Minden más ebből következik.

---

⁵² Z. Karvalics 2018. 679–681.

⁵³ Számítógépek és a történettudomány 1972. 528, 533., 556–557.

The screenshot displays a detailed genealogical record for Tisza István (1861-1918). The main profile includes fields for ID (5103), name, gender (Férfi), birth date (1861.04.22), birth place (Pest), death date (1918.10.31), and death place (Budapest). It also lists his parents, Tisza Kálmán and Degenfeld-Schomburg Ilona, and his spouse, Tisza Paulina. A list of children is shown, including Tisza István (1886-1918) and Tisza Júlia (1888-1894). The interface features various filters and search options, such as 'Fiktív személy' and 'Nemzedékek', and a 'Család' tab for family details.

2. ábra
A dualizmus kori magyar főnemesség adatbázisának egyik űrlapja

Kutatásom egy relációs adatbázisrendszerre épül. Az adatbázis relációs jellege a gyakorlatban abban mutatkozik meg, hogy az adatok logikus módon megosztva több, de egymással kölcsönösen kapcsolatba hozható táblázatban tárolódnak. A táblák, illetve az ezekben lévő adatok kombinálásával olyan összefüggések, vagy éppen ellentmondások, következetlenségek feltárására is lehetőség kínálkozik, amelyekre a felhasznált források önmagukban történő vizsgálata egyébként nem adna lehetőséget. Az adatbázis létrehozása egy közös gondolkodás eredménye, amelyet témavezetőmmel, Pap Józseffel 2007 nyara óta folytatunk ebben a témában. Ennek nyomán az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Intézetében mára több kolléga is hasonló, egymással kompatibilis, de önálló gyűjtőtevékenységen nyugvó adatbázisban dolgozik. A saját adatbázisom jelenleg 22 637 személyhez kapcsolódóan 24 táblát, ezekben belül 357 mezőt (oszlopot) és 217 402 rekordot (sort), összesen 3 213 773 adatpontot tartalmaz. (Az adatbázis releváns részeinek pontos tartalmát disszertációm megfelelő fejezeteiben ismertetem majd.) Az említett 22 637 személy azonban nem véletlen összevisszaságban helyezkedik el az adatbázisban, hanem lehetőség szerint eleve az egymás közötti genealógiai kapcsolataik figyelembevételével, azokkal együtt kerültek rögzítésre. Ennek megfelelően tehát egy (pontosabb: sok kisebb-nagyobb) rokonsági-sógorsági hálózatot alkotnak, amelyben a csomópontokat az egyes személyek, a kapcsolatokat a köztük lévő

felmenő-leszármazotti és házassági viszonyok jelentik. A hálózat csomópontjaihoz aztán további tulajdonságok (személyi adatok, főrendiházi tagságra, birtokviszonyokra utaló információk és hasonlóak) kapcsolódhatnak. Mivel a tulajdonságok mögött álló adatok, például egy-egy konkrét település, szervezet vagy tisztség, egyszerre több személyhez is kapcsolódhatnak, ezért ezek maguk is hálózati csomópontként viselkednek, összekötve egymással genealógiailag esetleg idegen személyeket. A relációs adatbázis tehát tulajdonképpen nem más, mint a benne lévő adatpontok bonyolult, több rétegben összekapcsolt hálózata.

Adatbázisomban nemcsak személyek, kapcsolatok és tulajdonságok szerepelnek, hanem a felhasznált források is rögzítésre kerültek, így az egyes adatpontok eredete bármikor könnyen visszakereshető. A forrásaimra — természetesen azokra is, amelyeket az adatgyűjtéstől függetlenül, az adatok kontextusának megteremtése végett használtam fel — disszertációm megfelelő fejezeteiben a tudományos normák betartásával pontosan hivatkozom. A források fogalmi kereteinek feltárása és ennek következetes figyelembe vétele mellett az adatok összekapcsoltsága sokszor teljesen új, a szakirodalomból eddig hiányzó forráskritikai szempontok feltárását is lehetővé tette.

Röviden a technikai oldalról is említést kell még tennem. Az adatgyűjtés kezdettől fogva a Microsoft Office programcsomag részét képező Access adatbáziskezelő szoftverrel történik, amit VBA nyelven írt makrókkal tettem felhasználóbaráttá. Az adatbázisból kinyert adatok elemzésére kezdetben az Excel táblázatkezelő programot használtam. Az utóbbi néhány évben azonban rá kellett jönnöm arra, hogy az ebben rejlő lehetőségek erősek végesek. Ezt követően az adatok kombinálására és manipulálására a sokkal rugalmasabb megoldásokat kínáló R programozási nyelvet kezdtem el használni, amely kifejezetten tudományos célú adatfeldolgozásra szolgál.⁵⁴ Az adatbázissal való kapcsolat biztosítása végett a RODBC, a táblázatos adatok kezelésére a dplyr, a hálózatok elemzésére az igraph, az idősorokkal való műveletekre a lubridate programkönyvtárakat használtam.⁵⁵ Az adatokhoz való programozott hozzáférésnek a tágabb lehetőségek és a kényelmi szempontok mellett olyan előnye is van,

---

⁵⁴ The R Project for Statistical Computing: <https://www.r-project.org>. Történészeknek jó kiindulási alap lehet: <https://programminghistorian.org> (A letöltések ideje: 2018. július 28.)

⁵⁵ Ezek dokumentációja elérhető: <https://cran.r-project.org/web/packages/RODBC/>, <https://dplyr.tidyverse.org/>, <http://igraph.org/r/doc/>, <https://lubridate.tidyverse.org/> (A letöltés ideje: 2018. július 28.)

hogyan az eredmények reprodukálhatóvá válnak. Vagyis egy-egy bonyolult, akár több száz sornyi kódból álló lekérdezés lefuttatásával minden alkalommal pontosan ugyanazt az eredményt kapjuk, miközben nyomon lehet követni az oda vezető lépések sorozatát. A dolgozatban szereplő térképek a QGIS,⁵⁶ a hálózati ábrázolások részben a Gephi szoftverrel,⁵⁷ részben az említett igraph programkönyvtár segítségével, a diagramok pedig kevés kivételtől eltekintve az Excellel készültek.

Z. Karvalics László meglátása szerint a digitalizáció révén a „kutatásokat tervező és lebonyolító történelmi munka szempontjából az egységnyi eredmény eléréséhez szükséges időteher nagy része átkerül a gépi számolásteljesítmény és a spontán munkaszervezetbe tömörült emberi elmék oldalára. Mérlege: (...) a történelmi munkaidő felszabadul a nagyobb hozzáadott érték, a magasabb rendű műveletek (absztrakciók, kontextusok, összehasonlítás, diskurzusképzés) számára.”⁵⁸ Nos, az adatbázisépítésre ez nem, vagy legalábbis nem ilyen formában igaz. Az alapforrások feldolgozása rengeteg időt felemészt, és ezt a feladatot sem spontán módon, sem másféle elvek alapján beszervezett segéderők nem vehetik le az ember válláról. Mert bár maga az adatrögzítés nyilvánvalóan nem tudományos munka, de közben folyton-folyvást olyan problémákba ütközik az ember, amelyekre történészként kell releváns és következetes választ adnia. Tulajdonképpen egy óriási kirakós játék az egész, amit valakik már nagyjából megcsináltak, de a nehezebb darabokkal nem bíbelődtek tovább. Ezeket csak azok tudják a helyükre illeszteni, akik rálátnak az egészre. Másrésztől viszont mégis igazat kell adnom Z. Karvalicsnak. Az adatok ugyanis környezetbarát jószágok, mert végtelen alkalommal újrahasznosíthatók, miközben számtalan módon kombinálhatók egymással. Így a már felhasznált adatok potenciális publikálatlan kutatási eredmények forrásai is egyben. Eb-

---

⁵⁶ <https://qgis.org/en/site/> (A letöltés ideje: 2018. július 28.) A történelmi Magyarország vármegyei szintű digitális alaptérképét az Arcanum által 2006-ban kiadott Magyarország 1914-es helységnévtára 1:400 000-as méretarányú georeferált térképpel című kiadvány alapján készítettem el.

Egyébként 2018-ban vált elérhetővé a Demeter Gábor által vezetett Térinformatikai rendszer kiépítése Magyarország és az Osztrák-Magyar Monarchia történetének tanulmányozásához (1869-1910) elnevezésű OTKA projekt eredménye. A GIS-ta Hungarorum néven az interneten is publikált anyag a témába vágó alaptérképeket és hozzájuk kapcsolható statisztikai adatok tömegeit tette szabadon elérhetővé mindenki számára. (<http://www.gistory.hu/g/hu/gistory/otka>. A letöltés ideje: 2018. július 28.)

⁵⁷ <https://gephi.org/> (A letöltés ideje: 2018. július 28.)

⁵⁸ Z. Karvalics 2018. 679.

ből következően az adatgyűjtés ezen kezdeti, kissé hosszúra nyúlt időszaka nemcsak az éppen megírandó munkát szolgálta, hanem egyfajta befektetés volt a jövőbe, a dualizmus kori magyar főnemesség adatbázisára épülő további kutatásokba.

Mindezeket előre bocsájtva ajánlom disszertációmot opponenseim szíves jóindulatába.

2. A MAGYAR FŐNEMESSÉG 1885-BEN

2.1. Magyar és idegen főnemesek a dualizmus korában

„felmerülhet az a kérdés is, hogy ki érdemesebb a magyar arisztokráciába való tartozásra: az, aki csupán királyi kegyből, kitüntetésből kapta az indigenátust, itt le sem telepedett, a nemzet nyelvét sem tanulta meg, vagy pedig az, aki honfiúsítás nélkül e nemzettel — itt letelepedvén — sorsközösséget vállalt, nyelvét megtanulta, és új nemzetét építette?”⁵⁹

„külföldi főnemesi vagy nemesi címek, előnevek és címerek Magyarországon jogi tartalommal nem bírnak, közjogunk keretén kívül esnek, ezért ezek a magyarországi használathoz való jogosultság elismerése és a magyar állampolgárság megszerzése esetében sem biztosítanak nálunk nemesi rendi állást, főnemesi vagy nemesi rangot, kiváltságot és előjogot”.⁶⁰

Dolgozatom ezen részében arra keresem a választ, hogy kiket és milyen kritériumok alapján tekinthetünk magyar főnemesnek a dualizmus kori Magyarországon, illetve kiket nem tekinthetünk annak. Erre a kérdésre ugyanis, ahogy a fenti, egymásnak ellentmondó idézetek is sejtetik, nem olyan egyszerű választ adni. Az egyik állítás szerint a magyar főnemesiséget az országban élő, magát magyarnak valló főnemesek összessége alkotja, s mindenféle formaság mellőzésével, pusztán a letelepedéssel, a nyelv elsajátításával, a nemzettel való azonosulással történik a kiválasztódás. A második idézetből viszont az következik, hogy főnemesi címe és Magyarországgal való kapcsolata alapján még nem feltétlenül sorolhatunk valakit a magyar főnemesség tagjai közé, mert ehhez egyéb körülmények mérlegelésére van szükség. A főrendiházi tagság szempontjából nézve természetesen nem lehet szó az érzelmi megközelítésről. A magyar nemesség ugyanis egy jogi kategória (is) volt. Abban a tekintetben legalábbis mindenképpen, hogy aki a hivatalos közegek előtt érvényt kívánt szerezni a főne-

---

⁵⁹ Gudenus – Szentirmay 1989. 23.

⁶⁰ Gerő 1938. 28–29.

mesi címének, annak a magyar állam által elismert rangok egyikét kellett birtokolnia. Bár rá-
nézésre az egyes bárói, grófi vagy hercegi címek nem különböztek egymástól, valójában ezek
közjogi megítélése jelentősen eltérő lehetett.⁶¹ Mindezek mellett szeretném leszögezni, hogy
a dualizmus kori magyar főnemesség társadalomtörténetére irányuló kutatásokban e ren-
dies ízü jogi megközelítés csak egy tág keretet eredményezhet. Ebből kiindulva a későbbiek-
ben jóval árnyaltabb vizsgálati szempontok érvényesítését tartanám szükségesnek, amelyek
adott esetben akár egészen más csoportok előtérbe kerülését is eredményezhetik. A ko-
rabeli magyar főnemesség társadalmi tagolódását tekintve azonban a kutatás jelenlegi szint-
jén csak a hipotézis megfogalmazásáig jutottam el,⁶² így ezt a dimenziót egyelőre nem tudom
következetesen érvényesíteni a dolgozatomban.

2.1.1. A rendi korszak öröksége

A rendi korszakból származó főnemesi rangok bemutatását az alábbiakban a honosí-
tással megszerzett jogcímmel kezdem. E kissé talán formabontó sorrendet az indokolja, hogy
meglátásom szerint sokkal egyszerűbb a honosítottakhoz képest meghatározni a „többieket”,
mint önmagukban állva definiálni azokat.

Az 1848 előtti időszakban a külföldiek számára elsősorban az indigenátus intézménye
kínálta a magyar főnemesi státus, valamint az ezzel együtt járó politikai, birtokbírhatási, hi-
vatalviselési és egyéb nemesi jogok megszerzésének lehetőségét. Az eljárással tehát, amely a
nemesítés egy speciális formájaként is felfogható, az idegen származású személy befogadást
nyert a magyar nemesi nemzetbe. A honfiúsítási eljárást alapvetően és hosszú időre szólóan
az 1550. évi LXXVII. törvénycikk szabályozta. Eszerint a külföldiek honosítása az uralkodó
felségjogai közé tartozott, ha azonban „az országgyűlés ideje alatt akar valamely külföldit
honfiúsítani, ezt az ország hű rendjeinek és karainak tudtával és közreműködésével” kellett

---

⁶¹ A következő oldalakon felsorakoztatott történelmi és jogi érvek figyelembevételével mellett kutatási szempont-
ból is indokolt lehet a magyar és az idegen főnemesek megkülönböztetése: míg a közjogi értelemben vett
magyar főnemesség egy viszonylag jól behatárolható kört alkot, addig az egyéb magyarországi kötődésű —
feltehetően jóval csekélyebb létszámú — főnemesekről csak esetlegesen lehet tudomásunk, így átfogó elem-
zésre nem alkalmasak. Nem mellékes szempont továbbá az sem, hogy e kategóriák következetes használata
lehetővé teszi az egyes kutatási részeredmények pontos összehasonlítását is.

⁶² Bővebben lásd a Főnemesi rangemelések Magyarországon a dualizmus korában c. fejezetben!

megtennie. A törvény eskü letételét is előírta a frissen honosítottak számára. Emellett 1687 után már honfiúsítási díjat kellett fizetni a jelölteknek. A taksa mértékét 1741-től kezdve differenciáltan állapították meg annak alapján, hogy egyházi vagy világi személyről volt-e szó.⁶³ Végül az 1791. évi LXIX. törvénycikk a magyar országgyűlés általi becikkelyezést is a honosítás feltételévé tette, egyúttal visszamenőleg is utasítva erre azokat, akik a múltban esetleg elmulasztották volna ennek kieszközlését. Bár a törvények végrehajtása ekkoriban még „távolról sem volt automatikus”,⁶⁴ a dualizmus idején azonban, ahogy látni fogjuk majd, ez a rendelkezés szolgált zsinórmértékül egy-egy indigenátus érvényességének megítélésakor. Ebből következően tehát a kiegyezés utáni korszakból visszatekintve a Corpus Juris Hungarici jelenti az egyetlen adekvát forrást az idők során honosított személyek hiánytalan listájának összeállításakor.⁶⁵ A honosítási törvénycikkeket átvizsgálva megállapítható, hogy 1542 és 1840 között 594 külföldi személy szerzett indigenátust Magyarországon.⁶⁶ Erdély különállásából következően az ottani honosításnak helyi szabályai voltak, amelyek egyébként nem sokban különböztek a szűkebb értelemben vett Magyarországon érvényes feltételektől.⁶⁷ Ugyanakkor a dualista érában a Királyhágón túl becikkelyezett személyeket nem tekintették a magyar főnemesség részének,⁶⁸ így a továbbiakban én sem kívánok részletesebben foglalkozni velük.

Az indigenátus intézménye mellett a Magyarországon megtelepedni szándékozó idegének „hallgatag módon” is honosságot szerezhettek.⁶⁹ Az indigenaként becikkelyezett személyek csekély számát, illetve ehhez viszonyítva az országba betelepedettek tömegeit tekintve

---

⁶³ CJH 1687:XXVI.tc., 1741:XLI.tc., 1741:XVII.tc.

⁶⁴ Szijártó 2005. 31.

⁶⁵ A régebbi korszakokra nézve persze ez nem feltétlenül igaz. Szemethy Tamás véleménye szerint a 18. században honosított egyének a hosszas és bonyolult eljárást próbálták a legegyszerűbb módon letudni, amibe akkor még minden további nélkül belefért a becikkelyeztetés elmaradása is. (Szemethy 2017. 49–70.)

⁶⁶ A Magyar Törvénytár mellett a Királyi Könyvek bejegyzései alapján is összeállítható egy lajstrom a honosítottokról, amely az 1535 és 1845 közötti időszakot átfogva 491 nevet tartalmaz. A két listát egybevetve 216 olyan személyt találtam, akinek az indigenátusa mind a Corpus Jurisban, mind a Királyi Könyvekben szerepel. Ez egyben azt is jelenti, hogy 378 fő csak az előbbi, 275 fő pedig csak az utóbbi forrásban került regisztrálásra. (Ballabás 2012. 8–12.)

⁶⁷ Kisteleki 2009. 209.

⁶⁸ Lásd Az indigenák főrendiházi tagságának megítélése a reformot megelőzően c. fejezetet!

⁶⁹ Kisteleki 2009. 210.

egyértelműen ez a második eljárás tekinthető az általánosan követett gyakorlatnak. Az előbbihez képest igen jelentős különbség azonban, hogy az országgal való valamilyen — homályos és képlékeny elvek alapján megítélt — kapcsolat pusztán tényével elnyert honossággal nem jártak nemesi előjogok. Perspektivikusan viszont a hallgatag módon magyar honossá lett személyek és azok leszármazottai is ugyanúgy érdemesíthették magukat a nemesi vagy főnemesi rangra, mint egyébként bárki más. Példaként a balkáni görög kereskedőből magyar főnemessé lett Nákó és Sina nemzetséget említem meg. Előbbiek a torontáli kincstári jószágok elárverezése alkalmával, 1781-ben szerezték meg a nagyszentmiklósi uradalmat,⁷⁰ melyre három évvel később királyi adományt, egyúttal magyar nemességet és előnevet nyertek,⁷¹ végül 1813-ban magyar grófi rangra emelkedtek.⁷² A reformkor nagy nemzeti vállalkozásaiban is tevékenyen közreműködő Sináknak még a napóleoni háborúk idején szerzett érdemeik jutalmaként, 1818-ban adományozott magyar nemességet az uralkodó a Temes vármegyei Hodos és Kizida birtokokkal együtt (predikátum gyanánt is).⁷³ Majd 1832-ben osztrák⁷⁴ és magyar⁷⁵ bárói címet kaptak. A Nákó és Sina nemzetség egyértelműen külföldi származású volt. Az indigenák sorai között viszont hiába keressük a nevüket, mert más úton váltak a magyar főnemesség részévé. Rajtuk kívül még mintegy tucatnyi hasonló, egykor hallgatag módon honosságot, majd több-kevesebb idő múltán magyar főnemesi rangot szerző nemzetséget lehetne felsorolni a 19. század közepének Magyarországról. Ezek közös jellemzője azonban, hogy közjogilag nem tartották számon az idegen eredetüket. Míg az indigenák általában igen jól elkülönülnek az egyes névtárakban (mert vagy eleve külön kategóriába sorolják őket, vagy a nevük mellett ott szerepel a honosítási törvénycikk, esetleg a honosítás tényére utaló egyéb információ), addig a hallgatag módon honfiúsítottak ezekben a forrásokban beolvadnak az előbbiektől megkülönböztetett, hazai eredetűek, nemzetiek, vagy bármely

---

⁷⁰ Borovszky 1896–1914. Torontál. 90.

⁷¹ MNL OL A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 62. kötet 77–82.

⁷² MNL OL A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 63. kötet 498–501.

⁷³ MNL OL A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 64. kötet 20–23.

⁷⁴ Frank-Döfering 1989. 509.

⁷⁵ MNL OL A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 65. kötet. 896–899.

más néven — gyakran összefoglaló megnevezés nélkül — szereplő főnemeselek csoportjába. Közvetlenül tehát csak az indigenák és a „többiek” között látszódik a választóvonal.⁷⁶

Tovább bonyolítja a nemesi rangok magyarországi használatának gyakorlatát, hogy nemcsak az egyes személyek, illetve nemzetségek lehettek hazaiak vagy idegen eredetűek, hanem az általuk viselt főnemesi címek is. Örökletes főnemességről a 16. század első felétől kezdve beszélhetünk Magyarországon: elvétve már a század elején, nagyobb számban és lényegében folyamatosan pedig az 1530-as évektől kezdve adományoztak örökölhető bárói rangokat az uralkodók. Néhány évtizeddel később, 1606-ban a magyar királyok által német mintára adományozott örökletes grófi rang is megjelent a főnemesi címek hazai palettáján. Az 1608. évi koronázás után I. törvénycikk pedig az országbárókkal együtt, a második rend (barones seu magnates) tagjaként vette tekintetbe az örökletes főnemesi címek tulajdonosait, biztosítva egyúttal a személyes megjelenésüket a kétkamarás országgyűlés felsőtábláján.⁷⁷ Erdélyben — az ottani rendiség sajátos viszonyai között — a fejedelmek korában nem alakult ki a magyarországihoz hasonló, örökletes főnemesi címmel rendelkező társadalmi réteg. Ebből az időszakból mindössze négy erdélyi bárói rangemelés ismert,⁷⁸ bár magyar vagy külföldi főnemes személyek természetesen előfordulhattak az Erdélyi Fejedelemség területén is. Saját (teljességre törekvő, de azt bizonyára el nem érő) adatgyűjtésem szerint 1848-ig összesen 845 bárói és grófi címet adományoztak a magyar és az erdélyi uralkodók.⁷⁹ A ne-

---

⁷⁶ Egykoron természetesen mindenki bevándorló volt. Deák Ferenc megfogalmazása szerint „Azok, kik törzsökös magyarságukban büszkélkednek, felejtik, hogy kezdetben az ő elődeik is indigenák lehettek; mert bizony kevés már azon tősgyökeres nemesség, mely Árpáddal együtt jött volna ki Ázsiából.” (Kónyi 1882. 403.) Példaként a nürnbergi eredetű Hallereket említhetnénk meg, akik már a 15. század második felében Magyarországon éltek és a 19. század sematizmusai a nemzeti főnemességgel egy kategóriába sorolják őket (például Naptár 1847. 416. vagy Fejérpatak 1888. 122.). Nagy Iván úgy fogalmazott, hogy a Haller nemzetség „magát honfi tetteivel egészen honfiúsítja”. (Nagy 1857–1868. V. kötet 26.) Ebben a kérdésben az 1542-ben született első honosítási törvénycikket tekinthetjük a választóvonalnak. Az idegenek becikkelyezésére ezt megelőzően nem volt lehetőség, és később közjogilag sem tartották számon a jelzett időpont előtt érkezettek külföldi eredetét.

⁷⁷ Pálffy 2009. 9–18.; Pálffy 2012. 187–191. A 18. századi bárói és grófi rangemelésekre vonatkozóan lásd: Szemethy 2013. 299–317.

⁷⁸ Wesselényi Ferenc (1582), Berzeviczy Márton (1583), Bocskay Miklós (1598), Segnyey Miklós (1606). (Péter et al.)

⁷⁹ A források tekintetében mindenképp előtérbe kell hozni a Királyi Könyveket, illetve azok mutatóit tekintetben át. Ezeket a másolókönyveket Mohács után a Magyar Udvari Kancellárián, valamint 1690-től kezdve az Erdélyi Udvari Kancellárián vezették. Előbbi helyen 1867-ig összesen 67, utóbbi hivatalban pedig 15 kötet keletkezett. A

mesi rangfokozatok hierarchiájában soron következő szintet jelentő hercegi cím magyarországi bevezetése a kora újkorban nem történt meg, így sokáig a grófi rang volt a magyar főnemesség elérhető maximuma. Magyar hercegi rangemelésre először majd csak 1911-ben kerül sor.⁸⁰ Noha ezt megelőzően is életek hercegek Magyarországon, ők kivétel nélkül valamilyen külföldi eredetű rang birtokában voltak, amelynek hatályát az uralkodó a magyar Szent Korona országainak területére is kiterjesztette. A nemzeti főnemességből a 19. század

---

magyar és erdélyi udvari kancelláriák végleges megszüntetése (1867) után a Királyi Könyvek említett köteteit egy ideig a Királyi Személye Körüli Minisztériumban őrizték Bécsben, majd 1894-ben az Országos Levéltár őrizetébe kerültek. Ezt követően készítette el Illéssy János és Pettkó Béla „A Királyi Könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség czim, czimer, előnév és honosság adományozásoknak 1527–1867.” című mutatókönyvet, amelyben teljességre törekvően közreadták a Királyi Könyvek kötetekben szereplő — munkájuk tárgyának megfelelő — kedvezményezettek alfabetikus rendbe szedett listáját, a kapcsolódó adományok dátumával kiegészítve. (Illéssy–Pettkó 1895. 5–9.) Újabban az Arcanum és a köteteket őrző (akkori néven) Magyar Országos Levéltár együttműködésében digitális másolat formájában is kiadásra kerültek a Királyi Könyvek szűkebb Magyarországra vonatkozó kötetei. Ezáltal nemcsak az egyes oldalak váltak „eredetiben” tanulmányozhatóvá, hanem egy kereshető adatbázis is készült a bejegyzések fontosabb — az Illéssy–Pettkó-féle munka tartalmánál jóval részletesebben feltárt — adataiból. A magyarországi és erdélyi főnemesi rangemelések esetében az elsődleges forrásom tehát a Királyi Könyvek kötetei voltak. Közismert azonban, hogy ebben korántsem minden diploma tartalmát regisztrálták, vagyis bizonyos rangemelésekről nem maradt fenn adat a Királyi Könyvekben. Ezt a hiányosságot nemiképp enyhíti, hogy a Péter Katalin által vezetett, a magyar arisztokrácia 16–17. századi családi kapcsolatrendszerét bemutatni hivatott OTKA-kutatócsoport a szakirodalom és a levéltári források segítségével feltárta és közzétette a látókörükbe került, 1690 előtti időszakra datálható főnemesi diplomákat. (Péter et al.) Emellett kibővítettem adatbázisomat a genealógiai szakirodalomból tudomásomra jutott egyéb, releváns főnemesi rangemelésekkel is.

A Királyi Könyvek releváns bejegyzéseiben egyszerre több személy neve is előfordulhat, ami felveti azt a kérdést, hogy ezek közül kik tekinthetők a rangemelés önálló alanyának? Kutatásom során én abból indultam ki, hogy a magyar nemesség, annak jogi természetéből fakadóan és ellenkező kikötés hiányában, a rangemelésben részesült személy minden törvényes fiági utódjára automatikusan átszáll, akár fel van tüntetve az illető utód a kérdéses bejegyzésben, akár nincs. Az esetlegesen név szerint is bejegyzett fiúk, unokák stb. számba vétele tehát egyrészt indokolatlan, másrészt pedig az e tekintetben igencsak következetlen gyakorlat miatt torzító hatással lenne a rangemelésben részesültek számának megállapításánál. Mindebből az is következik, hogy az azonos bejegyzésben szereplő, de egymással felmenő-leszármazotti kapcsolatban nem álló személyeket (pl. testvéreket, unokatestvéreket) viszont önálló rangemelés alanyának tekintettem. Esetükben tehát — amennyiben férfiak a kérdéses kedvezményezettek — az adott nemzetség egy-egy főnemesi ágának alapító őseiről van szó.

Az említett 845 rangemelésben 813 személy részesült. 32 fő tehát az élete során előbb báróvá vált, majd hosszabb-rövidebb idő múlva a grófi rangfokozatot is megszerezte. A 845 rangemelés között 477 magyar bárói, 245 magyar grófi, 68 erdélyi bárói és 55 erdélyi grófi címet regisztráltam — természetesen a mögöttük álló konkrét személyekkel együtt. Mindebből 729 rangemelés volt bevezetve a Királyi Könyvekbe, míg 116 főnemesi címet (13,72%) a genealógiai és egyéb szakirodalomban szétszórtan fellelhető adatok alapján gyűjtöttem össze. A Királyi Könyvekből hiányzó rangemelések döntő többsége a 16-17. századra esik. Ellenben a Mária Terézia uralkodásának kezdete utáni időszakban már csak elvétve fordul elő ilyen eset.

⁸⁰ Elsőként Festetics Tasziló kapott magyar hercegi címet, majd 1915-ben Batthyány-Strattmann László, 1917-ben pedig Lónyay Elemér. (Ballabás 2011b. 1238.)

közepén hárman rendelkeztek hercegi ággal. 1687-ben az Esterházyak,⁸¹ 1764-ben a Batthyányak,⁸² illetve ezek egyes ágai a német-római birodalmi hercegi rangemelésben részesültek. Szijártó István megjegyzése szerint „Legjobban a második esetből látható, hogy nem a magyar uralkodó által adományozott magyar főnemesi címről van szó, mert Batthyány Károly a hercegi címet nem Mária Teréziától, hanem I. Ferenc német-római császártól kapta.”⁸³ Később, a Német-római Birodalom felbomlása után pedig már osztrák hercegi rangot kaptak 1807-ben a Pálffyak.⁸⁴ (A Grassalkovichok [1784] és a Koháryak [1815] hercegi ága 1848-ra kihalt.⁸⁵) Rajtuk kívül meg kell még említenem a cseh grófi címmel rendelkező Serényieket (1656),⁸⁶ valamint a Hellenbachok (1702),⁸⁷ a Reviczkyek (1773)⁸⁸ és a Gerambok (1808)⁸⁹ birodalmi, illetve osztrák bárói ágait. Az idegen eredetű főnemesi címet viselő magyar mágnások döntő többségét azonban a honosítottak alkották. Kempelen Béla megállapítása szerint „Az indigenátus útján rendszerint ugyanabban a nemesi rangfokozat[ban] részesült az indigena, amelyet külföldön viselt. Csak az egyszerű nemességre nézve áll fenn e tekintetben kivétel, mert számos olyan külföldi nyert magyar indigenátust és általa magyar nemességet, kinek külföldön nemességük nem volt; azok ellenben, kik már előzőleg is bárók vagy grófok voltak, indigenátusukban szokás szerint Magyarországon is ezt a nemesi rangfokozatot kapták.”⁹⁰

Mindemellett olyan főnemesek is előfordultak az országban, akik közjogi értelemben kívül álltak a fentiekben. Ez nem azt jelenti, hogy a társadalmi érintkezésben is feltétlenül elkülönültek volna a magyar főnemességtől. E különbségtevés jelentősége inkább abban áll, hogy a kívülállók elvileg nem élhettek volna a magyar nemesség részére kizárólagosan fenn tartott jogokkal. Gyakorlatilag azonban nem létezett pontosnak mondható hivatalos nyilvántartás a magyar főnemesség aktuálisan élő tagjairól, ezért a magam részéről egyáltalán nem

---

⁸¹ Kempelen 1911–1932. III. kötet 469.

⁸² Kempelen 1911–1932. I. kötet 486.

⁸³ Szijártó 2005. 49.

⁸⁴ Kempelen 1911–1932. VIII. kötet 134.

⁸⁵ Nagy 1857–1868. IV. kötet 446., VI. kötet 288.

⁸⁶ Gudenus 1990–1999. III. kötet 303.

⁸⁷ Szluha 2005. Rekord: 16116.

⁸⁸ Szluha 2007. Rekord: 4353.

⁸⁹ Gudenus 1990–1999. I. kötet 436.

⁹⁰ Kempelen 1907. 54.

tartom elképzelhetetlennek azt, hogy a késő rendi korszakban egyes Magyarországon élő, de közjogi szempontból nézve idegen mágnások is a magyar nemesi jogok élvezetében voltak. Itt jegyzem meg, hogy a későbbiekben — ezt példákon keresztül is érzékeltetem majd — éppen a magukat honosítottként meghívatni szándékozók lesznek különösen kitéve a főrendiház igazoló bizottsága általi alapos vizsgálatnak. Bizonyos jelek azonban már a reformkor végén arra mutatnak, hogy az indigenátus közjogi síkon történő érvényesítéséhez nem nélkülözhető a törvényi szabályozás betartása. Erre látszik utalni, hogy Huyn János Károly és Hugó 1840-ben szükségét érezte annak, hogy János József nevű ősük indigenátusát, aki azzal a „néhai I. Leopold Római Császár és magyar Király által még az 1697-dik évben megajándékozott, s akkoriban a hűségi esküt és taksát is letette”, közel 150 évvel a donáció után becikkelyeztesse. Ugyanekkor iktatták törvénybe Rolsberg Miksa honosságát is, akinek Mátyás nevű őse 1734-ben nyerte el az indigenátust, „s a taksát is hasonlóul lefizette, de a közbenjött meghalálózások és mulasztások miatt” a honosítás 106 éven keresztül becikkelyezetlen maradt.⁹¹

A magyar országgyűlés utoljára a fenti alkalommal, vagyis 1840-ben hozott honosítási törvényeket.⁹² Ez volt tehát az utolsó olyan eset, amikor a honosságot megszerző személyek egyúttal a magyar nemességbe is befogadást nyertek. A rendi Magyarországot és annak intézményeit hamarosan elsodorták a történelem viharai, s ezzel párhuzamosan megváltozott az állampolgárságról vallott felfogás, annak jogi szabályozása, valamint a magyar nemesség adományozásának törvényes módja is. A szabadságharc leverése után Magyarországon is berendezkedő osztrák kormányzat által adományozott főnemesi címek, valamint a főnemesség törvényhozói jogainak fennmaradása miatt a kiegyezés utáni években különösen is fontos lett annak tisztázása, hogy ki tekinthető magyar főnemesnek.

2.1.2. Az állampolgársági jog megváltozásának következményei

Az állampolgársági jog tekintetében 1853-ban Magyarországon is bevezetésre került az Osztrák Polgári Törvénykönyv, majd a kiegyezést követően — ideiglenes megoldásként — a

---

⁹¹ CJH 1840:XLIX.tc.

⁹² A reformkori országgyűléseken honosítottak adattára: Pálmány 2017. 157–188.

belügyminiszter állított ki honosítási levelet az arra érdemesnek ítélt kérelmezőknek. Végül hosszú időre szólóan az 1879. évi L. törvénycikk rendezte a magyar állampolgárság kérdését.⁹³ Utóbbi jogszabály explicit módon is szakított az indigenátus adományozásának több évszázados gyakorlatával, amikor deklarálta, hogy „a honosított külföldi a honosítás által magyar nemességet nem nyer”.⁹⁴ Tisza Kálmán miniszterelnök szerint „Ezen szakasz czélzata ... kimondani, hogy azért, hogy valaki, ha oly czimmal bir is, minő a magyar bennszülöttnek a főrendiházban ülési jogosultságot ad, még azért, ha az itt megállapított honosítás bármely módja szerint honosított is, azon joggal, hogy a főrendiház tagja legyen, nem bir.”⁹⁵ Különbséget kell tehát tenni a közjogi értelemben is magyar, illetve a csak magyar állampolgár, de rangjára nézve idegen főnemesek között. Továbbra is nyitva állt azonban annak a lehetősége, hogy a magyar állampolgárságot megszerző külföldi személyek és azok utódai az uralkodói kegy által magyar nemességre, vagy éppen főnemesi rangra emelkedjenek. Ebben a tekintetben tehát a honosság hallgatólagos módon történő megszerzéséhez hasonló gyakorlat érvényesült a polgári korszakban is, miközben az állampolgárság elnyerésének feltételei konkretizálódtak és törvényi szabályozást nyertek. A törvényjavaslat kérdéses szakaszának vitája során képviselői részről felmerült — nem minden célzatosság nélkül, bizonyos visszaélésekre utalva — annak az igénye, hogy ki kellene egészíteni a törvény szövegét a „magyar nemességet csak magyar állampolgár nyerhet” kitéttel. Pauler Tivadar igazságügy-miniszter és Tisza viszont azon állásponton volt, hogy a fennálló törvények szerint egyébként is csak magyar honossággal rendelkező személyeket lehet felterjeszteni a magyar nemesi rangok adományozására, s ezen az alapon állva a kormánypárti többség leszavazta a módosító javaslatot.⁹⁶

Az állampolgársági törvény nemcsak a honosság megszerzésének módját határozta meg, hanem rendelkezett az elvesztésének feltételeiről is. A korabeli politizáló közvélemény

---

⁹³ Kisteleki 2009. 215–216. Az 1879-es törvény szerint leszármazás útján, törvényesítéssel, házassággal és honosítás által szerezhető meg a magyar állampolgárság. A haza irányában kifejtett „rendkívüli és kitűnő érdemek” elismeréseként — a minisztertanács előterjesztésére — ünnepélyesebb módon, királyi oklevéllel is megtörténhetett a honosítás. Ennek feltételei enyhébbek voltak, mint amit a rendes eljárás során megkívnak a kérvényezőktől. (CJH 1879:L.tc. 2., 17. §)

⁹⁴ CJH 1879:L.tc. 18. §

⁹⁵ KN 1878. VII. kötet 351.

⁹⁶ KN 1878. VII. 349–353

számára az emigrációban élő idős Kossuth Lajos kapcsán vált közismertté a törvény azon kitétele, amely szerint az a „magyar állampolgár, ki a magyar kormány vagy az osztr.-magy. közös ministerek megbízása nélkül 10 évig megszakítás nélkül a magyar korona területének határain kívül tartózkodik, elveszti magyar állampolgárságát. (...) A magyar állampolgárságnak ily módon történt elvesztése kiterjed a távollevő férfinak vele élő nejeire és vele levő atyai hatalom alatt álló kiskorú gyermekeire” is.⁹⁷ Számunkra azonban természetesen egészen más okból kifolyólag érdekes az állampolgárság elvesztésének kérdése. Ha feltesszük — amit persze a kutatás jelen állása szerint biztosan ma sem tudhatunk, de akkoriban mindenesetre sokan így gondolták —, hogy az évszázadok során indigenátus szerző személyek (leszármazottainak) tekintélyes hányada külföldön élt, akkor a magyar főnemesség ezen része az állampolgársági törvény idézett szakasza miatt az 1880-as évek végén elveszítette a magyar honosságát.⁹⁸ S ebben az esetben kérdésként merülhet fel, hogy a magyar nemességnek csak az adományozása, vagy a birtoklása is magyar állampolgársághoz kötődik-e? — azaz magyar főnemesnek tekintendők-e továbbra is az érintett indigenák? Erre vonatkozó hivatalos állásfoglalással egyelőre sajnos nem találkoztam. A kutatás szempontjából nézve viszont merőben elméleti kérdésről van szó, mivel (egyes kivételes esetektől eltekintve) nem látszik reális esélyt arra, hogy információhoz jussunk ezen személyek tényleges állampolgárságáról. Valószínűleg tehát soha nem fogjuk tudni pontosabban megállapítani, hogy a magyar főnemességből kik és milyen arányban veszítették el a honosságukat az 1879-es törvény következtében. Itt említendő még, mert hasonló és szintén sokakat érintő probléma, hogy ugyanezen törvény alapján az idegen állampolgárságú férfival házasságot kötő hölgyek is elveszítették a magyar honosságukat.⁹⁹

2.1.3. Főnemesi rangemelések 1848 és 1885 között

Bár a nemesi előjogok 1848-ban jórészt megszűntek, a nemesség eltörlésére azonban ekkor még nem került sor. A nemesi ranggal bíró személyek továbbra is jogosultak voltak

---

⁹⁷ CJH 1879:L.tc. 31–32. §

⁹⁸ A magyar főnemesek által belakott földrajzi térről lásd a későbbiekben A főnemesség személyi állományának alakulása 1885 és 1918 között c. fejezetet!

⁹⁹ CJH 1879:L.tc. 34. §

nemesi címüket, előnevüket és címerüket viselni, sőt ezek használata 1879-től büntetőjogi védelemben is részesült: „A ki őt jogosan meg nem illető olyan czimet vagy rangfokozatot használ, a mely által a közönség tévútra vezetetik ... száz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.”¹⁰⁰ Bizonyos méltóságokra való kinevezésre (például a császári és királyi kamarási, az asztalnoki és lényegében a zászlósúri méltóságokra is), egyes alapítványok élvezetére, valamint néhány érdemrendre csak ők tarthattak igényt.¹⁰¹ Az 1848. évi V. és az erdélyi II. törvénycikk alapján választójoggal rendelkeztek akkor is, ha a törvényben előírt cenzusnak egyébként nem tudtak megfelelni. Az 1874. évi XXXIII. törvénycikk (kihalásos alapon) továbbra is fenntartotta ezt a jogot számukra, ha igazolni tudták, hogy 1872-ig bezárólag valamely választói névjegyzékben szerepeltek.¹⁰² A törvényhozás terén 1885-ig a főnemesség külön kiváltságát képezte, hogy felnőtt férfi tagjai személyre szóló királyi meghívólevelet kaphattak az országgyűlés második kamarájába. Ezen kívül megemlítendő még, hogy hitbizományt is csak nemesek emberek alapíthattak.¹⁰³ Bizonyos jogmaradványok tehát 1848 után is megillették a magyar nemességet.

Míg a korábbi évszázadokban a magyar nemesség különböző fokozatainak adományozása az uralkodó kizárólagos felségjogai közé tartozott, addig az áprilisi törvények immáron a magyar kormány számára is beleszólást engedtek a kérdésbe: az 1848. évi III. törvénycikk 8. §-a alapján „a nemességnek ... osztása, mindig az illető felelős magyar minister ellenjegyzése mellett, egyenesen Ő Felségét illeti”. Vagyis az uralkodó akarata és a felelős magyar miniszter ellenjegyzése kölcsönösen és egymást feltételezve eredményezte a nemesi vagy főnemesi cím szabályszerű adományozását. Nem tudok arról, hogy 1848-ban bárki is ilyen módon főnemesi rangemelésben részesült volna Magyarországon. A magyar kormány, illetve a december elején trónra lépő Ferenc József legitimitásának kölcsönös megkérdőjelezése pedig hosszú időre elzárta a magyar főnemesi rangemelések törvényes útját. Ilyenre hosszú ideig

---

¹⁰⁰ CJH 1879:XL.tc. 45. §

¹⁰¹ Kempelen 1907. 37.; A dualizmus kori magyar zászlósúrak archontológiáját lásd: Ballabás 2016. 143–168.

¹⁰² A régi jogon választóknak elsősorban Erdélyben volt jelentősége, ahol a közsékelyek nemesi státusának elismerésével és ilyen alapon választójoghoz juttatásával csökkenthető volt az egyébként számbeli többségben lévő románság aránya a választók között. Bővebben (különös tekintettel a székelyek nemességének kérdésére) lásd Pap 2010. 129–134. és Pap 2011. 232–233.

¹⁰³ Kempelen 1907. 37.

nem is került sor, mert a szabadságharc leverését követően érvényesülő összbirodalmi szemlélet jegyében az arra érdemesnek talált személyek egységesen osztrák főnemesi címeket kaptak. Az 1849 és 1867 közötti időszakból jelenleg 52 olyan magyarországi kötődésű személyt ismerek, aki osztrák bárói vagy grófi címet szerzett.¹⁰⁴ További 7 személy pedig a helyreállított Magyar Királyi Udvari Kancellária által kiadott főnemesi diplomában részesült 1863 és 1867 tavasza között.¹⁰⁵

A magyar alkotmányosság helyreállítása és Ferenc József 1867. június 8-án történt megkoronázása után a neoabszolutista időszakban — a felelős miniszter hiányában, annak ellenjegyzését nélkülözve — adományozott főnemesi címeket magyar részről érvénytelennek tekintették. Ez a tulajdonosaik szempontjából azt jelentette, hogy közjogi síkon nem szerezhettek érvényt a főnemesi rangjuknak, ami praktikusán a főrendiházi meghívó kieszközlésekor okozott problémát.¹⁰⁶ Az apja által 1857-ben grófi címet és Horváth-Tholdy kettős nevet szerzett báró Horváth Lajost például visszautasította a főrendiház igazoló bizottsága, amikor gróf Horváth-Tholdy Lajos néven próbálta magát meghívatni, indokul hozván fel, hogy „hazai törvényeink értelmében ez csak úgy lenne eszközölhető, ha folyamodó azoknak eleget téve, atyjának 1857-ben gróf Tholdy Sámuel által történt adoptiójához ő császári és apostoli királyi Felsége újbóli legkegyelmesebb megerősítését kieszközölné.”¹⁰⁷ Hasonlóan járt az őrgróf Pallavicini Roger által 1861-ben örökbefogadott gróf Csáky Zsigmond és Hippolit is. Az igazoló bizottság konstatálta, hogy Zsigmond a múltban helytelenül lett őrgróf Pallaviciniként meghívva („helyesebben Csáky Zsigmond gróf néven volna meghívandó”), Hippolitnak pedig, aki még csak a kérvény benyújtásánál tartott, nincs joga ezen a néven királyi meghívót igényelni.¹⁰⁸ A szabadságharc leverése és a kiegyezés közötti időszakban adományozott osztrák és magyar főnemesi címek tehát miniszteri ellenjegyzéssel egybekötött megerősítésre szorultak.

---

¹⁰⁴ Fejérpataky 1888. 481–537.

¹⁰⁵ MNL OL A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 67. kötet 838., 880., 885., 893., 921., 958., 965.

¹⁰⁶ Ballabás 2011. 1230–1231.

¹⁰⁷ FI 1872. III. kötet 280.

¹⁰⁸ FI 1875. I. kötet 62–63.

A kiegyezést követő első néhány évben mindössze egyetlen főnemesi címet adományozott az uralkodó: 1871. augusztus 3-án grófi rangra emelkedhetett az akkor éppen közös pénzügyminiszterként tevékenykedő Lónyay Menyhért.¹⁰⁹ Egyébként a magyar kormány — „miként ezt gróf Festetics György volt felségkörűli minister az 1869. június 8-án és 1870. május 8-án kelt legfelsőbb határozványokkal jóváhagyólag tudomásul vett két ízbeni felterjesztéseiben Ő Felségének is bejelentette — nem tartotta célszerűnek és kívánatosnak a magyar főrendi háznak akkoriban közel kilátásba helyezve volt rendezéséig azoknak tagjait szaporítani; minélfogva a beérkezett, részben ő Felségének legmagasabb kézjegyére is méltatott folyamodások a ministerium részéről egyszerűen jegyzékbe vétettek.” Vagyis a minisztertanács tudatosan halogatta a vitatott főnemesi rangok helyzetének rendezését. A fenti álláspont azonban, úgy tűnik, nem volt sokáig fenntartható. Az 1870-es évek közepére már olyan hangosan dörömböltek a főrendiház kapuján a korábbi főnemesi címüket törvényesíttetni óhajtó egyének, hogy végül a kormány is kénytelen volt meghátrálni: az 1874. február 5-én tartott ülésén azt a határozatot hozta, hogy „a magyar főnemesi méltóság adományozása tekintetében azon körülményt, miszerint a magyar főrendiház még rendezve nincsen, jövőre nézve akadályul tekinteni nem kívánja, egyszersmind elhatározván, hogy azon magyar honpolgári joggal bíró grófok és bárókra nézve, kik ezen méltóságukat a magyar alkotmány szünetelés korszakában Ő Felségének 1867. évi június hó 8-án történt megkoronáztatása előtt nyerték, amennyiben ezen méltóságuknak a magyar közjog értelmében törvényesítését, illetőleg a magyar főrendi házba leendő meghívásukat Ő Felségénél kérelmeznék, vagy pedig az evégből már korábban benyújtott s Ő Felsége legmagasabb kézjegyére méltatott folyamodásaiknak elintézését újabban sürgetnék: az illető felterjesztések — mindenkoron azonban a magyar ministertanácsnak előlegesen kikért jóváhagyásával — Ő Felségéhez esetről esetre megtétessenek.”¹¹⁰

Bár a minisztertanács arra számított, hogy „összesen nem sok oly egyén van, a ki Ő Felsége megkoronáztatása előtt nyert főnemesi rangja folytán a főrendi házba leendő meghívását igényelhetné, tényleg pedig csak is igen kevesen nyújtottak be ez iránt folyamodást”¹¹¹

---

¹⁰⁹ MOL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek LXVIII. kötet 105.

¹¹⁰ MNL OL K 27 1874.02.05./7.

¹¹¹ MNL OL K 27 1874.02.05./7.

— a döntéssel valóságos lavinát indítottak útnak: 1874–1875 folyamán 25 személy kért és kapott megerősítést a korábbi főnemesi rangjára.¹¹² Megjegyzendő, hogy ezek között mindössze tizenegyen voltak olyanok, akik annak idején saját maguk szerezték meg a kérdéses főnemesi címet, míg az időközben elhunytak helyett már a gyakran megszorodott létszámú második generáció tagjai jelentkeztek.¹¹³ Ugyanakkor a főrendiházi meghívóra természetesen ezek további nagykorú leszármazottai is azonnal jogosultak lettek:

Eredeti címszerző		Megerősítést nyert 1874/1875		Főrendiházi meghívó 1875
Csekonic János magyar gróf, 1864.	=	Csekonic János 1874.03.02.	= fia	Csekonic János Csekonic Endre
Gyürky Ábrahám magyar gróf, 1867.	=	Gyürky Ábrahám 1874.03.02.	=	Gyürky Ábrahám (nógrádi főispán)
Karátsonyi Guidó osztrák gróf, 1858.	=	Karátsonyi Guidó 1874.03.14.	=	Karátsonyi Guidó
Festetics Ágoston osztrák gróf, 1857.	=	Festetics Ágoston 1874.04.23.	= fia fia	Festetics Ágoston Festetics Pál Festetics Andor
Festetics Dénes osztrák gróf, 1857.	=	Festetics Dénes 1874.04.23.	= fia fia	Festetics Dénes Festetics Vilmos Festetics Kálmán
Festetics Sámuel (+1862) osztrák gróf, 1857.	fia	Festetics Imre 1874.04.23.	=	Festetics Imre
Wodianer Mór osztrák báró, 1863.	=	Wodianer Mór 1874.04.23.	= fia	Wodianer Mór Wodianer Albert
Eötvös József (sárvári) magyar báró, 1867.	=	Eötvös József 1874.04.27.	= fia fia	Eötvös József Eötvös József Eötvös Lajos
Fiáth József (+1868) osztrák báró, 1857.	fia	Fiáth Ferenc 1874.04.30.	= fia fia	Fiáth Ferenc (veszprémi főispán) Fiáth Miklós Fiáth Pál
Nopcsa László (+1884) osztrák báró, 1856.	fia fia	Nopcsa Elek 1874.05.14. Nopcsa Ferenc 1874.05.14.	= =	Nopcsa Elek Nopcsa Ferenc
Rudics József osztrák báró, 1856.	=	Rudics József 1874.06.03.	= fia	Rudics József Rudics József

¹¹² Ballabás 2011. 1232.

¹¹³ Az egyedüli kivétel Nopcsa László volt, aki még élt a kérdéses időpontban, de megerősítést mégis a fiai kaptak.

Fejérváry Géza osztrák báró, 1862.	=	Fejérváry Géza ¹¹⁴ 1875.08.17.	=	Fejérváry Géza
Andreánszky Sándor (+1873) osztrák báró, 1868.	fia	Andreánszky Gábor 1875.10.05.	=	Andreánszky Gábor (1875.11.07.)
	fia	Andreánszky István 1875.10.05.	=	Andreánszky István (1875.11.07.)
Atzél Antal (+1868) osztrák báró, 1857.	fia	Atzél Lajos 1875.10.05.	=	Atzél Lajos (1876.01.25.)
Augusz Antal osztrák báró, 1853.	=	Augusz Antal 1875.10.05.	=	Augusz Antal (1875.12.18.)
Bánhidy Antal (+1859) osztrák báró, 1859.	fia	Bánhidy Albert (Béla) 1875.10.05.	=	a képviselőház tagja volt
Földváry Lajos osztrák báró, 1857.	=	Földváry Lajos 1875.10.05.	=	Földváry Lajos (1875.12.18.)
			fia	Földváry Lajos (1875.12.18.)
			fia	Földváry István (1875.12.18.)
			fia	Földvár Sándor (1875.12.18.)
Jeszenszky János (+1866) magyar báró, 1865.	fia	Jeszenszky József 1875.10.05.	=	Jeszenszky József (1875.12.18.)
	fia	Jeszenszky Kálmán 1875.10.05.	=	Jeszenszky Kálmán (1875.12.18.)
	fia	Jeszenszky Sándor 1875.10.05.	=	Jeszenszky Sándor (1875.12.18.)
Uray Bálint (+1872) magyar báró, 1864.	fia	Uray András (Endre) 1875.10.05.	=	Uray András (Endre) (1875.12.18.)
	fia	Uray Gyula 1875.10.05.	=	Uray Gyula (1875.12.18.)
	fia	Uray Kálmán 1875.10.05.	=	Uray Kálmán (1875.12.18.)

3. ábra
Az uralkodó által 1874/1875 folyamán megerősített főnemesi címek¹¹⁵

¹¹⁴ Formailag nem az osztrák főnemesi rangját terjesztették ki Magyarországra, hanem a Szent István-rend alapszabályai szerint kérvényezve a magyar bárói cím eredeti adományozásában részesült. (MNL OL K 27 1874.07.13./6.)

¹¹⁵ FI 1875. I. kötet 5–13., 52., 278.; FN 1875. I. kötet 143.

A közölt táblázat szerint tehát eredetileg 19 személy szerezte meg azokat a főnemesi címeket, melyek alapján végül dupla annyian tartottak igényt az 1875. augusztus 28-ára egybehívott országgyűlés főrendiházában való jelenlétre. Így a meghívottak körülbelül 5%-a ezen újonnan jogosított egyénekből állt.¹¹⁶ A nem várt nagyszámú folyamodót látván a minisztertanács 1875. július 13-án felülírta korábbi álláspontját és úgy döntött, hogy „a még ezentúl netán érkezendő ilyen folyamodások elintézése a felsőház rendezéséig függőben tartandó.”¹¹⁷ Elhatározásukban azonban nem voltak teljesen állhatatosak, s végül a főrendiház 1885 tavaszán bekövetkezett reformjáig az uralkodó összesen (a már említett 25 személlyel együtt) 33 idegen főnemesi címet erősített meg, illetve terjesztett ki Magyarországra. Ezzel szemben ugyanebben az időszakban 10 személy részesült a magyar főnemesség eredeti adományozásában.¹¹⁸

2.1.4. Az indigenák főrendiházi tagságának megítélése a reformot megelőzően

Az eddig elmondottak alapján látható, hogy az egyes főnemesi címek közjogi mérlegelésének mozgatórugója a főrendiházi tagság, vagyis a magyar főnemességet 1848 után is megillető személyes törvényhozói jog kérdése volt. Nemcsak a kiegyezés utáni magyar kormányok figyeltek erre a szempontra, hanem a főrendiház igazoló bizottsága is rigorózan ügyelt rá, hogy az illetéktelen személyeket távol tartsa a törvényhozásban való jelenléttől. (Bár ez korántsem mindig sikerült.¹¹⁹) Egy-egy főnemesi cím közjogilag problémás volta így gyakran az igazoló bizottság előtt derült ki a saját tulajdonosa számára is.

A főrendiház igazoló bizottságához forduló, magukat indigenának tekintő személyek esetében általában az indigenátus törvénybe iktatásának elmaradása volt a kifogás fő tárgya. Bombelles Márk Henrik és Károly ügyében például úgy érvelt a bizottság, hogy — bár „azon körülményből miszerint [apjuk] az 1847-ik évi erdélyi országgyűlésen becikkelyezettetés végett jelentkezett, látható, hogy a ... rendeletnek eleget tenni törekedett” — a Magyarországon

---

¹¹⁶ A főrendiházba meghívottak első jegyzékén (1875.08.20.) 759 személy szerepel, melyben értelemszerűen nincsenek még benne a főnemesi címükben később megerősített személyek. (FI 1875. I. kötet 4–13.)

¹¹⁷ MNL OL K 27 1875.07.13./6.

¹¹⁸ Ballabás 2011. 1232.

¹¹⁹ Lásd a 8. ábrát!

való becikkelyezés hiánya miatt azonban utódai nem jogosultak a magyar főrendi állásra és az országgyűlési meghívóra.¹²⁰ Hasonlóan nyilatkozott az ügyben a minisztertanács is és új magyar főnemesi cím adományozásával látta megoldhatónak a helyzetet,¹²¹ amelyre valóban sor is került.¹²² Ugyanezen okból kifolyólag lett elutasítva báró Natorp Alajos kérvénye is, akinek a „diplomája az akkor fennállott erdélyi királyi udvari cancellaria által lett kiadva, s honfiúsítása csak Erdélyországra s kapcsolat részeire szoríttatott, a magyar törvénykönyvbe becikkelyeztetése pedig a legszorgosb kutatások daczára sem volt kipuhatható”.¹²³ Braunecker Edgar és Lamoral kérvényét — „tekintettel azon körülményre, miszerint a báró Braunecker család egyik tagja sem fordul elő a törvénykönyvben a honfiúsítottak között” — a bizottság szintén elutasította.¹²⁴ Hasonlóan járt az 1848-ban még a meghívottak között szereplő Wolkenstein Antal¹²⁵ fia, Oswald is, miután az igazoló bizottság „a legszorgosb kutatások után a Wolkenstein grófi családot a honfiúsított főrendi családok között a törvénykönyvbe becikkelyezve nem találta”¹²⁶ Kreith Béla és Gyula esetében „a bizottság arról meggyőződött, hogy folyamodók elődje, gróf Kreith Keresztély III. Ferdinánd király által kiadott diploma szerint Magyarország nemesei közé felvétetett a nélkül, hogy törvényszerű honfiúsítás és törvénybe czikkelyezése eszközöltetett volna ... [ezért] azon tiszteletteljes javaslatot terjeszti a nagyméltóságú főrendi ház elé, miszerint folyamodókat kérelmükkel elutasítani méltóztassék”.¹²⁷ A rendre a magyar törvénytárba való becikkelyezés hiányát felhozó, már-már egyhangú érveléshez képest kreatívabban járt el az igazoló bizottság báró Stwrtnik Ágoston kérvényének visszautasításánál: mint megállapítást nyert, az ő nagyapja annak idején felvétetett az 1836. évi XLVII. törvénycikkbe, valamint a honfiúsítási esküt is szabályszerűen letette, de sajnálatos módon „a törvény azon világos rendeletének, mely szerint a honfiúsítási diplomát a magyar királyi udvari kancelláriától kivenni tartozik, — eleget nem tett.”¹²⁸

---

¹²⁰ FI 1878. V. kötet 309.

¹²¹ MNL OL K 27 1880.08.07./21.

¹²² MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek – 68. kötet 490.

¹²³ FI 1881. VII. kötet 332.

¹²⁴ FI 1875. IV. kötet 23.

¹²⁵ Pálmány 2002. 1139.

¹²⁶ FI 1881. VII. kötet 271.

¹²⁷ FI 1884. II. kötet 30.

¹²⁸ FI 1884. II. kötet 96.

Más esetekben viszont, amikor nem merült fel kifogás az indigenátus érvényességét illetően, az igazoló bizottság jelentése a kérvényező egyenes leszármazását hangsúlyozta annak be-cikkelyezett őseitől.¹²⁹

Az indigenák jelenlétének kérdése természetesen a főrendiház reformjának országgyűlési vitáján is előkerült. Erre a dolgozatom egy későbbi fejezetében fogok majd visszatérni.

2.2. A magyar főnemesség tagjai 1885-ben

2.2.1. A magyar főnemesség létszáma a szakirodalomban

A magyar főnemesség, mint értelmezési keret körvonalazása után arra igyekszem választ találni, hogy milyen létszámú volt az a társadalmi csoport, amely a főrendiház reformja kapcsán mérlegre tétetik majd. A főnemesi nemzetségek és családok számának kérdése időről időre felbukkan a szakirodalom lapjain. Az alábbiakban először a már ismert az adatközléseket tekintem át, kitérve e források hiányosságaira, illetve az ebből adódó problémákra is.

---

¹²⁹ FI 1878. III. kötet 263. (Pellegrini János); FI 1878. V. kötet 246. (Kinski Zdenkó); FI 1881. VII. kötet 191. (Lamberg Gusztáv); FI 1881. VII. kötet 196. (Trauttmansdorff Károly); FI 1881. VII. kötet 197., 199. (Windischgrätz Ernő és Róbert); FI 1881. VII. kötet 201. (Althann Róbert); FI 1881. VII. kötet 225. (Lamberg Károly); FI 1881. VII. kötet 233. (Pergen Antal); FI 1881. VII. kötet 235. (Schaffgotsch Miksa Rudolf); FI 1881. VII. kötet 267. (Weisz Pál); FI 1881. VII. kötet 323. (Baumgarten Pál); FI 1881. VII. kötet 385. (Lobkovitz Rudolf); FI 1884. I. kötet 227. (Lamberg József); FI 1884. I. kötet 236. (Wimpffen Iván); FI 1884. I. kötet 242. (Schaffgotsch Lewin); FI 1884. I. kötet 439. (Seilern Károly).

Szerző	Időpont	A főnemesség nemzetségek, családok száma
Fényes Elek	1840	a szűkebb Magyarországon 4 hercegi, 79 grófi, 84 bárói nemzetség, valamint további 38 „honos és birtokos” indigena főnemesi nemzetség
Vörös Károly	1848 körül	a szűkebb Magyarországon 3 hercegi, 80 grófi, 95 bárói nemzetség, valamint Erdélyben további 11 grófi és 20 bárói család
Hanák Péter	1848 körül	3 hercegi, 91 grófi, 115 bárói nemzetség = körülbelül 600 család
Szabad György	1849–1867	körülbelül 220 főnemesi nemzetség = 600-700 család
Vörös Károly	1885	12 hercegi, 108 grófi, 86 bárói család, köztük 10 hercegi, 35 grófi és 5 bárói indigena család
Lakatos Ernő	1867–1918	körülbelül 250–300 főnemesi család (nemzetség)
Hanák Péter	1918 körül	1200-nál több főnemesi család

4. ábra

A magyar főnemesi családok és nemzetségek száma a szakirodalom alapján

1840-re vonatkozóan a kortárs Fényes Elek a Magyarország statistikája című munkájában 4 hercegi, 79 grófi és 84 bárói nemzetséget sorolt fel, valamint az indigenák közül megemlített még 38 „honos és birtokos” főnemesi nemzetséget.¹³⁰ Fényes adatsora a korabeli kalendáriumokhoz csatolt sematizmusokból származik. Feltételezhetően ehhez a forráshoz folyamodott Vörös Károly is, amikor az ún. tízkötetes Magyarország története V. kötetében — az 1790 és 1848 közötti időszakot tárgyalva, de sejtésem szerint annak legvégére vonatkozó adatokat közölve — a szűkebb Magyarországon 3 hercegi, 80 grófi és 95 bárói nemzetségben, illetve csak Erdélyben birtokos további 11 grófi és 20 bárói családban határozta meg a főnemesi nemzetségek számát. A magyar Szent Korona országainak főnemessége tehát Vörös adatai alapján — a honosítottak nélkül, akikről nem szólt — összesen 3 hercegi, 91 grófi és 115 bárói nemzetségből vagy családból állt 1848 körül.¹³¹ Szabad György szerint a neoabszolútizmus időszakának főnemességét „alig 220 arisztokrata nemzetség, mintegy 600-700 család” alkotta.¹³² A főrendiház 1885. évi reformját vizsgálva Vörös Károly megkísérelte „a főne-

¹³⁰ Fényes 1842. 119–120.

¹³¹ Vörös 1980. 491.

¹³² Szabad 1979. 582.

messég 1880-as évekre jellemző teljes létszámának, ezen belül a hazai eredetű és az indigenátust nyert családok ... arányának” meghatározását is. Kutatása alapján a reform előtti utolsó országgyűlés főrendiházába 12 hercegi, 108 grófi és 86 bárói, összesen 206 család tagjai kaptak személyre szóló királyi meghívót, vagyis elvileg belőlük állt a magyar főnemesség az 1880-as évek közepén. Közülük 10 hercegi, 35 grófi és 5 bárói — összesen tehát 50 — család „főrendisége ... nem magyar eredetű, hanem »honfiúsított«. Alapjában külföldi famíliák ezek, kivétel nélkül a német-római, illetve a Habsburg-birodalmi arisztokráciából.”¹³³ A főnemesség dualizmus kori gyarapodásáról Lakatos Ernő azt írta, hogy „I. Ferenc József és IV. Károly 204 főnemesi címet adományozott (nem számítva az örökbefogadás útján történt főnemesítéseket, továbbá az átruházásokat, valamint a külföldi rang jogos használatára szóló engedélyeket sem)”. Ugyanő a korszak főnemesi családjainak (nemzetségeinek) számát 250-300 közöttire tette.¹³⁴ Hanák Péter adatai szerint az „1848 előtt 3 hercegi, 91 grófi és 115 bárói nemzetséget — mintegy 600 családot — számláló főnemesség a dualizmus korában szaporodás, birtokosztódás és a gyakori főnemesítés révén jócskán gyarapodott, száma meghaladta az 1200 családot. A magyarok közül ... csak Festetics Tasziló kapott hercegi rangot ... A grófi rangot bizonyos mértéktartással alig egy tucat kegyeltnek adományozták, a bárók köre viszont ... mintegy 140 új családdal frissült fel.”¹³⁵

Aki érzékeltetni szeretné a dualizmus kori magyar főnemesség létszámát, az általában a fentebb említett munkák valamelyikéhez szokott fordulni. Példa gyanánt A kastélyok és mágnások című kötet Csorba László által írt bevezető tanulmányát szeretném idézni. Bár Az arisztokrácia világa a Monarchia Magyarországon címet viselő fejezet — népszerűsítő munka lévén — egyáltalán nem tartalmaz szakirodalmi hivatkozásokat, ennek ellenére teljesen egyértelműen felismerhető benne a fenti munkák hatása, azoknak a kompilációját adja:

„De lássuk először, mekkora csoportról is van szó, ha a magyar arisztokráciáról beszélünk. Korszakunk végén ... ezerkétszáz főrangú család tekinthette meg-tiszteltetésnek, hogy vadonatúj egyenruhákba bújtatott fiai ott integethetnek a ... fellobogózott pályaudvarokon. (...) E viszonylag magas szám egyébként éppen a

---

¹³³ Vörös 1987. 399–400.

¹³⁴ Lakatos 1942. 19–21. A főszövegben a család kifejezés szerepel, de ez a lábjegyzetben pontosításra kerül: „Nem jogi értelemben vett családot, hanem nemzetséget értek itt.”

¹³⁵ Hanák 1978. 435–436.

dualizmus időszakában lezajló megduplázódás eredménye. 1848 előtt csupán 3 hercegi, 91 grófi és 115 bárói nemzetség — mintegy 600 család — alkotta a hazai főnemességet. (...) korszakunk legvégén megjelent a magyar hercegi méltóság: 1911-ben Festetics Tasziló, 1917-ben pedig Lónyay Elemér gróf kapta meg ezt a kiváltságot. Összegezve: korszakunk uralkodói, I. Ferenc József és IV. Károly 204 új főnemesi címet adományoztak. (...) A grófságot viszonylag szűk marokkal mérte ugyan (alig tucatnyi az adományozottak köre), de annál bőkezűbben osztogatta a báróságot. ... mintegy száznegyven homo novus” tartozott az utóbbi csoportba.¹³⁶

Lakatos Ernő, Hanák Péter, Vörös Károly és a többiek adatai évtizedek óta jelen vannak a szakirodalomban, s generációról generációra öröklődve — a dualizmus kori magyar főnemesi társadalomról vallott egyéb, sematikus nézetekkel együtt — szinte elengedhetetlen részét képezik a téma bemutatásának. Látható azonban, hogy igen töredékes, néhol csak egy-egy (és összesen sem sok) időmetszetre vonatkozóan, máshol hosszabb időintervallumokra, de hozzávetőlegesen megadott adatokról van szó. Legtöbbször sajnos nem derül ki, hogy a kérdéses szerzők milyen forrásokból és milyen módszerrel dolgoztak, a fogalomhasználatuk (család és/vagy nemzetség) következetlen, s nem mellékes körülmény az sem, hogy Fényes Elek munkáját nem számítva csupán számok kerültek közlésre, jobb esetben néhány példával kiegészítve. Összegezve tehát: a szakirodalomból kinyerhető adatok kétes pontosságúak és hiányosak, sem az egymással való összehasonlításra, sem a tendenciák érzékeltetésére, sem a továbblépésre nem alkalmasak. Komolyabb kutatás legalábbis aligha alapítható rájuk. Szerencsére azonban rendelkezésünkre áll egy olyan forrás az 1885 körüli időkből, amely lehetőséget kínál a magyar főnemesi nemzetségek állományának az eddigiéknél pontosabb feltérképezésére, majd erre alapozva egy személyi szintű adatbázis összeállítására.

2.2.2. Az 1886. évi VIII. törvénycikk és a magyar főnemesség

A főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikk továbbra is biztosította „a magyar főrendiházban a tagságra eddig jogosított, nemkülönben az erdélyi nagyfejedelemségben annak Magyarországgal történt egyesítése előtt a magyar királyok által grófi vagy bárói czimet nyert családok” nagykorú tagjainak személyes törvényhozói jogait —

---

¹³⁶ Baji – Csorba 2006. 7–8.

amennyiben az újonnan bevezetett vagyoni cenzusnak egyébként megfelelnek. Mindez feltételezi a jogosultak körének ismeretét és folyamatos nyilvántartását. A törvény intenciója szerint, annak kihirdetése után a főrendiháznak egy 21 tagú bizottságot kellett választania abból a célból, hogy a kormány által szolgáltatott adatokat alapul véve megállapítsa „azon családok névjegyzékét, a melyeknek tagjai a ... főrendiház örökös tagjai”. Ez a lista a nyilvánosságra hozatal után, az esetleges kifogásokat is figyelembe véve a következő ülés alkalmával a törvényhozás elé volt terjesztendő.¹³⁷ E folyamat főbb állomásai az alábbiak voltak: 1885. április 25-én szentesítette a főrendiház reformját megvalósító törvényt az uralkodó,¹³⁸ az említett 21 tagú bizottság május 3-án és 5-én tanácskozott,¹³⁹ a jogosult családok jegyzékét május 20-án közölte a hivatalos lap,¹⁴⁰ a kormány november 21-én terjesztette az országgyűlés elé a névsort,¹⁴¹ amelynek két háza végül 1886. március 10-én jutott egyezsége a törvényjavaslat ügyében.¹⁴² Ezt követően március 22-én történt meg a főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikk 23. szakaszának végrehajtásáról címet viselő 1886. évi VIII. törvénycikk szentesítése Ferenc József által.¹⁴³ Ebben rögzítésre került „a főrendiházban örökös tagsági joggal bíró családok névsora”: a törvény felsorol 19 hercegi, 136 grófi és 118 bárói családot, amelyen belül 14 hercegi, 61 grófi és 25 bárói család honosított eredete az indigenátus becikkelyezésének tényével (a vonatkozó törvénycikkre való hivatkozással) van jelezve. A továbbiakra nézve intézkedés történt a főrendek családkönyvének rendszeresítéséről és annak folyamatos vezetéséről, kiegészítéséről is.¹⁴⁴ Az alábbiakban ehhez a törvényhez szeretnék néhány értelmező megjegyzést fűzni.

---

¹³⁷ CJH 1885:VII.tc. 2., 22–23. §

¹³⁸ Budapesti Közlöny, 1885. április 26. 1.

¹³⁹ MNL OL K 587 1. csomó – A.

¹⁴⁰ Budapesti Közlöny, 1885. május 20. 2–3.

¹⁴¹ KI 1884. IX. kötet 138–146.

¹⁴² KN 1884. X. kötet 36.

¹⁴³ Budapesti Közlöny, 1886. április 10. 1.

¹⁴⁴ CJH 1886:VIII.tc. 2–5. § A családkönyvet két, egymással azonos példányban kellett vezetni, amelyek közül az egyik a főrendiház archívumában, a másik pedig az Országos Levéltárban volt elhelyezendő. Az előbbi kötet lelőhelye jelenleg ismeretlen, az utóbbi viszont megtalálható a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának 1526 utáni gyűjteményében: MNL OL R 64 9. tétel C. Ebbe először is beiktatták a fentebb említett hercegi (1–19. oldal), grófi (20–155. oldal) és bárói (156–273. oldal) családokat, majd a törvény rendelkezéseinek megfelelő alakisággal minden év végén kiegészítették a főrendiházi tagságra újonnan feljogosított, illetve magvaszakadt családok felsorolásával, utoljára 1915. december 15-én (274–423. oldal). Az elmaradt

Bár a korabeli forrásokban, a szakirodalomban, és a hétköznapi szóhasználatban is meglehetősen elterjedt a „nemesi család” / „főnemesi család” kifejezés használata, ez azonban a mai olvasó számára sokszor megtévesztő lehet.¹⁴⁵ Nézzük meg például, hogy milyen személyi kör tartozott az 1886. évi VIII. törvénycikkben a grófok között feltüntetett Festetics család alá! Grófi címet 1766-ban Festetics Pál és testvére, Károly, 1772-ben egy másik Pál, 1874-ben pedig Ágoston és Dénes testvérek, valamint unokaöcsük, Imre kapott az uralkodótól.¹⁴⁶ Vagyis a főrendiházi reform idején ők, illetve az ő leszármazottaik alkották a tagságra feljogosított, s 1886-ban ilyenként becikkelyezett Festetics családot. Csakhogy a felsoroltak legközelebbi közös őse a 17. század közepén született,¹⁴⁷ azaz a 19. század végi utódok már igencsak távoli rokonságban álltak egymással. Márpedig manapság aligha sorolnánk a családtagjaink közé egy kétszáz évvel ezelőtti felmenőnk összes élő ivadékát. (Nagy valószínűséggel nem is tartjuk számon a létezésüket.) Fontos tehát hangsúlyozni, hogy esetünkben egészen másról van szó, mint amit *jelenleg* a család fogalma alatt általában értünk! Ezt a társadalmi intézményt a genealógiai szakirodalom nemzetségnek nevezi, amely alatt egy közös őstől fiágon leszármazó, azonos vezetéknevet viselő személyek összessége értendő.¹⁴⁸ Fügedi

---

bejegyzéseket az országgyűlés felsőházáról szóló 1926. évi XXII. törvénycikk 17. §-ának rendelkezése szerint 1926. november 30-án pótolták (424–432. oldal).

¹⁴⁵ A probléma illusztrálására Tóth-Barbalics Veronika egyik tanulmányát idézem, amelyben a szerző többször is szükségét érzi megmagyarázni, hogy éppen mit ért a család alatt: „A családot itt szűkebb értelemben használom, a külön főnemesi rangra emelt ág jelentésében”, máshol pedig „a családot tágabb értelemben (azonos őstől leszármazó azonos vezetéknevű személyek) használva” fejt ki mondanivalóját. (Tóth-Barbalics 2010a. 68–69.) Ugyanakkor lehetetlen minden egyes előfordulást kommentálni, így sok esetben rejtve marad, hogy éppen miként értelmezendő egy-egy adat. Én úgy vélem, jobban járunk, ha elkötelezzük magunkat az egyik vagy a másik lehetőség mellett.

¹⁴⁶ Gudenus 1990–1999. I. kötet 391.

¹⁴⁷ <http://genealogy.euweb.cz/hung/festet1.html> (A letöltés időpontja: 2016. június 13.)

¹⁴⁸ Pandula 2001. 18. A genealógia tehát, nem meglepő módon, a származás közössége felől közelíti meg a nemzetség fogalmát. Ősei azonban kétségkívül mindenkinek vannak. Kérdéses viszont, hogy vajon közös nevezőre hozható-e mondjuk egy magát honfoglaló ősoktól, de legalábbis adatokkal igazolhatóan a középkorból származtató nemzetség azzal, amelynek első ismert őse terménykereskedőként tűnt fel a napóleoni háborúk korában. Ha ugyanis pusztán a származás oldaláról nézzük, akkor mindkettő egyaránt leírható a nemzetség fentebb idézett fogalmával. Emellett minden bizonnyal mást jelentett egy nemzetség tagjának lenni a rendi korszak végén, mint hetven esztendővel később, a Monarchia összeomlásának idején. Vagyis érdemes lenne a későbbiekben elgondolkodni azon, hogy a közös származás — szorosabb vagy lazább — összekötő kapcsán kívül a korszakunkban vajon megtölthető-e még valamilyen egyéb, konkrét tartalommal is a nemzetség fogalma? Erre vonatkozóan lásd: Ballabás 2017.

Erik bővebb meghatározása szerint itt „több, egymással rokon családról, esetenként a családok egész halmazatáról [beszélünk], amelyek tagjait apai ági (patrilineáris) rokonság kötötte össze. ... ezen túlmenően nemcsak horizontálisan ölelt fel több azonos fajta egységet, hanem vertikálisan is, ugyanennek a halmaznak a megelőző nemzedékben/nemzedékekben élt egységeit és jövőbeni leszármazóit is.”¹⁴⁹ Mindezek tükrében mit tartalmaz akkor az 1886. évi VIII. törvénycikkben szereplő névsor? Ahogy láttuk, semmiképpen sem a mai fogalmainknak megfelelő családokat. Részben nemzetségeket találunk a listán, részben viszont ezek különböző rangú, illetve különböző időpontokban főnemesi címet vagy indigenátust szerző ágait. („Oly családokra nézve, melyeknek csak egyes ágai birnak örökös joggal, ezen törvényben az ágak is pontosan megjelölendők.”¹⁵⁰) Lehetőség kínálkozik azonban arra, hogy ezt a meglehetősen kusza névhalmazt az egymáshoz tartozó ágak összevonásával a nemzetség fenti fogalmának megfelelő módon átstrukturáljuk. Ha így teszünk, akkor összesen 235 főnemesi nemzetséget számlálhatunk össze a törvényben, amelyből 76 nemzetség honosított eredetű volt.

A fogalmi kérdések tisztázása után fontos rögzíteni az is, hogy a törvényhozók célja nem a korabeli magyar főnemesség számba vétele volt, hanem a főrendiházi tagságra jogosultak

---

¹⁴⁹ Fügedi 1999. 7. Fügedinek a nemzetség kifejezéssel kapcsolatban okozott problémát, hogy ez a fogalom több kontextusban is előfordul Magyarország középkori történetében. Egyrészt nemzetségnek (genus vagy generatio) nevezi a szakirodalom a honfoglaló törzsek alegységeit, másrészt pedig 1208 és 1406 között oklevelek sokaságában szerepelnek olyan személyek, akik magukat hangsúlyozottan valamely nemzetségből („de genere”) származtatják. Maga Fügedi a késő középkorban megjelenő, az említettekhez képest új alapokon szerveződő nemzetségekkel foglalkozott. A fogalmi zűrzavart ő úgy vélte kiküszöbölni, hogy a honfoglalás korában „ősnemzetségekről”, a 13–14. században „úri nemzetségekről” szólt, az ezek felbomlásával, egyes ágaik önállósulásával létrejövő nemzetségekre vonatkozóan pedig (ezekről van szó fentebb, a főszövegben) a „klán” kifejezés használatát ajánlotta — amit a szakmai körök meglehetősen idegenkedve fogadtak.

Újabban néhány, a dualizmus korával foglalkozó publikációban is felbukkant a „klán” kifejezés használata. Kövér György „A Schosberger-klán” címmel írt tanulmányt (Kövért 2002a. 47–61.), míg Hlbocsányi Norbert a Kohnerekről állapította meg, hogy ők „és a hasonló, pesti nagykereskedő-családok klán-szerű csoportként működtek” — s ezen elvi deklaráció után (a néprajzi(!) szakirodalomra támaszkodva) részletesebben ki is fejtette, hogy szerinte mi értendő e terminus alatt. (Hlbocsányi 2012. 43.) A kérdéses „klánok” — a Schosbergerek és a Kohnerek — sejtetően nem a tradicionális magyar nemesi társadalmat képviselték. Ha azonban a szerzőket ez a különbségtevés motiválta a megszokottól (nemzetség, család) eltérő fogalom használatában, akkor Kövér és Hlbocsányi „klánja” aligha feleltethető meg annak, amit Fügedi Erik értett e kifejezés alatt. Vagyis egy újabb jelentéssel gazdagították e fogalmat.

¹⁵⁰ CJH 1885:VII.tc. 23. §

listáját kívánták összeállítani. Noha e két csoport igen jelentős mértékben fedte egymást, teljes azonosságról azonban nem beszélhetünk. A problémát a Buttlerek igazolási ügyén keresztül szeretném megvilágítani. 1886-ban ők is beiktatásra kerültek az örökös jogú főrendek közé, amely által „Az 1715. évi CXXXIV. törvénycikkkel becikkelyezett Buttler János Lajos egyenes leszármazói” lehetőséget kaptak a személyes törvényhozói jog gyakorlására. Ezt azonban nem tudták kihasználni, mivel a megnevezett indigenának ekkor már egyetlen élő leszármazottja sem volt. Miután 1901-ben a főrendiház elnöksége konstataálta a szomorú tény, tudniillik hogy „gróf Buttler János Dobóruszván 1845. évi május hó 3-án fiutódok hátrahagyása nélkül elhalálozván, elhunytával ... [a] gróf Buttler család fiágában a magvaszakadás esete állott be”, annak rendje és módja szerint (a hivatalos lapban való közzététel és hat hónapnyi türelmi idő letelte után) törölték őket a főrendek családkönyvéből.¹⁵¹ Ehhez képest új fejlemény volt, amikor gróf Buttler Aladár 1915 őszén azzal a kérelemmel fordult a főrendiházhoz, hogy pótlólag iktassák be az 1886. évi VIII. törvénycikkbe néhai édesapja, Buttler Sándor egyenes leszármazóit, azon az alapon, hogy mindketten tagjai voltak a reform előtti főrendiháznak. A kérvényt előzetesen véleményező belügyminiszter álláspontja szerint „úgy a folyamodó, mint édesatyja, csak »per abusum« [visszaélés folytán, jogtalanul] gyakorolhatták annak idején a főrendiházi tagsági jogot, mert annak, hogy ők vagy elődeik valamikor magyar indigenátust, illetőleg magyar grófi rangot kaptak volna, semmi nyoma nincs, az abususból pedig jog nem származhatván, nincs törvényes alap arra, hogy gróf Buttler Aladár családja az örökös tagsági joggal bíró főrendi családok közé pótlólag becikkelyeztessék.” A belügyminiszter tehát a magyar főnemességhez való tartozástól tette függővé az örökös jogú főrendiházi tagságot. A főrendiház igazoló bizottsága azonban árnyaltabban közelítette meg a kérdést. Az ő véleményük az volt, hogy az 1885. évi VII. törvénycikk „semmi támpontot se nyújt arra a magyarázatra, hogy a törvényhozás a jogosultság tekintetében egyéb kritériumokat is kívánt volna felállítani, mint azt, hogy valamely család királyi meghívólevél, illetőleg a főrendiház részéről való igazoltatás alapján tényleg benne volt-e a reform előtti főrendiházban”. Noha gróf Buttler Aladár valóban nem leszármazottja az 1715-ben honosított Jánosnak (amit egyébként ő maga sem állított), de a reformot közvetlenül megelőzően a főrendiház tagja volt,

---

¹⁵¹ MNL OL R 64 9. tétel C. 362–363.

s ebből következően kérelmét az igazoló bizottság indokoltnak és jogosnak fogadta el.¹⁵² Összegezve: az 1886. évi VIII. törvénycikkben olyan nemzetségek is előfordulhatnak, amelyek bár örökös jogon tagjai a főrendiháznak, de nem tartoznak a közjogi értelemben vett magyar főnemességhez. Erre rögtön egy példát is hozott a fenti ügyben nyilatkozó igazoló bizottság: „Be van pl. cikkelyezve az 1886 : VIII. t.-cikkbe a báró Apfaltrern-család is, melynek honfiúsításáról, illetőleg magyar báróságáról semmi adat sincs.”¹⁵³ A Buttlerek becikkelyezése végül — ekkor már 1917 tavaszát írták — több, időközben újonnan jogosultságot nyert személyhez hasonlóan elmaradt. Az ő esetük egyúttal egy másik problémára is rávilágít. Nevezetesen arra, hogy több-kevesebb idő óta kihalt nemzetségek és főnemesi ágak szintén előfordulhatnak az 1886-ban törvénybe iktatottak névsorában. Ezek egy részét (báró Rosenfeld †1823., gróf Buttler †1845., báró Izdenczy †1868., báró Szepessy †1882., báró Prandau-Hilleprand †1885.05.23.) idővel felfedezték és törölték a főrendek családkönyvéből.¹⁵⁴ Mindenesetre figyelemmel kell lenni erre a szempontra is.

Szerencs János főtitkár 1900-ban úgy emlékezett vissza a főrendiházi reform elfogadásának időszakára, hogy „Az akkori sajtóságos viszonyok és körülmények a törvényjavaslatok szerkesztésére befolyó, lázat sietséget és fokozott gyorsaságot idéztek elő és így könnyen megérthető, hogy mindkét törvényben bizonyos hiányok és hézagok igen élénken váltak érezhetőkké.”¹⁵⁵ Talán ennek a kapkodásnak tudható be az is, hogy a magvaszakadt főnemesi ágak becikkelyezése mellett másokat viszont kifelejtettek a főrendek lajstromából. Így 1896-ban pótlólagos felszólalás alapján került törvénybe iktatásra a báró muraniczi Horváth nemzetség és a Thoroczkyak bárói ága.¹⁵⁶ Ugyanakkor Szerencs az 1885-ben megjelent Magyarország és Társországainak főrendei című munkájában 63 olyan grófi és 60 bárói indigena nemzetséget tartott számon, „a melyeknek életben létéről biztos tudósítás beszerezhető nem volt”, azonban a „felsorolt családok férfi tagjai, ha a törvényes kort elérték vagy törvényesen nagykorúsítottak, kegyelmes királyi meghívó nyeréséhez jogosítvák” volnának.¹⁵⁷ Mindezek

---

¹⁵² FI 1910. XXIII. kötet 512–514.

¹⁵³ FI 1910. XXIII. kötet 513.

¹⁵⁴ MNL OL R 64 9. tétel C. 352., 354., 362., 369., 382.

¹⁵⁵ Szerencs 1900–1907. I. évfolyam III.

¹⁵⁶ CJH 1896:XXXI.tc.

¹⁵⁷ Szerencs 1885. 91–94.

mellett — habár egyébként magyar főnemesek voltak — magától értetődően nem szerepelnek a főrendiházi tagok között azok az indigenák sem, akiket annak idején kifejezetten ülés és szavazati jog nélkül honosítottak.¹⁵⁸ Végül figyelembe kell venni azt a körülményt is, hogy a kérdéses törvény (elviekben legalábbis) az 1886. év elejének megfelelő állapotok szerint készült el,¹⁵⁹ nekünk viszont a főrendiházi reform idejére vonatkozó adatokra van szükségünk.

A fentiekből következően a magyar főnemességhez tartozó nemzetségek 1885 tavaszi listájának prezentálásához az 1886. évi VIII. törvénycikket más forrásokkal egybevetve és kiegészítve, az említett pontokon korrigálni szükséges.

Probléma	Megoldás
A törvényben felsorolt nemzetségek vagy főnemesi ágak között olyanok is lehetnek, amelyek nem tartoznak a közjogi értelemben vett magyar főnemességhez.	A névsort összevettem az 1885 tavaszt megelőző főnemesi rangemelésekkel, ¹⁶⁰ amely által kiszűrhető volt, hogy kiknek nincsen magyar főnemesi múltjuk. (Az indigenák esetében feltüntetésre kerültek a honosítási törvénycikkek, ezért velük kapcsolatban nincs szükség ilyen vizsgálatra.)
A névsorban előfordulhatnak fiágon kihalt nemzetségek is.	A főrendek családkönyvének utólagos magvaszakadási bejegyzései mellett fontos forrást jelentettek Szerencs János főrendiházi évkönyvei, amelyek terjedelmes (bár nem mindig pontos) listát közölnek az 1885 előtt

¹⁵⁸ Az országgyűlés általi honosítások három évszázados történetében mindössze 13 személynél említik a törvények (CJH 1715:CXXX.tc., 1723:CXXIII.tc., 1723:CXXIV.tc., 1729:XLVI.tc., 1840:XLVI.tc., 1840: XLVII.tc.) a diétákon való személyes részvétel jogát. A gyakorlatban azonban azok is megjelenhettek, akiktől honosításuk alkalmával nem tagadták meg ezt a jogot. A főrendiházi reform végrehajtását előkészítő 21 tagú bizottság szerint „A mi a honfiúsítottakat illeti, törvény alapján csak azon családok tarthatnának igényt a jegyzékbe való felvételre, melyeknek honfiúsítása az ülés és szavazati jog becikkelyezése mellett történet. Azonban királyi kegyelem folytán számosan nyertek meghívót az ülés és szavazati jog külön becikkelyezése nélkül honfiúsítottak sorából is, sőt egyes családok meghívására rendszeres gyakorlat fejtett ki. A hazai jogfejlődésben pedig a szokás törvényerővel bírván, a rendszeres meghívások folytán ezen családok jogosultságát kétségbe vonni nem lehetet.” (MNL OL K 587 1. csomó – A. 1–2.) Velük szemben 1840-ben 17 személytől (14 nemzetségtől) expressis verbis megtagadták a személyes törvényhozói jogokat (CJH 1840:XLIX.tc., 1840:LI.tc., 1840:LIII.tc.).

¹⁵⁹ A névsort is érintő utolsó módosítást 1886. február 24-én hajtották végre a törvényjavaslat szövegén. (FI 1884. IV. kötet 43–46.)

¹⁶⁰ Lásd A rendi korszak öröksége c. fejezetet!

	és után kihalt főnemesi nemzetségekről. ¹⁶¹ Emellett természetesen a genealógiai szakirodalomra is támaszkodhattam.
A névsor hiányos, nem minden élő magyar főnemesi nemzetség szerepel rajta.	Az 1886. évi VIII. törvénycikk kiegészítése ¹⁶² kívül áttekintettem azokat a tematikus genealógiai kézikönyveket, amelyek kifejezetten a magyar(országi) főnemességre specializálódtak. ¹⁶³ Figyelemmel kellett lenni azokra a nemzetségekre is, amelyek 1885 tavaszán még életben voltak, de 1886 elejére már kihaltak és ennek köszönhetően hiányoznak a törvényből.
A korabeli viszonyok között számos indigena nemzetség esetleges életben létéről nem lehetett megbízható információhoz jutni. Ezek hiányoznak az 1886. évi VIII. törvénycikkből.	A Szerencs János által közölt névsorban felsorolt honosítottakat átvizsgáltam a (manapság gyakran már kereshető formában is rendelkezésre álló) genealógiai szakirodalom és a különböző internetes adatbázisok alapján. A biztosan életben lévőket felvettem a magyar főnemességről készülő listára.
A törvényben nem szerepelnek azok az indigenák, akiket annak idején törvényhozói jogok nélkül iktattak be a magyar főnemesség soraiba.	Amennyiben a főrendiházi reform idején rendelkeztek élő leszármazottakkal, akkor figyelembe vettem ezeket a honosított nemzetségeket is. Ehhez szintén a genealógiai szakirodalom volt a segítségemre.

5. ábra

Az 1886. évi VIII. törvénycikkben közölt „családok” névsorán végrehajtott korrekciók az élő főnemesi nemzetségek megállapítása érdekében

A jelzett módosításokat végrehajtva immáron rendelkezésünkre áll a magyar főnemességhez tartozó nemzetségek száma és konkrét névsora: 1885. május 20-án, az 1884–1887. évi országgyűlés első ülészakájának berekesztése napján 268 főnemesi nemzetséggel számolhatunk. Egy-egy nemzetség azonban több, sokszor más-más időpontban felemelkedett, eltérő főnemesi rangfokozatot viselő ággal is rendelkezhetett. A Kemény nemzetség tagjai például nem kevesebb, mint 9 esetben részesültek ezen uralkodói kegyben: 1698-ban Kemény János, László és Simon testvérek bárói, 1744-ben László grófi, 1755-ben Boldizsár, Ferenc és György

¹⁶¹ Szerencs 1900–1907. I. évfolyam 384–409., II. évfolyam 407–433, III. évfolyam 607–634.

¹⁶² Minden országgyűlés utolsó ülészakájában a belügyminiszternek törvényjavaslatot kellett előterjesztenie az időközben örökös jogú főrendiházi tagsággal felruházott nemzetségek becikkelyezéséről. (CJH 1886:VIII.tc. 4. §)

¹⁶³ Fejérváthy 1888., Kempelen 1931., Gudenus 1990–1999.

testvérek bárói, majd 1804-ben Sámuel, 1808-ban pedig Farkas grófi címet szerzett.¹⁶⁴ De hasonló helyzetre az indigenák között is találhatunk példát: a cseh származású Kinskyek közül 1687-ben Ferenc Uldarik, 1723-ban Ferenc Ferdinánd és 1741-ben Fülöp József került Magyarországon honosítottként becikkelyezésre.¹⁶⁵ Mivel a magyar főnemességet nem általánosságban a nemzetség egésze, hanem mindig egy-egy konkrétan megnevezett személy, valamint (az esetek döntő többségében) annak egyenes és törvényes leszármazottai kapták, ezért a kérdés pillanatnyilag az, hogy az idők folyamán főnemesi címet vagy indigenátust szerzők közül kik azok, akiknek a leszármazottai megélték a főrendiházi reform idejét? Ennek feltérképezéséhez egyenként megvizsgáltam a kijelölt 268 nemzetséget, pontosabban szólva az ezekhez kapcsolódó főnemesi rangemeléseket, honosításokat, és a genealógiai szakirodalom segítségével¹⁶⁶ meghatároztam az aktuálisan élő főnemesi ágait.

Mindezek után lássuk, hogy származás és rang szerint milyen összetételű volt a magyar főnemesség 1885 tavaszán! A 268 nemzetségből 106 (39,5%) rendelkezett honosított eredettel, amelyből a Thurn und Taxis nemzetségnek nem csak indigena ága volt: 1840-ben Frigyes Hannibál és Vilmos Károly testvéreket honosította (ülés és szavazati jog nélkül) az országgyűlés,¹⁶⁷ 1885. április 3-án pedig — tehát az 1879-es állampolgársági törvényen már túl, de a főrendiházi reform elfogadásán még éppen innen — Egon birodalmi hercegi címét terjesztette ki az uralkodó Magyarországra.¹⁶⁸ (A két említett fivér közül Vilmos Károly 1848-ban utódok nélkül távozott az élők sorából.¹⁶⁹) A 268 nemzetségnek összesen 334 élő főnemesi ága volt, azaz ennyi rangemelésben, illetve honosításban részesült személy leszármazottairól van szó. (Nem kizárva annak a lehetőségét sem, hogy a főnemesi ág alapítója adott esetben még maga is életben volt ekkor.) A legtöbb ággal a Festeticsek büszkélkedhettek 1885-ben: ők 6 főnemesi rangra emelt személytől származtak. A Bethlen nemzetség 5, a Bánffy, Esterházy és Haller 4-4, a Csáky, Jeszenszky, Kemény, Majthényi, Pálffy, Pongrácz, Radvánszky, Uray és Vay 3-3, míg további 29 nemzetség (köztük 8 indigena) 2-2 főnemesi ággal

---

¹⁶⁴ Gudenus 1990-1999. II. 50., Illéssy-Pettkó 1895. 264.,

¹⁶⁵ CJH 1687:XXVII.tc., 1723:CXXIV.tc., 1741:LXVIII.tc.

¹⁶⁶ Lásd a 172. lábjegyzetet!

¹⁶⁷ CJH 1840:LI.tc.

¹⁶⁸ MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek 68. kötet 631.

¹⁶⁹ <http://genealogy.euweb.cz/thurn/thurn9.html> (A letöltés időpontja: 2016. június 13.)

rendelkezett. Rang szerint csoportosításban az alábbi megoszlást mutatják a nemzetségek: 8-an hercegi, 125-en grófi (őrgrófi¹⁷⁰) és 119-en bárói ággal (ágakkal) rendelkeztek, míg további 10 nemzetség hercegi és grófi, 6 pedig grófi és bárói ággal (ágakkal) is bírt.

Főnemesi rang	Indigena nemzetségek száma	Egyéb főnemesi nemzetségek száma	Összesen
Herceg	8	0	8
Herceg és gróf	7	3	10
Gróf (őrgróf)	59	66	125
Gróf és báró	2	4	6
Báró	30	89	119
Összesen	106	162	268

6. ábra

A magyar főnemesi nemzetségek rang szerinti megoszlása 1885 tavaszán

A szakirodalomban közölt adatok igencsak kétesnek tűnő megbízhatóságától eltekintve, a jelenleg rendelkezésünkre álló munkák — ahogy láttuk — a nemzetségek (családok) szintjéig jutottak el a dualizmus kori magyar főnemesi társadalom számszerű jellemzésében. A továbblépést innen a személyi szinten végzendő kutatások jelentik, mégpedig nem pusztán néhány példa vagy mintavétel alapján, hanem bevonva lehetőleg a teljes sokaságot a vizsgálatokba.¹⁷¹ E kutatás alapjának megteremtéséhez 1885. május 20-i eszmei időponttal egyfajta „népszámlálást” hajtottam végre a magyar főnemesség körében, vagyis összegyűjtöttem és

¹⁷⁰ A magyar főnemességben az őrgrófi címet az 1827-ben honosított Pallavicini Ede leszármazottai, valamint az ő fia, Roger által örökbefogadott Csáky-Pallavicini Hippolit és Zsigmond utódai képviselték.

¹⁷¹ Ennek szükségességét már Vörös Károly is felvetette a főrendiház reformjáról írt tanulmányában: „első feladatként a főnemesség mindenkori teljes létszámának megállapítása áll előttünk. (...) a kutatásokat 1885 és 1914 között a főnemesség lehetőség szerint minden 24 évnél idősebb férfitagjára vonatkozóan el kellene végezni.” (Vörös 1987. 405.)

adatbázisba rögzítettem a 268 nemzetség 334 főnemesi ágának valamennyi olyan tagját, akiket az említett napon életben találtam.¹⁷² Ennek alapján a reform előtti főrendiház utolsó ülésnapján 3913 személy tartozott a közjogi értelemben vett magyar főnemességhez. Ők tehát azok, akiket a főrendiházi reform — így vagy úgy — közvetlenül érinthetett.

---

¹⁷² Adatbázisomban rögzítésre kerülnek a begyűjtött adatok forrásai is, így szükség esetén ezek visszakereshetőek. Az adatgyűjtés irányának érzékeltetése végett általánosságban az alábbi munkákat szeretném kiemelni:

- 1) Genealógiai kézikönyvek, sorozatok: Bőjthe 1891., Fejérpataky 1888., GA-B, GA-G, GHdA, GTdaHÖ, Gudenus 1990–1999., Gudenus 2010., Kadich-Blažek 1899., Kempelen 1911–1932., Kempelen 1937–1939., Kneschke 1859-1870.; Kővári 1854., Lendvai 1896–1905., Meraviglia-Crivelli 1886., Nagy 1857–1868., Pálmay 1900., Pálmay 1901., Pálmay 1904., Schönherr 1905., Szluha 2005., Szluha 2007., Vásárhelyi–Szluha 2005–2013.
- 2) Lexikonok, almanachok, névtárak: ADB, Bona 2005., Bölöni–Hubai 2004., Gerő 1938., Hellebronth 1939., Markó 2000., MÉL, MZSL, MKL, MNL OL R 64 9. tétel C., NDB, OGYA, ÖBL, Pálmány 2002., Pálmány 2011., Schmidt-Brentano 2007., Szerencs 1900–1907., Szinnyei 1891–1914., ÚMÉL, Wurzbach 1856-1891.
- 3) Egyéb genealógiai munkák: Merényi-Metzger 1997., Merényi-Metzger 1998a., Merényi-Metzger 1998b., Merényi-Metzger 2011a., Merényi-Metzger 2011b., Merényi-Metzger 2013., Merényi-Metzger 2016.
- 4) OSZK gyászjelentések gyűjteménye: <https://ds.oszk.hu/xmlui/handle/123456789/111768>
- 5) Napilapok, folyóiratok halálozási rovatai
- 6) Internetes genealógiai adatbázisok: <http://familysearch.org/>, <http://geneall.net/>, <http://www.genealogieonline.nl/>, <http://genealogy.euweb.cz/>, <http://www.geni.com/>, <http://www.macse.org/society/gudenusadattar.php>, <http://www.myheritage.com/>, <http://www.wikipedia.org/>, <http://www.worldvitalrecords.com/>

3. A FŐRENDIHÁZ 1885. ÉVI REFORMJA

Míg a rendi országgyűlések alsótábláját az 1848-as áprilisi törvények népképviselési alapra helyezték, addig a felsőtábla (a törvény megfogalmazása szerint „főrendi tábla”, az egykorú szóhasználatban „felsőház”) összetétele változatlan maradt, vagyis lényegét tekintve még mindig az 1608. évi koronázás utáni I. törvénycikk által kodifikált elvek alapján ült össze. Így az 1848. július 2-ára egybehívott új országgyűlésre változatlanul személyre szóló meghívást kaptak a római katolikus és görögkeleti érsekek, megyéspüspökök, a pannonhalmi főapát és a jászói prépost, a római katolikus választott püspökök, az ország zászlósbírói, a magyar Szent Korona őrei és a pozsonyi gróf, a főispánok, a jászkun főkapitány, valamint a méltóságot és hivatalát nem viselő bárók, grófok, hercegek. A korábbiakhoz képest a legszembetűnőbb különbséget az jelentette, hogy az unió értelmében most már az erdélyi méltóság- és hivatalviselők, regalisták (köztük számos főnemes) is helyet foglalhattak a felsőház üléstermében.¹⁷³ A két kamara hatáskörének elhatárolása, a felsőház személyi összetételének átalakítása, utóbbinak a születőben lévő polgári állam keretei közé való beillesztése, illetve beilleszthetőségének kérdése már 1848–1849 folyamán nyilvánosságot kapott, mind az országgyűlésen belül, mind pedig a sajtó hasábjain. A szabadságharc alatti politikai viszonyok azonban nem kedveztek az efféle, nagy horderejű változtatásoknak. Így a felsőház helyzetének újragondolása annak ellenére is elmaradt, hogy a főrendek döntő többsége látványosan távol tartotta magát az ülésektől.¹⁷⁴

A legközelebb 1861-ben, majd 1865-től kezdve immáron folyamatosan összehívott országgyűlések főrendiházának tagjai tehát még mindig a korábbiakhoz hasonló módon rekrutálódtak. (Az előbbi alkalommal azonban az erdélyi tagok nem kerültek meghívásra.)¹⁷⁵ A kiegyezést követő politikai diskurzusból szintén nem hiányzott a főrendiházi reform szükségességének hangoztatása, amely a következő csaknem két évtizedben számos árnyalatban

---

¹⁷³ Pálmány 2002. 15–18.

¹⁷⁴ Szalai 2012. 1306–1309.

¹⁷⁵ FI 1861. I. kötet 3–9.; FI 1865. I. kötet 41–53.

megfogalmazásra került.¹⁷⁶ A sokszor és sokféle módon papírra vetett, ám a tényleges megvalósításig el nem jutó főrendiházi reform elfogadását végül egy sajátos körülmény tette a különösen is sürgetővé. A dolog hátterében az 1880-as évek elejére Magyarországon is fel erősödő politikai antiszemitizmus állt. Ennek hatását hosszabb távon mérsékelni szándékozó célzattal, illetve a zsidóság asszimilációjának elősegítése és emancipációjának kiteljesítése érdekében a kormány egy törvényjavaslatot terjesztett a képviselőház elé, amely által elhárult volna az akadály az izraeliták és a keresztények közötti vegyes házasságok megkötése elől. A javaslatot az országgyűlési képviselők 1883 májusában megszavazták, azonban a többségében konzervatív nézeteket valló világi főurakból és főpapokból álló főrendiház — a kortársak számára szokatlanul, addig soha nem tapasztalt aktivitást mutatva, a politizáló közvélemény szemében vörös posztónak számító indigenák szavazatait is felhasználva — 1884 januárjában megbuktatta az elképzelést. A főrendek sokakat felháborító magatartása így jó ürügynek kínálkozott arra, hogy 1884 októberében beterjessze Tisza Kálmán a „főrendiháznak, mint felsőháznak szervezéséről” címet viselő, egyébként már egy éve készen álló törvényjavaslatot a képviselőház elé. Ez egyrészt az éves szinten legalább 3000 forint földadó fizetését a tagság gyakorlásának feltételévé téve kívánta megritkítani a főnemesség sorait, másrészt pedig a kinevezett tagok nagy (akár a ház tagjainak egyharmadát elérő) számával biztosította volna a kormány elképzeléseinek érvényre jutását a felsőházban is. Mindezzel azonban sem a történelmi jogfolytonosságra hivatkozó, annak fenntartásában érdekelt elemek, sem a demokratikus fejlődés hívei nem voltak elégedettek. A javaslat képviselőházi vitája 1885. február 10-én kezdődött el, majd a főrendekkel megkötött kompromisszum (lényegesebb pontjait tekintve: a kinevezettek számának jelentős mérséklése, a cenzus miatt kieső tagok kompenzálása 50 fő élethossziglani beválasztásával, a zsidó hitfelekezet egyetlen képviselőjének kihagyása, a főrendiház elnevezés megtartása) alapján módosított szövegre végül április 23-án mondott igent az országgyűlés. Az uralkodó két nappal később szentesítette az immáron „a főrendiház szervezetének módosításáról” szóló törvényt, amely az 1885. évi VII. törvénycikként került be az Országos Törvénytárba.¹⁷⁷

---

¹⁷⁶ Ezeket részletesen ismerteti: Szalai 2012. 1312–1321. Teljességre törekvően pedig: Tóth-Barbalics 2015. 34–93.

¹⁷⁷ Szalai 2012. 1321–1336.

3.1. A főrendiházi reform személyi következményei Vörös Károly koncepciója szerint

A főrendiházi reform talán legjelentősebb, de szakmai körökben Vörös Károly tanulmánya révén mindenképpen a legismertebb eleme az, amely meghatározott mértékű földadó fizetéséhez kötötte a tagság gyakorlásának jogát. Ennek alapján a továbbiakban már csak azok a főnemesek lehettek a főrendiház tényleges tagjai, akik „egyedül vagy velük egy háztartásban élő feleségük és kiskorú gyermekeik vagyonát is odaszámítva, a magyar állam területén oly földbirtoknak telekkönyvi tulajdonosai és haszonélvezői, vagy életfogytiglan haszonélvezői, vagy oly családi hitbizomány birtokosai, melynek az 1885. évre az új földadó kataszter alapján megállapított egyenes állami földadója a rajta levő lakházak és gazdasági épületek házosztály adójával együtt legalább 3000 forintot tesz osztrák értékben.”¹⁷⁸ Vizsgálata során Vörös számszerűen felmérte a ház reform előtti tagságát, majd megnézte, hogy a census alapján mekkora hányaduknak sikerült megtartania a tagsági jogát, illetve a korábbi tagok közül mennyien estek ki a szükségesnél kevesebb földbirtok (pontosabban: az utána fizetendő adó) miatt. „Végeredményben kiderült ..., hogy a magyarországi főnemesség családjai több mint felének, 55%-nak, tagjai 70%-ának ingatlan birtoka 1885-re már nem nyújtott 3 ezer forinton felüli adónak megfelelő jövedelmet.” „Olyan arány ez, mely mindenekelőtt a főnemesség valóban, immár vagyon szerint is erős differenciáltságát bizonyítja, rámutatva a földadóval mérhető vagyon igen nagy hányadának az aránylag csekély számú megmaradtak ... kezén szükségképpen erős koncentrációjára.”¹⁷⁹ Vörös Károly e megállapítása az elmúlt harminc esztendőben beépült a szakirodalomba, és ma már kanonizált részét képezi a dualizmus kori főnemesei társadalomról szóló ismereteinknek.¹⁸⁰ Jómagam az alábbiakban arról az oldalról kívánom megközelíteni a főrendiházi reform kérdését, hogy az említett módszer alapján eljárva, azaz a bent maradt és a kiesett tagok számát a reform előtti létszámhoz viszonyítva vajon valóban indokolható-e az idézett végkövetkeztetés? Levezethető-e ezekből az adatokból a magyar főnemesség vagyoni helyzete?

---

¹⁷⁸ CJH 1885:VII.tc. 2. § b)

¹⁷⁹ Vörös 1987. 397–405.

¹⁸⁰ Gyáni 2004. 224.; Gyáni 2011. 65.

Ennek eldöntéséhez először is tekintsük át a főrendiház tagságát! Az „1884. évi Szent-Mihály hava 25. napján megnyitandó” országgyűlésre meghívottakat a Főrendiházi Irományok köteteire támaszkodva rögzítettem az adatbázisomban. (A kihívást itt természetesen nem a közzétett listák és igazoló bizottsági jegyzőkönyvek begépelése jelentette, hanem sokkal inkább az, hogy a pusztán a nevük megemlítésével szereplő személyeket egyenként be kellett azonosítani. Ebben az országgyűlési almanachok csak nagyon korlátozottan lehettek a segítségemre, hiszen a főrendiházi tagok életrajzait először tartalmazó kötet három évvel később, 1887-ben látott napvilágot, s ennek az időközben végbement reformból adódóan már egy jóval szűkebb személyi körre korlátozódott a tartalma.¹⁸¹) A belügyminiszter által a főrendiház korelnökének 1884. szeptember 24-én megküldött névjegyzék összesen 816 nevet tartalmaz: 2 Habsburg főherceget, 28 katolikus érseket és megyéspüspököt, 21 címzetes püspököt, a pannonhalmi főapátot és a jászói prépostot, 10 görögkeleti érseket és püspököt, 9 zászlósurat, a 2 koronaórt és a pozsonyi grófot, 66 főispánt, a fiumei kormányzót, 28 herceget, 420 grófot, 224 bárót, valamint 2 erdélyi királyi hivatalos személyt. (A horvát országgyűlés csak október 16-án választotta meg a főrendi képviselőit.) Ha a felsorolt méltóság- és hivatalviselők között lévő főnemeseket is számításba vesszük, akkor 29 herceget, 442 grófot és 235 bárót, összesen tehát 706 főnemest találunk a meghívottak között.¹⁸² Nekünk azonban az ülés végére vonatkozó adatokra van szükségünk, így a két időpont között bekövetkezett változásokra való tekintettel a fenti listát több ponton korrigálni kell:

- A meghívottak közül 12 személy már az országgyűlés megnyitásának idején sem élt.¹⁸³ Ők eltávolítandók a listából.
- Az ülés alatt elhunyt további 16 főrend.¹⁸⁴

---

¹⁸¹ OGYA

¹⁸² FI 1884. I. kötet 4-17.

¹⁸³ Br. Fischer Ferenc († 1873 előtt), Br. Horeczky Antal (†1882), gr. Hunyady Ferenc (†1882), gr. Jellachich Márk (†1882), br. Gervay Adolf (†1883), br. Schloissnigg János (†1883), gr. Szirmay Vince (†1883), gr. Bethlen Sándor (†1884.02.27.), gr. Teleki Miklós (†1884.07.22.), gr. Tinti Károly (†1884.08.22.), gr. Tinti Viktor (†1884.09.07.), hg. Pálffy-Daun Lipót Károly (†1884.09.22.).

¹⁸⁴ Ugron Lázár (†1884.10.26.), gr. Lónyay Menyhért (†1884.11.03.), gr. Festetics Leó (†1884.11.15.), gr. Vay László (†1884.11.25.), gr. Nyáry József (†1884.11. előtt), br. Duka Emil (†1885.01.10.), Kruesz Krizosztom (†1885.01.11.), br. Fiáth Ferenc (†1885.02.19.), gr. Forgách Antal (†1885.04.02.), gr. Berchtold László (†1885.04.12.), br. Jósika János (†1885.04.15.), gr. Hadik Béla (†1885.04.19.), Zeyk Károly (†1885.04.23.), gr. Pejácsevich János (†1885.04.27.), hg. Liechtenstein Frigyes (†1885.05.01.), gr. Forgách Gyula (†1885.05.01.).

- Perczel István (Tolna) és Beniczky Ferenc (Jász-Nagykun-Szolnok) főispánok hivatalukról leköszönvén, időközben elhagyták a főrendiházat.¹⁸⁵
- Másrészt viszont számolnunk kell 50 új, az országgyűlés megnyitása után igazolt, más jogcímen még jelen nem lévő taggal is. Ezek között találjuk például Kussevics Svetozárt és báró Zsifkovics Jánost, Horvátország képviselőit (Inkey Nándor, a harmadik horvát főrendi képviselő magyar báróként már szeptemberben meghívásra került), Balogh Imre (Jász-Nagykun-Szolnok) és Simon Gyula (Moson) főispánokat, valamint 46 további, pusztán a főnemesi címe alapján igazolt egyént.¹⁸⁶

Mindezeket a tényezőket figyelembe véve az 1884–1887. évi országgyűlés első ülészakánának berekesztése idején, 1885. május 20-án 836 tagja volt a főrendiháznak. Köztük 31 herceg, 452 gróf és 245 báró, vagyis összesen 728 főnemes személy (a teljes tagság 87%-a) foglalt helyet a padsorokban. Vörös elképzelése szerint a mérleg egyik serpenyőjébe ők helyezendők el, vagyis ehhez a létszámhoz viszonyítandó a kiesettek és a helyüket megtartók száma.

A reform végrehajtására való felkészülés annak elfogadása után rögtön megkezdődött. Az 1885. évi VII. törvénycikk szerint „Azon ülészakával, a melynek tartama alatt ezen törvény kihirdettetett, a főrendiház mostani alakjában befejezi működését és helyébe az ezen törvény értelmében szervezett főrendiház lép.” Az átalakulás menetéről szólva a törvény előírta, hogy a főrendiház azonnal válasszon egy 21 tagú bizottságot, amely megállapítja az örökös jogú tagságot (elvieken) élvező főnemesi nemzetségek listáját, valamint külön jegyzéket készít ezek „mindazon nagykorú tagjairól, kik 24. évüket már betöltötték, vagy az 1885. évi július 1-ig be fogják tölteni és ... vagyoni képesítéssel bírnak.” Ezt követően a jegyzék nyilvánosságra hozandó, „azon felszólítással, hogy azok, kik a jogosultak közül netalán kimaradtak volna, a

¹⁸⁵ FI 1884. I. kötet 238.

¹⁸⁶ FI 1884. I. kötet 173., 224–238., 254–255., 284–287., 342–343., 358., 438–440., II. kötet 22–30., 93–96., 124., 282. A főnemesi rangjuk alapján meghívást igénylőkkel kapcsolatban a későbbiekben érdemes lenne megvizsgálni, hogy az 1869 és 1881 közötti országgyűléseken hogyan alakult az első ülészak alatt utólagosan jelentkezők száma, illetve az eredetileg meghívottakhoz viszonyított aránya. A Budapesti Hirlap mindenestre azt vélelmezte, hogy egy szokatlan jelenségnek lehetünk tanúi: „Minden oldalról a legfeszültebb várakozással néznek a felsőházi reform törvényjavaslat legközelebb történő tárgyalása elé a főrendiházban ... Ez magyarázza meg azt is, hogy a főrendek eddig még sohasem tapasztalt nagy számban kérelmezik a királyi meghívót.” (Budapesti Hirlap, 1885. március 11. 1.)

felszólítástól számított három hó alatt ... adják be jogosultságukat igazoló okmányaikat.” A törvény előírása szerint az új ülészakra már ezen felszólalások figyelembevételével kellett intézkednie a belügyminiszternek az örökös jogú tagok meghívásáról. A reform utáni főrendiházba meginvitáltak 1885. szeptember 25-én keltezett listáján 382 név szerepel: az uralkodóház 20 főhercege, 31 katolikus és 9 görögkeleti egyháznagy, 13 protestáns egyházi méltóság, 10 zászlósúr, a pozsonyi gróf és a 2 koronaőr, a 3 horvát főrendi képviselő, a fiumei kormányzó, a Királyi Kúria elnöke, másodelnöke és a budapesti királyi ítélőtábla elnöke, az örökös jogon meghívott 9 herceg, 163 gróf és 38 báró, az uralkodó által élethossziglan kinevezett 29 személy és a főrendiház által a kimaradó tagok közül megválasztott 50 fő.¹⁸⁷ A téves meghívásokat¹⁸⁸ is figyelembe véve az örökös jogú hercegek száma 8-ra, a grófoké 158-ra, míg a protestáns egyházi méltóságoké pedig 10-re módosítandó. 1885 kora őszén tehát 373 meghívottal, mögöttük — az egyes kategóriák közötti átfedések miatt — 361 személlyel számolhatunk; ebből 204-en (56,5%) örökös jogú tagok (is) voltak,¹⁸⁹ a főnemesek száma pedig összesen 259 főt (71,7%) tett ki.

Vörös Károly terminológiájával élve azokat a főrendeket tekinthetjük tehát „megmaradtaknak”, akik 1885. május 20-án tagjai voltak az országgyűlés főrendiházának, és a szeptember 26-ra összehívott második ülészakra a census alapján ismételen meghívást kaptak. Mivel az újjászervezett főrendiházba örökös jogon meghívott 204 főből hatan csak az első ülészak berekesztése után jelentkeztek az igazoló bizottságnál (azaz tavasszal még nem voltak a ház tagjai), így ténylegesen 198 fő (27,2%) őrizte meg a tagsági jogát a censusos alapon, ellenben a korábbi 728 főnemesi meghívottból 530 személy (72,8%) már nem szerepel az örökös jogú tagok szeptemberi lajstromában.

---

¹⁸⁷ FI 1884. III. kötet 2–13.

¹⁸⁸ A meghívottak közül hg. Metternich Richárd, gr. Chotek Ottó, gr. Lamberg Ferenc, gr. Mittrowszky Wladimir és gr. Waldstein Ernő az osztrák urak házának tagja volt, így őket végül nem igazolták. (Az igazoló bizottság által hasonló kontextusban említett gr. Trauttmansdorff Nándor neve nem szerepel a meghívottak listáján.) Gr. Bethlen Béla jelezte, hogy az előírtnál kevesebb földadót fizet, Tisza Kálmán és br. Kemény Gábor református, valamint Péchy Tamás evangélikus főfelügyelők pedig képviselői megbízatásuk miatt lemondtak a főrendiházi tagságról. (FI 1884. III. kötet 92–94.)

¹⁸⁹ Itt és a továbbiakban örökös jogú tagoknak tekintem azokat, akiket a főrendiház igazoló bizottsága ilyenként hivatalosan elismert, függetlenül attól, hogy az illető esetleg ténylegesen képviselőként működött. A főrendiházi tagság átmeneti szünetelése ugyanis nyilvánvalóan nem befolyásolja a vagyoni képesítés meglétét. Nem számítom viszont az örökös jogú tagok közé az uralkodóház főhercegeit, mert bár a törvény szerint azok voltak, de nekik nem kellett megfelelniük a censusnak.

A fenti arányokban nincsen semmiféle újdonság, nagyságrendileg megegyeznek a szakirodalomban közöltekkel. Csakhogy jelen esetben nem az adatok szorulnak magyarázatra, hanem a gondolatmenet! Vagyis a kérdés az, hogy a főrendiházi reform eredménye alapján valóban következtethetünk-e a magyar főnemesség földbirtokviszonyaira? Vörös ugyanis, ha jobban belegondolunk, valójában két *feltételezésre* építette a vizsgálatát:

1. Egyrészt a főrendiház reform előtti tagságát azonosította a teljes magyar főnemességgel, azon az alapon, hogy elvileg minden felnőtt főnemes férfi jogosult volt a személyes megjelenésre. Megemlíti ugyan, hogy az 1884 szeptemberében ténylegesen meghívottak körén kívül a Nemzeti Kaszinó tagjai között és a virilisták közel egykorú országos jegyzékében jelentős számban található egyéb főnemes férfiak is, szerinte azonban ez „nem indokolja azt, hogy további vizsgálatunkba a ... kutatás nélkül csak bizonytalannak tűnő létszámot: 139 további személyt is bevonjuk, vagy éppenséggel újabb személyeket kutassunk fel.” (Az általa említett 698 főnemes taghoz képest ez önmagában is majdnem 20%-os többlet!) Ettől a ponttól kezdve a főrendiház reform előtti tagsága „elvben a csaknem teljes magyar főnemesség” névsorává válik a tanulmányban, s a különböző megállapítások már a főnemesség egészére vonatkozóan kerülnek megfogalmazásra. Számomra ezért kérdésesnek tűnik, hogy a régi főrendiház ténylegesen mennyiben reprezentálja a teljes magyar főnemességet?
2. Másrészt pedig azon a ki nem mondott feltételezésen nyugszik a vizsgálat, hogy a reform után minden olyan főnemes helyet foglalt a főrendiházban, aki erre az általa fizetett földadó alapján egyébként jogosult lett volna. Ebben azonban szintén nem lehetünk biztosak. Számításba kell ugyanis venni annak a lehetőségét is, hogy a cenzusnak látszólag megfelelni nem tudó, vagy esetleg eleve képbe sem került főnemesek egy része egészen más, nem vagyoni természetű okból hiányzott az újjászervezett főrendiházból.

Könnyen belátható, hogy ha az említett kételyek közül csak az egyik is helytállónak bizonyulna, akkor az erősen kérdésessé tenné a főrendiházi reform eredménye és a magyar főnemesség földbirtokviszonyai között egyenes összefüggést kimutató koncepciót. Minthogy jelen esetben az összehasonlítási alapok hiteléről van szó.

A reformot megelőzően a főrendiházi tagságra elviekben jogosultak pontos számával a kortársak sem voltak tisztában. Azt azonban már akkoriban is tudni vélték, hogy a ténylegesen meghívottak köre nem fedti le a teljes magyar főnemességet. Idősebb Szögyény-Marich László, aki 1870-től kezdve aktívan részt vett a reform módozatain való gondolkodásban, az 1882-ben megjelent Igénytelen nézetek a magyar főrendi ház szervezéséről című röpiratában a reformkor végétől kezdve áttekintette az egyes országgyűlésekre meghívott főrendek számát, majd így folytatta: „ha ezekhez még hozzávételnek azok, kik feljelenteni vagy meghívatni elfelejtettek, vagy magukat a megjelenésre alkalmas helyzetben nem érezték, vagy a közügyek iránt mi érdekeltséggel sem viseltetvén, meghívatni nem is óhajtottak, valamint az összes erdélyi grófok és bárók; — a magyarországi főrendi házba való meghívásra jogosultak számát legalább 1000-re lehet tenni!”¹⁹⁰ A reform képviselőházi vitájában Ugron Gábor az indigenák kapcsán vélekedett úgy, hogy „Azok száma, kik e jogot élvezhetnék, 1200-on felül rug.”¹⁹¹ Ugyanitt Tisza Kálmán egyik felszólalásában az olvashatjuk, hogy „ha mindazok, a kik a mai helyzetben joggal birnak, meghívadják magukat, [a főrendiház létszáma] el fogja érni legalább az 1100-at.”¹⁹² A Budapesti Hirlap 1885 tavaszán szintén hangot adott e bizonytalanságnak: „Kétségbevonhatatlanul a főrendiháznak egy alig meghatározható nagy száma, még igényelheti a királyi meghívót; így egyedül a 250-et meghaladó indigena-családok tagjai, akiknek lakóhelyük sem ismeretes, az eddigi uzus értelmében minden fennakadás nélkül követelhetik meghívattatásukat a főrendiházba.”¹⁹³ S ezen felül voltak még olyan honosított magyar főnemesek is, akik eleve nem lehettek jelen a főrendiházban. Itt azokra a — korábban már említett — indigenákra és leszármazottaikra gondolok, akiktől 1840-ben kifejezetten megtagadták a törvényhozásban való automatikus helyet és szavazatot. A fentiek értelmében tehát számos oka lehetett annak, ha valaki lemaradt a meghívottak listájáról. Noha a konkrét okokat az esetek döntő többségében homály fedi, arra azonban megvan a lehetőségünk, hogy a magyar főnemesség egészének tükrében vizsgáljuk a távol lévők kérdését. Hiszen személyi szinten immáron rendelkezésünkre áll mind a teljes főnemesség, mind pedig a főrendiház reform előtti tagságának pontos listája. Nézzük meg tehát, hogy az 1885. május 20-án életben

---

¹⁹⁰ Szögyény 1882. 10.

¹⁹¹ KN 1884. IV. kötet 178.

¹⁹² KN 1884. V. kötet 376.

¹⁹³ Budapesti Hirlap, 1885. március 11. 1.

lévő 3913 magyar főnemes személy hogyan viszonyul a főrendiház ekkor 728 főnemest számláló tagságához!

Az természetesen első ránézésre is látszik, hogy a magyar főnemesség létszáma jóval nagyobb volt, mint ahányan helyet elfoglaltak a főrendiházban. A helyzet azonban nem ilyen egyszerű, mivel jelen esetben a demográfiai szempontok is szerepet játszanak. Először is nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy — az 1880-as évek Magyarországon még csaknem magától értetődő módon — a nők semmiféle szinten nem vehettek részt a törvényhozás folyamatában.¹⁹⁴ Ebből adódóan a főrendiházban is hiába keresnénk őket. (Adott esetben a feleségek kezén lévő földingatlan azért igen jól jöhetett a census teljesítéséhez — de erről majd később lesz szó.) A nemi különbségek mellett életkori kritériumokkal is számolnunk kell. Tekintve, hogy sem az országgyűlés kéttáblás szervezeti rendjét rögzítő 1608. évi koronázás utáni I. törvénycikk, sem a főrendek üléséről szóló 1687. évi X. törvénycikk nem foglalkozik a meghívandó mágnások életkorának kérdésével, így ezt a szokásjognak kellett szabályoznia. Dobszay Tamás és Fónagy Zoltán szerint „1608 és 1885 között a király által személyüknek címzett meghívó levéllel a »teljes korú« — 21 éven felüli — mágnás férfiak” vehettek részt személyesen a rendi országgyűléseken.¹⁹⁵ Rájuk hivatkozik Szijártó István a 18. századi diétákról írt monográfiájában, megemlítve, hogy saját kutatásai szerint „valójában fiatalabbak is feltűnhettek tapasztalatszerzési célból, s általában rövidebb időre.”¹⁹⁶ Hasonlóan vélekedett Pálmány Béla is a reformkori országgyűlések történeti almanachjában, amikor Szijártó előbbi munkáját citálva szintén a 21. életév betöltésében határozta meg a meghívóra jogosultak körét.¹⁹⁷ Ellenben ugyanő Az 1848-1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachjának előszavában „a 20 év feletti (ún. teljes korú) főnemesi rangú férfiak” meghívásáról szólt.¹⁹⁸ A főrendek itt szereplő életrajzai között azonban ennél fiatalabb mágnások is felbukkannak: Rudnyánszky István báró például 1831 decemberében, Ráday Pál gróf pedig 1830

---

¹⁹⁴ Kéri 2008. 68–78.

¹⁹⁵ Dobszay – Fónagy 2003. 88. Az idézett szövegrész eredeti forrása feltehetően (a tankönyv irodalomjegyzékéből hiányzó) Pálmány Béla: „az egyházi és világi főnemesség külön kiváltságát képezte 1608 és 1885 között, hogy a király által személyüknek címzett meghívó levéllel a »teljes korú« — 21 éven felüli — mágnás férfiak személyesen részt vehettek az országgyűlés felső táblájának ülésein.” (Pálmány 1997. 49.)

¹⁹⁶ Szijártó 2005. 49.

¹⁹⁷ Pálmány 2011. 23.

¹⁹⁸ Pálmány 2002. 16–17.

júniusában született,¹⁹⁹ vagyis 1848 nyarán az előbbi csak 16 és fél, utóbbi pedig 18 éves volt. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy az említett szerzők valamennyien tévesen közölték a „teljes kor” (nagykorúság) alsó határát: a rendi jogrendszer szerint a férfiak esetében ez nem a 20. vagy a 21., hanem a 24. életév betöltéséhez kötődött!²⁰⁰ Ezt a szabályozást vette át később a nők teljeskorúságáról szóló 1874. évi XXIII., valamint általánosságban a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877. évi XX. törvénycikk, és nem mellesleg a főrendiházi reform során is a 24. életévüket betöltött nagykorú főnemes férfiaknak adatott meg a tagság elvi lehetősége.²⁰¹

Az 1884–1887. évi országgyűlés első ülészakájának főrendiháza esetében nemcsak a szakirodalom bizonytalannak tűnő megállapításaira hagyatkozhatunk, hanem az összegyűjtött adatok alapján lehetőség kínálkozik a meghívott főrendek tényleges életkorának vizsgálatára is. 1884. szeptember 25. és 1885. május 20. között összesen 854 személy fordult meg a főrendiház tagjainak sorában, akik közül 836 fő (97,9%) születési időpontja ismert (765 személyé napra pontosan, 71 fő esetében csak az év). Ezeket az igazolás dátumával összevetve kiszámítható tehát, hogy a főrendiház aktuális tagjai hány évesen kerültek meghívásra. Az alábbi diagram a reform előtti utolsó főrendiház korösszetételét ábrázolja 10 éves korcsoportokra tagolva:²⁰²

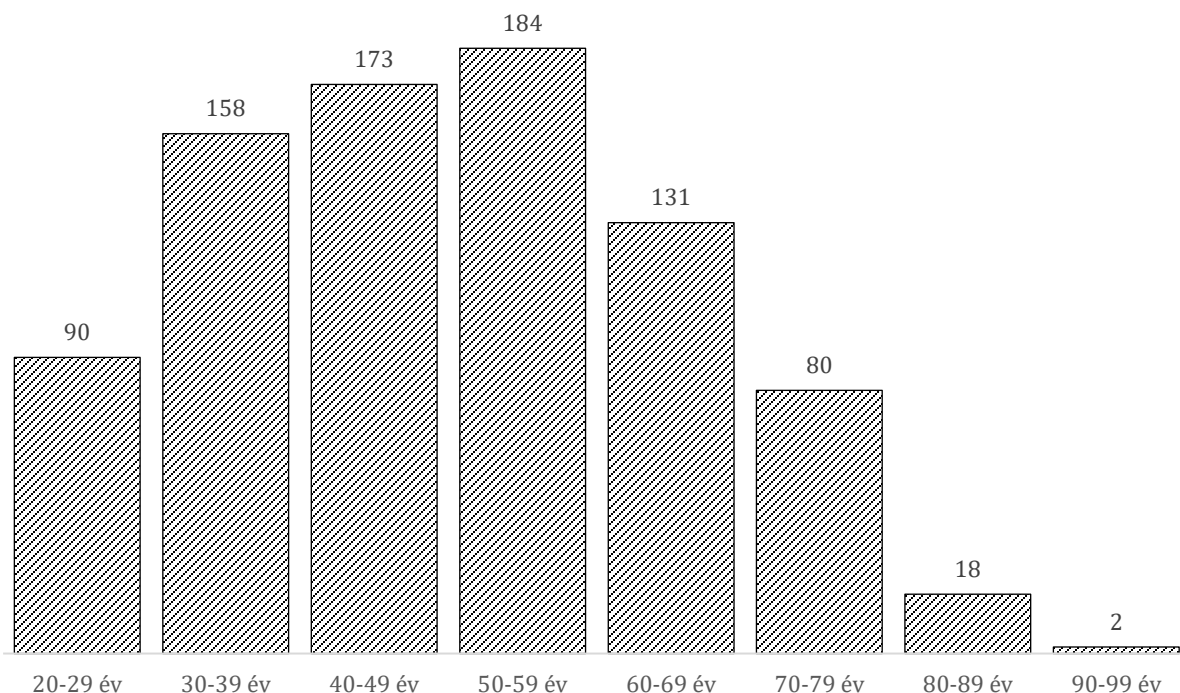
---

¹⁹⁹ Pálmány 2002. 1132. és 1118. Rudnyánszkyknak csak a halálozási idejét közli Pálmány. A születési dátumára nézve lásd: Szluha 2005. Rekord sorszám: 18909.

²⁰⁰ Béli 2000. 52–53.

²⁰¹ CJH 1885:VII.tc. 2. § b)

²⁰² A pontos születési dátummal rendelkezőknél korévekké, vagyis az igazolás időpontjában betöltött életkorral számoltam, míg a többiekénél — jobb híján — a születés és az igazolás évének (1884 vagy 1885) különbségét vettem.

*7. ábra
A reform előtti utolsó főrendiház tagjainak életkori megoszlása (1884-1885)*

1884/1885-ben a 837 ismert születési időponttal rendelkező főrend átlagéletkora 49,6 év volt. A főrendiház két legidősebb tagja ekkor Nyáry István gróf és Bezeredy Miklós máriai választott püspök, akik mindketten túl voltak már a 90. életévükön. Minket viszont elsősorban a másik végét, a legfiatalabbak érdekelnek, hiszen a meghívásra jogosultak alsó korhatárát szeretnénk megtudni. A legifjabb főrend Ráday Pál gróf volt, aki 1861. május 8-án született,²⁰³ vagyis 1884. szeptember 25-én még csak 23 betöltött életévvel rendelkezett. Az ő jelenléte azonban különleges esetnek tekinthető: már 1884 tavaszán, az előző országgyűlés vége felé meghívást kapott, miután az igazoló bizottság „a felmutatott okmányokból ... meggyőződött, hogy folyamodó nagykorúnak nyilvánított”.²⁰⁴ Normális esetben viszont, úgy

²⁰³ Gudenus 1990-1999. III. kötet 150.

²⁰⁴ FI 1881. VIII. kötet 374.

tűnik, ezzel az életkorral nem kerülhetett volna be a főrendiház tagjai közé. Az 1860. november 25-én született Miske Kálmán báró²⁰⁵ hiába szerepelt 1884 szeptember végén (mindössze két hónappal a 24. születésnapja előtt) a meghívottak listáján,²⁰⁶ az igazoló bizottság csak december 12-én kérte fel a főrendiház elnökét a királyi meghívólevelének kieszközlésére, amikor „a felmutatott keresztlevélből meggyőződött, hogy folyamodó a törvényes teljes kort folyó évi november 29-én már elérte”.²⁰⁷ Ezt a gyakorlatot támasztja alá közvetett módon az is, hogy a nagykorúsított Ráday Pálon kívül a főrendiház valamennyi tagja betöltötte a 24. életévét, amikorra igazolásra került. A fenti diagram első oszlopa ebből következően csonka, hiányoznak belőle a 20–23. éves korosztályok. Összességében nézve az látszik, hogy a főrendiházi reformot közvetlenül megelőző időszakban a „törvényes teljes kort” elérő, vagyis a 24 éven felüli férfiak voltak jogosultak a „kegyelmes királyi meghívólevelre”. Ez alól csak az esetlegesen nagykorúsítottak jelenthettek ritka kivételt.

A magyar főnemesség 1885. május 20-án élő 3913 tagjából tehát az imént leírtaknak megfelelő demográfiai jellemzőkkel rendelkezőket kell kiválogatni ahhoz, hogy összehasonlíthassuk őket a főrendiház aktuális tagságával. A 3913 személyből 3900 fő (99,6%) születési időpontját ismerjük (3581 személyét napra pontosan, 319 fő esetében csak az évet).²⁰⁸ Ennek alapján jelen esetben is kiszámolható a kérdéses személyek életkora.²⁰⁹ Egy csoport nemi és életkori szempontok szerinti tagoltságának szemléltetésére az úgynevezett korfa a legmegfelelőbb diagramtípus, ahol a függőleges tengelyen feltüntetett életkori kohorszokhoz tartozó férfiak és nők számát egy-egy szalagdiagram hossza mutatja. Az alábbi diagramról leolvasható az ismert születési időponttal rendelkező magyar főnemeselek száma, nem és életkori csoportok alapján tagolva, a régi főrendiház működésének utolsó napjára vonatkozóan.

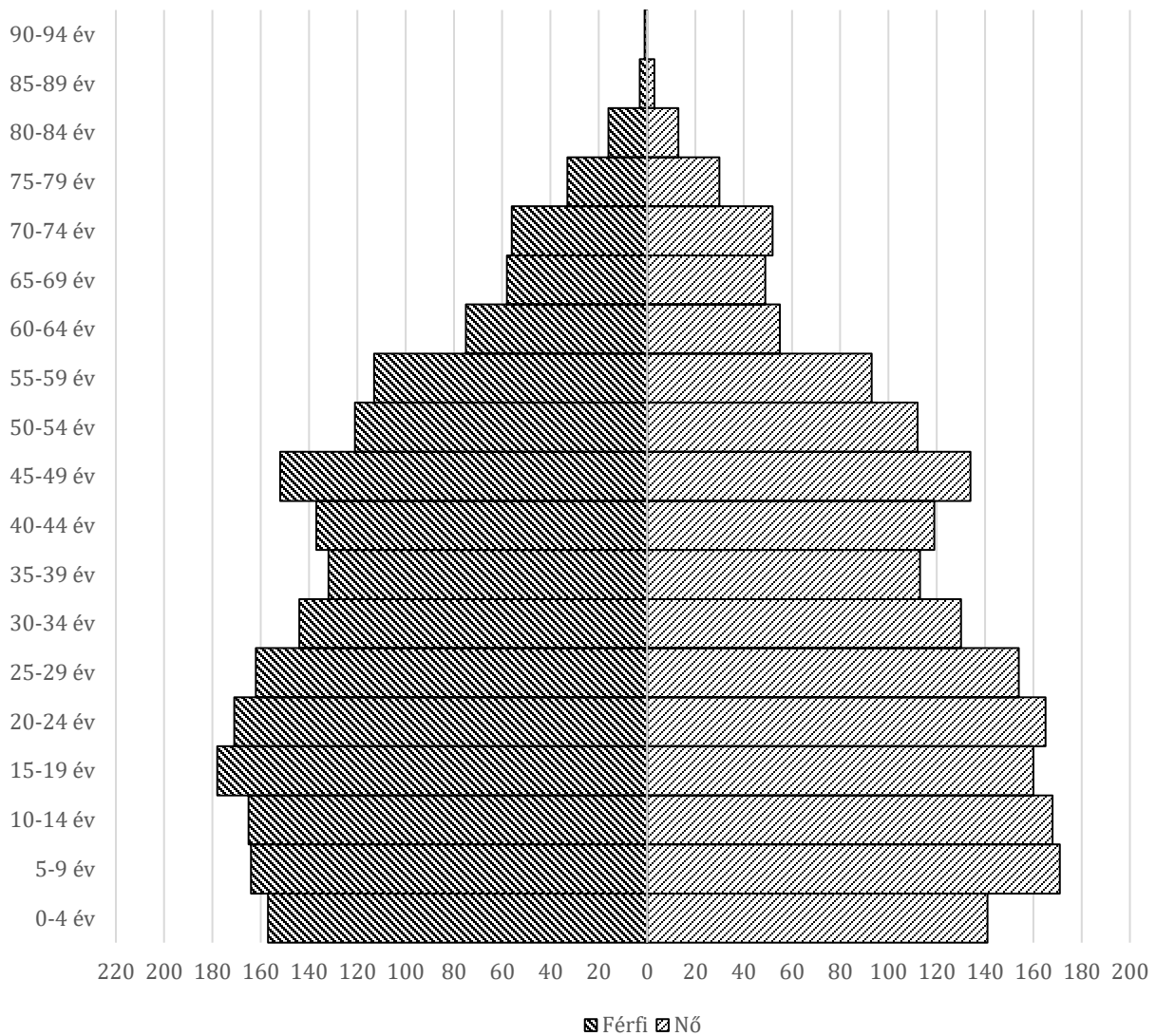
²⁰⁵ Gudenus 1990-1999. II. 334.

²⁰⁶ FI 1884. I. kötet 16.

²⁰⁷ FI 1884. I. kötet 255.

²⁰⁸ A születési időpont ismeretének hiányában közvetett adatok alapján is lehetséges az illető életben létére következtetni. Mindez természetesen azt már nem teszi lehetővé, hogy életkori vizsgálatokba is bevonjuk az adott személyt.

²⁰⁹ Az eljárásra vonatkozóan lásd a 202. lábjegyzetet!

*8. ábra
A magyar főnemesség korfája (1885. máj. 20.)*

1885 májusának végén 2042 férfi (52,2%) és 1871 nő (47,8%) alkotta a magyar főnemességet, akiknek (pontosabban az ismert születési időponttal bíróknak) az átlagéletkora 32 év volt. Mivel jelen esetben egy konkrét kérdésre — a reform előtti főrendiházban tagsági joggal rendelkező főnemesek arányára — keresem a választ, így nem szándékozom részletekbe menően jellemezni a főnemesség demográfiai viszonyait. Egy módszertani szempontból fontos problémára azonban mindenképpen fel kívánom hívni a figyelmet. Amint az közismert, a korfa az alakjával is fontos információkat közvetíthet. A létszámában gyarapodó társadalmak esetén a talapzat széles, a korfa alakja egy háromszöghöz hasonlít. (Oldalai annál

meredekebbek, minél magasabb a várható átlagos élettartam.) Ezzel szemben a stagnáló társadalmakban a fiatalabb életkori csoportokba tartozók száma közel megegyezik a középkorúakéval, a fogyó népességű társadalmak esetében pedig a fiatalabb kohorszok létszáma elmarad a középkorúakétól, azaz a korfa keskeny alapon állva felfelé egy kissé szélesedik. A magyar főnemességről készített fenti korfa egy fogyásnak indult, de jobb esetben is csak stagnáló létszámú csoport képét mutatja. Erre egyébként a későbbiekben, ahogy látni fogjuk majd, más vizsgálatok is ráerősítenek. Maga a korfa azonban valamelyest biztosan eltúlozza ennek a mértékét. A probléma hátteréhez tudnunk kell, hogy a magyar hivatalos statisztika szerint az 1881–1890. közötti évek átlagában a szűkebb értelemben vett (Horvátország nélküli) Magyarországon minden 100 újszülöttből 37 nem élte meg az 5. születésnapját.²¹⁰ De nemcsak hazánkban, hanem a Monarchia másik felében is hasonló nagyságrendű problémát jelentett a gyermekhalálozás. Az osztrák statisztika a magyartól eltérő logikával nem az élveszületések, hanem a halálozások arányában mutatta ki ezt. Eszerint a Birodalmi Tanácsban képviselt tartományokban 100 halálozásból átlagosan 47 esett az 5 éven aluli gyermekekre 1885-ben.²¹¹ A leírtaknak megfelelően azt kellene tehát tapasztalnunk, hogy például az 1885 tavaszán élő 54 főnemesi csecsemő — 1 éven aluli gyermek — egy jelentős része a következő években elhalálozik majd. Ehhez képest történetesen egyetlen olyan csecsemő sem szerepel a korfán, aki 5 éves kora előtt elhunyt volna! Bár a főnemesség egy (pillanatnyilag meg nem határozható) része a korabeli átlagembernél látványosan kedvezőbb körülmények között élt, azt bizonyára hiba lenne feltételeznünk, hogy a csecsemő- és gyermekhalálozás egyáltalán nem érintette őket. Véleményem szerint sokkal inkább a genealógiai kézikönyvekben kell keresni a hibát, vagyis abban, hogy az egészen fiatalon elhunytak többnyire kimaradtak ezekből a munkákból,²¹² és ennek következtében az adatgyűjtésben sincsenek jelen. Azaz a korfa

---

²¹⁰ Népszámlálás 1891. 1. rész 86–87.

²¹¹ *Bewegung der Bevölkerung* 1886. IX.

²¹² A korabeli genealógiai kézikönyvek szerzői az idővel egyre szaporodó szakmunkák és a saját kutatási eredményeik felhasználása mellett fokozottan számítottak az érintettek adatközléseire is — inkább kevesebb, mint több sikerrel. Ez a törekvés Nagy Iván úttörő munkájának 1857-ben írt előszavában is felbukkan: „A legkimerítőbb adatokat tehát csak egyes családok mindenképpen elfogulatlan és hiteles közleményei nyújthatnák, ezt azonban egészen reményleni fajunk ismerete nem engedi.” (Nagy 1857–1868. I. kötet IV.) Fél évszázaddal később Kempelen Béla már kifejezetten az üzleti haszon reményében jelentette meg az újabb és újabb családtörténeti műveit. E céltól vezérelve a remélt adatszolgáltatás egy új — az elkészült munka minőségét nem feltétlenül pozitív irányban befolyásoló — szemponttal is kiegészült. Egyik 1913-ban

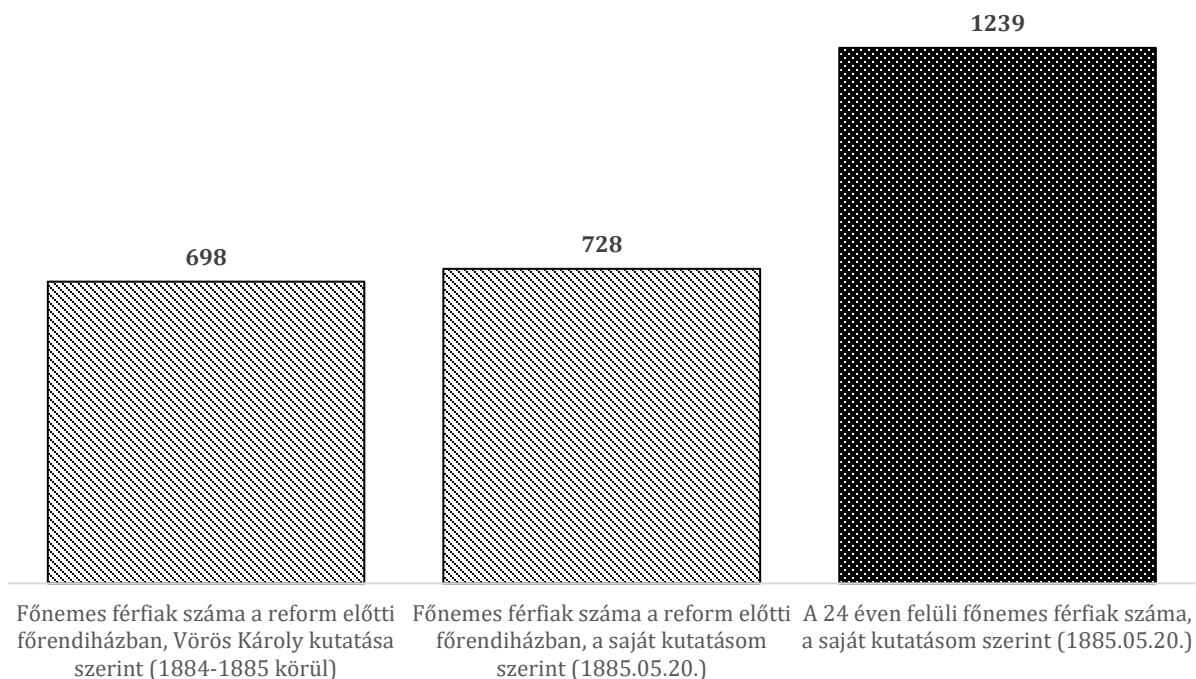
talapzata, a fiatalabb kohorszokba tartozók köre, a valóságban szélesebb lehetett a fentebb látottaknál. Kérdésként merülhet fel ezek után, hogy mire használhatók, illetve mire nem használhatók a genealógiai munkákból nyert adatok? Először is számolnunk kell azzal, hogy ezek nem tartalmazzák a szóba jöhető személyek teljességét. Ebből adódóan a magyar főnemesség 1885. május 20-i létszámaként kimutatott 3913 fő egy minimális értéket jelent. Ennyien egészen biztosan voltak, viszont nem teljes az állomány: a pillanatnyilag még élő, ám csecsemőként vagy kisgyermekként néhány éven belül elhalálozó személyek hiányoznak a névsorból. Hozzá kell tenni, hogy ezt a következtetést egy konkrét időmetszetenél tapasztaltak alapján vontam le. Nem azt állítom tehát, hogy általános érvénnyel kimaradnának a genealógiákból, de mindenesetre számításba kell venni a kisebb-nagyobb mértékű hiányuk eshetőségét. Bizonyos demográfiai kutatások — például a születés és a termékenység körébe tartozó vizsgálatok — elvégzésére így alkalmatlanok ezek az adatok. Jelen dolgozatban viszont elsődlegesen a 24 éven felüli, főrendiházi tagságra potenciálisan alkalmas főnemesek az érdekesek számunkra. Biztosak természetesen velük kapcsolatban sem lehetünk a teljes létszám meglétében (noha az adatgyűjtés a teljesség igényével történt), ugyanakkor nincsen okunk a kisgyermekkekhöz hasonló, rendszerszintű hiányosságot vélelmezni.

Mindezeket előre bocsájtva, most már lehetőség kínálkozik a reform előtti főrendek, illetve a 24. életévüket betöltött főnemes férfiak csoportjának összehasonlítására.

---

kelt levelében például az alábbi módon igazította el a hozzá forduló érdeklődőt: „Egyet azonban máris megjegyzek, hogy a családdal csak abban az esetben foglalkozhatom majd részletesebben, ha Uraságotat is munkánk előfizetői között tisztelhetjük”. Vagy egy évvel később: „A küldött családtörténeti és leszármazási adatokat egész terjedelemben csak oly feltétel alatt közölhetem, ha ezt 30 koronával honorálni méltóztatik.” (Az idézetek forrása: Török 2013. 147.) Többnyire azonban a Nagy Iván által megelőlegezett, az érdekeltek részéről valóban megmutatkozó közönyösség volt a hátráltató tényező. Kempelen az általa szerkesztett és 1931-ben kiadott Magyar főrangú családok címet viselő kötet előszavában megemlíti, hogy az eredetileg két vaskos kötetre tervezett munka „iránti érdeklődés sokkal mérsékeltebb volt, semhogy egy ilyen nagyszabású mű kiadásával járó jelentékeny kockázatot” magára vállalhatta volna. „A reá fordított rengeteg időnek tehát csak egy kis töredéke visszfénylik a jelen kötetben, melyben a legtöbb családot — érdeklődésük teljes hiányában — valóban csak »dióhéj«-ban tárgyalhattam, a kihalt családokat pedig éppen csak hogy felsorolhattam.” (Kempelen 1931. 3.)

Az említett munkákon kívül se szeri, se száma a különböző terjedelemben és színvonalon megírt, régebbi és újabb keletű genealógiai műveknek. Az adatbázisban esetlegesen előforduló hiányok pótlásához azonban szisztematikus levéltári és anyakönyvi kutatásokon alapuló munkákra lenne szükség, amelyek jelenleg csak elenyészően kevés nemzetség esetében állnak rendelkezésre (például: Merényi-Metzger 1997., Merényi-Metzger 1998a., Merényi-Metzger 1998b., Merényi-Metzger 2011a., Merényi-Metzger 2011b., Merényi-Metzger 2013., Merényi-Metzger 2016.). Be kell tehát értnünk egy nem egészen teljes, de a lehetőségekhez képest azért arra törekvő adatbázissal.

9. ábra
A főrendiház reform előtti tagsága és a 24 éven felüli főnemes férfiak száma

Vörös Károly adatai alapján az 1884–1887. évi országgyűlés első ülészakának főrendiházába 698 (máshol 699) főnemes személy kapott meghívást,²¹³ míg a saját kutatásom szerint 1885. május 20-án 728 főnemes volt a főrendiház igazolt tagja. Az eltérés a két adat között viszonylag jelentéktelen, valószínűleg a forráskezelés különbözőségéből adódik.²¹⁴ Akár Vörös, akár a saját adataimat nézzük, ezek jelentősen elmaradnak a 24 éven felüli főnemes férfiak 1885. május 20-i létszámától: utóbbiak (legalább) 1239-en voltak, ezzel szemben a főrendiházban ugyanekkor mindössze 728 főnemes rendelkezett a tagság jogával. Vagyis a teljes korú főnemes férfiaknak csak az 58,8%-a volt főrend! (Néhány idegen főnemes főrendiházi jelenléte miatt ennél valamivel kisebb arányban voltak jelen. A közölt adatot alább még

²¹³ Vörös 1987. 399., 401.

²¹⁴ Ahogy láttuk, a főrendiházba meghívottak 1884. szeptemberi listáját az elhunytak, hivatalukról leköszöntek, illetve a később igazoltak miatt alaposan korrigálni kell ahhoz, hogy megkapjuk az ülészak végére vonatkozó adatokat. Vörös tanulmánya sajnos nem tartalmaz lábjegyzeteket, s e tekintetben mindössze annyit derül ki belőle, hogy a Főrendiházi Irományok kötetére támaszkodott. Így nem közli azt sem, hogy milyen módszerrel jutott el az említett létszámhoz.

Megjegyzendő továbbá, hogy míg az említett 698 fő pusztán egy többé-kevésbé pontos szám, addig az általam feltárt adat háttérben 728 konkrétan beazonosított személy áll. Ez teszi lehetővé a további elemzéseket, a különböző csoportok egymással való összevetését.

pontosítom.) Következésképpen hibásnak minősíthető Vörös Károly azon eljárása, amely egyenlőségi tesztet tesz a főrendiház reform előtti tagsága és a magyar főnemesség létszáma közé — ez a megfeleltetés ugyanis, úgy tűnik, nem igazolható.²¹⁵ Ebből adódóan nem látszik értelme annak, hogy a főnemesség egészére vonatkoztatva messzemenő következtetéseket vonjunk le a főrendiházi reform eredményéből, a cenzusnak eleget tenni képes személyek és a kiesettek arányából. Megkockáztathatnánk persze egy olyan narratívát, amelyben a reform előtti főrendiházat félretéve, most már az 1239 felnőtt főnemes férfihoz viszonyítjuk a 198 „megmaradt” főrendet, ezzel 15,9%-ra csökkentve a főnemességen belül a vagyoni képesítésnek megfelelni tudók arányát. Ezt a megoldást azonban — legalábbis egyelőre — szintén el kell vetnünk. Hiszen pillanatnyilag semmi sem igazolja az ebben rejülő hallgatóságos pre-koncepciót, amely szerint kizárólag azok a főnemesek adóztak volna minimum 3000 forinttal a földingatlanjaik után, akik meghívást kaptak a reform utáni főrendiházba. Erre a kérdésre a későbbiekben, a gazdacímtárak vizsgálatakor visszatérek majd.

A főrendiházban jelen lévő, illetve onnan hiányzó magyar főnemesek pontos arányának megállapítása végett meg kell még említenem, hogy a 728 főnemesi címmel bíró főrend közül nem mindegyik volt magyar főnemes. Itt olyan személyekről van szó, akik — az igazoló bizottság minden igyekezte ellenére — „per abusum” foglalták el a helyüket, azaz úgy éltek a magyar főnemességet megillető törvényhozói jogokkal, hogy leszármazásuknál fogva ez nem illette volna meg őket. 1885. május 20-án összesen 13 fő tartozott ebbe a körbe:

A meghívott személy	Magyarázat
br. Apfaltrern Rezső	A meghívottak lajstromában 1881-ben szerepelt először. Az igazoló bizottság évtizedekkel későbbi megállapítása szerint nemzetségének „honosításáról, illetőleg magyar báróságáról semmi adat sincs”. ²¹⁶
gr. Berchtold Zsigmond	1884 januárjában az igazoló bizottság azon az alapon mondott igent a meghívására, hogy „a gróf Berchtold csa-

²¹⁵ A főrendi tábla tagságának és a magyar főnemesség létszámának feltételezett azonossága másnál is felbukkan. Pálmány Béla így ír a főrendek névsoráról „Szerencsére van egy korabeli hiteles és hivatalos forrástípus, amely időközönként egyfajta népszámlálást készít a szűk főrendi hatalmi csoport egészéről, úgy, hogy egyúttal lehetővé teszi családjaik, rangjaik, címeik, tisztségeik azonosítását is.” (Pálmány 1997. 49.)

²¹⁶ FI 1910. XXIII. kötet 513.

	lád fitagjai a főrendiházban, mint honfiusított főrendi tagok minden országgyűlésre meghiva lettek”. ²¹⁷ Csakhogy Zsigmond a Berchtold nemzetség egy másik, nem honosított ágának leszármazottja volt. ²¹⁸
gr. Breuner Ágoston	1861 óta folyamatosan meghívást kapott a főrendiházba. Nemzetségének ekkor már nem volt élő indigena ága. ²¹⁹
gr. Buttler Sándor	Sándor 1861 óta szerepel a főrendek névjegyzékében, míg Aladárt 1884 februárjában igazolták, miután a benyújtott kérvényből „kitünt, hogy gróf Buttler Aladár — gróf Buttler Sándor főrendi tag fia”. ²²⁰ A Buttlerek honosított ága ekkorra már kihalt. ²²¹
gr. Buttler Aladár	
gr. Degenfeld-Schomburg Adolf	1861 óta tagja a főrendiháznak, azonban nem a magyar grófi ágból származott. ²²²
gr. Königsegg Fidél	1885 márciusában kapott meghívást „tekintettel arra, hogy e család tagjai az országgyűlésekre rendszerint meghívottak”. ²²³ Fidél a Königsegg nemzetség erdélyi, Magyarországban nem honosított ágából származott. ²²⁴

²¹⁷ FI 1881. VII. kötet 212.

²¹⁸ Az 1885-ben élő indigena ág számára a honosságot Antal (1725/1728–1795) szerezte meg 1751-ben. (CJH 1751:XL.tc.) Az ő egyik egyenes ági felmenője volt Jakab Fülöp (1634–1679), akinek testvérétől, Mátyás Ernőtől (1632–1678) származott a kérdéses Zsigmond. (<http://genealogy.euweb.cz/bohemia/berchtold1.html> A letöltés időpontja: 2016. augusztus 31.)

²¹⁹ Magyar indigenátust Szigfrid Kristóf (1635 k.–1695) és Miksa Lajos (1643–1716) szerzett 1687-ben, illetve 1715-ben. (CJH 1687:XXVIII.tc., 1715:CXXXIV.tc.) Ők másodunokatestvérek voltak és mindkettőjük ága a gyermekeikkel sírba szállt. Ágoston az utóbbi testvérétől, Fülöp Ignáctól (1653–1722) származott. (<http://genealogy.euweb.cz/austria/breunner1.html> A letöltés időpontja: 2016. augusztus 31.)

²²⁰ FI 1881. VII. kötet 387.

²²¹ Lásd Az 1886. évi VIII. törvénycikk és a magyar főnemesség című fejezetet!

²²² Adolf apja, Frigyes Kristóf (1769–1848) testvére volt a magyar grófi címet 1810-ben állítólagosan megszerző Miksa Kristófnak (1766–1816). (MNZS 1888. 76–80.) Bár az 1888-ban megjelent Magyar nemzetségi zsebkönyv határozottan azt állítja, hogy Miksa Kristóf „1810-ben kap leszármazóival együtt magyar grófságot”, ennek eddig sajnos sehol sem találtam meg a hivatalos nyomát. A Királyi Könyvek erdélyi köteteiben mindössze egy becikkelyezett indigenátus szerepel 1810. február 9-i dátummal. (Illéssy – Pettkó 1895. 254.) Az 1886. évi VIII. törvénycikk megfogalmazása szerint „Degenfeld-Schonburg Miksa Kristóf (diplomája kiállított 1810-ben) egyenes leszármazói.” jogosultak a továbbiakban a főrendiházi tagságra. A közelebből meg nem nevezett diploma keltét azonban senki másnál nem írták ki, ami akár arra is utalhat, hogy itt egy mesterségesen kreált jogcímről van szó. (Mellesleg Tisza Kálmán miniszterelnök felesége az említett Miksa Kristóf unokája, Ilona (1839–1913) volt.) — Mindenesetre akár rendelkeztek magyar grófi címmel, akár nem, a főrendiházba meginvitált Adolf nem ennek az ágnak a sarja volt.

²²³ FI 1884. I. kötet 440.

²²⁴ Fidél ükapja volt az a Ferenc Hugó (1698–1771), aki 1752-ben részesült az erdélyi indigenátusban. (CJH erdélyi 1752:III.tc.; <http://geneall.net/en/name/1794607/fideles-joseph-viktor-johann-nepomuk-count-of-konigsegg-rothenfels/> A letöltés időpontja: 2016. augusztus 31.) Az Erdélyben honosítottak vonatkozásában lásd Az indigenák főrendiházi tagságának megítélése a reformot megelőzően című fejezetet! Fidél a Königsegg nemzetség rottenfelsi ágába tartozott. Az 1885-ben is virágzó, magyar indigenátussal rendelkező aulendorfi ág számára Károly Szigfrid (1695–1765) szerezte meg 1751-ben a honosságot. (CJH 1751:XL.tc.;

hg. Lamberg Gusztáv	A három testvér közül Gusztávot és Károlyt 1884. januárjában, Józsefet pedig 1884. novemberében vette fel a főrendiház tagjainak sorába az igazoló bizottság, „miután meggyőződött arról, hogy gróf Lamberg Ferencz utódaival, — kik közül az idősb tag a hercegi címet viseli — ... és gróf Lamberg Fülöp és József a magyar honfiak közé a díj elengedése mellett felvették, s így a Lamberg család két ága a magyar főrendek sorában törvény szerint helyet foglal”. ²²⁵ A három testvér felmenői között viszont egyik említett indigena sem szerepel, mert a nemzetség egy másik, magyar honossággal nem bíró ágából származtak. ²²⁶
gr. Lamberg József	
gr. Lamberg Károly	
gr. Mittrowszky Wladimir	1872 óta szerepel a meghívottak között, azonban nem leszármazottja a Mittrowszky nemzetség honosított ágának. ²²⁷
gr. Porcia Lajos	Először 1865-ben volt tagja a magyar főrendiháznak. Nemzetségének honosított ága már régen kihalt. ²²⁸
gr. Schaffgotsch Frigyes	1866 márciusában kapott először meghívást. Nagyon távoli rokona az indigena ágának. ²²⁹

10. ábra

Idegen főnemeselek az országgyűlés főrendiházában (1885. máj. 20.)

Az igazoló bizottság által a Magyarországon történő becikkelyezés hiánya miatt elutasított, korábban már említett személyekhez (Bombelles Márk Henrik és Károly, Natorp Alajos, Braunecker Edgar és Lamoral, Wolkenstein Oswald, Kreith Béla és Gyula²³⁰) képest a

<http://geneall.net/en/name/4772/karl-seyfried-eusebius-ferdinand-count-of-konigsegg-aulendorf/> A letöltés időpontja: 2016. augusztus 31.)

²²⁵ FI 1881. VII. kötet 191., 225.; FI 1884. I. kötet 227. A három jegyzőkönyv szövege lényegét tekintve megegyezik egymással. Az idézett rész Gusztáv igazolása idején keletkezett.

²²⁶ A magyar indigenátust Ferenc (1713–1790), valamint ünokaöccsei, Fülöp (1748–1807) és József (?–?) szerzték meg a Lambergék számára. (CJH 1765:XLVII.tc., 1791:LXXIII.tc.). Az 1884-ben meghívást nyert három fivér Ferenc dédapjának, Jánosnak (1584–1650) a György Zsigmond (*1565) nevű bátyjától származott. (<http://genealogy.euweb.cz/lamberg/lamberg7.html> A letöltés időpontja: 2016. augusztus 31.)

²²⁷ Wladimir felmenői között nem szerepel az 1791-ben indigenált (CJH 1791:LXXII.tc.) Károly (?–?). (<http://genealogy.euweb.cz/bohemia/mitrovsky2.html> A letöltés időpontja: 2016. augusztus 31.)

²²⁸ Az 1659 óta magyar indigena (CJH 1659:CXXXI.tc.) János Ferdinánd (1605–1665) fiága már az unokájában, János Antalban (1663–1698) kihalt. Lajos a honosított rokon egyik unokatestvérétől, Ferdinánd Guidótól (+1688) származott. (<http://geneall.net/en/name/1713553/johann-ferdinand-prince-porcia-e-brugnara/> A letöltés időpontja: 2016. augusztus 31.)

²²⁹ Schaffgotsch Kristóf Lipót (1623–1703) 1659-ben kapott magyar indigenátust (1659:CXXXIII.tc.) és tőle származik az 1885-ben is élő indigena ág. Az ő ükapja volt Gáspár (†1534), akinek testvérétől, Antaltól (†1508) ered Frigyes ága. (<http://genealogy.euweb.cz/austria/schaffg1.html> A letöltés időpontja: 2016. augusztus 31.)

²³⁰ Lásd Az indigenák főrendiházi tagságának megítélése a reformot megelőzően című fejezetet!

fenti táblázatban szereplők helyzete más volt. Apfaltrern Rezső kivételével ugyanis az érintettek mindegyike olyan nemzetségből származott, amely rendelkezett Magyarországon honosított főnemesi ággal. Volt tehát mibe kapaszkodniuk: a főrendiházi tagságra jogosultak nyilvántartásának hiányosságai, valamint a sok generációval korábban élt indigenáktól való leszármazás ellenőrzésének nehézkessége lehetőséget kínált egyfajta fiktív rokonsági kötelék látszatának megteremtésére, függetlenül attól, hogy a jelentkező jó- vagy rosszhiszeműen járt-e el a királyi meghívólevél igénylésekor.²³¹ Ugyanakkor az egyszer megszerzett jogot a továbbiakban nem vitatták el az illetőtől (és a leszármazottaitól) még akkor sem, ha ennek alapja utóbb valótlannak bizonyult. Az igazoló bizottság későbbi visszatekintése szerint ez az elv mutatkozott meg a reform során is, amikor „a jogosultság eredetét a törvény nem kívánta további vizsgálat tárgyává tenni, s nem kívánt kirekeszteni az új főrendiházból a régiben örökös jogon helyet foglalt olyan családokat, vagy azok egyes ágait, melyekre nézve a leszármazás már minden kétséget kizárólag nem állapítható meg. Nyilván mutatja a törvényhozásnak ezt az intencióját az a körülmény is, hogy a becikkelyező törvény a reform előtti utolsó (1884/7.) főrendi névjegyzékben szereplő összes családokat tartalmazza, azoknak kivételével, amelyek időközben fiágon való kihalta megállapítható volt.”²³² A magukat örökös jogon igazoltatók mellett a hivatalból jelen lévők között is akadt két idegen főnemes: báró Hornig Károly²³³ scardonai címzetes püspök, valamint báró Zsifkovics János,²³⁴ a horvát országgyűlés által delegált egyik követ. Így összesen 15 főről van szó, akik a 728 igazolt főnemes 2,1%-át tették ki. Velük nem számolva, 1885. május 20-án 713 magyar főnemes foglalt helyet a főrendiházban, az adatbázisomban ekkor nyilvántartott 1239 nagykorú főnemes férfi

---

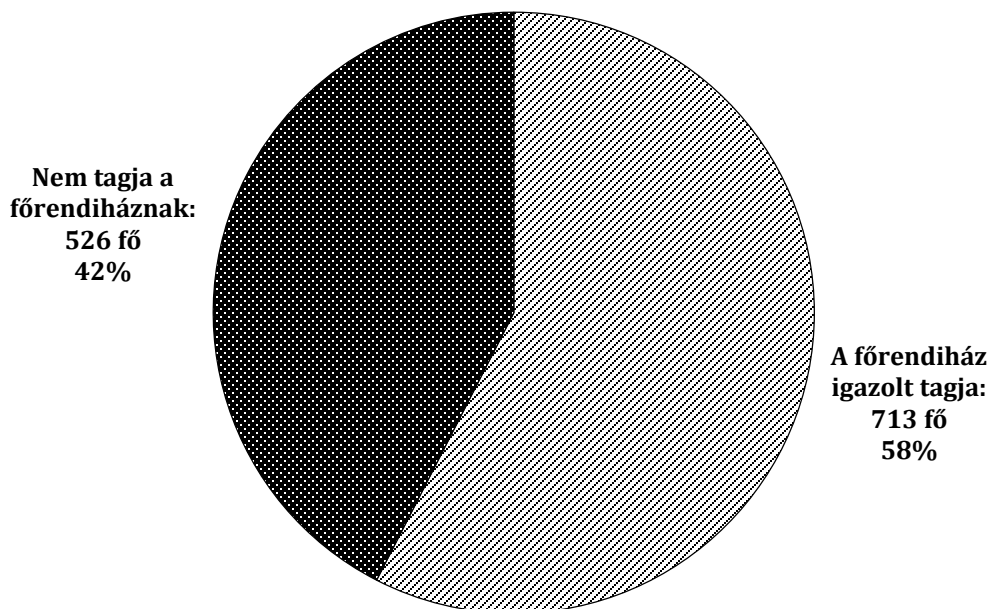
²³¹ Érdekesképpen megemlítem, hogy három esetben — Berchtold Zsigmond, Lamberg Gusztáv és Károly — a jelentkezőket a főrendiház plénuma 1884. január 10-én mondta ki igazoltnak, (FN 1884. II. kötet 111–112.) ami abból a szempontból fontos momentum, mert két nappal később utasították el másodszorra a főrendek az izraeliták és a keresztények közötti házasságkötést lehetővé tevő törvényjavaslatot. A korabeli sajtó sokat cikkezett arról, hogy a konzervatív főurak az osztrák indigenákkal megerősítve kívánnak nekifutni a szavazásnak, s egyesek a végeredményt is a honosítottaknak tulajdonították: „a javaslat végre is 9 szóval megbukott. (...) Indigena osztrák alattvaló szavazott: mellette 3, ellene 12, így hát a 9 szó többség épen az importált indigenáktól került ki.” (Budapesti Hirlap, 1884. január 13. 2.) Végül egyébként a három felsorolt személyből csak Lamberg Károly szavazott a javaslat ellen, a másik kettő nem jelent meg a voksolás alkalmával. (FN 1884. II. kötet 144–146.)

²³² FI 1910. XXIII. 513.

²³³ A birodalmi bárói rangot dédapja, Hornig János Justus Lajos (1734–1813) szerezte meg 1796-ban. (Gudenus 1990–1999. V. 222.)

²³⁴ 1880. augusztus 20-án osztrák bárói rangemelésben részesült. (Frank-Döfering 1989. 579.)

57,5%-a. Vagyis az utóbbi csoportból 526-an (42,5%) nem szerepeltek az igazolt főrendek lajstromában.

11. ábra

A nagykorú magyar főnemes férfiak jelenléte a főrendiházban (1885. máj. 20)

1885 májusának végén a 268 főnemesi nemzetségből 192 (71,6%) volt jelen a főrendiházban, nagyon különböző létszámban. (Alább a zárójelben az adott nemzetség ekkor élő nagykorú férfi tagjainak számát közlöm.) Messze a legtöbben a Zichy nevet viselték: 35 főrend született ebbe a nemzetségbe (41). További 26 Esterházy (31), 20 Batthyány (21), 18-18 Bethlen (29), Csáky (22), Széchényi (18) és Vay (21), 16 Pongrácz (19), 15 Festetics (19), 13 Pálffy (17), 12-12 Bánffy (17) és Pejácsevich (12), valamint 11 Teleki (14) alkotta a 10 fő feletti taborát. A viszonylag népes nemzetségekhez tartozott még a 9-9 Forgách (10), Kemény (16), Pallavicini (10), Podmaniczky (9), a 8-8 Apponyi (8), Erdődy (9), Jósika (10), Károlyi (8), Vécsey (9), a 7-7 Dessewffy (9), Liechtenstein (10), Nyáry (bedeghi és berencsi, 10), valamint a 6-6 Huszár (6), Jeszenszky (8), Nyáry (nyáregyházi, 6), Prónay (6), Szapáry (8), Wass (7) és Wenckheim (10). 13 nemzetség 5-5, 14 nemzetség 4-4, 18 nemzetség 3-3, 52 nemzetség 2-2, végül 63 nemzetség 1-1 tagot küldött a főrendiházba. Összesen 713 főt. Ahogy

a zárójelben feltüntetett értékekből is látható, a megnevezett főnemesi nemzetségek többségéből korántsem mindenki volt a főrendiház tagja: 89 nemzetség 228 fővel ugyan teljes létszámban jelen volt, ezzel szemben 103 nemzetségből a meghívott 485 tag mellől 307 fő hiányzott.

A másik oldalról megközelítve a kérdést, a távol lévő 526 magyar főnemes személy 174 nemzetségből származott. Közülük legtöbben az alábbi nemzetségekből hiányoztak (a zárójelben ismét a nagykorú férfiak teljes létszáma szerepel): 16 Kinsky (19), 14-14 Schaffgotsch (16) és Wurmbrand (14), 12 Kolowrat (12), 11 Bethlen (29), 9-9 Czartoryski (10), Kaunitz (9) és Nostitz (9), 8 Hoyos (8), 7-7 Bissingen (10), Chotek (9), Gemmingen (7), Kemény (16), Schönborn (8) és Wallis (7), végül 6-6 Auersperg (6), Cavriani (6), Harrach (8), Khevenhüller (6), Lazánsky (6), Lázár (6), Lobkowitz (7), Paar (6), Seilern (8), Szász-Coburg (7), Waldstein (8) és Zichy (41). További 8 nemzetségből 5-5, 16 nemzetségből 4-4, 26 nemzetségből 3-3, 31 nemzetségből 2-2 és 66 nemzetségből 1-1 nagykorú férfi nem igényelte a királyi meghívólevelet. 71 nemzetség 219 taggal egyáltalán nem képviseltette magát, míg a másik 103, részben jelen lévő nemzetségre — ahogy fentebb már írtam — 307 hiányzó jutott. Mindemellett meg kell még említenem, hogy a Hadik, Horváth (muraniczi), Schmertzing és Sigray nemzetségeknek (ezek magyar ágának) nem volt ekkoriban 24 éven felüli férfi tagja, így a főrendiházi képviselötükről szó sem eshetett.

Végigtekintve a névsoron, egy jellegzetes csoport látszik kitűnni a távol lévők közül: az indigenák. A 6. ábra szerint a 268 főnemesi nemzetségből 106 (39,5%) rendelkezett élő indigena ággal, s most már az ezekhez tartozó személyek számát is meg tudom adni: az 1239 nagykorú főnemes férfiből 435-en (35,1%) voltak honosított eredetűek.²³⁵ Ehhez képest a meghívást igénylő 115 indigena a 713 főrendnek csak a 16,3%-át, ellenben a 320 távol lévő az összesen 526 hiányzó 60,8%-át tette ki. Vagyis az előbbieket körében alul-, míg az utóbbiak között felülreprezentált volt a jelenlétük. Mindkét esetben jelentős mértékben. 18 honosított

---

²³⁵ Pálmány Béla a korabeli kalendáriumok mellékletét képező sematizmusokban felsorolt főnemesi nemzetségeket az 1740–1812 közötti időszakban megvizsgálva arra (semmilyen alá nem támasztott) következtetésre jutott, hogy „míg az újonnan honfiúvá lett »családok« nevei mögött zömmel csak egy-két személy állt, addig az ősi magyar főnemesi famíliák többnyire 5–10, sőt annál is több felnőtt férfiuval dicsekedhettek, vagyis messze nem azonos nagyságú nemzetségekről volt szó.” (Pálmány 1997. 49.) 1885-ben azonban már biztosan kedvezőbb volt ez az arány: saját adataim szerint a 106 indigena nemzetségre átlagosan 4,1 nagykorú férfi jutott, míg a 162 nem honosított nemzetségre csak kevéssel több, 4,9 fő.

nemzetség minden tagjával, 38 nemzetség több-kevesebb taggal, de nem teljes létszámban, 49 pedig egyetlen taggal sem volt jelen. 1 nemzetségnek nem volt felnőtt férfi tagja. A teljes mértékben hiányzóknak esetében szeretnék még visszautalni arra a 17 személyre (14 nemzetségre), akiket 1840-ben a személyes törvényhozói jogok mellőzésével honosított az országgyűlés.²³⁶ A tőlük származó és 1885 tavaszán élő 29 főnemes, illetve 13 nemzetség nyilvánvalóan nem lehetett jelen a főrendiházban. (Igazából tehát elméletileg sem reprezentálhatta a főrendiház a teljes magyar főnemességet.) Az indigenák nagy arányú távollétére kézenfekvő magyarázatként szolgálhatna, hogy a többségük talán Magyarországtól távol élte mindennapjait. Ezt a kérdést A magyar főnemesség által belakott földrajzi tér című fejezetben a lehetőségekhez képest igyekszem majd árnyaltabban is bemutatni.

Speciális helyzetben voltak a reform előtt az erdélyi mágnások, mivel az ő közjogi megítélésükben zavar mutatkozott az unió ismételt kimondása után: nem volt egyértelmű, hogy jogosultak-e a főrendiházi meghívóra. Idősebb Szögyény-Marich László 1882-ben (a már idézett munkájában) „az összes erdélyi grófok és bárók” hiányát tette szóvá a főrendiházban.²³⁷ Ennél azonban árnyaltabb volt a kép. A „főrendiháznak, mint felsőháznak szervezéséről” szóló törvényjavaslat Tisza Kálmán által jegyzett indoklása (1884. október 20.) szerint „az erdélyi bárói és grófi családokat illetőleg az 1867. év óta azon gyakorlat fejlődött ki, hogy azoknak azon tagjai, kik az 1848. év előtti értelemben vett Magyarországon is birtak fekvő vagyont, meghivattak a főrendiházba, míg azok, kik csakis a volt erdélyi nagyfejedelemben voltak birtokosok, meghívót nem kaptak.”²³⁸ Néhány héttel később (november 28.) az igazoló bizottság is összefoglalta a saját álláspontját egy konkrét ügy kapcsán, melynek lényege a következő: egy 1811-ben kelt rendelkezés és annak későbbi kiegészítése szerint csak azokat az erdélyi főnemeseket szabad meghívni a magyar felsőtáblára, akik 1790 óta folyamatosan meghívót nyertek. De ezt nem mindig vették figyelembe, így az idők során számos egyéb erdélyi főnemes is meghívót nyert. Ahogy annak megítélésében sem látszott a következetesség, hogy a kérvényezőnek valóban kell-e földbirtokkal rendelkeznie a szűkebb érte-

---

²³⁶ Lásd Az 1886. évi VIII. törvénycikk és a magyar főnemesség című fejezetet!

²³⁷ Szögyény 1882. 10.

²³⁸ KI 1884. I. kötet 144.

lemben vett Magyarország területén. A Tisza által említett gyakorlattal szemben báró Szentkereszti Béla esetében például arra az álláspontra helyezkedett az igazoló bizottság, hogy „maga azon körülmény, hogy folyamodó báró csak az unio utáni értelemben vett Magyarországon bir fekvőséggel, kérelmének visszautasítására indokul nem szolgálhat.”²³⁹ Ennek a felémás helyzetnek majd a főrendiházi reform vet véget azon alapelv kimondásával, miszerint „a tagságra eddig jogositott, nemkülönben az erdélyi nagyfejedelemségben annak Magyarországgal történt egyesítése előtt a magyar királyok által grófi vagy bárói czimet nyert családok” tagjai azonos feltételek teljesítése mellett nyerhetnek meghívást.²⁴⁰ Arra a kérdésre, hogy végül is hány taggal voltak jelen a reform előtti főrendiházban, nem könnyű választ adni. Az erdélyi főnemesség ugyanis nem egy olyan jól megfogható kategória, mint az indigenák: ha a számos helyen előforduló példáktól elrugaskodva valami általánosabb definíció alapján akarjuk megragadni őket, akkor jelenleg nincs mire támaszkodnunk ebben a tekintetben. Ennek következtében — pillanatnyilag jobb híján — én is teljesen szubjektív módon emeltem ki az általam erdélyinek gondolt 35 nemzetséget²⁴¹ (az összes nemzetség 13%-át) és ezek 195 nagykorú férfi tagját (akik az 1239 nagykorú férfi 15,7%-át tették ki). A 713 meghívottból 123 fő (17,3%), míg az 526 hiányzóból 72 személy (13,7%) tartozott az erdélyi főnemesség közé. Úgy tűnik tehát, hogy az erdélyi főnemességgel kapcsolatos közjogi anomáliák és a viszonylag nagyobb távolság egyáltalán nem akadályozta meg őket abban, hogy a számarányuknak megfelelő módon (némileg még túl is reprezentálva magukat) képviselve legyenek a főrendiházban. Ahogy a hiányzók között sincsen aránytalanul sok erdélyi főnemes.

3.2. Újratervezés

Vörös Károly elképzelése szerint a tanulmánya egyfajta kísérlet „a főnemesség 1880-as évekre jellemző teljes létszámának, ezen belül a hazai eredetű és az indigenátust nyert család-

---

²³⁹ FI 1884. I. kötet 234-235.

²⁴⁰ CJH 1885:VII.tc. 2. § b)

²⁴¹ Apor, Bálintt, Bánffy, Béldi, Bethlen, Bornemisza, Bruckenthal, Győrffy, Gyulai, Haller, Horváth (Petrichevich), Huszár, Inczedy, Jósika, Josintzi, Kálnoky, Kemény, Kornis, Kuun, Lázár, Mikes, Miske, Nemes, Nopcsa, Orbán, Péchy, Radák, Rhédey, Schaller, Szentkereszty, Teleki, Thoroczkay, Toldalagi, Wass, Wesselényi.

dok és tagjaik arányának számbeli megállapítására, a legnépesebb főrangú családok-nemzetiségek kiemelésére, az így nyert kategóriák egy meghatározott vagyoni-jövedelmi választóvonal szerinti megoszlásának kimutatására, — és az ezek során megoldandóként jelentkező további problémák számba vételére.”²⁴² A fentiekben kiderült azonban, hogy a főrendiház reform előtti tagsága megközelítőleg sem azonos a korabeli magyar főnemesség teljes létszámával. Az e feltételezésen alapuló következtetések tehát nem adhatnak valós válaszokat a felvetett problémákra. A főrendiházi reform és a magyar főnemesség birtokviszonyainak esetleges összefüggései egyébként is sokkal komplexebb megközelítést igényelnek annál, mint ami egyetlen időmetszet alapján elmondható erről a témáról. A törvény ugyanis rugalmasan kezelte a cenzusnak való megfelelést: amennyiben az „érintett családok tagjainak valamelyike nem bír a megállapított vagyoni képesítéssel, vagy ha azt később elveszti, azon időtől fogva rá nézve a jog szünetel, de feléled ismét, ha ezen képesítést később megszerzi.”²⁴³ Vagyis magából a reformból nem következik automatikusan az, hogy akik 1885-ben esetleg nem feleltek meg az örökös jogú tagság feltételeinek, azok a későbbiekben sem lesznek erre képesek. A kiesetteknek vagy azok leszármazottai számára volt visszaút a főrendiházba — ahogy az egyszer megállapított vagyoni képesítést el lehetett utólag is veszíteni. A magam részéről így nem érthetek egyet Vörös azon koncepciójával, amelyet úgy fogalmazott meg, hogy „a személyek szintjén végzendő kutatásokban a családokon belül következetesen szétválasztandónak tartjuk a főrendiházban bent maradt és onnan kihullott személyeket.”²⁴⁴ Érzésem szerint a főrendiház 1885. évi reformja nem egy véglegesen eldöntött helyzetet eredményezett, amelynek nyomán egyszer s mindenkorra elkülöníthetők lennének egymástól a deklasszáldott és a vagyonos elemek. A főnemesség vagyoni helyzete pedig ennél sokkal differenciáltabb megközelítést igényel. Szerintem a reform hatását folyamatában célszerű vizsgálni, miközben figyelmet kell fordítani a vagyoni képesítés megszerzését befolyásoló tényezőkre és azok kellően árnyalt bemutatására is. A magam részéről a továbbiakban a Vörös Károly-féle megközelítéstől végleg elszakadva igyekszem körül járni az örökös jogú főrendiházi tagság és a földbirtokviszonyok kapcsolatának kérdéskörét.

---

²⁴² Vörös 1987. 397.

²⁴³ CJH 1885:VII.tc. 3. §

²⁴⁴ Vörös 1987. 405,

4. A MAGYAR FŐNEMESSÉG ÉS A FŐRENDIHÁZ TAGSÁGA 1885 ÉS 1918 KÖZÖTT

A főrendiházi reform következményeinek az eddigiektől eltérő szempontok szerinti vizsgálatához túl kell lendülnünk a Vörös Károly által fókuszba állított 1885. esztendőn. Ennek megfelelően disszertációm ezen fejezetében elvégzem a magyar főnemesség 1885 és 1918 közötti személyi állományának, illetve az ennek alakulását befolyásoló tényezőknek a feltérképezését. Ezt követően és ehhez viszonyítva kerül megállapításra a cenzusnak megfelelni képes főrendek száma és részaránya. Végül pedig azt a kérdést járom körül, hogy a demográfiai és a vagyoni helyzetben bekövetkező változások mellett milyen egyéb okok befolyásolhatták még az örökös jogú főrendiházi tagok mindenkori létszámát.

4.1. Főnemesi rangemelések Magyarországon a dualizmus korában

Az 1848. évi III. törvénycikk alapján a korszak uralkodói — valamely felelős magyar miniszter ellenjegyzése mellett — egészen az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásának küszöbéig adományoztak új főnemesi címeket. A rangemelés történhetett a király saját kezdeményezésére, de akár a reménybeli adományos is kérelmezhetette azt.²⁴⁵ A magyar kormány részéről egyes esetekben informális körülmények között született meg a döntés, vagyis a minisztertanácsi üléseken nem feltétlenül tárgyalták meg az ügyet.²⁴⁶ Az uralkodó elé a király személye körüli miniszter terjesztette fel a kormány által jóváhagyott rangemeléseket.²⁴⁷ A végső szót mindig maga a király mondta ki, majd a legfelsőbb akarat kinyilvánítását beiktatták a Királyi Könyvekbe és rendszerint közzétették a Budapesti Közlöny címet viselő hivatalos lapban. A diploma kiállítására ezt követően kerülhetett sor.²⁴⁸

---

²⁴⁵ Marcziányi 1886. 23., Kempelen 1907. 46.

²⁴⁶ A minisztertanácsi jegyzőkönyvek az MNL OL K 27 jelzet alatt találhatóak meg. A dualizmus kori 275 főnemesi rangemelésből 51-nek (18,5%) nem találtam a nyomát ezekben.

²⁴⁷ Somogyi 2001. 148.

²⁴⁸ A rangemelések menetéről bővebben lásd: Ballabás 2011. 1225–1230.

A források oldaláról megközelítve a főnemesi rangemelések kérdését, azok eredménye mindenekelőtt a Királyi Könyvekben követhetők nyomon.²⁴⁹ Ezekben kétféle bejegyzés társíthat egy rangemelésről: egyrészt az úgynevezett egyszerű bejegyzés, amely lakonikus rövidséggel tudatja az adományozás tényét,²⁵⁰ másrészt pedig az ünnepélyes formában megfogalmazott, legtöbbször megfestett címerképpel kiegészített diploma másolata.²⁵¹ A dualizmus kori főnemesi rangemelések közül hét esetben csak a diploma szerepel a Királyi Könyvekben, 128 alkalommal csak az egyszerű bejegyzés, míg 138 rangemelésnél mindkettő beiktatásra került — időrendben utoljára Prileszky Guidó bárói diplomája 1916. február 18-i dátummal. Amennyiben az egyszerű bejegyzés és a diploma dátuma eltér egymástól, amelyre 45 esetben találtam példát, akkor egységesen az előbbi időpontját tekintetem a rangemelés keltének.²⁵² Megemlítem továbbá, hogy két főnemesi rangemelés semmilyen formában sem szerepel a Királyi Könyvekben. Ezekről a hivatalos lapból szereztem tudomást.²⁵³

---

²⁴⁹ A dualizmus kori Királyi Könyvek kötetei az MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi Könyvek jelzet alatt érhetők el.

²⁵⁰ Ez került nyilvánosan közzétételre a hivatalos lapban is.

²⁵¹ A főnemesi oklevelek, terjengősnek tűnő szövegük ellenére, erősen formalizáltak voltak. A király személye körüli minisztériumban a századforduló körül már egy nyomtatott űrlapot használtak ezek előállításához: ennek üresen hagyott részeire csak be kellett írni a kívánt szöveget, illetve az előre megfogalmazott szövegből ki kellett húzni a nem kívánt részeket. (Például: MNL OL K 20 – Király Személye Körüli Minisztérium – Elnöki iratok – 1909/364. 2–4., 13–15.) A dualizmus idején kiállított főnemesi diplomák belső ismertetőjevei (Solymosi 2001. 161–166.) az alábbiak voltak:

A bevezető rész (protocollum) az intulatioval kezdődik, amely az uralkodó ún. nagy címét foglalja magába („Mi Első Ferencz József, Isten kedvező kegyelméből Ausztriai Császár, Magyar, ... országok Apostoli ... Királya...”), majd ezután következik az inscriptio és a salutatio („Neked [a kedvezményezett neve] üdvöt és kegyelmet!”). A diploma középső része (contextus) az arengával indul („Minthogy az Uralkodók felségét semmi sem díszíti inkább, mint ha az alattvalók keblében fejedelmi erényt fejedelmi kegyelemmel jutalmaznak...”). Ezután a narrációs rész következik („Mi is e részben dicső emlékeztű Elődeink, a boldogult magyar Királyok példáját követve, Téged [a kedvezményezett neve] kitűnő szolgálataid és jeles érdemeid folytán apostoli királyi kegyelmünkre méltónak tartottunk, kegyelmes tekintetbe és figyelembe vesszük jelesül azt hogy Te [az érdemek felsorolása] mindenütt és mindenben eleget tettél hazafiúi kötelességednek...”). A rendelkező rész (dispositio) rögzítette a főnemesi cím adományozásának tényét, de nem maradt el a sanctio sem, ti. aki az oklevélben foglaltaknak ellenszegül, az „Magunk és Utódaink neheztelését okvetlenül magára vonandja.”. A megerősítésről (corroboratio) úgy tájékoztat, hogy „Mindezeknek hitelére és tanúságára saját kezünk aláírásával és Apostoli királyi függő pecsétünkkel megerősített jelen kiváltságlevelünket hagytuk és parancsoltuk ... kiadatni.” Végül a diploma befejező részét (eschatocollum) a keltezés (datatio) alkotja: „Kelt, a Mi őszintén kedvelt Hívünk [az ellenjegyző magyar miniszter megnevezése] kezei által [hely, dátum, uralkodási év]”.

²⁵² Bár elvileg „a nemesi rang, előnév, címer adományozás ... ténye az ünnepélyes alakú királyi oklevél kiállításával tekinthető befejezettnek” (Gerő 1938. 16.), a valóságban már a királyi elhatározás kinyilvánítása után

1871 és 1885 tavasza között, ahogy azt korábban már láttuk, 43 főnemesi címet adományozott, illetve terjesztett ki Magyarországra az uralkodó. Ezeket a főrendiházi reform után még 232 másik követte. Az 1918-ig tartó egész korszakot tekintve így összesen 275 magyar főnemesi rangemeléssel számolhatunk. Az adományozott főnemesi címeket tekintve 3 kedvezményezett kapott magyar hercegi rangot: Festetics Tasziló (1911), Batthyány-Strattmann László (1915) és Lónyay Elemér (1917). Pálffy-Daun Ferdinándnak a „teanoi” (1879), Thurn-Taxis Egonnak pedig a birodalmi hercegi címét terjesztette ki Magyarországra az uralkodó (1885).²⁵⁴ Ez tehát összesen 5 fő (1,8%). Rajtuk kívül — nem részletezve most már a jogcímeiket — 55 grófi (20%), 2 örgrófi (0,7%) és 213 (77,4%) bárói rangemelés történt a dualizmus idején. E 275 főnemesi címet 273 személy szerezte meg. Ketten ugyanis két-két alkalommal részesültek ebben a kegyben: Lónyay Elemér előbb grófi (1896), majd hercegi rangot kapott (1917), Burián István pedig bárói (1900) és grófi rangemelésben (1918) is részesült. S bár az adományosok jellemzően férfiak voltak, mellettük 6 nő (2,2%) szintén főnemesi címhez jutott.²⁵⁵

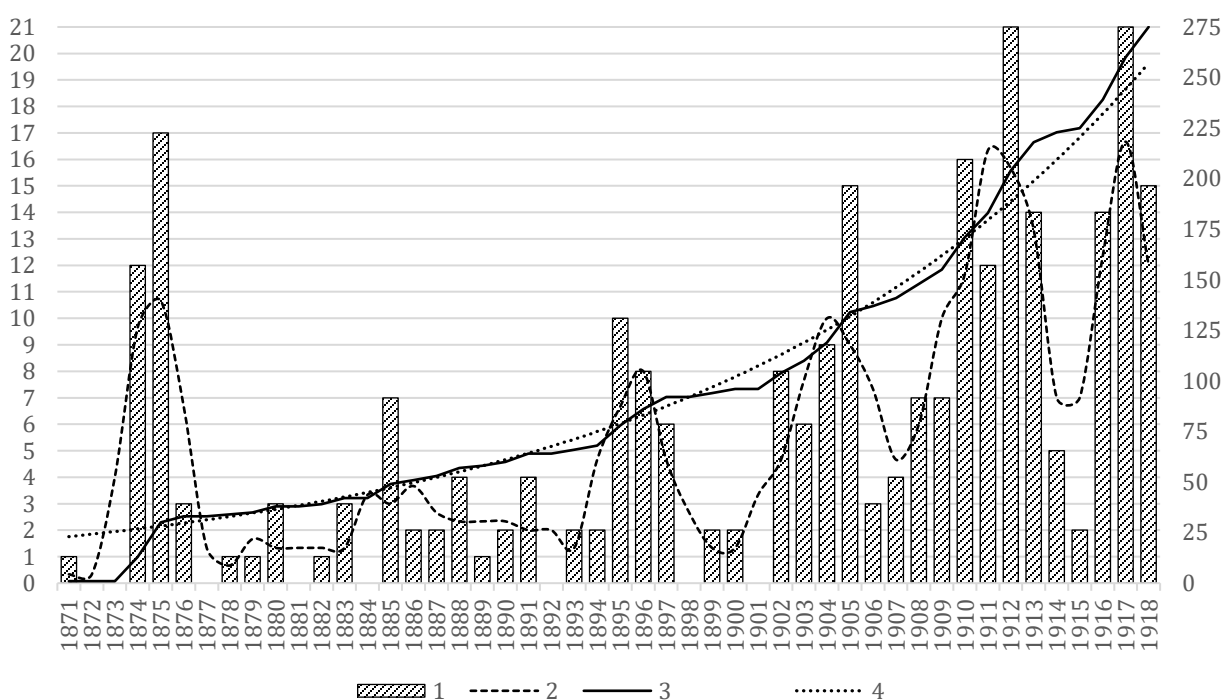
főnemesként kezelték az értintettet. Érthető tehát, ha egyeseknek nem volt sürgős a diploma kiváltása. Ebben a tekintetben a rekordot a Mailáth fivérek tartották, akiket 1885. október 3-án emelt grófi rangra az uralkodói akarat, diplomájukat viszont csak majd három évtizeddel később, 1914. július 14-i dátummal állították ki. (MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek LXVIII. kötet 563., LXXIII. kötet 170-173.)

²⁵³ Budapesti Közlöny, 1875. aug. 26. 1., 1918. máj. 12. 1. Inkey Nándort 1875. augusztus 17-én bárói, báró Burián Istvánt pedig 1918. május 9-én grófi rangra emelte az uralkodó.

²⁵⁴ A minisztertanácsi jegyzőkönyvek tanúsága szerint Thurn-Taxis Egonnak eredetileg a magyar hercegi címet szánták (MNL OL K 27 1885.01.21./14.), a Királyi Könyvek alapján azonban végül idegen hercegi méltóságának Magyarországra való kiterjesztésében részesült 1885. április 3-án. (MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi Könyvek 68. kötet 631.) A két forma közötti árnyalatnyi különbségtétel mibenlétére pillanatnyilag nem tudok választ adni. Közjogi értelemben azonban kétségt kívül egyenrangúak voltak: Thurn-Taxis Egon nevét ott olvashatjuk a főrendiházi tagságra jogosult nemzetségek lajstromában (1886:VIII.tc. 1.§ I.): „Thurn-Taxis Egon (kinek hercegi méltósága Magyarországra 1885. terjesztetett ki) és egyenes leszármazói.”

²⁵⁵ A minisztertanács nem túl következetes módon viszonyult a főnemesi cím nők részére történő adományozásához. Amikor Atzél Lajos szerette volna bárói címét örökbefogadott leányára kiterjeszteni, akkor úgy nyilatkoztak, hogy „teljesen szokatlan s a magyar közjog azon elvétel, miszerint a leányok nem származtathatják tovább a családot, ellenkezik az, hogy nőknek nemességi fokok adományoztassanak”. (MNL OL K 27 1888.12.22./14.) Alig egy évvel később, Mailáth Sarolta grófi címével kapcsolatban viszont már akként foglaltak állást, hogy „e kérelemnek teljesítése, bár csak nagyon kivételes esetekben lehet ilyen kérelemnek helyt adni, a magyar közjog szerint törvényes akadályokba nem ütközik”. (MNL OL K 27 1890.02.08./1.) Végül a dualizmus időszakában a következő 6 nő szerzett — természetesen nem továbbörökíthető — főnemesi címet: Glaser (Forgách) Ilona (1878), Mailáth Sarolta (1890), Magyar-Kossa (Jósika) Beatrix és Valéria

A rangemelések döntő többsége természetesen Ferenc József nevéhez fűződik, akinek az 1916. november 21-én bekövetkezett haláláig 229 személy köszönhette a főnemesi rangját. Az 1916. december 30-án megkoronázott IV. Károly még aznap 10 új taggal szaporította a magyar főnemességet, szűk két évre szabott uralkodása pedig 46 főnemesi cím adományozására volt elegendő. Magyar főnemesi rangot utoljára Bogát István gyalogsági tábornok és Ungár Károly főhadnagy kapott 1918. október 17-én. Amennyiben az 1871 és 1918 közötti esztendőik mindegyikében azonos számú rangemelésre került volna sor, akkor ez éves átlagban 5,8 új főnemes eredményezett volna. Az adományozások tényleges gyakorisága és hosszabb távú tendenciája azonban korántsem mondható egyenletesnek.

12. ábra
 Főnemesi rangemelések Magyarországon (1871–1918)
 (1) Gyakoriság
 (2) 3 éves mozgóátlag
 (3) Kumulált gyakoriság
 (4) Trendvonal

(1893), Tihanyi (Nyáry) Anna (1896), Hauer Antónia (1903). Mailáth Sarolta kivételével valamennyien örökbefogadottak voltak.

Főnemesi rangra emelt nők egyébként régebben is előfordultak a magyar történelemben. Péter Katalin kutatásai szerint például 1655-ben Forgách Éva, Judit, Mária, Zsófia és Eszter grófi rangot kapott. Az indoklás szerint azért, mert fitestvérük, a korábban grófi rangra emelt Ferenc, utódok nélkül elhunyt. Még feltáratlan ugyanakkor, hogy „a nőknek adott örökletes rang hogyan működött” ebben az időben, vagyis az utódok esetében milyen gyakorlat érvényesült. (Péter 2010. 155.)

A 12. ábrán látható oszlopdiagramok a dualizmus kori magyar főnemesi rangemelések gyakoriságát mutatják, amelyek évenkénti száma 0 és 21 között ingadozott (bal oldali tengely). A fluktuáció hatását csökkentendő, a gyakoriságokból egy 3 éves mozgóátlagot is számoltam, azaz hozzárendeltem minden egyes évhez az aktuális, valamint az eggyel korábbi és az eggyel későbbi évek rangemeléseinek számtani átlagát.²⁵⁶ E mozgóátlag alapján öt nagyobb adományozási hullám látszik kiemelkedni a dualizmus időszakában. Ezek közül az első a neoabszolútizmus időszakában szerzett, a felelős magyar miniszter ellenjegyzését nélkülöző főnemesi címek 1874–1875-ös tömeges megerősítéséhez kapcsolódik. A következő nagyobb hullám az 1890-es évek második felére tehető. Ennek első szakaszát az egyházpolitikai törvények elfogadásának utóregései határozták meg 1895-ben (erről hamarosan részletebben is szólok majd), ezt követően pedig a millenniumi ünnepségek kínáltak alkalmat az uralkodói kegy szokásosnál bőkezűbb gyakorlására. A főnemesi rangemelések 1902 és 1905 között, illetve a koalíciós kormány bukása után tapasztalható felívelése egy-egy belpolitikai szempontból válságos időszakkal esett egybe. Végül 1916–1918-ban az új uralkodó trónra lépése és a világháborús erőfeszítések jutalma tükröződött a főnemesi címek adományozásában. Mindez azonban egyelőre csak egy felületés megközelítés, bizonyos súlypontok körvonalazása, amelyek mentén a későbbiekben közelebbről is megvizsgálandók lehetnének a dualista éra magyar főnemesi rangemelései.

A főnemesi címek adományozásában megmutatkozó hosszabb távú tendencia érzékeléséhez érdemes ezekből kumulált gyakoriságot képezni.²⁵⁷ Az egyetlen görbére felfűzött adatpontok itt a vizsgált időszak kezdetétől az adott év végéig megtörtént rangemelések számát mutatják. Vagyis jelen esetben a kumulált gyakoriság értéke 1871-ben 1, 1918-ban pedig 275 (jobb oldali tengely a 12. ábrán). A rangemelések tendenciáját az e két szélső pont között futó görbe, helyesebben az erre illeszthető trendvonal alakja határozza meg. Mivel a kumulált gyakorisági görbénk vonalvezetése igen nagy pontossággal ($R^2=0,9937^{258}$) lekövethető egy

---

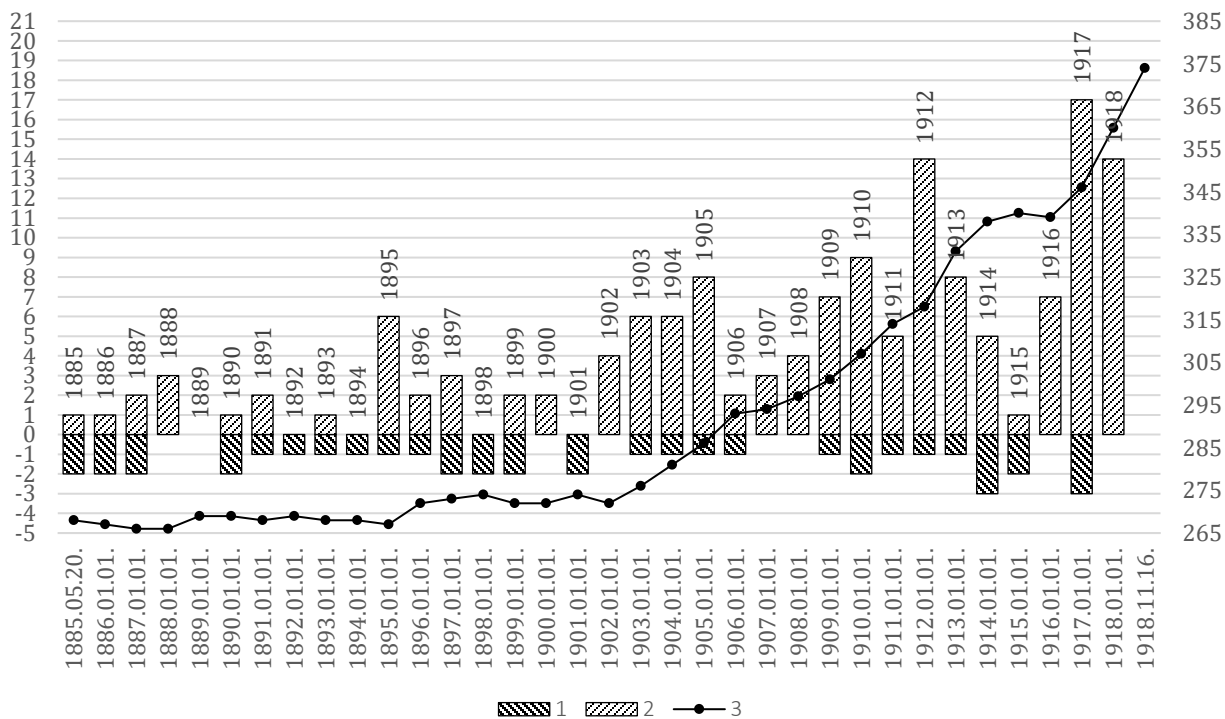
²⁵⁶ $M_t = (R_t + R_{t-1} + R_{t+1})/3$, ahol M a mozgóátlagot, t az évet, R pedig a rangemelések számát jelenti.

²⁵⁷ Halmos 1995. 457.

²⁵⁸ Az R^2 a trendvonal megbízhatóságát jellemzi. Értéke 0 és 1 között mozoghat. Minél közelebb esik az 1-hez, annál tökéletesebb a trendvonal illeszkedése. (Sajtos – Mitev 2007.216.)

exponenciális trendvonalal, ebből adódóan a dualizmus kori főnemesi rangemelések úgy jellemezhetők, hogy az idő előrehaladtával egyre rohamosabban növekedett a számuk.²⁵⁹

A rangemelések természetesen az élő főnemesi nemzetségek számára is befolyással voltak, noha e tekintetben más tényezők, így a kedvezményezettek származása²⁶⁰ és az időről időre bekövetkező kihalások is szerepet játszottak. Az alábbi ábrán ezt a folyamatot szemléltetem.

13. ábra
A magyar főnemesi nemzetségek száma (1885–1918)
(1) Kihalt nemzetségek
(2) Új nemzetségek
(3) Élő nemzetségek

²⁵⁹ A vizsgálatból kizárásra kerültek az 1874/1875 folyamán tapasztalt tömeges rangemelések. Ezek, rendkívüli események lévén, torzító hatással lettek volna a végeredményre.

²⁶⁰ Jelen esetben egy-egy rangemelés csak akkor okoz szaporulatot, illetve abban az esetben mérsékeli a kihalások negatív hatását, ha a kedvezményezett személy nemzetsége — egyéb ágai révén — még nincs jelen a kérdéses időpont magyar főnemességében. A már 1885-ben is főnemesként számon tartott 268 nemzetség között például 19 (7,1%) olyan található, amely utóbb újabb főnemesi ággal/ágakkal gyarapodott. De az újonnan felemelkedettek soraiban is számos alkalommal testvérek, vagy közeli (egymással felmenő-leszármazotti viszonyban nem álló, de azonos nemzetségből származó) rokonok kaptak főnemesi címet az uralkodótól.

A fenti vonaldiagram az élő főnemesi nemzetségek számának alakulását ábrázolja az 1885. május 20. és 1918. november 16. közötti időszakban, a kezdő és a záró időpont kivételével mindig az adott év január 1-i állapotot figyelembe véve (jobb oldali tengely). Emellett az oszlopdiagramok révén feltüntettem azt is, hogy a vizsgált évek folyamán hány nemzetség tűnt el kihalás miatt a főnemesség aktuális állományából, illetve mennyien léptek be újonnan ebbe a körbe (bal oldali tengely). Az élő nemzetségek diagramjának vonalvezetését az utóbbiak egyenlege határozza meg. 1885 tavaszán, mint már ismert, 268 nemzetség tagjaiból állt a magyar főnemesség. A 13. ábra alapján megállapítható, hogy a korszak első felében újonnan belépők még alig tudták ellensúlyozni az időközben bekövetkezett kihalásokat. 1902-től kezdve viszont a nemzetségek görbéje meredeken emelkedésnek indult, s végül 1918 végére 374-re (139,6%) emelkedett az élő főnemesi nemzetségek száma. Ebből 25 nemzetség, amelynek ekkorra már fiágon magvaszakadt, az utolsó női tagjaival volt jelen a magyar főnemességben.

A 374 nemzetségből 93 (24,9%) indigena eredetű volt. Az 1885-ben látottakhoz képest tehát — nem meglepő módon, hiszen utánpótlásuk már nem volt, a nemzetségek pedig időközben jelentősen megszaporodtak — mind abszolút számban, mind relatíve csökkent a jelenlétük a magyar főnemességben belül. Az akkoriban említett Thurn und Taxis nemzetségen kívül viszont immáron a Wimpffenek is rendelkeztek nem honosított magyar főnemesi ággal: az 1827-ben becikkelyezett Dagobert²⁶¹ távoli rokonai, Simon és Szigfrid 1902-ben magyar grófi címet szereztek.²⁶² A 374 nemzetség összesen 498 élő főnemesi ágat számlált. A legtöbb ága még mindig a Festeticseknek volt, akik — a hercegi cím megszerzése (1911) után — 7 főnemesi rangra emelt személytől származtatták magukat. A Mailáth nemzetség 6, az Ambrózy és Bethlen 5-5, a Bánffy, Esterházy, Gutmann, Hatvany-Deutsch, Lónyay, Majthényi, Nyáry (nyáregyházi) és Pongrácz 4-4, további 25 nemzetség 3-3, 31 nemzetség pedig 2-2 főnemesi ággal bírt. Rang szerinti csoportosításban a következő kategóriákba sorolhatók az 1918-ban élő nemzetségek: 8-an hercegi, 12-en hercegi és grófi, 125-en gróf (örgrófi), 11-en grófi és bárói, valamint 218-an bárói ággal (ágakkal) rendelkeztek.

---

²⁶¹ CJH 1827:XLII.tc.

²⁶² MOL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek 71. kötet 96., 128.

Főnemesi rang	Indigena nemzetségek száma	Egyéb főnemesi nemzetségek száma	Összesen (1885-ben)
Herceg	8	0	8 (8)
Herceg és gróf	7	5	12 (10)
Gróf (őrgróf)	53	72	125 (125)
Gróf és báró	3	8	11 (6)
Báró	22	196	218 (119)
Összesen	93	281	374 (268)

14. ábra
A magyar főnemesi nemzetségek rang szerinti megoszlása 1918 végén

4.2. Az új főnemeselek társadalmi helyzete

Kövér György megállapítása szerint a dualizmus korában „már nem önmagában a nemesi cím adományozása jelentette a csoportformáló tényezőt”,²⁶³ vagyis esetünkben a főnemességbe való bekerülés, a főnemesi rangok hierarchiájának azonos szintjén való elhelyezkedés nem feltétlenül eredményez társadalmi közösséget is. Célravezetőbbnek látszik tehát, ha a hagyományosnak mondható, rendies jellegű kategorizálásnál árnyaltabban próbáljuk megközelíteni a korszak főnemességét. A magyar társadalomtörténeti szakirodalomba Kövér emelte be Max Weber viselkedésszociológiai ihlettségű értelmezését a rendekről. Weber szerint a rendi helyzet alapja a jellegzetes életvitel, a formális nevelés, valamint a származásnak vagy a foglalkozásnak kijáró presztízs. A gyakorlatban pedig ez „elsősorban az egymás közötti házasodásban ..., esetleg: a közös asztalnál való étkezésben ..., gyakran: bizonyos kiváltságokhoz kötött nyereség-, illetve keresetszerzési lehetőségek monopoljellegű elsajátításában, illetve bizonyos keresetfajták megvető elutasításában, vagy másfajta rendi konvenciókban (»tradíciókban«) jut kifejezésre.”²⁶⁴ Weberhez hasonlóan Lakatos Ernő szintén a házasságkötések szerepének fontosságát hangsúlyozta. Ő úgy fogalmazott, hogy „Az osztály kri-

²⁶³ Kövér 2004. 102.

²⁶⁴ Kövér 2004. 99., Weber 1987. 307.

tériuma az, hogy egy osztályon belül lehetséges a házasság a társadalmi hierarchia megsértése nélkül. A »rangon aluli« házasság, mésalliance kifejezések már tudatosan kiemelik az íratlan szabályok létezését. Egy osztály tagjává akkor válik az egyén, ha az osztály közfelfogása a vele való házasságot társadalmilag elismeri (osztályképes = házasságképes).²⁶⁵ A rangszerű házasságkötésekben megmutatkozó szabályrendszer részletekbe menő feltárása természetesen nem várható a jelen, alapvetően makroszinten mozgó dolgozattól. Egy *lehetőséges* orientációs pontot jelenthet azonban az ősnemesi származás fogalma, amelyre alapozva már differenciálni tudunk a dualizmus kori főnemesi rangemelések között.

A korabeli gyakorlat alapján akkor beszélhetünk ősnemesi származásról, ha az illető képes volt megfelelni az úgynevezett őspróba által támasztott követelményeknek, vagyis az erre rendszeresített eljárás során igazolni tudta bizonyos számú nemes őstől való egyenes és törvényes leszármazását.²⁶⁶ A kiegyezés idején még eltérő volt a Habsburg Birodalom egyes országainak és tartományainak helyi nemességétől megkívtant ősi próbák jellege (német és magyar/erdélyi próbák, továbbá a nem sokkal korábban elvesztett olasz tartományok nemesseire is külön szabályrendszer vonatkozott),²⁶⁷ mígnem 1869-ben Ferenc József egységesítette az eljárást és ettől kezdve a korábbi „német próba” vált irányadóvá az Osztrák-Magyar Monarchia teljes nemességére nézve. Ennek során azt kellett bebizonyítani az ősnemesi státusra igényt formáló jelöltnek, hogy a 8 apai ükszüelője és a 4 anyai dédszüelője nemesként látta meg a napvilágot, ezek utódai pedig — azaz a vizsgált személy egyenes felmenői, akik értelemszerűen maguk is valamennyien nemesek — nem lehettek sem törvényesítettek, sem

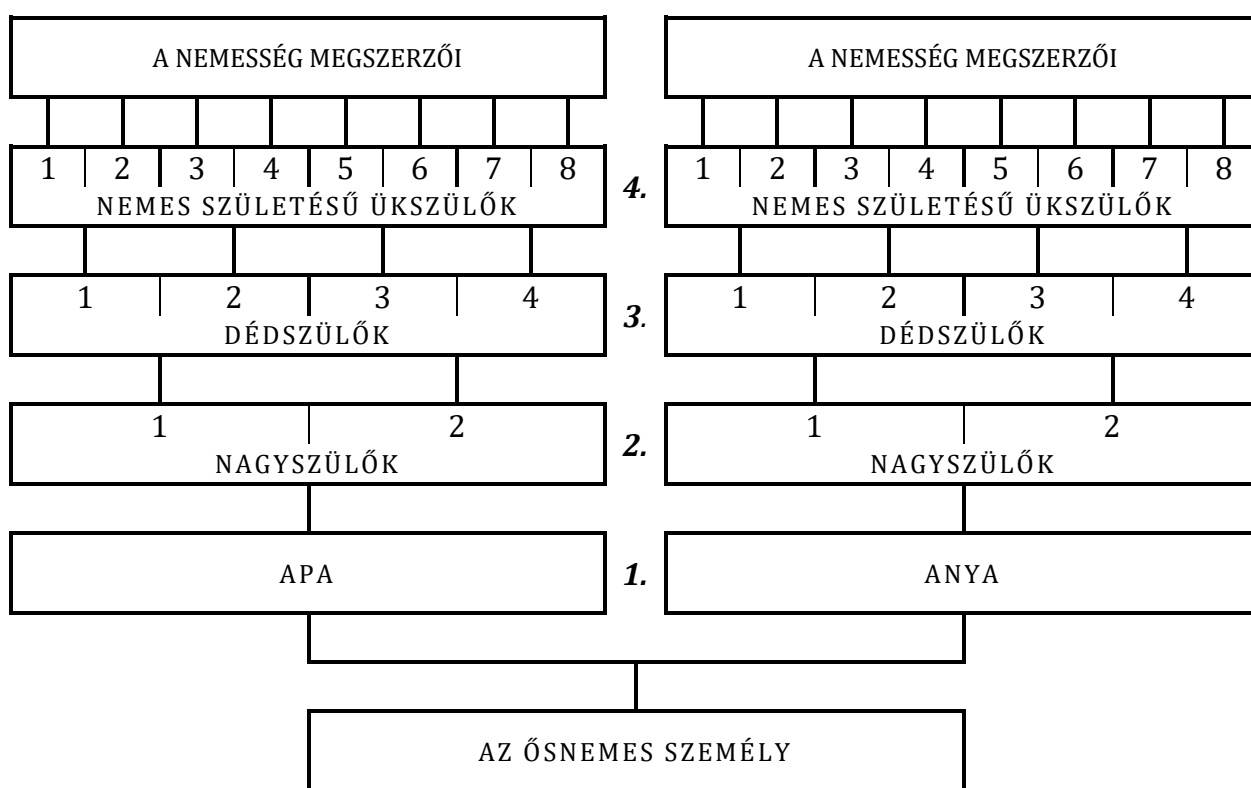
---

²⁶⁵ Lakatos 1942. 24.

²⁶⁶ Az ősnemesi származás bizonyításának mikéntjéről bőszeges tájékoztatást nyújtanak a korabeli nemességi kézikönyvek, így Langer 1862., Marczianyi 1886., Kempelen 1907., Ölyvedi 1910. Az őspróbák dokumentumai számos főnemesi hagyatékban fennmaradtak. A gróf Károlyi Gyula (1871–1947) kamarási kinevezéséhez (1902) szükséges dokumentáció például a következőket tartalmazza: 1) Az ún. ősfát, vagyis a jelölt apai és anyai felmenőit öt generációra visszamenőleg feltüntető táblázatot. 2) A dedukció elnevezésű kéziratos füzetet, amelyben szövegesen is megmagyarázásra kerültek az egyes leszármazási kapcsolatok. 3) Anyakönyvi kivonatokat, melyekkel az előzőekben foglaltakat ténylegesen is alátámasztották. Bár az ősnemesi származással járó előnyök a Monarchia felbomlásával elvesztették eredeti jelentőségüket, a beszerzett dokumentumoknak, úgy tűnik, volt egy későbbi, másodlagos felhasználási területe is: a zsidótörvények miatti kötelező származásigazolás. (MNL OL P 416 /Károlyi Gyula iratai/ 8. fiók 36. csomó)

²⁶⁷ Langer 1862. 183–193. A magyar/erdélyi próbáknál — szemben a későbbi említendő gyakorlattal — még elsősorban a nemesség régiségére helyeződött a hangsúlyt.

örökbefogadottak.²⁶⁸ 1898-tól kezdve pedig már anyai részről is 8 nemes születésű ős kivántatott meg a próba sikeres letételéhez.²⁶⁹ Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy akinek nem nyúlt vissza a nemessége négy generációnál régebbi időre, az egészen biztosan nem tudott az őspróbának megfelelni. Ennél azonban jóval többről volt szó: „az ősnemesi minősültség alatt nem annyira a régi nemesi származás, mint inkább a tiszta nemesvérűség, vagyis az értendő, hogy az illető nemcsak maga, hanem közelebbi és távolabbi rokonai is, negyedízigen már mint nemesek származtak a világra.”²⁷⁰ Látható, hogy ebben a tekintetben érvényesült az egy és ugyanazon nemesség elve, vagyis a főnemesi cím itt önmagában nem jelentett semmit — hiszen mögötte állhatott egészen régi, de akár első generációs nemes is.

15. ábra
Az ősnemesi származás igazolásához használt ún. ősfá sematikus rajza

²⁶⁸ Marcziányi 1886. 99–100., 75–76.

²⁶⁹ Kempelen 1907. 67–68., 100., Ölyvedi 1910. 437–441. A 16 nemes születésű őssel kapcsolatban néhol téves, vagy legalábbis a lényegét nem tükröző definíciókkal is találkozhatunk. Madaras Évánál például „őseiket 16 generációra visszamenőleg” kimutatni tudó nemesekről olvashatunk. (Madaras 1993. 107.) Körvér György megfogalmazása szerint pedig „16 nemes őst kellett a családfán felmutatni”. (Kövé 2004. 101.)

²⁷⁰ Ölyvedi 1910. 436–437.

Az ősnemesi származáshoz kapcsolt társadalmi előnyök között elsőként az udvarképességet említtem meg, ami azt jelentette, hogy az ezzel bíró személyek bizonyos ünnepélyes alkalmakkor (udvari bálók, díszebédek, körmenetek stb.) megjelenhettek az uralkodó környezetében, illetve igényt formálhattak arra, hogy meghívást kapjanak oda.²⁷¹ Ugyancsak az udvarhoz kapcsolódott, s éppen ezért elválaszthatatlan volt az udvarképesség kritériumrendszerétől a császári és királyi kamarási (aranykulcsosi) méltóság.²⁷² 16 nemes születésű ük-szülőt kellett kimutatnia annak is, aki a Szuverén Máltai Lovagrend tagjai közé kívánt tartozni, akár jogi, akár tiszteletbeli lovagként; hasonlóan a Német Lovagrend fogadalmi és tiszteleti tagjainak.²⁷³ Az elszegényedett nemes hölgyek számára fenntartott bécsi, prágai, innsbrucki, grazi és brünni alapítványi intézetek szintén őspróba letételét követelték meg a jelentkezőktől. Az első három ugyanazt, ami a Szuverén Máltai Lovagrendnél is elő volt írva, míg a két utóbbi valamivel enyhébb feltételeket támasztott. Az őspróba jellegétől függetlenül

²⁷¹ A nem ősnemesi származású egyének csak bizonyos magasabb tisztségek és méltóságok betöltése esetén rendelkeztek udvarképességgel, az egyéb földi halandók pedig kivételesen kaphattak meghívót. (Marcziányi 1886. 90–96.) Az uralkodó 1868-ban rendszeresítette a „bál az udvarnál” (Ball bei Hof) elnevezésű rendezvényt, amely — szemben az udvarképes társaság jelenlétében zajló „udvari bálokkal” (Hofball) — alkalmat nyújtott „a polgári világ kitűnőségeinek is, hogy az udvarral társadalmi téren is közvetlen érintkezésbe jusson, a miből régebben egészen ki voltak zárva. A »bál az udvarnál« nevezetű ünnepélyre minden polgári osztály egy vagy több kiválóbb képviselője hívatik meg.” (Marcziányi 1886. 93.) Az udvarnál tartott bálokról bővebben lásd: A budapesti társaság 1886. 17–18., Herzig 1899. 90–96., Reden 1989. 91–96., Cieger 2004., Vér 2009. 92–114.

²⁷² Kamarások az ősi nemesség 24 éven felüli férfi tagjai lehettek, amennyiben kérelmezték és az uralkodó sem zárkózott el az adott illető kinevezése elől. A méltóság viselője tényleges udvari szolgálatra is beosztható volt, ezen kívül kötelességét képezte az udvar nagyheti szertartásain és az úrnapi körmeneten való részvétel. Rendkívüli udvari események, például keresztelők, esküvők, temetések és a koronázás alkalmával szintén számítottak a berendelt kamarások jelenlétére. (Marcziányi 1886. 97–120., Kempelen 1907. 99–108.) A nagyhét udvari szertartásairól és az úrnapi körmenetről bővebben lásd: Herzig 1899. 82–88., Reden 1989. 90–91.

A kamarások név szerinti listáját kezdettől fogva közölte a Magyarország tiszt- és névtára. Az első két megjelent évfolyamban (1873, 1875) még csak a magyar honosságú kamarások szerepelnek, majd 1879-től kezdve már — avatási évek szerint rendezve — az összes élő kamarás feltüntetésre került. 1900 végén például 1566 császári és királyi kamarást tartottak számon, melyek közül 343 személy (21,9%) nem rendelkezett főnemesi címmel. A kamarások lajstromán szereplő köznemesek (a Berzeviczy, Kubinyi, Dóry, Kállay, Máriássy, Ürményi, Bezerédj, Görgey, Beniczky, Fáy, Okolicsányi, Szmrecsányi, Szemere, Rakovszky és még számos egyéb nemzetség tagjai) tehát ugyanúgy képesek voltak megfelelni a születés jogán bírt udvarképesség kritériumrendszerének, mint a velük egy lapon említett főnemesi rangú társaik. (MTCN 1901. 74–85.)

A kamarassághoz szükséges életkornál fiatalabb, kitűnő tanulmányi előmenetellel bíró és ősnemesi származású ifjak mint császári és királyi nemes apródok teljesíthettek kiegészítő udvari szolgálatot. (Kempelen 1907. 98., Ölyvedi 1910. 439–440., Reden 1989. 85.) Létszámukat tekintve ők jóval kevesebben voltak a kamarásoknál: 1900-ban mindössze 22 nemes apródot tartott nyilván a tiszt- és névtár. (MTCN 1901. 24.)

²⁷³ Langer 1862. 25–37., Marcziányi 1886. 121–129., 148–158., Kempelen 1907. 77–91., Ölyvedi 1910. 441–444.

azonban az alapítványi hölgyek valamennyien udvarképesnek számítottak.²⁷⁴ A fentebb elmondottak alapján tehát az újabb keletű nemesek ki voltak zárva a társadalmi érintkezés és presztízs bizonyos formáiból, továbbá házasságkötés esetén sem számítottak egyenrangú partnernek. Az ősnemesi státus átörökítésének ugyanis elengedhetetlen feltétele volt a rangszerű házasság, hiszen a rangon alul — egy újnemessel vagy horribile dictu egy polgári személlyel — házasodott egyén leszármazottai értelemszerűen nem tudtak többé az őspróba kritériumainak megfelelni. A nem elég körültekintően megválasztott házastársnak így több generációra kiható negatív következménye lehetett.²⁷⁵ Egyenrangú házassághoz volt kötve továbbá a hölgyek esetében a Csillagkereszt-rend adományozása. Ennek tagjai csak az őspróbának megfelelni képes, római katolikus nők lehettek, akik egyúttal igazolni tartoztak férjeik udvarképességét is. Többnyire közülük kerültek ki az udvarhölgyek, valamint a császár- és királyné palotahölgyei. Utóbbiak lényegében a kamarások női megfelelői voltak, s ha történetesen nem viselték a Csillagkereszt-rend jelvényét, akkor ahhoz hasonlóan őspróba letételére voltak kötelezettek.²⁷⁶

Valamennyi új főnemes ősfájának elkészítése több ezer ős felkutatását és vizsgálatát feltételezné, ami a genealógiai segédkönyvek hiányosságai és a töredékes forrásadottságok miatt ésszerű határidőn belül aligha vihető végbe. Így a lehetőségekhez alkalmazkodva közvetett módon próbálom kiszűrni, hogy a kérdéses személyek közül kik lehettek ősnemesek, illetve kik nem voltak azok. A beavatottak számára vizuálisan is egyértelművé tehettem ezt a

---

²⁷⁴ Langer 1862. 37–42., Marcziányi 1886. 175–194., Kempelen 1907. 112–123., Ölyvedi 1910. 444–445.

²⁷⁵ Marcziányi György meglátása szerint a rangon aluli házasság („mésalliance”) mibenlétét illetően „gyakran egészen téves fogalommal találkozunk. Ha p. egy oly bárói család, melynek nemessége egészen új keletű, egyik sarja egy köznemes, de tiszta leszármazását megőrzött családdal összeházasodik, a laikus inkább azt hajlandó hinni, hogy a mésalliance arról az oldalról köttetett, mely fényesebb arisztokrata címmel és talán nagyobb vagyonnal bír, míg nemesi szempontból ítélve éppen az ellenkező áll, mert e felfogás szerint az a fél házasodik meg nemesi rangján alól, a ki törzsfájának tisztaságát ... kimutatni tudó nemes letétele, az ősi próba letételére képtelen család sarjával kel össze, miután ily egybekelés ... folytán a mindaddig alapítvány- és udvarképes volt család az új házasságból származandó első generációtól kezdve harmad- vagy ötödiziglenig elveszti abbéli és a nemesi leszármazástól függővé tett egyéb nemesi előnyeit.” (Marcziányi 1886. 67.)

²⁷⁶ Marcziányi 1886. 173–174., Kempelen 1907. 108., Ölyvedi 1910. 440–441. A tiszti címtár 1900 végén — a Habsburg főhercegnőkön kívül — 203 csillagkeresztes hölgyet tartott számon, kevés kivétellel házas vagy özvegy asszonyokat. A kivételek közé tartoztak például a néhai Erzsébet királyné udvarhölgyei, Festetics Mária és Sztáray Irma grófnők, valamint a felolvasónőként feltüntetett Ferenczy Ida. Ugyanekkor a császári és királyi palotahölgyek listája 278 személyt számlált, akik valamennyien a férjezett nevükön voltak nyilvántartva. (MTCN 1901. 61–69.) Az udvar- és palotahölgyekről bővebben lásd: Faludi 2012.

császári és királyi kamarási, valamint a palotahölgyi méltóság, továbbá a Csillagkereszt-rend viselésének úton-útfélen való feltüntetése. Figyelembe kell vennünk viszont azt is, hogy ezen dekórumokért kifejezetten folyamodni kellett, amit különböző okok miatt nem mindenki tett meg.²⁷⁷ Az ősnemes személyeken ezért a következőket értem:²⁷⁸

1. Akik császári és királyi kamarási vagy palotahölgyi méltóságot viseltek, továbbá akik a Csillagkereszt-rend tagjai voltak.
2. Akik bár nem voltak a felsorolt kitüntető címek birtokában, de édesapjuk kamarás volt, édesanyjuk pedig csillagkeresztes és/vagy palotahölgy. Az ilyen, rangszerű házasságból származó gyermekek értelemszerűen maguk is képesek lettek volna az őspróbán való helytállásra.
3. Ugyanezen logika alapján, ha valakinek az (egyik) édestestvéréről tudjuk, hogy ősnemesi származású volt, akkor saját maga is annak tekinthető, hiszen a felmenőik azonosak.

Az ősnemesek mellett kialakítottam még két másik csoportot is a dualizmus idején rangemelésben részesültekből. Az általam parvenünek nevezett kategóriába azokat soroltam be, akiknek a nemessége nem nyúlt vissza négy generációnál régebbi időre. Ők tehát azok, akik biztosan nem tudtak az ősnemesi kvalifikációnak megfelelni. Végül e két, szélső pólust

---

²⁷⁷ Az akadályok lehetnek például anyagi természetűek. Egyrészt illetéket kellett fizetni a kamarási méltóság elnyeréséért, amelyet még tetézett a szükséges dokumentáció beszerzésének és összeállításának költsége. Másrészt a feltételek között szerepelt, hogy a „magánosztályhoz tartozó jelöltek ... a rangnak megfelelő vagyont tartoznak kimutatni; ha cs. k. kamarásokká kineveztetnek, ő Felsője legmagasabb engedélye nélkül nem vállalhatnak semmiféle magán- vagy egyéb oly hivatalt, mely pénzbeli járulékkel, osztalékkal vagy irodalmi élmények élvezetével össze van kötve.” (Marcziányi 1886. 101–102.) Tehát a kamarási cím nemcsak eleve feltételezte egy vagyoni nívó meglétét, hanem egyúttal elzárta a kereseti lehetőségtől azokat, akik jóllehet kiváló ősfával bírtak, de egyébként erre rászorultak volna. Ugyanakkor a kamarási méltóságtól való elzárkózásnak politikai okai is lehettek, vagyis kifejeződhetett ebben a magatartásban az uralkodóval és a dualista berendezkedéssel szembeni ellenérzés is (noha ez a szempont a vizsgálat alá vont új főnemesek esetében kevésbé tűnik relevánsnak). Előfordult az is, hogy olyan fiatal emberek — gyerekek — kaptak főnemesi címet, akik még a Monarchia összeomlásának idején sem töltötték be a kamarási cím elnyeréséhez minimálisan szükséges 24 éves életkort, vagyis eleve nem folyamodhattak ennek adományozásáért. Összegezve: a főszevegben felsorolt méltóságok viselői kétségkívül udvarképesnek számítottak, de ezek hiányából még nem feltétlenül következik az, hogy a kérdéses illető nem felelt (volna) meg az őspróba kritériumainak.

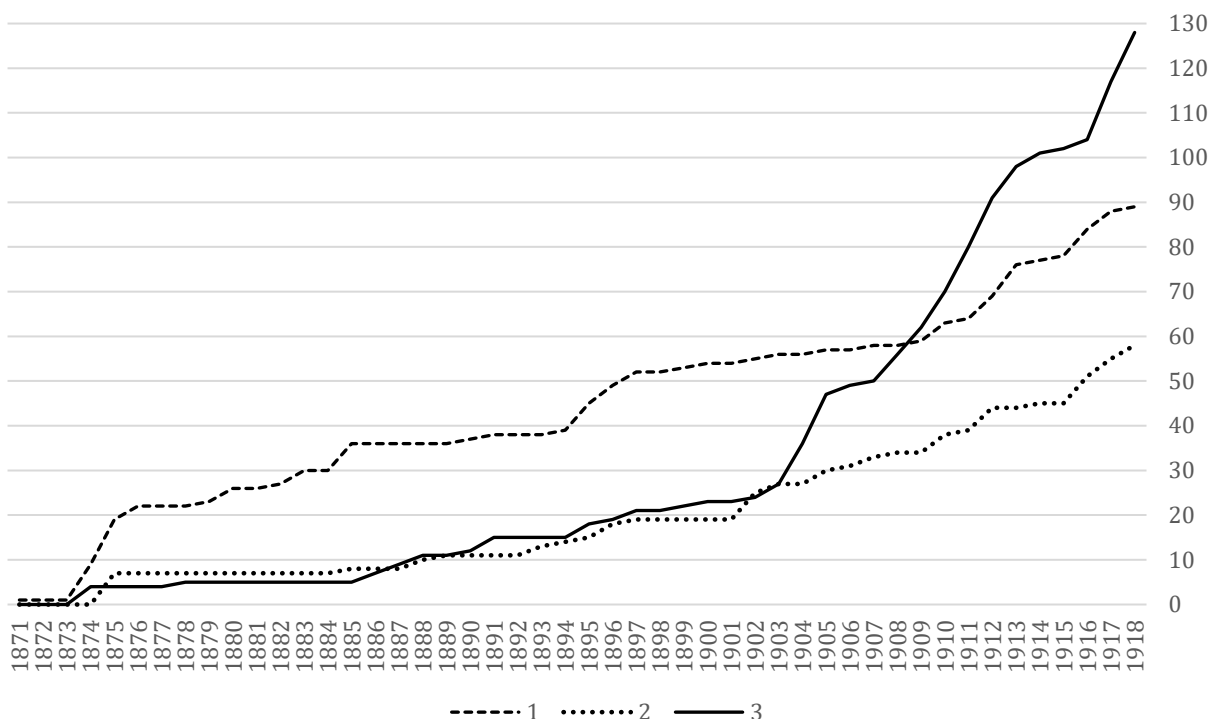
²⁷⁸ Forrás gyanánt mindenekelőtt a Vásárhelyi Miklós és Szluha Márton által összeállított, a közelmúltban megjelent harmadik kötetével immáron teljessé vált Magyar császári és királyi kamarások ősfái 1740–1918. című sorozatot használtam. (Vásárhelyi–Szluha 2005–2013.) Ez azonban eléggé következetlen módon közli, vagy éppenséggel nem közli a külföldi hangzású nevet viselő magyar főnemesek ősfáit. Továbbá önálló címszóként természetesen nem tartalmazza a csillagkeresztes és palotahölgyeket. Bevontam tehát a vizsgálatba a Magyarországi tiszti cím- és névtárának köteteit, valamint szükség esetén a genealógiai szakirodalmat is.

képviselő csoport mellett a fennmaradó személyekből létrehoztam egy köztes kategóriát is. Ebbe azok kerültek, akiknek a nemessége ugyan négy generációnál régebbi keletű volt, de a fentiek alapján nem tekinthetők biztosan ősnemesi származásúnak. Ennek természetesen számos oka lehetett. Deklasszáldott nemesek éppúgy előfordulhatnak ebben a csoportban, mint olyanok, akiknek a díszes címek hiányában pillanatnyilag rejtve maradt az egyébként kifogástalan származása.

Az 1871 és 1918 közötti magyar főnemesi rangemelések kedvezményezettjeit a fenti szempontok alapján körvonalazott három kategóriába besorolva a következő értékeket kapjuk: 89 (32,4%) rangemelésben ősnemes személy részesült, 128 (46,5%) rangemelést a parvenü kategória tagjai kaptak, míg a maradék 58 (21,1%) rangemelés gazdája a köztes csoportba soroltatott. A parvenü kategória tagjai közül 101 fő (a dualizmus idején főnemesi rangra emelt személyek 36,9%-a) még nem nemesként látta meg a napvilágot. Ebből a körből a leghosszabb ideig Kövess Hermann viselte a köznemesi címet: az édesapja érdemei révén 19 évesen, 1873-ban megszerzett nemességet 44 év múltán, 1917-ben követte a bárói rang adományozása.²⁷⁹ 38 személy (az összes új főnemes 13,9%-a) viszont a köznemesi rangfokozat kihagyásával egyenesen a főnemesség soraiba lépett. A parvenü kategóriába sorolt többi, már születésénél fogva a nemességhez tartozó 27 személy (az új főnemesek 9,8%-a) 57 és 171 év között szóródó nemesi múlttal dicsekedhetett.

---

²⁷⁹ Gudenus 1990–1999. II. köt. 117.

16. ábra
A főnemesi rangemlések kumulált gyakorisága (1871–1918)²⁸⁰
(1) Ősnemes kategória
(2) Köztes kategória
(3) Parvenü kategória

A fentebb körvonalazott csoportokat figyelembe véve készítettem el a rangemlések kumulált gyakoriságának diagramját (16. ábra), amelyen megfigyelhetők az egyes kategóriákon belül mutatkozó tendenciák, valamint ezek egymáshoz viszonyított helyzetének alakulása a korszak folyamán. Az 1874–1875-ös rangemlési hullám során megerősített, illetve Magyarországra kiterjesztett 25 főnemesi cím közül 14 kedvezményezett ősnemesi származású volt, 7-en a köztes, 4-en pedig a parvenü kategóriából kerültek ki. Ezzel párhuzamosan további 4 ősnemes személy a magyar főnemesség eredeti adományozásában részesült. Ez tehát az a kiinduló bázis, ahonnan a dualizmus korának főnemesi rangemlései elrajtoltak az 1870-es évek közepén. A következő évtized feltűnő tendenciája a köztes és a parvenü kategória stagnálása volt. Utóbbi létszáma egy örökbefogadott hölgy révén mindössze 1 fővel emelkedett ebben az időszakban. Ekkor még a főrendiházi reform előtt vagyunk, vagyis minden közjogilag rendezett helyzetű magyar főnemes férfi automatikusan jogosult a királyi

²⁸⁰ Az adatok a tárgyév végének állapotát tükrözik.

meghívó igénylésére. Ahogy korábban utaltam rá, a minisztertanács több-kevesebb sikerrel igyekezett is visszafogni az új rangemelések számát, az uralkodó elé felterjesztett jelölteket pedig, úgy tűnik, alaposan megválogatták. Mindenesetre ebben az évtizedben — az említett hölgy kivételével, aki természetesen nem jöhetett számításba főrendiházi tagként — csak ősnemes személyek kaptak magyar főnemesi címet. Így az 1885 tavaszáig rangemelésben részesült 43 személy megoszlása a következőképpen alakult: 31 ősnemes, 7 köztes kategóriába tartozó, 5 parvenü. A reform után azonban megindult a parvenü és a köztes kategória tagjainak ekkor még nagyjából párhuzamos, viszonylag egyenletesnek mondható növekedése. Ezzel az ősnemes személyeknek adományozott főnemesi címek már nem nagyon tudtak lépést tartani: 1885-től 1918-ig mindössze öt olyan esztendő (1894–1897, 1916) volt, amikor az ősnemes kategória görbéje meredekebben emelkedett, mint a parvenü kategóriáé. 1902 után a parvenüknél adományozott főnemesi címek száma addig nem tapasztalt tempóban növekedésnek indult, elhagyva immáron a köztes kategória görbáját, majd 1909 folyamán az ősnemesek számát is felülmúlva meghatározó tényezővé vált a dualizmus korának rangemeléseiben belül.

A kortársak és a szakirodalom egyöntetű álláspontja szerint a dualizmus idején olyan új elemekkel is gyarapodott a hazai főnemesség, amelyek nem igazán illettek bele az addigi tapasztalt képbe. A fentiekben ezt a kontrasztot kívántam érzékeltetni az ősnemes és a parvenü kategóriák segítségével. Noha e csoportosítás még finomításra szorul, azért nem teljesen légből kapott. Ismert ugyanis, hogy különbséget lehet tenni az úgynevezett „első” és „második” társadalom/társaság között. Eszerint „Az első társadalomba azokat sorolták, akik a »Hoffähigkeit« (udvarképesség) birtokában voltak”.²⁸¹ Vagyis az ősnemes származásúak mindenképpen ide tartoztak. Mellettük a 19. század második felében már megfigyelhető egy „nagy lendülettel előretörő »második társaság«, a kapitalizmus térhódításával kialakuló, sőt éppen a modernizációs folyamatot hordozó új elit. (...) a fináncburzsoázia, a gazdag bankárok, az ipari mágánások ..., tehetős kereskedők, háztulajdonosok, de rajtuk kívül magas rangú hivatalnokok, szabadfoglalkozásúak, neves tudósok és művészek alkották a tőkés fejlődés új

---

²⁸¹ Kövér 2004. 101.

polgári elitjét.”²⁸² Őket pedig, pontosabban egy részüket, a parvenü főnemesek között sejtem. A kutatás további, jelen disszertáción túlmutató feladatai közé sorolom a kialakított csoportok tartalommal való megtöltését, személyekkel történő benépesítését, nem csupán az újonnan érkezettekre gondolva, hanem kiterjeszkedve immáron a vizsgált időszakban élő valamennyi magyar főnemesre. Ezáltal olyan új csoportthatárok kerülhetnének előtérbe, amelyek túlmutatnak a főnemességen, mint rendi kategórián és szokásos elemzési kereten.

4.3. A magyar főnemesség személyi állományának alakulása 1885 és 1918 között

Az 1885 utáni magyar főnemesség személyi állományának feltérképezéséhez az újabb rangemelések hatására kívülről beáramlók, valamint a természetesen szaporodás/fogyás okozta változások nyomon követése szükséges. Az 1885. május 20-án élő 268 nemzetség 334 főnemesi ágához a későbbi rangemelések következtében 232 új főnemesi ág tagjai csatlakoztak. Ezek egy része időközben kihalt, míg mások túléltek a történelem viharait, s manapság is számos utódban virágoznak.²⁸³ A személyi szinten végzendő kutatásokhoz azokat a főnemeseket gyűjtöttem össze, akik az említett ágak alapító őseinek egyenes fiági leszármazottaiként az 1918. november 16-ig tartó időszakban éltek. Vagyis az adatgyűjtés záró dátumaként a főrendiház működésének berekesztése napját választottam. Az alapvető források tekintetében az 1885. évi létszámnál közöltekre szeretnék visszautalni.²⁸⁴ Emellett természetesen felhasználtam azokat a munkákat is, amelyek egy-egy később felemelkedett nemzetség tagjaira vonatkozóan tartalmaznak speciális, a korábban felsorolt genealógiai kézikönyvekben, adattárakban, lexikonokban nem fellelhető adatokat.²⁸⁵ A kutatás kezdő és végpontja között összesen 6877 magyar főnemes személyt regisztráltam az adatbázisomban. Ebben a számban éppúgy benne foglaltatik az 1885. május 21-én elhunyt gróf Kaunitz Ferdinánd, mint az 1918.

---

²⁸² Madaras 1993. 108. Gyáni Gábor megfogalmazásában ez így hangzik: „a bárói cím nem minden esetben jelentette a »legelső társaság« köreibe történő automatikus bekerülést. Az újonnan nemesített bárók (katonatisztek, állami főhivatalnokok, tudósok és elsősorban vállalkozó nagypolgárok) valójában egy új, immáron »polgári« arisztokráciát képeztek, s nem tagozódtak be a történelmi arisztokráciába.” (Gyáni 2004. 224.)

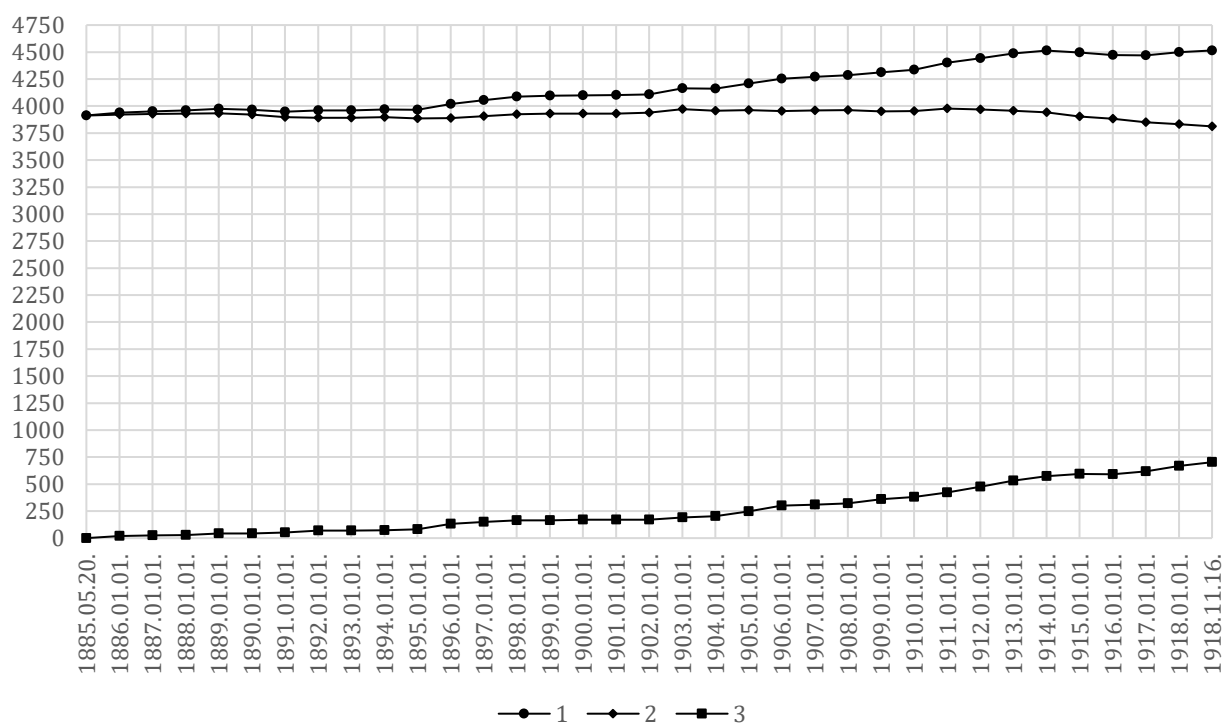
²⁸³ A magyar főnemesség tagjainak 1945 utáni sorsával, mai helyzetével kapcsolatban lásd: Gudenus–Szentirmai 1989., Ispán 2007., Adonyi 2007., Adonyi 2008., Sztárayné 2009.

²⁸⁴ Lásd az 172. lábjegyzetet!

²⁸⁵ Agstner 2003.; Bácskai 1989.; Gócsáné 2012.; Haraszti – Antall – Gedai 2004.; Hlbocsányi 2012.; Horánszky 2000.; Konrád 2014.; Kövér 2002a.; Kövér 2002b.; Kövér 2014.; Somogyi 2006.

november 13-án született gróf Teleki Emanuela. Az adatgyűjtésem fő szempontja tehát az volt, hogy a kérdéses időszakon belül *valamikor* életben legyen az illető. Szeretném azonban ismételten megemlíteni, hogy a főnemesség létszámáról közölt adatok egy minimális értéknek tekintendők. A számok mögött minden esetben konkrétan beazonosított emberek állnak, viszont sejtetően nem teljesek a forrásként felhasznált genealógiák. A csecsemő- és kisgyermek korban elhunytak esetében legalábbis egészen biztosan ez a helyzet. Az összegyűjtött személyi körhöz számos egyéb információ csatlakozik. A születésre és halálzásra vonatkozó alapadatokon (időpont, helyszín) kívül — a disszertációm szempontjából releváns területeket kiemelve — a házasságkötésre, a főrendiházi tagságra és a földbirtoklásra fókuszáltam a kutatás során. S bár a teljesség igényével igyekeztem eljárni, ezt a forrásadottságok nem minden esetben tették lehetővé.

Az alábbi diagramon az említett szempontok szerint összeállított adatbázis alapján került ábrázolásra a magyar főnemesség létszámának 1885–1918 közötti alakulása.

17. ábra

A magyar főnemesség tagjainak száma (1885–1918)

(1) A magyar főnemesség létszáma

(2) A főrendiházi reform előtti időből származó rangok tulajdonosai

(3) A főrendiházi reform utáni időből származó rangok tulajdonosai

A reform előtti főrendiház utolsó ülésének napján 3913 főből álló magyar főnemesség tagjainak száma, részint a természetes szaporodás, részint az újabb rangemelések következtében 1918 végére 4515 főre (a kezdeti létszámhoz képest 115,4%-ra) emelkedett. A 17. ábra tanúsága szerint azonban e két tényező közül az újonnan belépőknek és azok leszármazottainak köszönhető ez a szaporulat. (A rangemelésben részesült személyek, valamint azok aktuálisan élő egyenes és törvényes utódai a főnemesi cím adományozásának évét követő adatpontban jelennek meg először a diagramon.) Ha ugyanis kizárólag a reformot megelőző időszakban keletkezett főnemesi címmel rendelkezőket tekintjük, akkor egy sokáig stagnáló, majd a korszak vége felé már fogyásba forduló csoportot látunk. Esetükben a visszaesésekkel tarkított görbe 1911-ben vette fel a legmagasabb értéket (3977 fő). Ettől kezdve folyamatosan csökkenő tendenciát mutatva, 1918 novemberének közepén már csak 3812 személy (97,4%) tartozott hozzájuk. Amennyiben tehát a főrendiházi reform után egyáltalán nem adományoztak volna további főnemesi címeket, akkor a természetes fogyás dominált volna a magyar főnemesség létszámának alakulásában.²⁸⁶ Ám a 232 új főnemesi ág ekkor élő 703 tagja végül is pozitív irányba befolyásolta a tényleges demográfiai folyamatokat. Ugyanakkor mindez arra is rámutat, hogy a századforduló után egyre bőkezűbben osztogatott főnemesi címek (12. ábra) és rohamosan szaporodó főúri nemzetségek (13. ábra) ellenére az újonnan érkezettek még a korszakunk végén is csak elenyésző részét (15,6%-át) tették ki a magyar főnemesség személyi állományának. Ezen belül kell értelmeznünk a csekély, vagy éppenséggel semmiféle nemesi múlttal sem rendelkező parvenü főnemesek első ránézésre látványosnak tűnő előre törését (16. ábra).

4.4. A magyar főnemesség által belakott földrajzi tér

Az általam vizsgált időszak során három alkalommal tartottak népszámlálást Magyarországon: a polgári népesség létszáma 1890-ben 17 349 398, 1900-ban 19 122 340, 1910-

---

²⁸⁶ Vö. az 1885. évi korfánál mondottakkal! A magam részéről tehát árnyalándónak tartom Kaposi Zoltán megfogalmazását, aki szerint „A 18–19. században a hazai arisztokrácia gyorsan szaporodott. A magas születési szám, s az átlagost jóval meghaladó közegészségügyi és fogyasztási lehetőségek miatt a famíliák létszáma gyorsan bővült”. (Kaposi 2014. 168.) A szaporodás, ahogy a 17. ábrán is látható, sokkal inkább a kívülről beáramlóknak volt köszönhető.

ben pedig 20 744 744 fő volt a magyar Szent Korona országainak területén.²⁸⁷ Ehhez viszonyítva a fenti diagram megfelelő adatpontjait,²⁸⁸ az ország lakosságának mindhárom évben nagyjából a 0,02%-át tették ki a magyar főnemességhez tartozó személyek. Vagyis, ha pusztán a tagjainak számát nézzük, akkor egy szinte észrevehetetlen társadalmi csoportról van szó. Ráadásul a vizsgált főnemesek egy része a valóságban nem is Magyarországon, hanem az ország határain kívül élte a mindennapjait. A külföldön való tartózkodás és az idegen állampolgárság vélelmezése rendszerint az indigenákkal kapcsolatban merült fel a kortársakban. Az alábbiakban ezt a közhelyszerű megállapítást szeretném valamelyest árnyalni.

A főrendiház reformjára irányuló, Tisza Kálmán miniszterelnök által 1884. október 20-ra datált törvényjavaslat 2. §-a szerint „Azon magyar indigenátussal bíró főrendi családokra nézve, melyeknek tagjai a mellett, hogy a magyar főrendiházban jogosultak voltak, akár születésnél fogva, akár más módon egyszersmind a monarchia másik állama urakházában is birhattak üléssel és szavazattal, megállapíttatik, hogy ha ... vagyoni képesítéssel a magyar korona országában fekvő földbirtokuk után birnak, a magyar felsőházban, jogukat azon esetben gyakorolhatják, ha az iránt, hogy ezen jogot kizárólag a magyar felsőházban akarják gyakorolni, a 24 évet meghaladottak az 1885-ik évi július 1-éig, a fiatalabbak pedig 24-ik évök betöltése után 6 hónap alatt a magy. kir. miniszterelnökhöz intézendő nyilatkozatot tesznek.”²⁸⁹ A képviselőházi vita ide kapcsolódó részét a függetlenségi Irányi Dániel tematizálta: feltételezve, hogy az indigenák többsége osztrák kötődésű személy, félelmének adott hangot abban a tekintetben, hogy az illetők vajon hogyan szavaznának egy Ausztria és Magyarország közötti konfliktus esetében?²⁹⁰ A magyar félre nézve hátrányos következményeket kivéendő, az általa megfogalmazott és beterjesztett módosító javaslat szerint „Az indigenák csak

---

²⁸⁷ Népszámlálás 1891. 1. rész 30*; Népszámlálás 1900. I. kötet 1*; Népszámlálás 1910. 1*

²⁸⁸ A népszámlálásokat az adott tárgyév december 31-i eszmei időponttal hajtották végre, ezért a következő év január 1-i adatokkal számoltam. A kis különbségek miatt ennek egyébként nincs befolyása a végeredményre.

²⁸⁹ KI 1884. I. kötet 134.

²⁹⁰ Az egyes felszólalások jól rávilágítanak arra, hogy a képviselőházi vitában résztvevő ellenzéki képviselők hogyan képzeltek el a „tipikus” indigenát — akitől megóvándó lenne a magyar törvényhozás. Eszerint az indigena „nem e hazában született, nem itt növekedett, ... a külföldön lakik, ... a magyar nyelvet, az állam nyelvét nem ismeri és nem ismeri az ország szükségait, nem ennek a nemzetnek óhajtásait, vágyait.” (Irányi Dániel) „Betolakodó”. (Orbán Balázs) A „legnagyobb részük olyan, hogy az egész család századok óta ezen országgal semmi összeköttetésben nincs; távol élnek, ... szívben, érzésben, szokásaikban és mind abban, a mi az állampolgárt alkotja, tőlünk idegenek”. (Szilágyi Dezső) Az ehhez hasonló idézetek sorát lehetne még

az esetben lévén választók és választhatók, ha más államnak nem polgárai és az országban rendszeresen laknak.”²⁹¹ A főrendiház részéről hozzászólók alapállását Szécsen Antal gróf fogalmazta meg. Ő úgy vélte, hogy a törvény e szakaszának — „Mert aránylag csekély azon indigenák száma, kik Magyarországon vannak és még csekélyebb azoké, kik a törvényjavaslatban szabályozott cenzust fizetik; legcsekélyebb olyanoké, kik azonkívül tagjai egyszersmind egy más törvényhozásnak” — gyakorlati jelentősége lényegében nincs, ezért az teljesen elhagyandó.²⁹² Bár a felvetések számos képviselő és főrend fantáziáját megmozgatták, végül mind Irányi, mind Szécsen javaslata elbukott a többség akarátán. Az 1885. évi VII. törvénycikként szentesített javaslat releváns részében viszont — a stiláris változtatásokon túl — már nemcsak az indigenákra, hanem általában véve minden „főrendi családokra nézve” fogalmazták meg az optálás kényszerét, ami „bármely más állam” törvényhozására vonatkozott.²⁹³ Kimondták továbbá az is, hogy a magyar állampolgárság elvesztése magával vonja a főrendiházi tagság megszűnését is.²⁹⁴

---

folytatni, de talán ennyi is elegendő annak illusztrálására, hogy a felszólalók képzeletében az indigenák alapvetően a magyarság érdekeivel kevésbé azonosuló idegenek kategóriájába tartoztak. (KN 1884. IV. kötet 82., 155., 365.) Abban azonban már nehezebben tudtak megegyezni a képviselők, hogy a nagyszámú indigenát Bécsből szabadították-e ránk, vagy a nemzet nagylelkűségének köszönhető a befogadásuk. Ugron Gábor szerint „A bécsi udvar politikája mindig az volt: Magyarországon nagy aristocriát teremteni s ez aristocriát által Magyarországon uralkodni; (...) Midőn azonban látta, hogy az aristocriát, melyet a nemzet testéből vesz, nem akar feltétlen eszközévé lenni arra, hogy Magyarország leigáztassék, akkor behozta az indigenák intézményét, mely egy jól kiszámított csapás volt a magyar nemzet vérkeringésének legerősebb ütőerére.” Mocsáry Lajos viszont úgy érvelt, hogy az ország osztogatta „oly bőkezűen ... hajdanában az indigenátust, [és] nagyon csalódott azon feltevésben, a mi végett tette, hogy tudniillik a hála kötelékével fog sok embert a nemzethez csatolni.” (KN 1884. IV. kötet 178., 364.)

²⁹¹ KN 1884. IV. kötet 82., 84.

²⁹² FN 1884. I. kötet 213–214. A számos indigenát a soraikban tudó főrendek a képviselőházhoz képest egyébként is megengedőbb álláspontot képviseltek a honosítottak irányában. Zichy Nándor gróf általános helyesléssel kísért megállapítása szerint „Hány a haza történetében magasan álló család létezik, melyek neve előtt minden magyar tisztelettel meg fog hajolni és melyeket az indigenátus tett magyarokká. (...) nem éppen szükséges, hogy Árpádtól szakadt legyen vérünk, hogy igaz magyarok és hazafiak legyünk.” (FN 1884. I. kötet 216.)

²⁹³ CJH 1885.VII.tc. 2. § b)

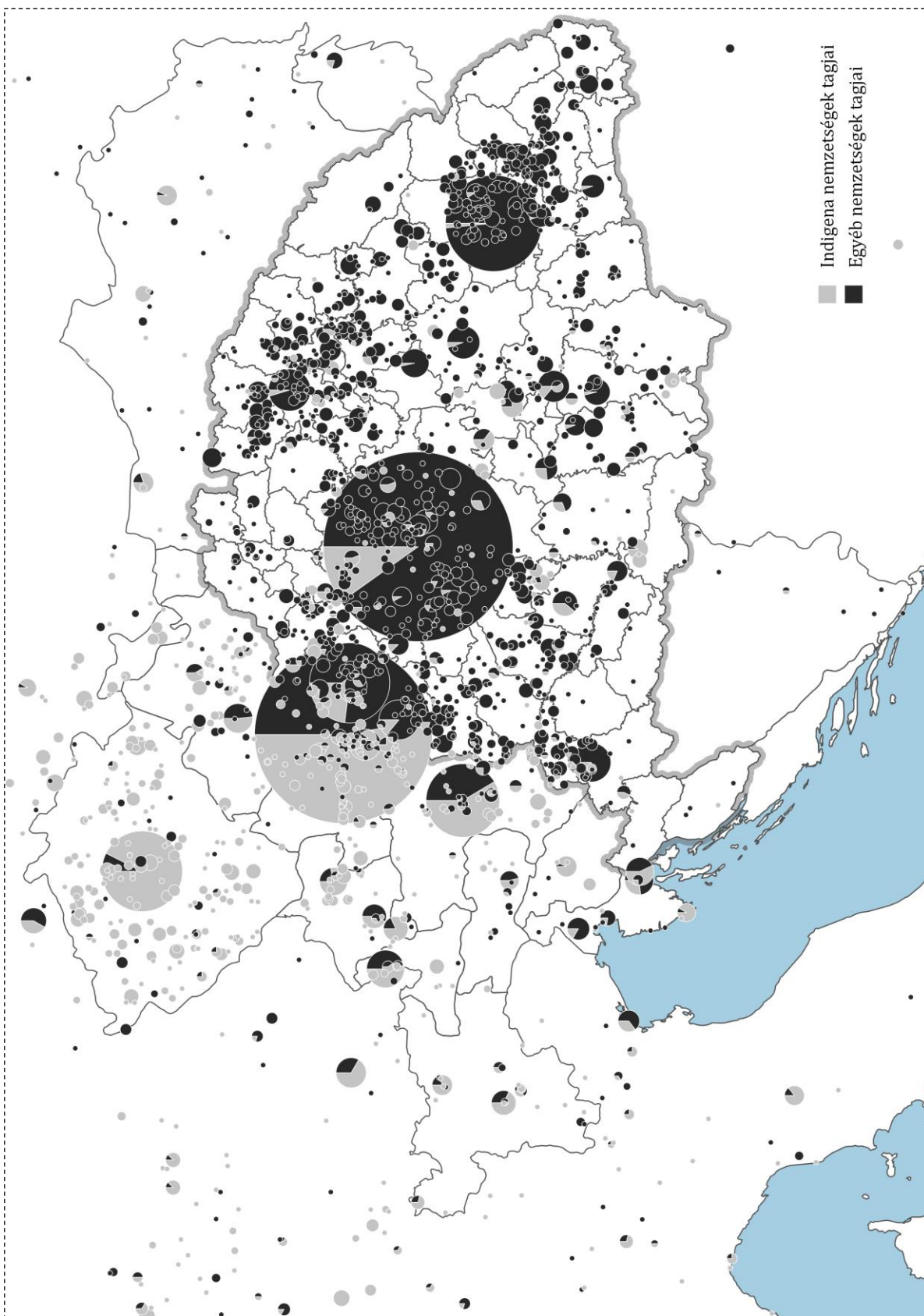
²⁹⁴ CJH 1885:VII.tc. 10. § d) Fordítva azonban ez nem volt igaz. Gróf H[arrach] János beadványára reagálva a m. kir. közigazgatási bíróság 1899. évi 578. K. sz. elvi jelentőségű határozatával megállapította, hogy a folyamodó „becikkelyezett indigenátusánál fogva, magyar állampolgár, s ezt a minőségét nem vesztette el azzal, hogy törvényhozási jogát nem a magyar főrendiházban, hanem az osztrák urak házában gyakorolja”. (BK 1899. október 1. 416–417.)

A magyar főnemességhez tartozó személyek lakóhelyéről és állampolgárságáról, ezek központi nyilvántartásának korabeli hiánya miatt, nem lehet átfogó képet adni. Az emberi élet főbb állomásainak helyszíneit térképre vetítve azonban lehetőség kínálkozik arra, hogy közvetett módon tájékozódást nyerjünk a magyar főnemesek által belakott földrajzi térről. Ehhez az 1885 és 1918 közötti időszakban életben lévő 6877 személy születési, házasságkötési és halálozási adatait használtam fel.²⁹⁵ A vizsgált sokaság 92,1%-át tudtam legalább egy településhez kapcsolni.²⁹⁶ Ez összesen 1950 különböző helységet jelent. Az alábbi térképen szereplő kördiagramok az adott településhez kötődő főnemes személyek számával arányos területűek. A diagramokon belül szürke színnel jelöltem az indigena, feketével pedig a többi magyar főnemesi nemzetség tagjainak arányát.

---

²⁹⁵ Utóbbi kettőnél csak az 1918. november 16-ig bekövetkezett eseményeket rögzítettem. A később születettek eleve nem képezik részét a vizsgált személyi körnek. Emellett magától értetődően nem mindenki kötött házasságot, számosan viszont többször is frigyre léptek. Erre a kérdésre a dolgozatomban egy későbbi fejezetben egyébként még visszatérek majd.

²⁹⁶ Az adatgyűjtés során a születési helyek 84,9%-a, a halálozási helyek 84,3%-a, míg a házasságkötések által érintett települések 86,4%-a került sikeresen feltárássra. Egy-egy települést személyenként csak egy alkalommal vettem figyelembe.

18. ábra
 A magyar főnemesség által belakott földrajzi tér egy részlete

A 18. ábra a magyar főnemesség által belakott földrajzi tér egy részét mutatja meg csupán. Az érintett 1950 településből ugyanis 295 (15,1%) az Osztrák-Magyar Monarchia területén kívül feküdt. A korabeli Európa csaknem minden országa és az Amerikai Egyesült Államok másfél tucatnyi települése mellett olyan egzotikus helyszínek is előfordulnak a listán, mint Bejrút, Kairó, Asszuán, Luxor, Fekete-Afrika kisebb települései, vagy Bombay, Sanghaj, Rio de Janeiro. A mellékelt térképre kimetszett területet nézve, az indigenátussal bíró főnemesség valóban a Magyarországon kívül fekvő településeken tűnnek fel túlnyomó részben, azonban korántsem csak ott! És amit talán még kevésbé szokás hangsúlyozni: az egyéb, nem honosított főnemesség sincsenek beszorítva a magyar állam határai mögé. Osztrák-Szilézia kivételével valamennyi örökös tartományban felfedezhetjük a jelenlétüket. Mindehhez hozzá kell még tenni, hogy a Monarchia területén élő főnemesség *egy részét* nem is lehet egyértelműen Magyarországhoz vagy Ausztriához kötni. A térképről ugyan nem olvasható le, de a szakirodalomból ismert, hogy már a 16. század második felében kialakulóban volt egy „nemzetek feletti arisztokrácia” a Habsburg Birodalomban.²⁹⁷ Lakatos Ernő az 1848 és 1918 közötti időszakra vonatkozóan így jellemezte ezt a csoportot: „nem volt teljesen lezárt és önálló, hanem egy része a monarchia egyik arisztokratikus rétegének, mert ezzel [a külföldről Magyarországra érkezett feleségekkel] párhuzamosan fordított folyamat is bekövetkezhet. A magyar comtessek elkerülnek az osztrák és cseh kastélyokba. Mindinkább már csak a monarchia arisztokráciájáról beszélhetünk, amely a teljes összeolvadás útján van, nincs nemzethez és néphez kötve. Lassanként népek feletti jellegre tesz szert, hogy a jelen [20.] század elején a széthúzó népi erőkkkel szemben jelentse a monarchia egyetlen olyan társadalmi osztályát, amely a birodalmat összetartani igyekezett. (...) Hazájuk a monarchia és uralkodójuk az egyazon személyű Habsburg fejedelem.”²⁹⁸ Az összkép tehát jóval árnyaltabb annál, mint amit a külföldön élő és a magyarság számára idegen, sőt ellenséges indigenákat fókuszba helyező országgyűlési vita sugall. E kérdéskör vizsgálata olyan komplex és a makro szinttől már elszakadó megközelítést igényelne, amely érintené a magyar főnemesség társadalmi tagolódását, házassági és társas kapcsolatait, történelmi múltját, politikai szerepvállalását — számos olyan területet, amelynek részletes kibontására disszertációm keretei között nem vállalkozhatok. A főrendiházból való ki- és távolmaradás szempontjait nézve viszont megállapíthatjuk,

---

²⁹⁷ Pálffy 2010. 129–133.

²⁹⁸ Lakatos 1942. 21–22.

hogy a cenzusnak megfelelő földingatlan esetleges birtoklásától függetlenül jelentős súllyal eshetett latba az idegen állampolgárság vagy az életvitelszerű külföldi tartózkodás, s ez a probléma egyáltalán nem tekinthető pusztán az indigenák sajátjának.

4.5. A főrendiház tagsága 1885 és 1918 között

A reform következtében 1885 szeptemberének végén már új szabályok alapján, részben új összetétellel került egybehívásra a főrendiház. A korábbiakhoz képest immáron nem kaptak meghívót a vármegyék élén álló főispánok, valamint — a nándorfehérvári és a tinnini kivételével — a címzetes római katolikus püspökök. Ugyanakkor meghívást nyertek a protestáns egyházak eddig mellőzött képviselői, a Királyi Kúria elnöke és másodelnöke, a budapesti királyi ítélőtábla elnöke. (1897. január 1-től csatlakozik majd hozzájuk a királyi közigazgatási bíróság elnöke és másodelnöke is.²⁹⁹) Mellettük a régi gyakorlat szerint, hivatali idejük alatt továbbra is a főrendiház tagjai közé számították a római és görög katolikus érsekeket, megyéspüspököket, a görögkeleti egyháznagyokat, a pannonhalmi főapátot, a jászói prépostot és a vránai perjelt. A világi főurak közül pedig az ország zászlóseit, a pozsonyi grófot és a két koronaórt, továbbá a fiumei kormányzót.³⁰⁰ A horvát országgyűlés az eddigieknek megfelelően választott képviselőket küldött a főrendiházba.³⁰¹ A felsoroltakon kívül személyre szólóan meghívást kapott az uralkodóház valamennyi teljeskorú főhercege,³⁰² a király által élethossziglan kinevezett maximum ötven fő (ilyeneket a korábbi törvények szintén nem ismertek), és az örökletes főnemesség tagjai — amennyiben megfeleltek az előírt vagyoni cenzusnak. Az 1885. évi VII. törvénycikk azonban nemcsak vagyoni képesítést írt elő az örökös jogú tagok számára, hanem kimondta azt is, hogy a későbbiekben főnemesi rangra emelkedő

---

²⁹⁹ CJH 1896:XXVI.tc. 3. §

³⁰⁰ CJH 1885:VII.tc. 4. § A zászlósurak 1848 és 1918 közötti szerepére és archontológiájára nézve lásd: Ballabás 2016.

³⁰¹ CJH 1885:VII.tc. 1. § d)

³⁰² Szabó Dániel szerint „Az 1885-ös reform előtt és után is tagjai voltak a főrendiháznak az uralkodó család nagykorú főhercegei”. (Szabó 1999. 97.) A valóságban azonban a reformot megelőzően csak azok kaptak közülük meghívást, akik a magyar Szent Korona országainak területén földingatlannal bírtak. (Szerencs 1893. 1.)

személyek csak abban az esetben lehetnek a főrendiház tagjai, ha ezzel az uralkodó — a minisztertanács javaslatára — kifejezetten megadományozza őket.³⁰³ A nem született magyar állampolgárokat, ugyancsak a minisztertanács ajánlatára, az országgyűlés ruházhatta fel ezzel a joggal.³⁰⁴ Az eddig említetteken kívül élethossziglan a főrendiház tagja maradhatott még egyszeri alkalommal megválasztott ötven, a reform végrehajtása következtében (bármilyen okból) kieső személy.³⁰⁵

Az 1884–1887. évi országgyűlés második ülészakájának kezdetén, 1885. szeptember 26-án — mint már láttuk — 373 meghívott, illetve a tagsági jogcímeik közötti átfedések miatt ténylegesen 361 személy foglalhatott helyet a főrendiház padsoraiban. Közöttük 259-en főnemesek voltak, az örökös jogon meghívott tagok száma pedig (a Habsburg főhercegek nélkül, akikre nem vonatkozott a cenzus) 204 fő volt. Az így vázolt tagsági kör képezi tehát a kiinduló pontot a folytatáshoz. A főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikk a következőképpen körvonalazta a tagság nyilvántartásának rendjét: „A főrendiház minden országgyűlés kezdetén, midőn az igazolási eljárás befejeztetett, összes jogosult tagjainak névsorát összeállíttatja és kinyomatja, s egyuttal intézkedik az iránt, hogy az országgyűlés tartama alatt jogosultságot nyert új tagok nevei is, igazoltatásuk után, ezen névsorba fölvétesse; azoknak nevei pedig, kik a jogosultságot bármely okból állandóan vagy ideiglenesen elvesztették, az ok megjelölése mellett, a névsorból töröltessenek.”³⁰⁶ Az igazoló bizottság által az országgyűlések megnyitásának idejére összeállított lista, illetve ennek folytatólagos kiigazításai az eddigi gyakorlatnak megfelelően a továbbiakban is megjelentek az Irományok kötetében. Az igazolási esetek alkalmankénti jegyzőkönyvezése és közzététele mellett a tagság naprakész igénnyel vezetett nyilvántartásáról a főrendiház 1886. január 30-

---

³⁰³ Az 1886. évi VIII. törvénycikk 4. §-a szerint az ilyen módon örökös tagsági jogot szerzőket minden országgyűlés utolsó ülészakájában törvénybe kellett iktatni, amelyre ténylegesen négy esetben került sor. (CJH 1887:XXXIV.tc., 1896:XXXII.tc., 1901:XXII.tc., 1915:VII.tc.) Az 1916-1918-ban főrendiházi tagságot nyertek becikkelyezése már nem történt meg.

³⁰⁴ CJH 1885:VII.tc. 2. § c). Erre mindössze négy személy esetében került sor: Wimpffen Szigfrid és Simon, Trauttenberg Frigyes (1904:XIII.tc.), valamint Woracziczky János (1914:XXVI.tc.).

³⁰⁵ CJH 1885:VII.tc. 25. § Az 1885. május 15-én lezajlott főrendiházi választás eredményeképpen a tagsági jogát élete végéig megtartó 50 főrend között ott találjuk Kubicza Pál trencsényi és Szmrecsányi Dáriusz árvai főispánt, valamint Majer István stagnói és Rónay Jácint skutari címzetes püspököket is. (FN 1884. I. kötet 300.)

³⁰⁶ CJH 1885:VII.tc. 21. §

án elfogadott házszabálya rendelkezett,³⁰⁷ amely alapján az igazoló bizottság február 8-i ülésén határozott a végrehajtás mikéntjéről.³⁰⁸ „A főrendiház tagjainak Nyilvántartó Könyve” címet viselő vaskos kötetbe (amely nem azonos a főrendek családkönyvével³⁰⁹) minden országgyűlési ciklus elején, új fejezetet nyitva, bevezették a főrendiház tagjainak aktuális listáját, amiről később — a megfelelő magyarázó szöveg kíséretében — lehúzták az időközben kiesett tagokat, illetve a lajstrom végére folytatólagosan beiktatták az adott országgyűlés megnyitása után királyi levelet nyert személyeket. Ugyanebben a kötetben külön nyilvántartást vezettek — szintén országgyűlési ciklusonként — a tagsági jogok megszűnéséről, szüneteléséről és feléledéséről, valamint a halálozásokról.³¹⁰ Ez a forrás fontos, de önmagában nem elégséges segédlet a főrendek adatbázisának összeállításához. A kisebb-nagyobb hiányok és következetlenségek mellett ki kell emelnem, hogy a jegyzéket az újjászervezett főrendiház működésének megkezdése után fél évvel kezdték csak vezetni, így a reformot követő első (csonka) ciklusra vonatkozóan kevésbé használható. 1913 elején pedig abbamaradt a nyilvántartás folyamatos kiegészítése. Egyedül az elhalálozott főrendek listáját aktualizálták utóbb 1915 nyaráig.³¹¹ Emiatt a Nyilvántartó Könyv, mint alapvető forrás mellett bevontam a kutatásba a főrendiház igazoló bizottságának jegyzőkönyveit,³¹² valamint a ház Naplóit és Irományait is. Az említett források mellett számos egyéb, a nyilvánosság tájékoztatását szolgáló munkában is közzétételre került a főrendiház tagjainak éppen aktuális névsora.³¹³ Ezek közös jellemzője azonban, hogy csak egy-egy, konkrét dátumhoz sokszor nem is köthető időmetszetben közlik az egyébként folyamatos változásban lévő tagságot.

---

³⁰⁷ Szerencs 1893. 162–164.

³⁰⁸ MNL OL K 3 – Főrendiház – Elnöki iratok – 85. csomó 133–134.

³⁰⁹ Erről bővebben lásd a 144. lábjegyzetet!

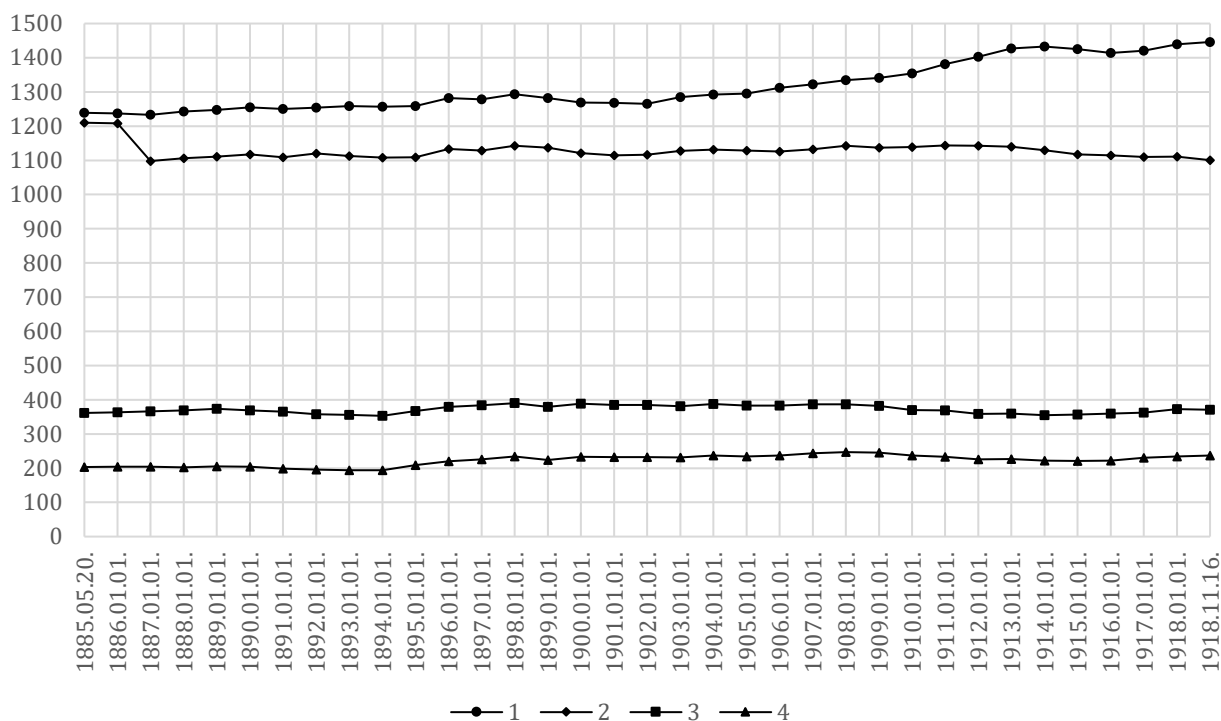
³¹⁰ MNL OL K 4 – Főrendiház – Általános iratok – 84. kötet

³¹¹ MNL OL K 4 – Főrendiház – Általános iratok – 84. kötet 348., 646–650.

³¹² MNL OL K 3 – Elnöki iratok – 72–86. csomó. Az igazoló bizottság jegyzőkönyveit rendszerint megjelentették a Főrendiházi Irományok kötetekben is.

³¹³ A főrendiház tagjainak rövid életrajzait tartalmazó első országgyűlési almanach 1887-ben látott napvilágot Halász Sándor szerkesztésében. Ezt a korszakunk folyamán országgyűlési ciklusonként követte egy-egy, eleinte Sturm Albert által szerkesztett, majd később az ő nevével fémjelzett kötet. Emellett 1906-ban és 1910-ben más vállalkozások is megjelentették a maguk almanachját. (OGYA) Rendszertelenül, de az almanachoknál általában sűrűbb időközönként jelent meg hivatalos kiadásban a főrendiház név- és lakjegyzéke, amely a főrendek felsorolása mellett azok állandó lakóhelyéről és budapesti tartózkodási helyéről is információkat közölt. A Magyarország Tiszti Cím- és Névtára évente megjelenő kötetei szintén tartalmazzák a főrendiházi tagok névsorát.

A fenti adatok birtokában nézzük meg tehát, hogy hány tagja volt a reform utáni főrendiháznak, ebből mennyien voltak örökös jogú tagok, illetve ezek az adatok hogyan viszonyulnak a korszakban élő nagykorú főnemesek létszámához! Első lépésként az adatbázisomban szereplő, 1885. május 20. és 1918. november 16. között élő 6877 magyar főnemes személyből kiválasztottam a 24 éven felüli férfiakat. Ehhez az életkor tekintetében viszonyítási alapként a két említett időpontot, valamint a köztük lévő évek január 1-jét tekintetem. A 3684 férfi közül 3633 fő (98,6%) születési időpontja ismert számomra (3413 személyé napra pontosan, 220 fő esetében csak az év). A korábban követett eljárásnak megfelelően a pontos születési dátummal bíró főnemeseknél korévvel, azaz a betöltött életkorral számoltam, a többiekénél pedig a születési és a tárgyév közötti különbséget vettem. A 19. ábra 1. vonaldiagramján az ő létszámuk alakulása látható.

19. ábra

A nagykorú magyar főnemesek és a főrendiház tagjainak száma (1885–1918)

(1) 24 éven felüli főnemes férfiak

(2) A főrendiházi tagság elvi jogával rendelkező 24 éven felüli főnemes férfiak

(3) A főrendiház tényleges tagsága

(4) Örökös jogú magyar főnemes tagok

A vizsgált időszakban élő nagykorú főnemes férfiak száma a kezdeti 1239 főről a korszak végére 1446 főre (116,7%) emelkedett. Csakhogy korántsem minden 24 éven felüli (a

vagyoni cenzusnak egyébként megfelelő) főnemes férfi kaphatott királyi meghívólevelet! Az a folyamat, amelynek révén a főnemesi cím és a főrendiházi tagsági jog végleg elvált egymástól, három szakaszban zajlott le. Először 1840-ben fordult elő, hogy 17 frissen honosított személytől kifejezetten megtagadták a személyes törvényhozói jogokat.³¹⁴ Ők és a leszármazottaik tehát — 1885 tavaszán 29 fő — eleve nem jöhettek szóba a főrendiház tagjaként. A második lépést a főrendiházi tagságra jogosult „családok” törvénybe iktatása jelentette 1886-ban. Pontosabban szólva most azok érdekesek a számunkra, akik valamilyen oknál fogva ki-maradtak az 1886. évi VIII. törvénycikkből. Ők ugyanis a továbbiakban már nem tartoztak a meghívóra jogosultak közé. Bár a tévedésből hiányzók előtt nyitva állt a jogorvoslat lehetősége, de ezzel az idők folyamán mindössze ketten éltek: az 1896. évi XXXI. törvénycikk alapján pótlólag beiktatást nyert a Thoroczkayak bárói ága és a muraniczi Horváth nemzetség, melyeket a törvény indoklása szerint annak idején a névjegyzék összeállítói kihaltak véltek.³¹⁵ Az 1886. március 22-én szentesített törvényből hiányzó 31 nemzetség többsége azonban, úgy tűnik, már elviekben sem tartott igényt a főrendiházba való meghívásra.

Végül a harmadik, a hatását folyamatosan is éreztető stádiumot maga a főrendiház reformja jelentette. Az ekkor hozott szabályok szerint, ahogy láttuk, az új főnemesi rangemelésekkel már nem járt együtt automatikusan a főrendiházi tagság joga is. Ezt külön (részben utólagosan) adományozta az uralkodó: az 1885 és 1918 közötti időszakra eső 232 rangemelés kedvezményezettjei közül 50 fő (21,6%) részesült ebben a kegyben, ellenben 182 személy (78,4%) nem kapott meghívást a törvényhozás második kamarájába.

---

³¹⁴ Lásd a 158. lábjegyzetet!

³¹⁵ KI 1892. 36. kötet 142.

év ³¹⁶	Örökös főrendiházi tagsági jog adományozása			Főnemesi rangemelés	
	gyakoriság	kumulált gyakoriság	kumulált százalék	kumulált gyakoriság	kumulált százalék
1885	6	6	12	6	2,5
1886	2	8	16	8	3,4
1895	12	20	40	35	15
1896	5	25	50	43	18,5
1897	3	28	56	49	21,1
1899	2	30	60	51	21,9
1902	3	33	66	61	26,2
1904	2	35	70	76	32,7
1905	1	36	72	91	39,2
1907	2	38	76	98	42,2
1910	2	40	80	128	55,1
1911	2	42	84	140	60,3
1914	2	44	88	180	77,5
1916	5	49	98	196	84,4
1918	1	50	100	232	100

20. ábra

Az örökös főrendiházi tagsági jog és az új főnemesi rangemelések adományozásának időbeli megoszlása 1885 után

Az örökös főrendiházi tagsági jogok adományozása sem időben, sem a rangemelésekhez viszonyítva nem volt egyenletes. A 20. ábra alapján a főrendiházba szóló belépőt eleinte adományozták bőkezűbben: az 1885 és 1918 között eltelt 33 évnél hosszabb időszaknak már az első harmadában gazdára talált a tagsági jogok fele, az időszak felénél pedig a kétharmada. Ugyan- ebben az időpontban még minden második rangemelésben részesült személy elmondhatta magáról, hogy a főrendiházi jelenlétre is jogot kapott, míg 1918 őszén már csak minden ne-

³¹⁶ A táblázatban közölt adatok mindig a tárgyév egészére vonatkoznak. Az egyetlen kivétel az 1885. esztendő, amikor csak a reform utáni időszakot vettem figyelembe.

gyedik-ötödik új főnemes büszkélkedhetett ezzel a kiváltsággal. A 19. ábra 1. és 2. vonaldiagramját összevetve megállapítható, hogy a reform idején a nagykorú magyar főnemes férfiak 97,7%-a (1210 fő) lehetett volna jogosult a főrendiházi meghívóra. Ez az arány az 1886-os törvény hatására 89,1%-ra csökkent, ami a 20. század elejéig szinte változatlan maradt. (1902-ben 88,2% volt a jogosultak aránya.) Ettől kezdve viszont — a főnemesi rangemelések rohamosan növekvő száma, illetve ezzel párhuzamosan az örökös főrendiházi tagsági jog egyre ritkább adományozása miatt — látványosan eltávolodott egymástól a két görbe: 1918 őszén a nagykorú magyar főnemes férfiaknak már csak a 76,1%-a (1101 fő) bírt személyes törvényhozó jogokkal. Vagyis a korszakunk végén a megfelelő életkori csoportba tartozó főnemesek közel negyede akkor sem kaphatott meghívást a főrendiházba, ha esetleg rendelkezett a szükséges mennyiségű földbirtokkal.

A főnemesi cím és a főrendiházi tagság egymástól való elválása mellett elvileg korlátozó tényezőt jelenthetett még az a fentebb már említett szabály, amely választás elé állította a más államok törvényhozásában is érdekelteket: ők csak abban az esetben lehettek az újjászervezett magyar főrendiház örökös jogú tagjai, ha 1885. július 1-ig, vagy a 24. életévük betöltése után hat hónapon belül „egyszer s mindenkorra” szólóan kizárólagossági nyilatkozatot tesznek erre vonatkozóan.³¹⁷ Tóth-Barbalics Veronika kutatásai szerint 1885 tavaszán 21 olyan személy élt, aki a magyar főrendiház mellett az ausztriai törvényhozás valamelyik házában is érdekelt volt. Közülük egyedül herceg Windischgrätz Alfréd tett optálási nyilatkozatot, lemondva ezzel a főrendiházi tagságáról. Hat társát pedig (herceg Metternich Richárdot, gróf Chotek Ottót, gróf Lamberg Ferencet, gróf Mittrowszky Wladimirt, gróf Trauttmansdorf Nándort és gróf Waldstein Ernőt) 1885 őszén az igazoló bizottság zárta ki a főrendek sorából. Ez a hét személy kellően nagy magyarországi földbirtokkal rendelkezett ahhoz, hogy meghívást nyerhessen a főrendiházba. A többieket viszont, akik eleve hiányoztak a cenzust teljesíteni képes főnemesek listájából, nem háborgatták ebben az ügyben. Velük szemben ekkor kifejezetten a magyar főrendiház mellett nyilatkozott herceg Lobkowitz Rudolf vezérőrnagy, valamint az olasz szenátus tagjaként is számon tartott herceg Odescalchi Líviusz. Az 1885 utáni teljes időszakot tekintve viszont mindössze egy esetet talált Tóth-Barbalics az optálásra: 1902-ben gróf Kinsky Ferenc lemondott a magyar főrendiházi tagság lehetőségéről.

---

³¹⁷ CJH 1885:VII.tc. 2. § b)

Végeredményében tehát megállapítható, hogy a reform ezen része nem került következetesen végrehajtásra. Életszerűtlen kíváncsi volt ugyanis, hogy a politikai pályájuk elején álló fiatal emberek olyan életkorban döntsenek az egyik vagy másik állam törvényhozása mellett, vagyis zárják ki magukat örökre valamelyikből, amikor alkalmasint még egyiknek sem voltak a tagjai.³¹⁸

A főrendiházi tagként elvileg szóba jöhető személyek köre után nézzük meg azt is, hogy a vizsgált időszakban ténylegesen hány tagja volt az országgyűlés második kamarájának, s ezen belül hogyan alakult a vagyoni cenzusnak megfelelni képes örökös jogú tagok száma és aránya! A 19. ábra 3. vonaldiagramja szerint az 1885. szeptember 26. és 1918. november 18. közötti korszakot tekintve a tagság teljes létszáma 353 (1894. és 1914. január 1.) és 390 (1898. január 1.) fő között mozgott. A vizsgált adatpontokat tekintve átlagosan 371,4 tagja volt a főrendiháznak, az ettől való átlagos abszolút eltérés 10,2 fő (2,7%). Ezen ingadozás mellett összességében nézve meglehetősen állandóságot mutatott az országgyűlés megreformált második kamarájának taglétszáma, amely a kezdeti 361-ről mindössze 370 főre növekedett a vizsgált időszakban. A képet tovább árnyalhatja, ha a tagság kategóriánkénti összetételét és ezek változását is megnézzük.

A főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikk öt különböző jogcímen adott lehetőséget a jelenlétre:

1. Örökös jogon kaptak meghívást az uralkodóház főhercegei és a vagyoni képesítéssel bíró főnemesek.
2. Méltóság vagy hivatal alapján foglaltak helyet a főrendiházban az ország zászlósbírói (10 fő), a pozsonyi gróf, a két koronaőr, a fiumei kormányzó, a Királyi Kúria elnöke és másodelnöke, a budapesti királyi ítélőtábla elnöke. Az egyháziak közül pedig a latin és görög szertartású római katolikus érsekek és megyéspüspökök (29 fő), a nándorfehérvári és a tinnini címzetes püspök, a pannonhalmi főapát, a jászói prépost, a vránai perjel, a görögkeleti egyháznagyok (10 fő), az evangélikus, a református és az unitárius egyház képviselői (13 fő). Amennyiben minden

---

³¹⁸ Tóth-Barbalics 2017c. 195–205.

pozíció be volt töltve, akkor ez maximálisan 74 személyt jelentett. Az imént felsoroltak mellett 1897-től a királyi közigazgatási bíróság elnöke és másodelnöke is helyet kapott a főrendiházban.³¹⁹

3. A tagság megszerzésének harmadik lehetőségét az uralkodó általi élethossziglani kinevezés jelentette. A törvény rendelkezésének megfelelően ezek száma kezdetben 30 fő lehetett, amely létszám fokozatosan, évenként 5 kinevezettel számolva legfeljebb 50 főre növekedhetett.
4. A horvát országgyűlés három főt küldhetett a főrendiházba.
5. Végül átmeneti intézkedésként szintén élethossziglan kapott meghívást a reform következtében a főrendiházat elhagyni kényszerű tagok közül 50 fő.

A fentiek értelmében a méltóság vagy hivatal alapján jelenlévők, illetve a horvát képviselők száma lényegében adott volt, amit csak az esetlegesen üresedésben lévő állások befolyásoltak időlegesen. Ehhez képest a többi kategóriára tagsága az adott törvényi keretek között többé-kevésbé rugalmasan változhatott. Az uralkodó által élethossziglani kinevezésben részesített személyek az újjászervezett főrendiház megalakulásakor ténylegesen 29-en voltak, mivel az ugyancsak kinevezett Ordódy Pál volt közmunka- és közlekedésügyi miniszter időközben elhunyt.³²⁰ A törvényben rögzített maximumot 1894 folyamán érte el először a számuk. (Erre történetesen nagy szüksége is volt a kormánynak — de erről majd a következő fejezetben lesz szó.) A kinevezhető tagok számának limitált volta miatt viszont egyáltalán nem magától értetődő, hogy ezt a létszámot folyamatosan fenn lehet tartani. Először 1907-ben fordult elő, hogy a kinevezések szinte teljes elmaradása miatt érzékelhetően csökkent az állomány létszáma.³²¹ Ezt a következő esztendőben a kedvezően alakuló halálozási adatoknak köszönhetően még sikerült kompenzálni,³²² így az év végén 49 élő kinevezett tagja volt a főrendiháznak. 1909-ben azonban a végóráit élő Wekerle-kormány már egyáltalán nem nevezetett ki új tagokat, ellenben az év folyamán elhunyt 5 fő, akiket 1910 nyaráig további 3 fő követett a sírba, egy személy pedig országgyűlési képviselővé választása miatt mondott le a tagsági jogáról. Hiába intézkedett tehát a Khuen-Héderváry-kormány az év októberében a

---

³¹⁹ CJH 1896:XXVI.tc. 3. §

³²⁰ FI 1884. III. kötet 2.

³²¹ 1907-ben 1 fő került kinevezésre, 6 fő elhalálozott

³²² 1908-ban 5 fő került kinevezésre, 1 fő elhalálozott

maximálisan lehetséges öt személy kinevezéséről, ezzel még mindig öt fős elmaradásban volt a komplett létszámhoz képest, amit majd csak 1915 folyamán sikerül ledolgozni. Az élethossziglan kinevezett tagok számában megfigyelhető hullámvázhoz képest az élethossziglan választott tagok száma értelemszerűen folyamatosan csökkenő tendenciát mutatott, hiszen ők nem rendelkeztek utánpótlással. Ugyanakkor az országgyűlési képviselőség, amelyre számos példa volt a körökben, az örökös tagokhoz hasonlóan náluk nem jelentett kizáró akadályt, hanem csak a főrendiházi tagsági jog gyakorlásának szünetelését eredményezte.³²³ Az élethossziglan választott tagok közül így elhalálozással, esetleg lemondással lehetett kikerülni.³²⁴ Az 1885. szeptember 26-án 50 főt kitevő csoportból még abban az évben elhunyt egy személy, majd az évtized végéig további 8 fő. Az 1890-es években 14, az új évszázad első évtizedében 7, az 1910-es években pedig 8 fő távozott a választott tagok sorából. 1918. november 16-án már csak tizenketten voltak életben.

Az élethossziglan kinevezettekkel szemben a főrendiház örökös jogú tagjainál elvileg nem volt felső korlátja a létszám növekedésének. E csoportot azonban érdemes kettéválasztanunk. Noha a törvény betűje szerint „a felséges uralkodóház teljeskoru főhercegei” is ezen a jogcímen kerültek meghívásra, nekik nem kellett megfelelniük a cenzus által támasztott vagyoni követelményeknek.³²⁵ A korszak elejét és végét tekintve egyaránt 20-20 Habsburg főherceget találunk a törvényhozás második kamarájában, akiknek a létszáma a szélsőségeket tekintve 23 (1889. január 1.) és 13 (1917. január 1.) fő között ingadozott. Mellettük az örökös jogú tagok döntő hányada a főnemességből került ki. A kutatási szempontjainknak megfelelően természetesen ők képezik a legfontosabb főrendi csoportot. A kormány már a reform előkészítése során megpróbálta megbecsülni annak várható hatását, illetve, amint az a Tisza Kálmán által 1884. október 20-án beterjesztett törvényjavaslat indoklásában olvasható, egyenesen az ideálisnak tekintett létszámhoz igazították a cenzus mértékét: „az adótétel azon szempontból állapított meg, hogy az örökösödés jogán tagok száma körülbelül 250-et tegyen, s az elhalálozás és nagykorúvá tétel, valamint a vagyoni helyzet változásához képest

---

³²³ CJH 1885:VII.tc. 25. §

³²⁴ Utóbbira mindössze egy példa volt az idők során: Esterházy Pál Antal herceg 1894 tavaszán a vagyoni képesítést megszerezve átsoroltatott az örökös jogú tagok közé.

³²⁵ CJH 1885:VII.tc. 2. § Emellett lényeges különbség még, hogy az uralkodóház főhercegei már a 18. életévük betöltésével teljeskorúak lettek. (Szerencs 1893. 7.)

ezen számhoz álljon közel.”³²⁶ Néhány hónappal később viszont, a javaslat országgyűlési vitája során, már árnyaltabban fogalmazott Tisza: „A 250-es szám — úgy van, azt hiszem az indoklásban is, úgy mondtam én is mindenütt — az, mely esetleg maximuma lehet az én contemplatióm szerint az örökös tagoknak. Az én adataim szerint az örökös tagok száma ma 220 körül lesz”.³²⁷ A vagyoni képesítéssel bíró nagykorú főnemes férfiak listájának összeállítása az 1885. évi VII. törvénycikk rendelkezése szerint ugyanarra a 21 tagú bizottságra hárult, amely a tagságra elvileg jogosult „családok” névsorát is megállapította. Az 1885. május 3-án és 5-én lezajlott tanácskozás során a miniszterelnök által beterjesztett listából kiindulva, azt a vagyoni, életkori és a főrendiházi tagságra való jogosultság egyéb szempontjai szerint felülvizsgálva³²⁸ alakult ki az a 201 tételt tartalmazó névjegyzék, amelyet május 19-én hozott nyilvánosságra a hivatalos lap.³²⁹ Az utólagos felszólamlásokat és a következő hónapok halálozási adatait is figyelembe véve, ahogy korábban láttuk, végül is 204 igazolt örökös jogú főnemes tagja volt szeptember 26-án a főrendiháznak. Bár ez utóbbi időpont vonatkozásában nem bizonyult helytállóknak, a korszak egészét tekintve mégsem áll távol a valóságtól a Tisza által prognosztizált létszám. Az örökös jogú főnemes tagok maximuma ugyanis ténylegesen 248 fő volt (1908. január 1.),³³⁰ míg átlagosan 223 személy tartozott ebbe a körbe. Végül a főrendiház üléseinek berekesztése idején 237 örökös jogon regisztrált főnemes tagja volt az országgyűlés második kamarájának. A főbb sarokpontok rögzítése mellett érdemes megvizsgálni a létszám alakulásában megfigyelhető tendenciákat és az ezek mögött sejtethető okokat is. E kérdéskörre disszertációm következő fejezetében fogok bővebben kitérni.

Az örökös jogú tagként számon tartottak névsorában néhány olyan személy is előfordult, aki jogi szempontból nem tartozott a magyar főnemességhez. Erre lehetőséget kínált a főrendiház igazoló bizottsága, amely a meglévő úzust a rangemelésben/honosításban részesült őstől való leszármazás bizonyítása nélkül is kellő alapnak tekintette a tagsági jog elisme-

---

³²⁶ KI 1884. I. kötet 144.

³²⁷ KN 1884. IV. kötet 109.

³²⁸ MNL OL K 587 1. csomó - A

³²⁹ Budapesti Közlöny, 1885. május 19. 4–5.

³³⁰ A legalacsonyabb létszámot, 196 főt, 1893. és 1894. január 1-jén rögzítettem.

réséhez. Korábban már láttuk, hogy ennek köszönhetően foglalt helyet a reform előtti főrendiházban 13 idegen főnemes személy, s ugyancsak ez az elv mutatkozott meg a Buttlerek 1915–1917-es igazolási ügyében.³³¹ 1885 és 1918 között összesen 492 személy fordult meg a főrendiház örökös jogon igazolt tagjainak sorában. Ebből a létszámból a 21. ábrán szereplő 4 fő (0,8%) tartozott az idegenek főnemesei körébe.

A meghívott személy	Magyarázat
gr. Berchtold Lipót	Az Osztrák-Magyar Monarchia későbbi közös külügyminiszterének édesapját, Zsigmondot, 1885 tavaszán ott találtuk az idegen főnemesként meghívottak között. ³³² Tagsági jogát a reform során nem őrizte meg. ³³³ Lipót közvetlenül az apja halála után, 1900 nyarán jelentkezett a főrendiház igazoló bizottságánál, amely Zsigmond egykori tagságát konstatálva iktatta az örökös jogú főrendek közé. ³³⁴ Ettől kezdve 1918 novemberéig tagja volt a magyar főrendiháznak.
gr. Breuner Ágoston	Már a reform előtt is tagja volt az országgyűlés második kamarájának. ³³⁵ 1885-ben a census alapján került meghívásra, s 1894-ben bekövetkezett haláláig folyamatosan jelen volt a főrendiházban.
Gyulai Cechetti Sámuel („gr. Gyulai Sámuel”)	Sámuel vagyoni képesítését 1892-ben ismerte el a főrendiház igazoló bizottsága, miután „keresztlevéllel beigazolta” nagykorúságát és hogy „gróf Gyulai Sámuel főrendiházi tagnak ... született fia”. ³³⁶ Ő 1897-ig volt a főrendiház örökös tagja. István a nagykorúságának elérése után, 1899-ben került igazolásra, ³³⁷ s testvérehez hasonló körülmények között, a birtokainak elvesztése miatt kényszerült megválni a tagsági jogától 1912-ben.
Gyulai Cechetti István („gr. Gyulai István”)	Bár annak idején kellően felszerelt kérvénnyel bizonyították mindkettőn a censusnak való megfelelésüket, azt azonban jótékonyan elhallgatták az igazoló bizottság előtt, hogy a valóságban egyikük sem rendelkezett főnemesi címmel! Az említett idősebb Sámuel ugyanis az örökbe fogadó apjuk volt, akinek „családneve és nemessége a grófi

³³¹ Bővebben lásd Az 1886. évi VIII. törvénycikk és a magyar főnemesség című fejezetet, valamint a 8. ábrát!

³³² 10. ábra

³³³ Tóth-Barbalics 2017c. 202.

³³⁴ MNL OL K 3 – Főrendiház – Elnöki iratok – 85. csomó 553.

³³⁵ 10. ábra

³³⁶ FI 1892. I. kötet. 96.

³³⁷ FI 1896. XVI. kötet 37.

	<p>Czím és Méltóság kizárásával” ruházott 1879-ben a nevezettekre és Javorzik Adolf nevű mostohatestvérükre.³³⁸ Utóbbira 1887-ben kiterjesztette az uralkodó az akkor már néhai Gyulai Sámuel grófi rangját, de ebben a megtiszteltetésben ifjabb Sámuel és István nem részesült.³³⁹ Vagyis jelen esetben álgrófokkal van dolgunk.³⁴⁰ (Akik mellel a vagyoni képesítésük megszűnésének bejelentéséről is „megfeledeztek”.³⁴¹)</p>
--	---

21. ábra

Idegen (fő)nemesek a főrendiház örökös jogú tagjai között (1885–1918)

A fenti négy személlyel nem számolva, a magyar főnemesség tagjai közül 488 fővel találkozhatunk a főrendiház örökös jogú tagságában. Ez az 1885. május 20. és 1918. november 16. között nagykorúként képbe került összesen 2639 főnemes férfi 18,5%-a, csak az elvi jogosultsággal rendelkező 2227 nagykorú férfit nézve pedig 21,9%-os arányt jelent. A főnemesi nemzetségek oldaláról megközelítve a kérdést, ezekből 129-en adtak legalább egy örökös főrendet. A korszakban élő 413 főnemesi nemzetségnek tehát a 31,2%-a, illetve a tagságra jogosított ágakkal bíró 280 nemzetségnek a 46,1%-a képviseltette magát a főrendiházban. (Módszertani szempontból ez a példa jól rámutat arra, hogy a nemzetségek és a személyek szintjén kimutatott arányok igen jelentős mértékben eltérhetnek egymástól, ami adott esetben hatással lehet egy-egy elemzés végkövetkeztetésére is.) Az alábbiakban a ténylegesen

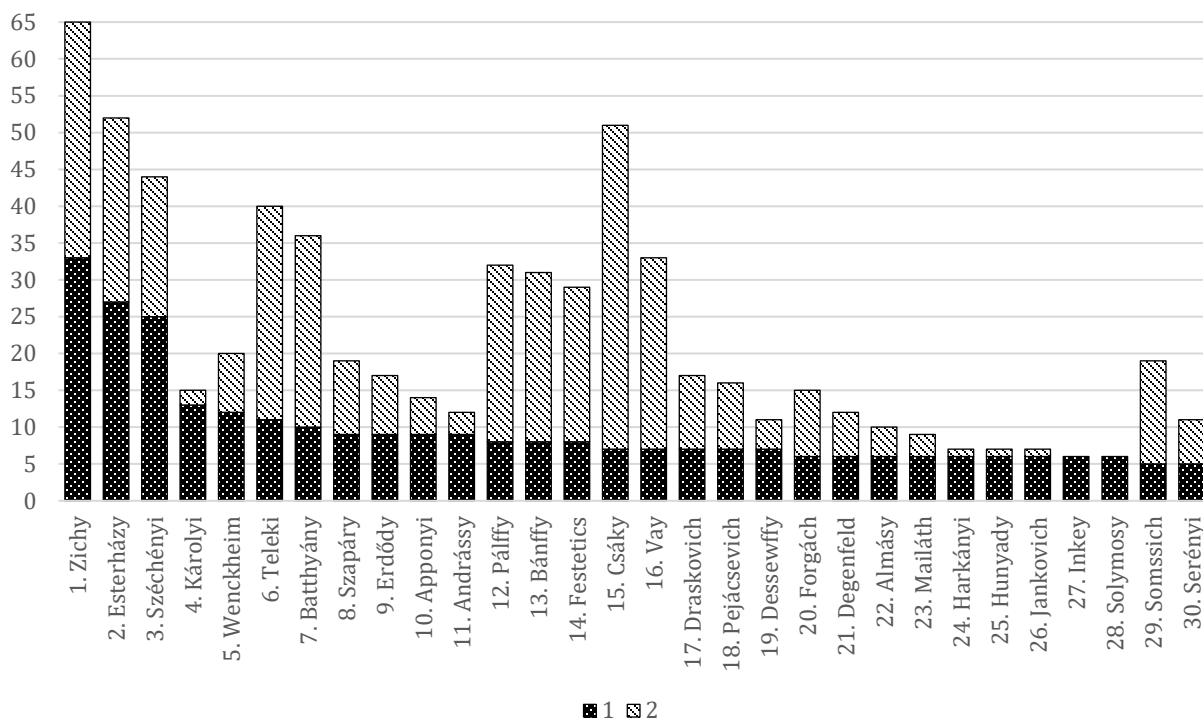
³³⁸ MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek – 68. kötet 281-295.

³³⁹ MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek – 68. kötet 751. Mindhárom örökbe fogadott fiú idősebb Gyulai Sámuel második feleségének, Cechetti Máriának a gyermeke volt. (Gudenus 1990–1999. I. 481.) Ennyi látszik biztosnak. A főnemesi rang adományozásánál talán azzal magyarázható a megkülönböztetésük, hogy míg Javorzik Adolf az anyja első férjének nevét viselte, vagyis formálisan legalábbis törvényes születésűnek tűnt, addig Cechetti Sámuel és István természetes gyermekek voltak, akiket idősebb Sámuel és Mária utólagos házasságkötésével törvényesítettek.

³⁴⁰ A kortársak és az utókor egyöntetű véleménye szerint a korabeli társadalomban mélyen benne gyökerezett a tekintélytiszteltet, a különböző rangok és címek, kitüntetések messzemenő respektálása. (Lásd: Kövér 2002c. 174–186.) E rendszerben a főnemesi rang birtoklása sokszor már önmagában is bizalmat keltett a viselőjével szemben. Érzékletesen szemléltetik ezt báró Fejérváry Géza szavai, aki belügyminiszterének visszaemlékezése szerint az alábbi módon igazította el őt 1905-ben: „Te akarsz Magyarországon általános választójogot, te akarsz demokráciát? Hát nem tudod, hogy ebben az országban a legutolsó inci-finci mágnás előtt is hasravágódik mindenki?” (Kristóffy 1927. 195.)

³⁴¹ A házszabályok szerint a vagyoni körülményekben beállott változásokról az érintettek kötelesek voltak haladéktalanul írásban tájékoztatni a főrendiházat. Amennyiben ezt elmulasztotta valaki, s ez ellen a főrendiház legalább öt tagja felszólalt, akkor az igazoló bíróság elé került az ügy. (Szerencs 1893. 165.) Sámuel vagyoni képesítésének elvesztését 1897. május 8-án mondta ki az igazoló bíróság. (FI 1896. IV. kötet 229.) Istvánt 1912 júniusában szintén e testület elé idézték. Több hónapnyi időhúzás után végül nem várta meg az elmarasztaló ítéletet, hanem önként lemondott a tagsági jogáról. (FI 1910. XI. kötet 385–286.)

meghívottak, a potenciálisan meghívhatók, valamint a nemzetségek létszámának adatait kombinálva kívánom árnyalni a közölt százalékokban megmutatkozó első benyomást.

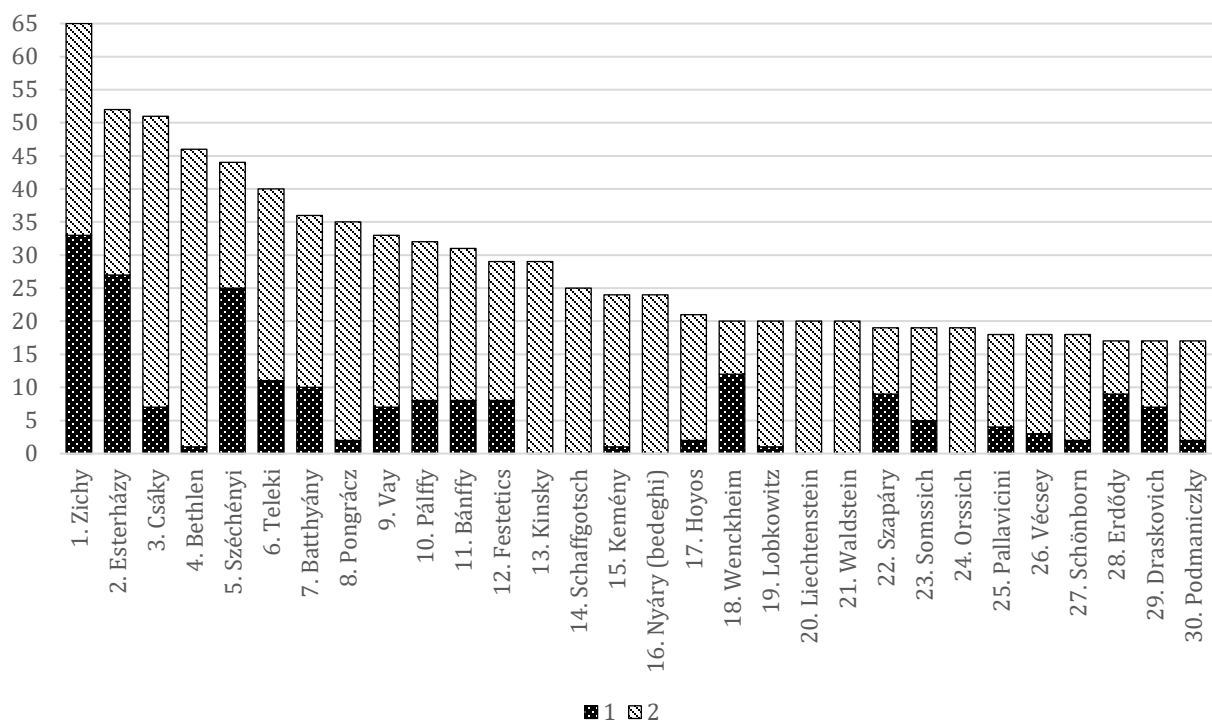
22. ábra

A legtöbb meghívott taggal rendelkező 30 főnemesi nemzetség (1885–1918)

(1) Örökös jogú tagok száma

(2) Örökös jogú tagént nem meghívottak száma

Elsőként tekintsük át, hogy mely nemzetségek adták a legtöbb főrendiházi tagot! E szempont alapján csökkenő sorba rendezve őket, a 22. ábrán a lista első harminc helyezettje került feltüntetésre. Az örökös jogú tagként regisztráltakból a legtöbben a reform utáni időszakban is a Zichy névre hallgattak: 33 főrendnek ez a vezetékneve. 10-nél több taggal volt még jelen az Esterházy (27), Széchényi (25), Károlyi (13), Wenckheim (12) és Teleki (11) nemzetség. 10 és 6 közötti örökös taggal 22 nemzetség szerepel a listán (összesen 159 fővel), 5-5 tagot küldött 6, 4-4 tagot 8, 3-3 tagot 12, 2-2 tagot 35, végül 1-1 tagot 40 nemzetség. Látható ugyanakkor, hogy a 488 örökös jogú tag nagyon egyenetlenül oszlik el az érintett 129 nemzetség között. A fentebb név szerint is kiemelt, főrendiházi tagjainak számát tekintve az élen álló hat nemzetség (4,7%) például önmagában az örökös jogú tagok létszámának negyedét (24,8%) adta.

23. ábra

A legtöbb meghívható taggal rendelkező 30 főnemesi nemzetség (1885–1918)

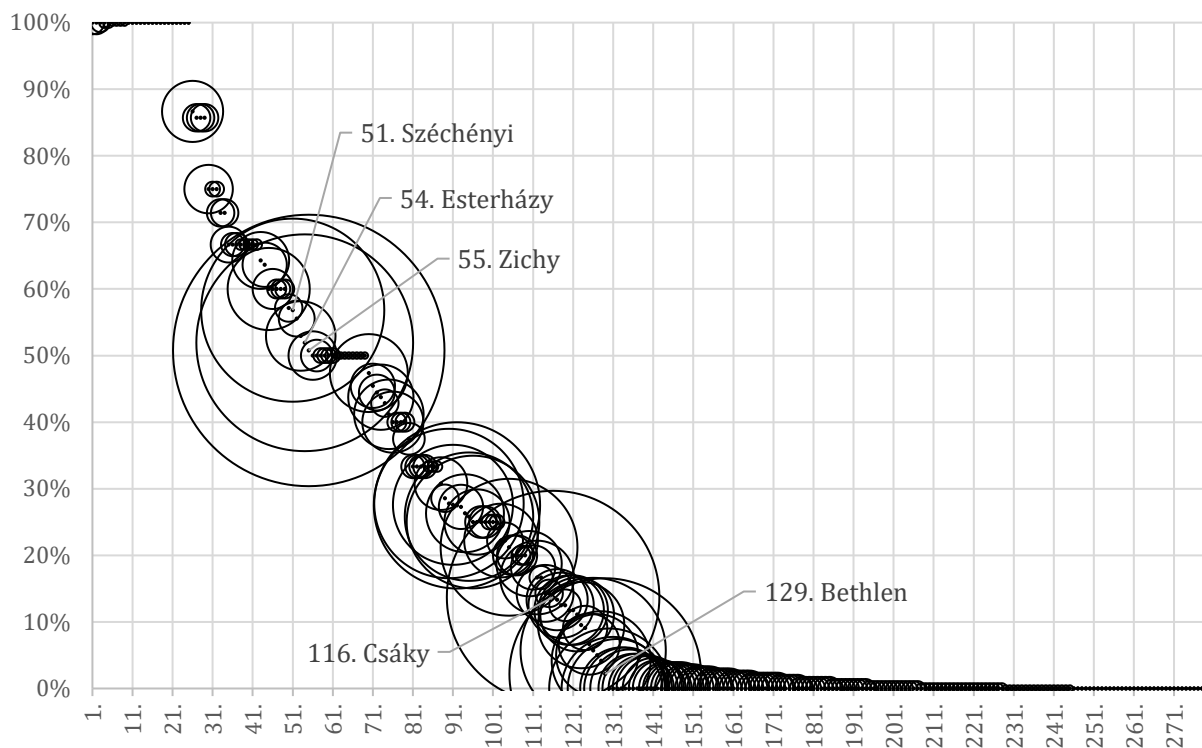
(1) Örökös jogú tagok száma

(2) Örökös jogú tagént nem meghívottak száma

A 23. ábra az örökös jogon elvileg meghívható tagjaik száma szerinti csökkenő sorrendben mutatja az élén álló harminc főnemesi nemzetséget. Összevetve e névsort a 22. ábra szereplőivel, megállapíthatjuk, hogy a nagy létszám és a kiemelkedő főrendiházi jelenlét nem feltétlenül esett egybe. A két ábra között ugyanis csak a nemzetségek fele részében van átfedés. Azaz a legnépesebb harminc nemzetségből nem fért be a legtöbb örökös jogú tagot adók közé a Bethlen, Pongrácz, Kinsky, Schaffgotsch, Kemény, Nyáry (bedeghi és berencsi), Hoyos, Lobkowitz, Liechtenstein, Waldstein, Orssich, Pallavicini, Vécsey, Schönborn és Podmaniczky nemzetség. Illetve fordítva: bizonyos nemzetségek tagjai viszonylag nagy számban jelen voltak a főrendiházban, összlétszámukat nézve viszont nem tartoztak a legnépesebb harminc-hoz. Ebbe a csoportba a Károlyi, Apponyi, Andrassy, Pejácsevich, Dessewffy, Forgách, Degenfeld-Schomburg, Almásy, Mailáth, Harkányi, Hunyady, Jankovich, Inkey, Solymosy és Serényi nemzetség tartozott.

Az abszolút számok mellett érdemes arra is figyelmet fordítani, hogy egy-egy nemzet- ségen belül milyen arányt képviseltek a főrendiházba örökös jogon meghívott tagok. Hiszen

a főnemesi nemzetségek döntő többségéből közel sem mindenki volt a főrendiház tagja. 25 nemzetség 47 fővel teljes létszámában jelen volt ugyan, ellenben 104 nemzetség 441 meghívott tagja mellől 869 nagykorú és jogosult személy hiányzott. A teljes egészében távol lévő 151 nemzetségből 870 személy lehetett volna a főrendiház tagja.

24. ábra
A főnemesi nemzetségek sorrendje az örökös jogon meghívott tagjaik aránya alapján (1885–1918)

A 24. ábrán az örökös jogon igazolt tagjaik aránya alapján rendeztem csökkenő sorba a szóba jöhető 280 nemzetséget.³⁴² A körökkel ábrázolt adatpontok átmérője az illető nemzetség meghívható tagjainak számával egyenesen arányos méretű. A lista élén (az 1–25. pozícióban) azok a nemzetségek helyezkednek el, amelyeknek hiánytalanul jelen voltak a főrendiházban a vizsgált korszakban élő nagykorú férfi tagjai. Ezek kivétel nélkül kis létszámú nemzetségek, egyikük sem található meg a 23. ábra harmincas listáján. A másik végletet az a 151. nemzetség jelenti, amely egyetlen örökös tagot sem tudhatott a soraiban (130–280. pozíció).

³⁴² Azonos arányok előfordulása esetén a meghívható tagok száma, majd ezen belül az alfabetikus rendbe sorolt vezetéknevek határozzák meg a sorrendet.

Ezek közül létszámukat tekintve a Kinsky, Schaffgotsch, Nyáry (bedeghi és berencsi), Liechtenstein, Waldstein és Orssich nemzetség a legnagyobbak közé tartozott. Összességében nézve a meghívott tagok aránya szerinti megközelítés a korábbiakhoz képest ismét más sorrendet eredményezett. A legnépesebb és abszolút számban is a legtöbb főrendiházi tagot adó Zichy nemzetség például az örökös jogú tagjainak 50,8%-os arányával itt csak az 55. helyen került pozicionálásra. Ez Esterházyak az 54., a Csákyak a 116., a Bethlenek a 129., míg a Széchényiek az 51. helyet foglalták el ezen a listán.

A főnemesi nemzetségek főrendiházi jelenlétének vizsgálata már Vörös Károly tanulmányában is felmerült. Ő egyfajta választóvonalnak tekintette a meghívott tagok számát, amelynek révén „különösen kiemelkednek” a többiek közül azok a nemzetségek, amelyek legalább 5 főrendiházi taggal dicsekedhettek. Ezek „mögött a magyar főnemességnek a múltban éppúgy, mint a dualizmus jelenében is mintegy aktív magját” vélte felfedezni.³⁴³ Újabban Tóth-Barbalics Veronika szentelt nagyobb figyelmet a kérdésnek, amikor a „főnemes családok” országgyűlési részvételét és szerveződését tette meg a vizsgálatának alapjául.³⁴⁴ Magam azonban óvakodnék attól, hogy messzemenő következtetéseket vonjak le az egyes nemzetségek főrendiházi jelenlétének abszolút vagy relatív mértékéből. A fentieket pusztán példának szántam a főnemesség egészének szintjén megmutatkozó arány konkretizálására. Maga a fő probléma általánosságban is a főrendiházi jelenlét, illetve az onnan való kimaradás differenciáló hatása, amely már a reform országgyűlési vitája során foglalkoztatta a jelenlévőket. Abban általában minden felszólaló egyetérteni látszott, hogy a reformnak messzemenő következményei lesznek ezen a téren. Ugron Gábor ezt így fogalmazta meg: „az aristocratiából kétféle aristocratiát fog alkottatni, az egyik, mely 3.000 frtot fizet és a mely főrendi aristocratiának fogja magát nevezni, mely a visitkártyáira is rá fogja nyomtatni, hogy a főrendiház tagja, mely külön fog egymás között összeházasodni, amely külön társas köröket fog képezni és mely a másikat, a nem főrendi aristocratiát ki fogja kebeléből taszítani. (...) az az aristocratiát, mely főrendinek fogja magát nevezni, az lesz majd az udvarképes aristocratiát. A másik aristocratiát csak kegyelemből és türelemből fog az udvarnál megjelenhetni”.³⁴⁵ Mintha erre az

---

³⁴³ Vörös 1987. 401.

³⁴⁴ Tóth-Barbalics 2017b.

³⁴⁵ KN 1884. V. kötet 386.

idézetre reflektált volna Vörös Károly, aki a Nemzeti Kaszinó 1885. évi tagnévsorát megvizsgálva világosan láthatónak érezte a főrendiházi reform során kidomborodó választóvonalat. Az általa gyűjtött adatok alapján ugyanis a 3000 forinton felül adózó 158 gróf közül 70 már hiányzott a kaszinó tagjainak névsorából, a főrendiházból kimaradó 461 gróf között pedig csak 84 kaszinótag számláltatott össze. Vélekedése szerint „ebben talán egyik motívumként nem indokolatlanul gyaníthatjuk a vagyoni inferioritás érzését”.³⁴⁶ Ehhez képest teljesen más következtetésre jutott Kövér György. Szerinte „A tisztán jövedelem szerinti megoszlás alapján ... semmit sem mondhatunk ennek a csoportnak a viselkedésszociológiai értelemben vett tagoltságáról.” Ő ugyanis nem a kaszinóból hiányzókra, hanem a jelen lévőkre fókuszált, akik „a Nemzeti Kaszinóban továbbra is egy asztalnál ültek, ha úgy tetszik, viselkedésszociológiai értelemben a jövedelemhatár nem húzott közöttük éles választóvonalat, csak az automatikus felsőházi tagság szempontjából vált ketté a társaság.”³⁴⁷ A szakirodalom alapján ennél több sajnos nem tudható erről a kérdéstről. Ugyanakkor beleillik abba a már többször említett, jövőben tervezett kutatási irányba, amely a rendi keretektől elszakadva, a Kövér által is említett viselkedésszociológiai alapon kívánja majd megközelíteni a magyar főnemességet.

4.6. A főrendiház örökös jogú tagságának létszámát befolyásoló tényezők

A magyar főnemesség egy jelentős része, ahogy láttuk, nem volt jelen a reform utáni főrendiházban. Dolgozatomnak ebben a fejezetében arra a kérdésre keresem a választ, hogy mi lehet ennek az oka? Vörös Károly sokszor idézett tanulmánya és az erre építő szakirodalom logikája szerint a távol lévők azért hiányoznak a megreformált főrendiházból, mert nem rendelkeznek a törvényben megkívánt vagyoni képesítéssel. E felfogás szerint az örökös jogú tagság létszámát alapvetően a földbirtokviszonyokban bekövetkezett változások és a demográfia folyamatok szabályozzák: egyesek elveszítik a birtokaikat, mások talán szerencsésen földingatlanhoz jutnak, az elhunytak helyébe pedig az örökösök generációjának képviselői lépnek, léphetnek. Vagyis egyfajta természetes cserélődés alakítaná a cenzus alapján meghívott főrendek állományának személyi összetételét. Mindemellett a korszak hazai földbirtok-

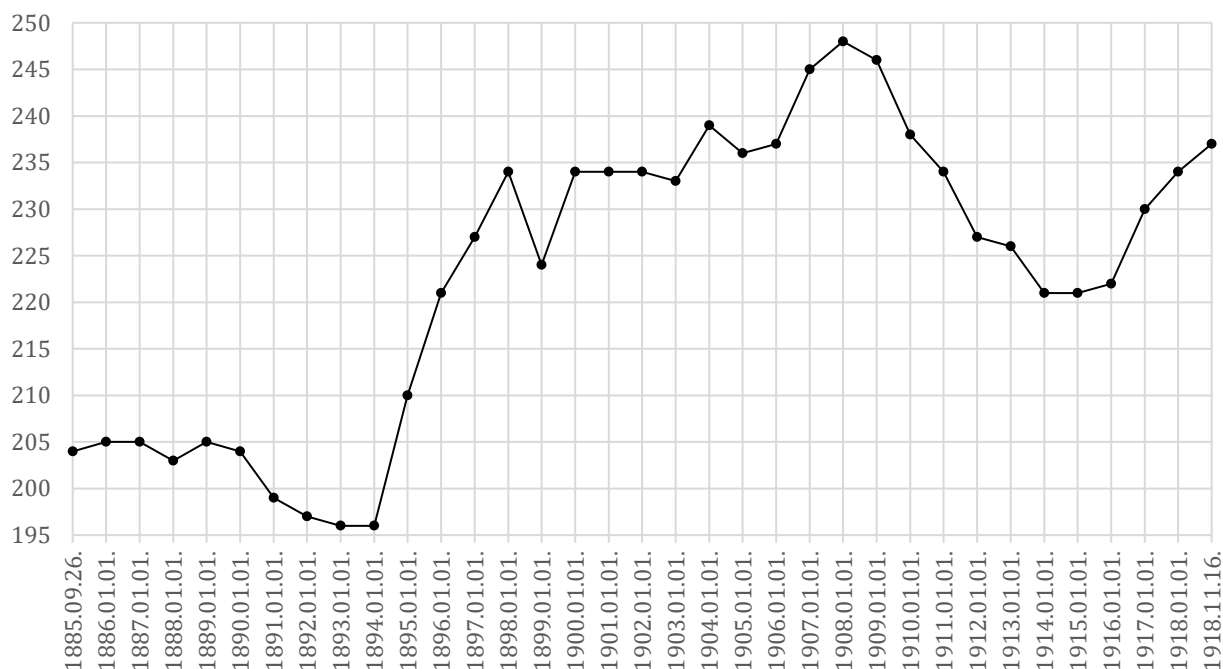
---

³⁴⁶ Vörös 1987. 404.

³⁴⁷ Kövér 2004. 101.

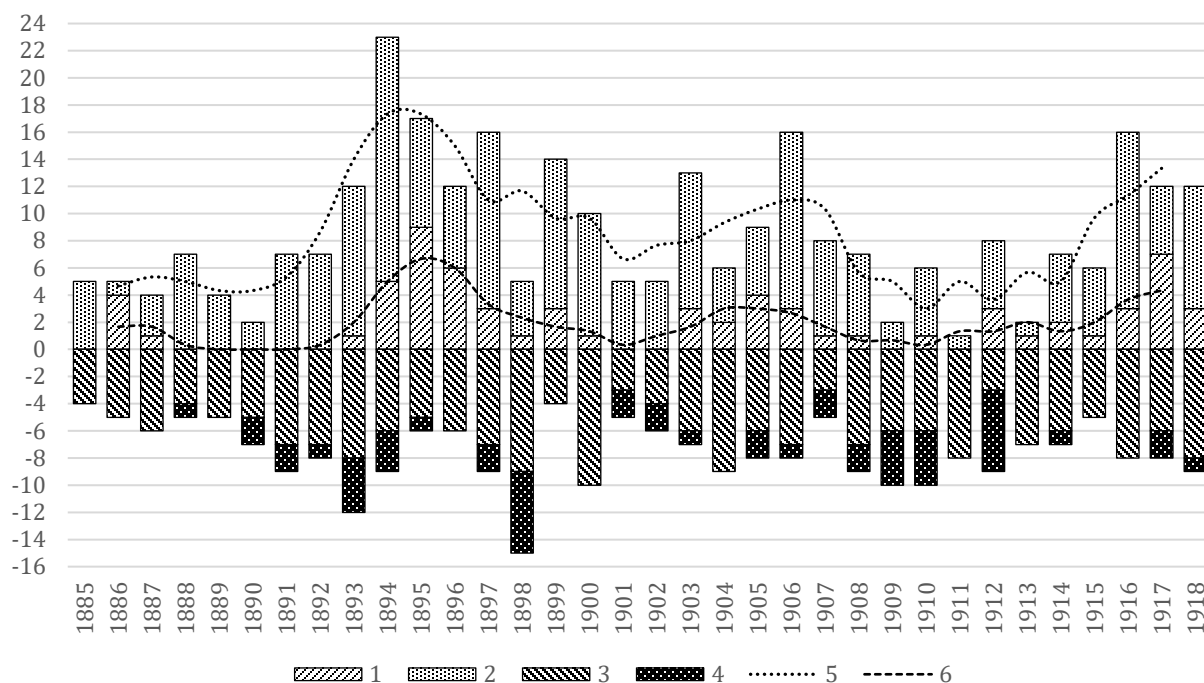
viszonyaival foglalkozó szakirodalomból az is tudható, hogy a főnemesi nagybirtokosok helyzete sokat romlott ebben az időszakban. Bár e folyamat — melynek időzítetttsége még nem kellően tisztázott — természetesen korántsem mindenkit érintett egyformán kedvezőtlenül, a számos egyéni példa azonban mégis a hanyatlás, a főnemesi kézben lévő birtokállomány tendenciaszerű csökkenésének, felaprózódásának összbenyomását kelti.³⁴⁸ A főrendiház örökös jogú tagságát vizsgálva tehát a fentiek szerint azt kellene tapasztalnunk, hogy az idő előrehaladtával egyre kevesebben lesznek a cenzusnak megfelelni képes főnemesek. A tényleges adatok azonban mást mutatnak!

A korábban ismertetett adatok szerint a reformot követően 1885. szeptember 26-ára összehívott főrendiháznak 204 örökös jogon igazolt tagja volt, míg a korszakunk végén, 1918. november 16-án 237 személyből állt az örökös főrendek köre. Érdekes azonban folyamatában is megvizsgálni a létszámuk alakulását e két időmetszet között.

25. ábra
A főrendiház örökös jogú tagjainak száma (1885–1918)

³⁴⁸ Kaposi 2014. 168–171.

26. ábra

A főrendiházba érkező és az onnan távozó örökös jogú tagok száma (1885–1918)

(1) Új örökös jogú tagok a reform után szerzett főnemesi címmel

(2) Egyéb új örökös jogú tagok

(3) Halálozás miatt távozó tagok

(4) Vagyoni képesítés elvesztése, csőd, gondnokság miatt távozó tagok

(5) 1. és 2. adatsor összegének 3 éves mozgóátlaga

(6) 1. adatsor 3 éves mozgóátlaga

A 25. ábrán az örökös jogú főrendek számának alakulása követhető nyomon a vizsgált időszakban. Az ezt kiegészítő 26. ábrán az látható, hogy az egyes években hány új örökös tagot regisztráltak a főrendiházban, valamint különböző okokból kifolyólag mennyien távoztak onnan. Ezek egyenlege határozza meg az előbbi diagram vonalvezetését. A távozó örökös jogú főrendek oldalát nézve a következő distinkciókat tettem:

- A főrendiházi tagságnak 206 esetben az illető halála vetett véget (26. ábra 3. adatsor).
- Az 1885. évi VII. törvénycikk jókora eufemizmussal megfogalmazott szövege szerint „Nem szűnik meg a jog, de szünetel annak gyakorlata” azoknál, akik a politikai jogaik felfüggesztésére ítéltettek, csőd vagy gondnokság alatt állnak, valamint akik elveszítették a vagyoni képesítésüket.³⁴⁹ (Ez a „szünetelés” az esetek

³⁴⁹ CJH 1885:VII.tc. 11. §

döntő többségében valójában életfogytig tartott, azaz csak kevesen kerültek vissza az érintettek közül örökös tagként a főrendiházba.) A politikai jogok fel függesztésére nem találtam példát a kérdéses főrendek körében. Csőd alá az idők során kettő, gondnokság alá pedig öt személy került. Birtokainak elvesztése miatt 45 főnek kellett távoznia a főrendiházból (26. ábra 4. adatsor).

A fenti ábrák adatsoraiban nem szerepel az országgyűlés két háza között megfigyelhető folyamatos jövés-menés. A törvény alapján ugyanis egy képviselővé választott örökös jogú főrendnek nem szünetel/szűnik meg a tagsági joga, hanem egyszerűen csak „nem gyakorolhatja” azt a képviselői megbízatása alatt.³⁵⁰ (Az igazoló bizottság megfogalmazása szerint az illetők a „mandatumok tartamára szabadságolandók”.³⁵¹ Vagy: „mandátumuk tartamára a főrendiház tanácskozásaiban való részvétel kötelessége alól hivatalból felmentendők.”³⁵²) Az egyes országgyűlési ciklusok kezdetén az örökös jogú tagokról közzétett hivatalos névsorokban ott szerepelnek ezek a személyek is, feltüntetve a nevük mellett (esetleg külön jegyzékben közölve) a képviselőség tényét.³⁵³ Vagyis az érintett 87 fő (az összes örökös főrend 17,7%-a) a vagyoni cenzusnak megfelelt, ugyanakkor a politikai tevékenységét hosszabb-rövidebb ideig a képviselőházban fejtette ki. Ez jól rámutat a főrendiházi politizálásban rejlő, pontosabban az abból általában hiányzó perspektívákra,³⁵⁴ az örökös tagok létszámának alakulását viszont nem befolyásolja.

Az örökös jogú főrendek száma tehát annak megfelelően növekszik vagy csökken a 25. ábra egymást követő adatpontjaiban, hogy a megelőző esztendőben az új tagok, illetőleg a főrendiházból távozók voltak-e többségben. Az újonnan számba vettek gyakoriságából egy 3

---

³⁵⁰ CJH 1885.VII.tc. 12. §

³⁵¹ FI 1892. I. kötet 95.

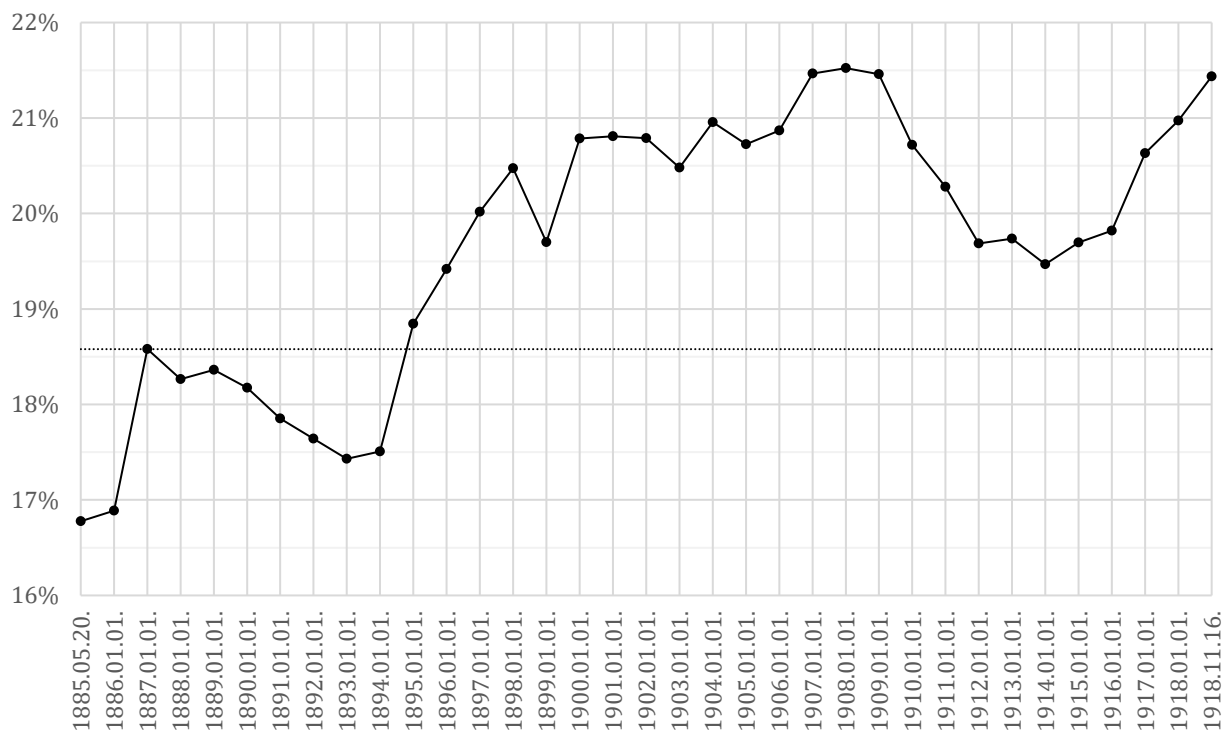
³⁵² FI 1901. I. kötet 26.

³⁵³ FI 1887. I. kötet 20–25., FI 1892. I. kötet 15–20., 94–95., FI 1896. I. kötet 22–27., FI 1901. I. kötet 19–23., 26., FI 1905. I. kötet 18–22., 30–31., (1906-ban elmaradt a képviselővé választott főrendek megnevezése.), FI 1910. I. kötet 4–5., 9–13.

³⁵⁴ Mellettük léteztek olyan országgyűlési képviselő főnemesek is, akik bár rendelkeztek a szükséges vagyoni képesítéssel, de a második kamara politikai súlytalansága miatt a főrendiházi tagságra már elvileg sem tartottak igényt. (Pap 2014. 71.) E kérdés vizsgálatára A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése címet viselő EKE-OTKA kutatócsoport (K 112429) által elkészítendő képviselőházi archontológia birtokában tudok majd visszatérni.

éves mozgóátlagot is számoltam, amely az ingadozó adatokról a tendenciákra irányítja a figyelmet (26. ábra 5. adatsor).³⁵⁵ Ennek segítségével azt figyelhetjük meg, hogy mely időszakokban nőtt meg az érdeklődés a potenciális örökös tagok részéről a főrendiház iránt, vagy ellenkezőleg, mikor mutatkoztak passzívabbnak ezen a téren. (A két adatsor évre pontosan nem állítható párba, hiszen az utóbbi a távozó főrendek hatását értelemszerűen nem veszi figyelembe.) A fentiek szerint 1885 és 1918 között három nagyobb felívelési hullámot figyelhetünk meg az örökös jogú tagság körében: az elsőt és egyben a legnagyobbat az 1890-es évek közepén, a másodikat nagyjából egy évtizeddel később, míg a harmadikat az első világháború éveiben.

Végül érdemes szemügyre venni az örökös jogú főrendiházi tagok magyar főnemességén belüli arányának alakulását is:

27. ábra
*A főrendiház örökös jogú tagjainak aránya
a magyar főnemesség erre feljogosított tagságán belül (1885–1918)*

³⁵⁵ A mozgóátlaggal kapcsolatban lásd a 256. lábjegyzetet!

A 27. ábrán az örökös jogú főrendek száma a magyar főnemesség azon nagykorú tagjaihoz viszonyítva került bemutatásra, akik elviekben jogosultak lehettek a királyi meghívólevélre.³⁵⁶ Ebben az esetben célszerűnek látszik, ha az 1887. év elejét tekintjük a kiinduló pontnak. Az előző esztendőben tapasztalható nagyobb ugrás ugyanis technikai jellegű, a főrendiházi tagságból az 1886. évi VIII. törvénycikk által indirekt módon kizárt főneméseknek köszönhető. Ekkor tehát a magyar főnemesség 18,6%-a volt a főrendiház örökös tagja. Ez az arány a korszak végére 21,4%-ra emelkedett, miközben itt is visszaköszön a fentiekben már megtapasztalt hullámzó tendencia. (A 25. és 26. ábrákkal való összehasonlításnál természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az örökös tagok mellett jelen esetben a tagságra feljogosított nagykorú főnemések számának alakulása is befolyással van a diagram vonalvezetésére.)

Mindezeket előre bocsajtva a továbbiakban arra kívánok rámutatni, hogy milyen okok húzódtak meg a körvonalazott jelenség hátterében.

Az a folyamat, amelynek eredményeként a 18. század végére az országgyűlési politizálás fő színtere a rendi diéták alsótáblájára tevődött át,³⁵⁷ 1848-ban érte el a végkifejletét: a népképviselési alapra helyezett, s utóbb nevében is ehhez alkalmazkodó országgyűlési kamara ettől kezdve politikailag egyértelműen és végérvényesen meghatározóbbá vált a felsőházzá, majd főrendiházzá átkeresztelt másik kamarával szemben.³⁵⁸ Korszakunkban a főrendek csak a képviselőház által előzetesen megvitatott és elfogadott törvényjavaslatokhoz szólhattak hozzá, elfogadva, módosítva, vagy esetleg teljesen elvetve azokat.³⁵⁹ Utóbbira, ami rendszerint komoly politikai feszültségeket szült, viszonylag ritkán került sor a dualizmus időszakában. Ez történt például akkor, amikor 1884 januárjában a főrendiház leszavazta az izraeliták és keresztények közötti vegyes házasságot lehetővé tevő törvényjavaslatot.³⁶⁰ A re-

---

³⁵⁶ Noha érzékelhető különbséget nem jelent, azért megemlítem, hogy a konzekvens összehasonlítás érdekében az örökös jogú tagok közül csak a magyar főneméseket vettem figyelembe. A 21. ábrán lévő négy személy tehát nem szerepel ebben az állományban.

³⁵⁷ Szijártó 2005. 402.

³⁵⁸ Szabó 1999. 87., 95.

³⁵⁹ Bérenger–Kecskeméti 2008. 345.

³⁶⁰ Lást a Főrendiház 1885. reformja c. fejezetet!

form utáni időszak legnagyobb ilyen jellegű összecsapása pedig az 1890-es években az úgynevezett egyházpolitikai törvények elfogadásához köthető.³⁶¹ Azon ritka alkalmak egyikéről van itt szó, amikor rövid időre a főrendiház tevékenysége került a hazai politikai élet fókuszpontjába. Mint ismeretes, 1893 folyamán Wekerle Sándor első kormánya öt törvényjavaslatot terjesztett be a képviselőház elé, amelyek az állam és az egyház szétválasztását, a vallásszabadság megteremtését tűzték ki célul. A vallás szabad gyakorlásáról, az állami anyakönyvezésről, a kötelező polgári házasságkötésről, a vegyes házasságból származó gyermekek válásáról, valamint az izraelita vallás egyenjogúsításáról szóló javaslatokat a képviselőház rendre elfogadta. A főrendiház azonban heves ellenállást tanúsított. Az elsőként tárgyalás alá vett polgári házasságról szóló törvényt 1894. május 10-én elutasították a főrendek (139 nem, 118 igen), s június 21-én is csak minimális többséggel sikerült elfogadtatni a képviselőház által változtatás nélkül visszaküldött szöveget (128 igen, 124 nem). Október 6-án „határozott többséggel” elutasította a főrendiház a vallás szabad gyakorlatát lehetővé tevő, majd 8-án a recepció törvényjavaslatot (109 nem, 103 igen). Ezzel szemben 9-én név szerinti szavazás nélkül elfogadásra került a gyermekek vallásáról szóló törvény, 10-én pedig személyenként véleményt nyilvánítva az állami anyakönyvezésről szóló javaslat (102 igen, 96 nem). A két, még függőben lévő ügy ismételt megtárgyalására már Bánffy Dezső miniszterelnöksége alatt került sor. 1895. március 23-án végül hozzájárulásukat adták a főrendek a vallásszabadságról szóló törvényhez (127 igen, 112 nem). Az izraelita felekezetet bevett vallássá nyilvánító törvényt viszont csak május 16-án, harmadszori próbálkozásra, az elnök szavazatával sikerült keresztülvinni a főrendiházon (96 igen, 96 nem).³⁶²

A főrendiház tagjai közül az egyházpolitikai törvények masszív ellenzői voltak a katolikus és a görögkeleti főpapok, míg a protestáns egyházak képviselői egyértelműen támogatták azok elfogadását.³⁶³ Szintén a javaslatok támogatói közé tartoztak az uralkodó által élethoszsiglan kinevezett személyek.³⁶⁴ A fentebb leírtakból látható azonban, hogy a név szerinti szavazásoknál sokszor minimális számú voks, mindössze néhány fős többség döntött egy-egy

---

³⁶¹ Szabó 1999. 98–99.

³⁶² Gergely 1996. 12–25.

³⁶³ Gergely 1996. 12–20.

³⁶⁴ Tóth-Barbalics 2011. 750.

javaslat sorsáról. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy az egyházpolitikai vita során mindkét tábor igyekezett aktivizálni a saját szimpatizánsait annak érdekében, hogy végül a saját álláspontja felé billenjen el a mérleg nyelve. A támogató szavazatok növelésének legkézenfekvőbb terepe a főrendiház örökös jogú, a kérdésben megosztott tagsága volt. Mind a kormány, mind az egyházpolitikai reformok ellenzői megpróbálkoztak e csoport befolyásolásával.

A kormány részéről adott volt annak az elvi lehetősége, hogy új örökös főrendek kinevezése révén gyarapítsa a támogatóinak számát. Az 1885 és 1918 között örökös tagsági joggal megadományozott személyek körét a közelmúltban Tóth-Barbalics Veronika vizsgálta meg.³⁶⁵ Véleménye szerint a tagsági jog elnyerésének hivatalos indokait tekintve Rudolf Kučerának a 19. századi közép-európai nemesítésekkel kapcsolatos meglátása jelenti az értelmezési keretet: a „hangsúlyozott érdemeket egyfajta kísérletnek tekinthetjük az állam részéről, amely egyrészt kijelöli a követendő társadalmi viselkedésformákat, illetve értékeket és megjutalmazza az azt követőket; másrészt már létező viselkedési mintákat helyez előtérbe, ezáltal egyfajta társadalmi normává avatja azokat.”³⁶⁶ Ennek megfelelően a nyilvánosság számára is elérhető forrásokban (az uralkodói elhatározások szövegében, az új tagokat becikkelyező törvényekben, az országgyűlési almanachokban) fellelhető indokok többnyire az általánosságok szintjén mozognak: gyakran előfordul például a felmenők kiváló érdemeire történő hivatkozás, az uralkodóházhoz való feltétlen ragaszkodás, a „jó magyar hazafiság”, a „közügyek terén szerzett érdemek” hangoztatása.³⁶⁷ Csakhogy mindez nem ad magyarázatot az örökös jogon élvezett főrendiházi tagság elnyerésének valós indokára! Hiszen olyan sztereotip érdemekről van itt szó, amelyek bár a külvilág felé példával szolgálhattak és legitimáló erővel bírtak, de általános jellegükből fakadóan a kedvezményezetteknel jóval tágabb kör ismerhetett magára ezek láttán. A királyi elhatározásokban felsorakoztatott magasztos erények mögött tehát a háttérben minden esetben lennie kellett valami konkrétabb oknak is, ami miatt éppen az adott személy érdemesült a főnemesi rangemelésre és a főrendiházi tagságra.

---

³⁶⁵ Tóth-Barbalics 2010a.

³⁶⁶ Kučera 2007. 34.

³⁶⁷ Tóth-Barbalics 2010a. 73–76.

Kecskeméti Károly megállapítása szerint „A kormány további szavazatokat biztosíthatott magának azzal, hogy öröklődő címet adományozott elegendő adót fizető és politikailag megbízható nagybirtokosoknak.”³⁶⁸ Ezt a hatalomgyakorlási technikát a korabeli nyelvezetben „peer-schub”-nak nevezték, egyaránt értve alatta az örökös jogú és az élethossziglan kinevezett főrendek számának politikai okból történő szaporítását. Kendőzetlenül utalt erre a lehetőségre Tisza Kálmán a főrendház reformjára irányuló törvényjavaslátának szövegében: „azon esetre, ha a nehézség a felsőházból is jön, vagy ha éppen a felsőház az, mely ellentétes állást foglal el a képviselőházzal és az annak kebelében többséggel bíró —, a korona bizalmával is dicsekedhető kormánnyal, akkor — ha nem lehet a koronának új tagokat bevinni a felsőházba, nincs alkotmányos mód az összeütközés elhárítására. (...) Örökös peereket kinevezni, ... oly intézkedés, mely sokkal nagyobb megfontolást igényel, mert a kinevezés több öltőre kihat, míg élethossziglan kinevezett, esetleg igen öreg urak megtehetik a tőlük várt szolgálatot a kívánt szavazat beadásával és azután igen rövid időn a természet rendje szerint eltűnnek a nyilvános élet teréről.”³⁶⁹ Hozzá kell azonban tenni, hogy Tisza ekkor a főrendház mindenkori tagságának egyharmadáig növelhető számú élethossziglani kinevezettben gondolkodott,³⁷⁰ az 1885. évi VII. törvénycikk viszont végül ötven főben maximalizálta ezek létszámát. S ahogy a főrendház különböző jogcímen jelen lévő tagjainak számba vétele kapcsán az előző fejezetben láttuk, 1894 folyamán ténylegesen is elérték ezt a felső korlátot az életfogytiglan kinevezettek. Vagyis az egyházpolitikai csatározások leghevesebb szakaszában nem sok mozgástere volt ezen a területen a kormánynak.

Wekerle 1894 májusának végén, a házasságjogi törvényjavaslat leszavazását követően Ferenc Józsefhez fordult azzal a kéréssel, hogy a király nevezze ki a törvény által engedélyezett számú élethossziglani tag közül a még hiányzó három főt, valamint növelje meg az örökös jogú tagok (törvényben nem limitált) számát.³⁷¹ Az uralkodó ebből csak az első kérést volt

---

³⁶⁸ Bérenger–Kecskeméti 2008. 368.

³⁶⁹ KI 1884. I. kötet 143–144.

³⁷⁰ KI 1884. I. kötet 135.

³⁷¹ Lakos 1999. 121.

hajlandó teljesíteni,³⁷² az utóbbtól egyértelműen elzárkózott.³⁷³ Ellenben ígéretet tett arra, hogy „befolyást fog gyakorolni a mágnásokra, hogy tartózkodás által segítsék elő a törvény megszavaztatását”.³⁷⁴ Új örökös tagok (báró Bohus István, László és Zsigmond, báró Soly-mosy László, gróf Vigyázó Sándor, báró Zeyk József) kinevezésére az egyházpolitikai törvények elfogadását követően először 1895. június 25-én került sor.³⁷⁵ Nem számítva a félhivatalos könyvomatos Budapesti Tudósítót, amely a főnemesi nemzetségek számának az elmúlt évtizedekben tapasztalt (egyébként valós!³⁷⁶) megfogyatkozásával magyarázta az új főrendek kreálását, a vezető fővárosi napilapokban a „szünidei mágnásszaporítás” egyértelműen „peer-schub”-ként, illetve a Bánffy-kormány egyházpolitikai törekvéseinek uralkodó általi megerősítéseként került interpretálásra.³⁷⁷ 1895-ben még két alkalommal gyarapodott az örökös jogú főrendek száma: október 24-én Harkányi Frigyes és Károly, november 17-én Inkey József kapott bárói rangot és egyúttal lehetőséget a főrendiházban való megjelenésre.³⁷⁸ Utóbbi időpontban a korábban (1891) bárósított Baich Iván, Milán és Milos is örökös jogú főrend lett.³⁷⁹ Ekkorra az egyházpolitikai küzdelmek viharai elcsendesedtek.³⁸⁰ Inkey és a

---

³⁷² Tóth-Barbalics 2011. 731. Élethossziglani tagok kinevezésére az egyházpolitikai törvények főrendiházi vitájának időtartama alatt több alkalommal is sor került. 1894. június 11-én gróf Esterházy Ferenc, báró Üchtritz Zsigmond és Zuber József került be ilyen módon a főrendiházba. Az időközben elhunyt Beniczky Gábor (†1894.07.03), Ormós Zsigmond (†1894.11.17) és báró Simonyi Lajos (†1894.12.12.) helyét 1895. február 9-én Ivánka Imre, Dőry Dénes és Latinovits János, míg Mihajlovits Miklósét (†1895.02.27.) április 17-én Tóth Lőrinc foglalta el. (Budapesti Közlöny, 1894. június 12. 1., 1895. február 12. 1., április 23. 1.)

³⁷³ Az 1894. május 30-án bárói rangra emelt Horváth Artúr és Kálmán nem kapott meghívást a főrendiházba. (MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek 69. kötet 483.)

³⁷⁴ Kállay Béni Khuen-Héderváry Károlyhoz írt levelét idézi: Tóth-Barbalics 2010b. 67.

³⁷⁵ MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek 69. kötet 646., Ferenc József 1895. április 22-én, vagyis az utolsó egyházpolitikai törvény megszavazása előtt hatalmazta fel arra a kormányt, hogy javaslattal éljen „legfeljebb tíz grófi, illetőleg bárói cím és örökös főrendiházi tagsági jog adományozása iránt.” (Idézi: Tóth-Barbalics 2010a. 71.)

³⁷⁶ Lásd a Főnemesi rangemelések Magyarországon a dualizmus korában c. fejezetet!

³⁷⁷ Fővárosi Lapok, 1895. június 29. 2042–2043., Budapesti Hírlap, 1895. június 29. 4., Pesti Napló, 1895. június 29. 3., Pesti Hírlap, 1895. június 29. 2.

³⁷⁸ MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek 69. 720-721., 749.

³⁷⁹ MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek 69. 748.

³⁸⁰ Ferenc József 1895. október 16-án szentesítette az izraelita vallásról szóló 1895. évi XLII., és november 22-én a vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. törvénycikket. (Budapesti Közlöny, 1895. október 19. 1., november 27. 1.)

Baich bárók főrendiházi tagságát a Budapesti Hirlap tudósítója már a millenniumi év előestéjével hozta összefüggésbe.³⁸¹

Az örökös jogú főrendiházi tagok kinevezése tehát nem feltétlenül jelentett azonnali gyógyírt a politikai problémákra. Habár a „peer-schub” elvi lehetősége valóban adva volt, a megvizsgált konkrét esetben az uralkodó vonakodása miatt a kormány nem tudta időben kihasználni az ebben rejlő lehetőségeket. Pozitív hozadékot így lényegében csak hosszabb távon lehetett remélni egy-egy új főrend kinevezésétől. (Talán ennek is köszönhető, hogy a rosszul sikerült főpróba után a későbbiekben viszonylag ritkán éltek ezzel az eszközzel a mindenkori kormányok.³⁸²) A 26. ábrán külön megjelöltem azt a 69 személyt, aki a reform után szerezte meg a főnemesi rangját (1. és 6. adatsor). A diagram alapján egyértelműen látszik, hogy szükség esetén mobilizálhatók voltak az új főrendek.³⁸³ A mozgósító erő azonban nem minden esetben a kormány iránti lojalitás kinyilvánításának szándéka volt. Az 1905–1906-os politikai válság idején például egyaránt megtalálhatók az új főnemesek között a Fejérváry-kormányral következetesen szembefordulók, a csak eleinte ellenzékiek, valamint a kormány mellett végig kitartó egyének is. Tóth-Barbalics Veronika megállapítása szerint azoknak a politikai magatartása, akik a reform után nyerték el az örökös jogot, „összességében nem különbözött a régi arisztokráciáétól.”³⁸⁴

Az egyházpolitikai törvényeket ellenző világi főrendek — a születőben lévő politikai katolicizmus hangadó képviselőivel, Zichy Nándor és Esterházy Miklós Móric grófokkal az élen — szintén igyekeztek minél több szavazatot felsorakoztatni, természetesen a törvényjavas-

---

³⁸¹ Budapesti Hirlap, 1895. december 12. 3.

³⁸² Lásd a 20. ábrát!

³⁸³ A korszak során kreált 50 új örökös főrendből (20. ábra) személyesen 45-en igazoltatták magukat, s többeknél a gyermekek, sőt az unokák generációja is megjelent a főrendiház tagjainak sorában.

³⁸⁴ Tóth-Barbalics 2010b. 66.

latok megbuktatása érdekében. Ez egyrészt újabb tagok bevonását jelentette a főrendiházba. (Ők egyébként a hosszadalmas igazolási eljárás lezárulta után³⁸⁵ sem feltétlenül szavazhattak azonnal.³⁸⁶) Másrészt az események iránt élénk érdeklődést tanúsító sajtó azt is szóvá tette, hogy „a főrendiháznak több cenzusa-vesztett született tagja van, a ki nem tett eleget sem a törvény, sem a házszabályok parancsának s bent ül a főrendiházban”.³⁸⁷ A vita tárgya ebben az esetben az volt, hogy a vagyoni képesítésüket ekkoriban elveszítő személyek (néhány nap múlva már nyilvánosan is ismert a nevük: báró Jósika Andor, gróf Esterházy Jenő és báró Révay Simon³⁸⁸) meddig gyakorolhatják a szavazati jogukat? Az idézett újságcikk szerzője az 1885. évi VII. törvénycikk „azon időtől fogva” — vagyis a cenzus elvesztésének pillanatától kezdve — kitételére alapozta a tagság szünetelésének vélelmezését. A törvény viszont néhány bekezdéssel lejjebb pontosítja ezt a szünetelés eseteinek taxatívén történő felsorolásával. Itt már azt olvashatjuk, hogy „az örökös tagokra nézve azon ülészak lejártával, melyben ... kimondatott, hogy vagyoni képesítésüket elvesztették.”³⁸⁹ (A jelen esetben számunkra érdekes ülészak 1894. február 8-tól 1895. március 30-ig tartott.³⁹⁰ Az utolsó kivételével valamennyi egyházpolitikai tárgyú szavazás ebben az időszakban zajlott le.) Miután szembesítették ezzel az ügyet megszellőztető Pesti Hirlapot, újabb vezércikkükben morális alapon igyekeztek nyomást gyakorolni az érintettekre.³⁹¹

Ugyancsak a támogatók szaporításának lehetőségét rejtette magában az a tény, hogy a főrendiház örökös jogú tagjai messze nem azonos vagyoni potenciállal rendelkeztek. A tör-

---

³⁸⁵ Tóth-Barbalics Veronika kutatásai szerint az igazolási eljárás valamennyi lépcsőfokának végig járása rendszerint minimum három hónapot igénybe vett. (Tóth-Barbalics 2010a. 72.)

³⁸⁶ Az 1885. évi VII. törvénycikk rendelkezése szerint a jogosultság „feléléde” alapján igazolt, illetve az országgyűlési képviselőséget letett személyek csak a következő ülészaktól kezdve gyakorolhatták a tagsági jogukat. (CJH 1885:VII.tc. 3. és 12. §) Esterházy megpróbálkozott annak elérésével, hogy az előbbi esetben külön elbírálás alá essenek azok, akik a reform előtt egyszer már a főrendiház tagjai voltak. Az ügy egészen az általa elnökölt igazoló bíróságig jutott, ahol végül kisebbségben maradt a véleményével. (FI 1910. XXII. kötet 388–390.)

³⁸⁷ Pesti Hirlap, 1894. május 2. 1–2.

³⁸⁸ Pesti Hirlap, 1894. május 10. 8. Jósika esetében 1894. március 8-án, Esterházy és Révai ügyében pedig május 5-én mondta ki a főrendiház plénuma a vagyoni képesítés elvesztését. (FN 1892. III. kötet 97., 121.)

³⁸⁹ CJH 1885:VII.tc. 11. § d)

³⁹⁰ FN 1892. III. kötet 82., V. kötet 117.

³⁹¹ Pesti Hirlap, 1894. május 5. 1–2., május 10. 8.

vényben előírt 3000 forintnyi földadó csak a bekerülési küszöb volt, ennél sokan jóval magasabb összeget fizettek. A tíz évvel korábban, 1885 tavaszán a sajtóban is nyilvánosságot látott adófizetői névjegyzék élén álló herceg Esterházy Miklós 334 ezer 600 forint földadóval terhelt birtokállománnyal rendelkezett. Ekkor 50 ezer forinton felül összesen 8, 10 ezer forinton felül 76, 6 ezer forinton felül pedig 123 főrend adózott a listán feltüntetett 200 személy közül.³⁹² A minimálisan megkívántnál többszörösen nagyobb földadót fizetők így megtehették azt, hogy adott esetben a birtokaik egy részét családtagjaiknak átengedve megtöbbszörözzék a főrendiházi jelenlétüket (azaz „ha akarják, úgy szaporodhatnak a politikában, mint a földi giliszta”³⁹³). 1894 elején például több napilap is hírt adott Zichy József grófról, aki „ugy nyerte el a vagyoni cenzust, hogy atyja, Zichy Ferenc gróf, fia nevére íratta át diószegi birtokát.”³⁹⁴ Mindemellett az egyházpolitikai ellenzék is megpróbálkozott támogatókat találni az udvarnál, de legalábbis igyekeztek azt a látszatot kelteni, hogy bírják a kérdésben az uralkodó támogatását.³⁹⁵

Az egyházpolitikai küzdelmek hevében tehát mind a két oldal lépéseket tett annak érdekében, hogy a lehetőségek adta kereteken belül, sőt azokat némileg rugalmasan kezelve biztosítsa a maga számára szükséges szavazattöbbséget. Bár a kormány az uralkodó ellenkezése miatt nem tudott élni az örökös tagsági jogok adományozásának lehetőségével, az élethossziglan kinevezett tagok között megüresedett helyeket viszont sikerült folyamatosan betöltenie. A Ferenc József által megígért informális támogatás távol tarthatott egyeseket az egyházpolitikai törvények elleni szavazástól, s bizonyára olyanok is akadtak, akik a kormány támogatása érdekében jelentkeztek a főrendiház igazoló bizottságánál. A törvényjavaslatok ellenzéke ugyancsak mindent megtett a saját támogatóinak maximalizálásáért. Az eszköztár ebben az esetben az újabb tagok leigazolásától kezdve a kiesés szélén állók szavaztatásán keresztül az adócenzussal való manipulációig terjedt. Megjegyzendő azonban, hogy az 1885. évi VII. törvénycikkbe beépített korlátok miatt az új tagok egy része nem tudta azonnal gyakorolni a tagsági jogát. Így a nagyszámú igazolási eset mellett sem emelkedett meg a név szerinti szavazásokon résztvevők száma.

---

³⁹² Budapesti Hirlap, 1885. május 15. 2–3.

³⁹³ Pesti Hirlap, 1894. május 5. 1.

³⁹⁴ Pesti Hirlap, 1894. február 23. 2., Budapesti Hirlap, 1894. február 23. 3.

³⁹⁵ Szabó 1977. 187.

A 25. és 26. ábra szerint az 1890-es évek közepéhez hasonlóan, de az akkor tapasztal-
takhoz képest csekélyebb intenzitással még további két alkalommal aktivizálódtak az örökös
jogú főrendiházi tagságra igényt tartó személyek. 1905–1906-ban a Szabadelvű Párt válasz-
tási veresége, a győztes ellenzéki koalíció uralkodó általi mellőzése, majd a parlamenten kí-
vüli Fejérváry-kabinet megalakulása szította fel az indulatokat a főrendek körében is. A király
iránti hűség és a nemzeti követelések között őrlődő főrendiház azonban ezúttal nem tudott
saját politikai arculatot felmutatni. Tényleges politikai szerepkört kölcsönözhetett volna a
főrendeknek, ha 1905 szeptemberében, ahogy többen tervezték, a képviselőház valóban vád
alá helyezi a kormány tagjait. Ebben az esetben ugyanis az 1848. évi III. törvénycikk szerint
„A biráskodást a felső tábla által, saját tagjai közül titkos szavazással választandó bíróság,
nyilvános eljárás mellett gyakorlandja, és a büntetést a vétséghez aránylag határozandja
meg.”³⁹⁶ A jogi eljárás megindítására azonban végül nem került sor. A második kamara a to-
vábbiakban csak követője volt a képviselőházban (és azon kívül) zajló eseményeknek.³⁹⁷
Ahogy az 1916-tól kezdve megélénkülő hazai belpolitikai életben sem tudott markáns, önálló
politikát folytatni a főrendiház.³⁹⁸ A tagság ekkoriban növekedésnek indult létszáma feltehe-
tően annak volt köszönhető, hogy az általános képviselőválasztások elmaradása miatt a tör-
vényhozás munkájába való bekapcsolódásra csak itt nyílt lehetősége a főnemességnek.
Ugyanakkor a politizálási hajlamok kiélése mellett további vonzerőt jelenthetett, hogy az or-
szággyűlés tagjai, mint olyanok, mentesültek a frontszolgálat alól.³⁹⁹

A fentiek alapján látható tehát, hogy egy-egy időszakban igen erőteljesen befolyásolta a
politika az örökös jogú főrendiházi tagok állományának alakulását. Vagyis a vizsgált csoport
esetében nem pusztán arról van szó, hogy a vagyoni képesítéssel rendelkező főrendek száma
egyszerűen leképezné a magyar főnemesség földbirtokviszonyait, illetve az abban tapasztal-
ható változásokat. Habár az utóbbi is fontos tényező lehet, de korántsem ez az egyetlen ma-
gyarázó szempont. Ugyanakkor az elmondottak arra is rámutatnak, hogy voltak még tartalé-
kok a rendszerben. Azaz szükség esetén, ha a politikai racionalitás azt diktálta, a főrendiház-
tól addig távol maradt főnemesek egy része hozzá tudott férni akkora földbirtokhoz, amely

---

³⁹⁶ CJH 1848:III.tc. 32–36. §

³⁹⁷ Tóth-Barbalics 2010b. 58–59., 70–73.

³⁹⁸ Bihari 2008. 75.

³⁹⁹ Tóth-Barbalics 2017b. 137.

biztosította számára a törvényben előírt vagyoni cenzusnak való megfelelést. Az örökös jogú tagság pillanatnyi létszáma így egyfajta fikciónak tekinthető, amelynek alakulása nemcsak objektív tényeken nyugszik, hanem egyesek személyes döntésén is.

5. EGY PILLANATFELVÉTEL: AZ 1911. ÉVI GAZDACÍMTÁR ADATAI ÉS A FŐRENDIHÁZ ÖRÖKÖS JOGÚ TAGJAI. FŐRENDEK, FÖLDBIRTOKOSOK — GENERÁCIÓK, ROKONSÁGI KAPCSOLATHÁLÓK

Az eddig elvégzett vizsgálatokban a megfigyelés közvetlenül az egyénre, valamint annak bizonyos tulajdonságaira, abszolút ismerveire irányult: például tagja-e örökös jogon a főrendiháznak, rendelkezik-e a cenzusnak megfelelő földbirtokkal? (Ha csoportokat képeztem belőlük, akkor azt szintén ehhez hasonló, formális szempontok alapján tettem.) A főrendiháztól való távolmaradásból, mint láttuk, nem következik automatikusan a vagyoni képesítés hiánya. De vajon fordítva, az örökös jogú főrendiházi tagság tényéből lehet-e az illető vagyoni helyzetére következtetni? A válaszom erre az, hogy nem feltétlenül. A cenzusnak persze (elvileg) megfelelt minden örökös tag, az igazolásnál viszont nem egyedül a saját vagyónuk jöhetett számításba. A főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikk szövege szerint a tagságra pályázóknak a „velük egy háztartásban élő feleségük és kiskorú gyermekeik vagyonát is odaszámítva”⁴⁰⁰ kellett a képesítettségüket igazolniuk. Így szélsőséges esetben akár az is előfordulhatott, hogy egy örökös jogú tagként regisztrált főnemesnek személy szerint nem volt semmiféle földbirtoka, és csak a feleségének vagy a kiskorú gyermekének köszönhetően került be a cenzusos főrendek közé. Az abszolút ismervek vizsgálata mellett fontos tehát a relációs ismervek figyelembe vétele is, ahol a kutatás nem csupán az egyének jellemzőinek, tulajdonságainak feltérképezésére irányul, hanem egyúttal a családi és rokoni kapcsolataikra is figyelmet fordít. Jelen esetben a férj-feleség, illetve a szülő-gyermek relációkban kell gondolkodnunk. Az utóbbi ráadásul amiatt is fontos a számunkra, mert a gyerekek potenciális jövőbeni főrendek, akiknek a száma az apai földbirtokvagyon osztódása miatt befolyással lehet a szűk értelemben vett család főrendiházi képviselőjének folyamatoságára. Dolgozatom e fejezetében a magyar főnemesség 1885 és 1918 között élő tagjait nem önmagukban állva, hanem egy generációkon átívelő rokonsági kapcsolatháló részeként képzelem el. Így lehetőség kínálkozik olyan vizsgálatok elvégzésére is, amelyekben nem pusztán az egyén saját tulajdonságai jutnak szerephez, hanem azok a közvetlen családtagjainak,

---

⁴⁰⁰ CJH 1885:VII.tc. 2. § b)

szűkebb vagy tágabb rokonságának, illetve akár a teljes magyar főnemességnek a kontextusában is megvizsgálhatók.⁴⁰¹

Az alapot tehát a vázolt rokonsági kapcsolatháló képezi. Erre kerülnek rávetítésre a főrendiházi tagsággal és a földbirtokviszonyokkal kapcsolatos adatok, amelyeknek nemcsak a megléte vagy a mértéke, hanem adott esetben a hiánya is beszédes információ lehet. Mivel a birtokviszonyokat ezidáig csak mellékesen érintettem, így az adatgyűjtésnél felhasznált forrásokra ki kell térnem itt néhány mondat erejéig. A fenti idézetből és az előző fejezetben leírtakból annyi már sejthető, hogy az egyes főrendek nagyon különböző vagyoni helyzetben voltak: egyesek éppen csak elérték a törvény által előírt cenzusnak megfelelő földadó szintjét, míg mások annak a sokszorosát fizették. Ha azonban ennél konkrétabb adatokra vagyunk kíváncsiak, akkor alapvetően három forráscsoporthoz tudunk fordulni: a 3000 forintnál nagyobb földadót fizető főrendekről a reform elfogadása után a sajtóban megjelent, magát a földadó összegét is feltüntető listákhoz, a főrendiház igazoló bizottságának jegyzőkönyveihez, valamint az 1893-tól kezdve megjelenő, több kiadást megélt gazdacímtárakhoz. A maga helyén természetesen részletesen is bemutatom majd a forrásaimat. Pillanatnyilag mindössze annyit bocsájtanék előre, hogy az elvégezni szándékozott vizsgálatokhoz az 1911-es gazdacímtár adatai tűnnek a legmegfelelőbbnek (a legkevésbé problémásnak). Bár a rendelkezésre álló — adatok tömeges gyűjtésére alkalmas — források nem teszik lehetővé, hogy az 1885 és 1918 közötti teljes időszakot átfogóan végig kísérjük a kérdéses személyi kör földbirtokviszonyait, a kiválasztott 1911. évi időmetszetet (továbbá az örökös jogon élvezett főrendiházi tagságra vonatkozó adatokat) a több generációs rokonsági kapcsolathálónkba ágyazva — reményeim szerint — az eddigi ismereteinkhez képest jelentős plusz információkhoz juthatunk majd. Az 1911-es gazdacímtár, ahogy még szó lesz róla, nem közli az adatfelvétel konkrét időpontját. Így előszavának 1911. októberi keltezése alapján e hónap elsejét tekintem a viszonyítási pontnak.

---

⁴⁰¹ Az abszolút és relációs ismérvekről, mint megközelítési lehetőségekről lásd: Szántó – Tóth 1993. 35.

5.1. Az 1885 és 1918 közötti magyar főnemesség — hálózatos megközelítésben

5.1.1. A vizsgált személyi kör rokonsági-sógorsági kapcsolathálózata

A történelmi problémáknak a hálózattudomány eszközeivel és módszertanával történő megközelítése egyelőre nem tartozik a hazai történészek által különösebben preferált tevékenységek közé.⁴⁰² Noha maga a hálózattudomány (jelentős matematikai és szociológiai előzményekre támaszkodva) csak a 21. század elején jelent meg az önálló diszciplínák sorában,⁴⁰³ a hálózatként leírható jelenségekkel való tudományos igényű foglalatosság ennél sokkal régebbi keletű. Amikor például Nagy Iván a Magyarország családai címekkel és nemzékrendi táblákkal címet viselő, 1857 és 1868 között 13 kötetben megjelent munkáját közreadta, egészen biztosan nem gondolt arra, hogy ő valójában hálózatokkal foglalkozik. Pedig lényegében erről volt szó. Ahogy az első kötet bevezető soraiban olvashatjuk: „Nemzetünk történelméhez adni kalauzt, mely a szerepelt személyek eredetével, családi összeköttetéseivel ismeret meg, — főczélja e gyűjteménynek.”⁴⁰⁴ Tudniillik a hálózat egy olyan rendszer, amely csomópontokból és a köztük lévő kapcsolatokból (linkekből) áll.⁴⁰⁵ Nagy Iván munkája esetében a csomópontokat a személyek, míg a kapcsolatokat az említett családi összeköttetések jelentik. Ezek alapján a kötetben szereplő családfák tökéletesen leírhatók a hálózattudomány számára értelmezhető módon. Mindez természetesen Kempelen Béla és Gudenus János József sokat forgatott kézikönyveire, valamint az elmúlt másfél évszázadban napvilágot látott számtalan egyéb genealógiára is ugyanúgy igaz. A hálózatok jelenléte tehát egyáltalán nem újdonság a történelmi tárgyú munkákban, csak éppen nem így nevezték őket. A mai kor történe-szeire vár a feladat, hogy ezeket a rejtett hálózatokat felismerjék és kutatásaikban (újra)hasz-

---

⁴⁰² A hazai történészek részéről a hálózatok felé irányuló figyelem pillanatnyilag leginkább a verbalitás szintjén mutatkozik meg, amikor a kapcsolatrendszerként leírható jelenségek szóban már kapcsolati hálózattá változnak ugyan, de a narratíva teljesen nélkülözi az újszerű, a hálózattudományra reflektáló elemeket. Ebből a szempontból a kivételek között említhető: Bozsonyi – Horváth – Kmetty 2012. 157–184.; Horváth 2013. 283–298.; Szántay 2014. 1171–1185.; Pap 2016. 468–485. A hálózat kutatásban érdekelt történészeket nemzetközi szinten a Historical Network Research oldal igyekszik összefogni: <http://historicalnetworkresearch.org/> (A letöltés ideje: 2018. július 31.)

⁴⁰³ Barabási 2016. 40.

⁴⁰⁴ Nagy 1857–1868. I. kötet előszó, oldalszám nélkül

⁴⁰⁵ Barabási 2016. 60.

nosítsák. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy jelen esetben nem pusztán a családfák elektronikus reprodukálásáról van szó. Nagy Iván és követői az eredetileg nyomtatásban megjelent műveikben egyszerre csak egy-egy nemzetség („család”) tagjait és leszármazási kapcsolatait tudták megjeleníteni, az ábrákon feltüntetett házastársak saját nemzetségéhez hosszadalmas lapozgatás árán lehetett eljutni. Ezzel szemben a modern informatika eszköztára immáron lehetővé teszi, hogy a házastársak mentén ténylegesen is összekapcsoljuk a különböző nemzetségeket, egyetlen egészként — összefüggő hálózatként — kezelve, elemezve és vizualizálva a teljes sokaságot.

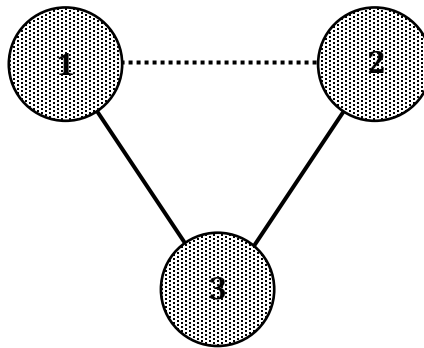
Egy hálózat elemzéséhez mindenképp szükséges összeállítani annak térképét, azaz egy olyan speciális diagramot, amelyen a rendszert alkotó valamennyi csomópont és kapcsolat megtalálható. Bár maga a hálózati térkép egy interdiszciplináris séma, felépítését tekintve valamennyi tudományágban és kutatási területen azonos, annak konkrét tartalma viszont mindig az adott vizsgálathoz igazodik: a megválaszolandó kérdéseket szem előtt tartva kell döntést hozni arról, hogy mit tekintünk csomópontnak és milyen kapcsolatokat veszünk figyelembe. A hálózattudomány elvei szerint felépített, egyébként kifogástalannak látszó térkép ugyanis önmagában még nem garantálja, hogy az történelmi szempontból, a kutatott téma kifejtéséhez bármiben is használható lesz.⁴⁰⁶ A fentebb felvázolt elképzeléseknek megfelelően a mi hálózatunk csomópontjai a vizsgálatba bevont — később részletezendő — személyek lesznek, akiket a leszármazás és a házasságkötések mentén kapcsolok össze egymással. E hálózati térkép sematikus rajzát mutatja be a 28. ábra.

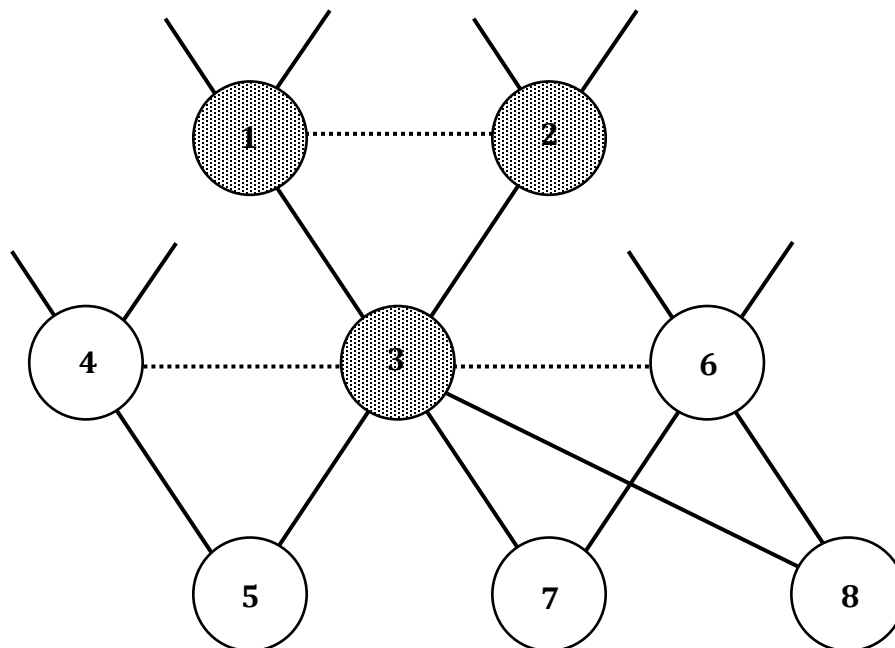
⁴⁰⁶ Barabási 2016. 41–42., 61–62.

A)

B)

28. ábra

A kutatás során használt kapcsolatháló alapsémája

Jóllehet az elkészíteni tervezett hálózatban sok ezer személy és kapcsolat szerepel, ez a bonyolultnak ígérkező rendszer a 28. ábra A) részében látható alapsémára épül. Ezen a hálózat csomópontjait alkotó személyeket egy-egy kör, a köztük lévő kapcsolatokat egy-egy vonal szimbolizálja. Szaggatott álló vonallal a házassági, egyenes vonallal a felmenő-leszármazotti kapcsolatokat jelöltem meg. Vagyis a példaként hozott kapcsolatrendszer három személyből áll. Az 1. és 2. pont között házassági viszony áll fenn, az 1. és 3., illetve a 2. és 3. pontok pedig

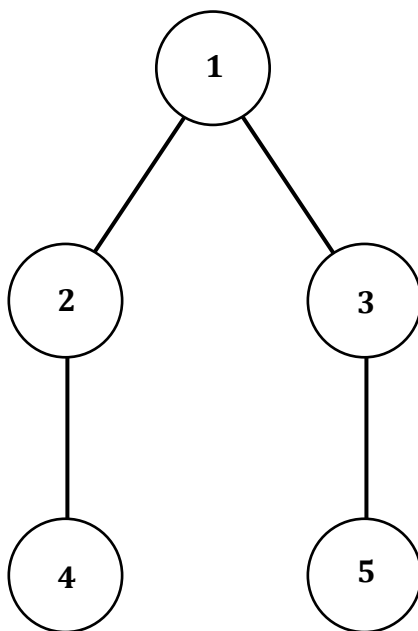
szülő-gyermeki kapcsolatban vannak egymással. Magától értetődő azonban, hogy egykoron a szülők is gyermekei voltak valakiknek, s talán az ő gyermekük is házasságot köt majd és utódai születnek. Vagyis a vázolt alapséma segítségével, annak elemeit felhasználva mind a felmenők, mind a leszármazottak irányában tetszés szerint kibővíthető a rendszer. A 28. ábra B) részében erre láthatunk egy példát.

A hálózatunk felépítésének tisztázása után fontos rögzíteni azt is, hogy pontosan milyen személyi körből kerülnek ki a csomópontok. Disszertációm egyik korábbi fejezetében már feltárásra került az a 6877 főnemes személy, akik az 1885. május 20. és 1918. november 16. közötti időszakban (annak egy részében) a magyar főnemességhez tartoztak.⁴⁰⁷ A vizsgált alapsokaságot természetesen ezúttal is ők alkotják. A kutatási céljaimnak megfelelően szükségesnek mutatkozott viszont, hogy rajtuk kívül további személyeket is bevonjak a hálózatba: olyanokat, akiknek a földbirtokban kifejezhető vagyoni helyzete érdekes lehet az örökös jogon bírt főrendiházi tagság megszerzése szempontjából. Mindenekelőtt számolnunk kell azokkal a házastársakkal, akik maguk nem voltak magyar főnemesek. Ők értelemszerűen nincsenek az említett 6877 személy között, noha az 1885. évi VII. törvénycikk szerint a főrendiházi census teljesítéséhez minden további nélkül beszámítható volt az ő vagyunk is. Szintén hiányoznak az eredeti csoportból az 1885. május 20. előtt elhunyt magyar főnemesek még életben lévő, nem főnemes özvegyei, akik mint potenciális örökhagyók lehetnek érdekesek a számunkra. Emellett bizonyos tekintettel kellett lennem a rokoni összeköttetésük épségére is. Ezalatt azt értem, hogy egy-egy korábban elhunyt személy a hálózatból kiesvén, a korszakunkban élő rokonait látszólagosan elszakíthatta egymástól. Tételezzük fel például, hogy a 28. ábra B) részében szereplő 3. személy még a főrendiházi reform előtt távozott az élők sorából. Ha ezt a pontot és a hozzá kötődő kapcsolatokat képzeletben eltávolítjuk a rendszerből, akkor azonnal három részre szakad a hálózat: az 1. és 2. pontok alkotta házaspárra, valamint a 4., 5., és a 6., 7., 8. pontokból álló két csonka családra. Ezek — mivel most már nem létezik közöttük semmiféle kapcsolat — a hálózat elemzése során idegeneknek fognak tűnni, holott ténylegesen nagyon is közeli rokonságban vannak egymással: az 5. pont az elhunyt apja révén féltestvére a 7. és 8. pontnak, s mindezek unokái a 1. és 2. pontoknak. Bár a készülő hálózatunk a nagyszámú kapcsolódási pont miatt feltehetően nem esne szét ilyen drasztikusan, az

---

⁴⁰⁷ Lásd A főnemesség személyi állományának alakulása 1885 és 1918 között c. fejezetet!

egyébként létezőnek vélelmezhető rokoni kötelékek megtartása érdekében a fentieken kívül egyéb személyeket is figyelembe vettem. Így a 6877 magyar főnemes 1885. május 20. előtt elhunyt házastársait, a már említett özvegyek néhai házastársait, továbbá mindezek azon közeli hozzátartozóit, akik az eddig felsorolt kategóriák egyikébe sem tartoznak ugyan, de egy szűk rokoni körön belül állva összekötő kapcsolatot jelentenek közöttük.

29. ábra

A hálózathoz hiányzó láncszemek pótlására kijelölt rokoni kör

Amennyiben tehát két vagy több, azonos főnemesi nemzetségbe tartozó személy a 29. ábrán meghatározott rokoni kör tagja, vagyis testvérek (2. és 3. pont), unokatestvérek (4. és 5. pont), nagypapa-unoka (1. és 4. vagy 5. pont), nagybácsi/nagynéni-unokaöcs/unokahúg (2. és 5., illetve 3. és 4. pont) kapcsolatban vannak, ugyanakkor a köztük összeköttetést biztosító személyek részben vagy teljesen hiányoznak, akkor az utóbbiakat szintén felvettem az elkészítendő hálózat csomópontjai közé. Ha például csak a 4. és az 5. pontnak megfelelő pozícióban lévő személy szerepel az eredeti adatgyűjtésben, akkor utólagosan rögzítettem az 1., 2. és 3. pontokon lévőköt is. Mivel itt történetesen két unokatestvéréről van szó, ezért esetükben aligha kételkedhetünk a rokoni kötelék meglétében. Ennek látszólagos hiányát az 1885 tavasza előtt elhunyt férfiak okozzák. Emellett ugyanilyen megfontolásból és alapelvek szerint kiegészítettem azokat az idegen nemzetségeket is, amelyekből legalább két személy

kívülről házasodott be a magyar főnemességbe. Ez az utóbbiak közé tartozó sógoraik, sógor-nőik közötti összeköttetést hivatott megjeleníteni.

Összegezve az eddig elmondottakat: a vizsgált időszak magyar főnemeseiből álló alapsokaságot további személyek bevonásával kibővítettem. Ezt egyrészt a főrendiházi census szempontjából számításba vehető földbirtokok tulajdonosi köre indokolta, másrészt pedig a korabeli rokoni kapcsolatok rekonstruálásának igénye. Ennélfogva a létrehozandó kapcsolatháló csomópontjait az alábbiak alkotják:

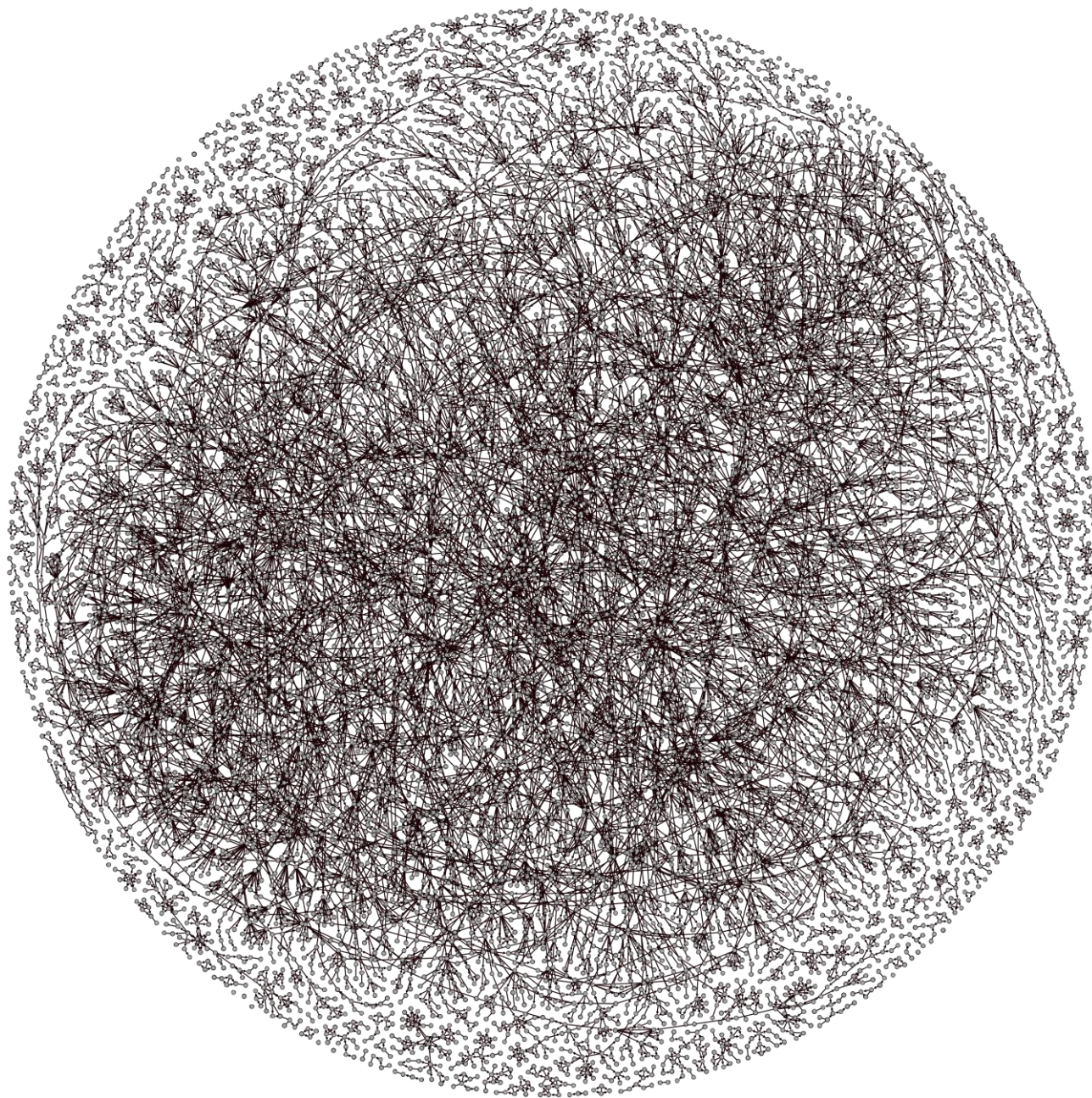
1. Az 1885. május 20. és 1918. november 16. között élő magyar főnemes személyek.
2. Az előbbieket házastársai, amennyiben nem voltak magyar főnemesek (azaz nem szerepelnek az 1. kategóriában), vagy rendi állásra való tekintet nélkül, ha már korábban elhunytak.
3. Azon magyar főnemesek és nem főnemes házastársaik, akik közül csak az utóbbiak éltek meg a főrendiházi reform idejét.
4. Az 1–3. kategóriában említettek közeli rokonai, sógorai a 29. ábrához fűzött magyarázat szerinti körből.

Ez a személyi kör a felmenő-leszármazotti, valamint a házassági kapcsolatok mentén került összekötésre. A házasságkötéseknél csak az 1918. november 16-ig megtörtént eseményeket vettem figyelembe.⁴⁰⁸

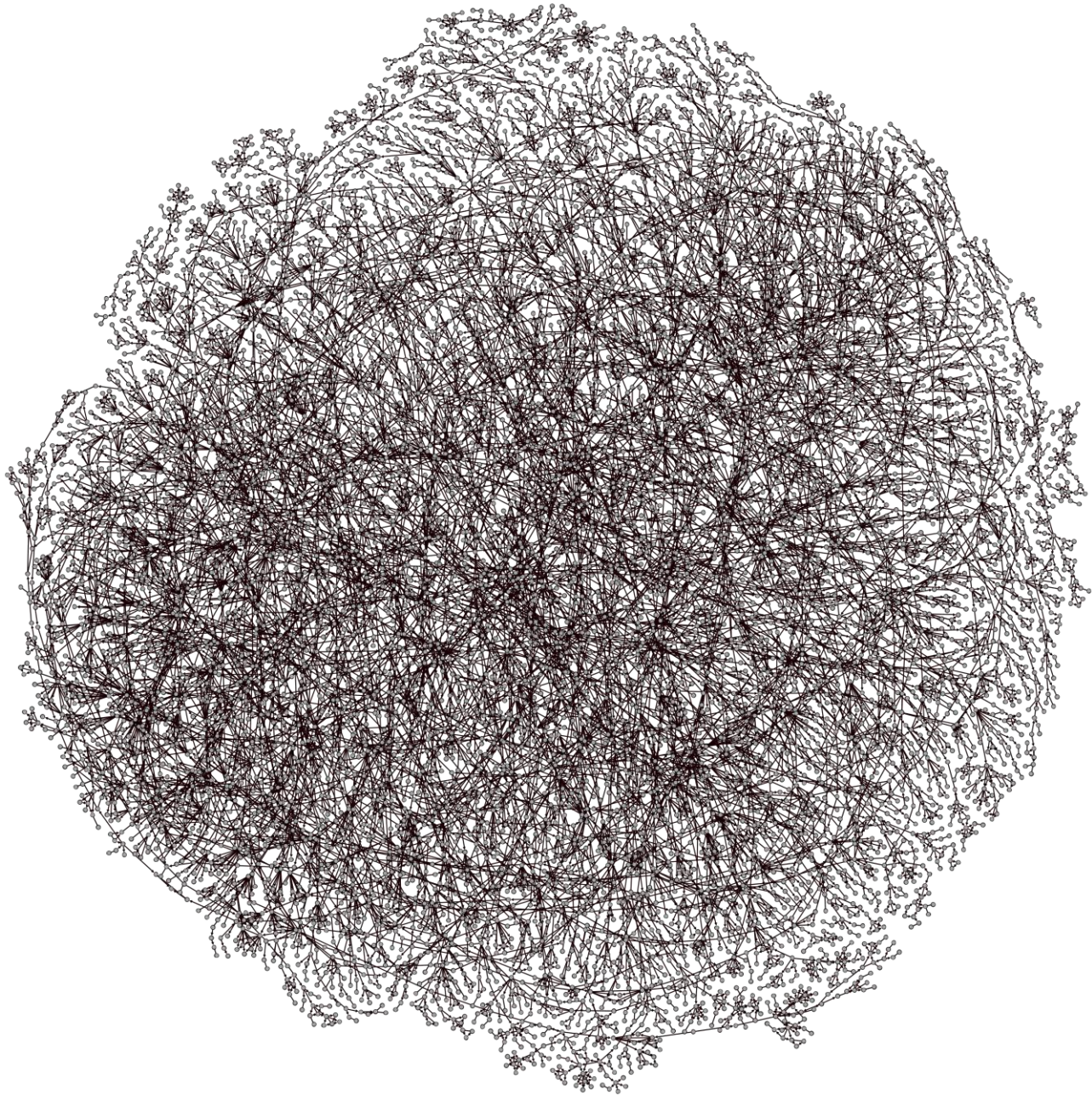
Mindezek után nézzük meg, hogy néz ki az elkészült hálózatunk!

---

⁴⁰⁸ Az adatbázis forrásait tekintve lásd a 172. és 285. lábjegyzetet!

30. ábra
A magyar főnemesség rokonsági-sógorsági kapcsolathálózata (1885–1918)

*31. ábra
A magyar főnemesség rokonsági-sógorsági kapcsolathálózatának
legnagyobb összefüggő komponense (1885–1918)*

Egy hálózat legfontosabb jellemzői közé tartozik a csomópontok (N) és a kapcsolatok (L) száma.⁴⁰⁹ A 30. ábrán látható hálózat esetében N=11 268 és L=17 686. Valójában azonban ez nem egy összefüggő hálózat, hanem több hálózati komponens együttese. Vagyis olyan kisebb-nagyobb hálózatokról van szó, amelyek egyenként összefüggőek, azaz minden pontjuk kapcsolódik legalább egy másik ponthoz (már amennyiben nem egyetlen, különálló ponttal van dolgunk), ugyanakkor az egyes hálózati komponensek között nem létezik semmiféle összeköttetés.⁴¹⁰ Jelen esetben a legnagyobb ilyen komponens (az úgynevezett „óriás komponens”) 10123 csomópontot (89,84%) és 16237 (91,81%) kapcsolatot foglal magában, vagyis felöleli a vizsgálatba bevont személyi kör mintegy kilenctized részét. Ez látható a 31. ábrán. Ennek tagjai tehát valamilyen szinten rokonai, sógorai egymásnak. Mindehhez azonban elegendő egyetlenegy link megléte is, így pusztán ebből tévedés lenne a vizsgált csoport klikkszerű jellegére következtetnünk.⁴¹¹ Emellett a maradék 1145 csomóponton (10,16%) és 1449 kapcsolaton (8,19%) 136 kisebb hálózati komponens osztozik, amelyek 1 és 89 közötti pontot tartalmaznak. Mindemellett azt is fontosnak érzem hangsúlyozni, hogy ez a 11 268 személy és a köztük lévő 17 686 kapcsolat nem egyszerre élt és létezett. A 30–31. ábrák kimerített, statikus képe mögött valójában egy folyamatos változásban lévő rendszer húzódik meg. Ebben a születések és a házasságkötések révén időről időre újabb személyek és kapcsolatok bukkannak fel, s ezzel párhuzamosan a halálozások és a házasságok felbomlásával mások ugyanígy eltűnnek a színről. A kutatási probléma függvényében ezt a jelenséget is szükséges figyelembe venni.

5.1.2. Hálózatelemzési alapfogalmak (család)történeszek számára⁴¹²

A 30. ábra 11 268 csomópontot és 17 686 kapcsolatot tartalmazó rokonsági hálózata első ránézésre teljesen áttekinthetetlennek tűnik. Általában azonban nincsen szükségünk

---

⁴⁰⁹ Barabási 2016. 60.

⁴¹⁰ Barabási 2016. 79–80.

⁴¹¹ Ezzel kapcsolatban lásd A potenciális főrendek rokoni-sógori kapcsolathálózata c. fejezetet!

⁴¹² A komplex hálózatok vizsgálatában az utóbbi két évtizedben igen jelentős előrehaladás ment végbe, amelyek eddigi eredményeit Barabási Albert-László, a téma nemzetközi hírű kutatója 2016-ban egy vaskos kötetben összegezte. (Barabási 2016.) Bár a hálózattudomány fontos jellemzője az interdiszciplinaritás, és számos megállapítása alkalmazható lenne a társadalomtörténet-írásban is, dolgozatomban igyekeztem nem elveszni a részletekben: kizárólag olyan kérdéseket tárgyalok, amelyeknek gyakorlati haszna van a doktori

arra, hogy a hálózat valamennyi elemét egyszerre lássuk. Ezekből az adott vizsgálat elvégzéséhez megfelelő mértékben szelektálni kell. A rokonsági kapcsolatok szövevényes hálójában való eligazodást segítheti továbbá az a jogi terminológia is, amely régebben leginkább a házassági akadályok megfogalmazásában tett szert jelentőségre. Ennek alapján vérrokonság áll fenn azok között, akik egy közös őstől származnak. (Következésképpen a házastársak, mint olyanok, nem rokonai egymásnak!⁴¹³) Az egyenes ági vérrokonok felmenő-leszármazotti viszonyban vannak, míg az oldalági vérrokonság esetében nem beszélhetünk ilyen jellegű kapcsolatról. A vérrokonok közötti genealógiai távolság, vagyis a rokonsági fok megállapítására a 19–20. század fordulójának Magyarországon kétféle számítási módszer volt gyakorlatban: néhol a római jogra támaszkodtak, máshol viszont a germán jogból származó kánonjogi szabályozás volt az irányadó. A római jog számítási módja szerint két egyén olyan fokon rokona egymásnak, ahány nemzés kapcsolja őket össze. Ellenben a korszakunkban érvényes egyházjog csak az egyenes ágon számolta így a rokonság fokát. Oldalági rokonok esetében a közös őstől való távolság volt a meghatározó. Amennyiben a két rokon nem egyenlő távolságra állt a közös őstől, akkor a távolabbi adta meg a rokonság fokát. (Azóta az 1983-ban kiadott új Egyházi Törvénykönyv, a Codex Iuris Canonici áttért a világi jogban addigra már általánosan elfogadottá vált másik szabályrendszerre.)⁴¹⁴

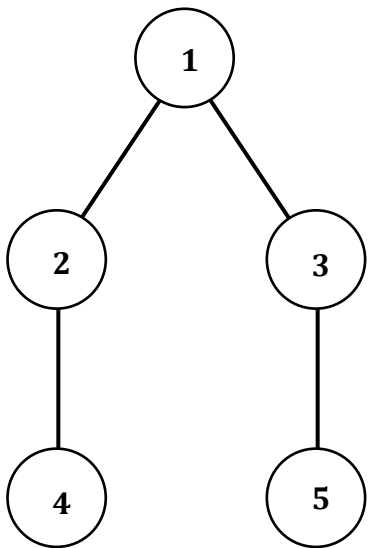

értekezésem témájának kifejtése szempontjából. (Mindemellett persze nagyon sok olyan területe is van a hálózattudománynak, amely egy múltbéli hálózat vizsgálata szempontjából teljesen irreleváns.)

⁴¹³ Az egyik házafél és a másiknak a rokonai közötti viszonyt sógorságnak nevezzük. A házasfelek rokonai azonban nem sógorai egymásnak, habár Kempelen Béla megjegyzése szerint „az úgynevezett magyar sógorság nagyon messze is kiterjed”. (Kempelen 1907. 13.; MKL [sógorság])

⁴¹⁴ MJL 1898–1907. VI. kötet 242. [Rokonság]; Pandula 2001. 18–19.; MKL [rokonság, vérrokonság].

		Rokonsági fok	
		Római jog	Kánonjog
A)	Apa-fiú (pl. 1. és 2. pont)	1.	1.
B)	Nagyapa-unoka (pl. 1. és 4. pont)	2.	2.
C)	Testvérek (2. és 3. pont)	2.	1.
D)	Nagybácsi-unokaöcs (pl. 2. és 5. pont)	3.	2.
E)	Unokatestvérek (4. és 5. pont)	4.	2.

32. ábra

Rokonsági fokok kiszámításának különbsége a római jog és a kánonjog szerint

A 32. ábrán szereplő személyek valamennyien vérrokonok, hiszen az 1. pont leszármazottairól van szó. Az A) és B) sorban szereplő kapcsolatok egyenes ágiak, míg a többi esetben oldalági rokonokról van szó. A táblázatban felsorakoztatott példák jól érzékeltetik a kétféle számítási módban megmutatkozó, fentebb említett hasonlóságokat és különbségeket.

A hálózatelemzésben használatos szaknyelv szerint az egymás után kapcsolódó csomópontok sorozatát útnak nevezzük. Ennek hosszát az út részét képező kapcsolatok számával fejezzük ki.⁴¹⁵ A 32. ábra 4. és 5. pontja közötti út hosszúsága például négy, mivel a 4.–2.–1.–3.–5. pontokon áthaladó útvonalon ennyi kapcsolat számolható össze. Ennélfogva az út fogalma megfeleltethető a rokonsági fokok kiszámításának római módjának. A továbbiakban, ha rokonsági fokról beszélek, akkor az egyszerűség kedvéért mindig ezt a számítási módot veszem majd figyelembe. (Disszertációmban ez pusztán egy viszonyszám. Ha azonban történetesen a házassági akadályok felderítése lenne a célunk, úgy a helyben érvényesülő korabeli normák tükrében kellene döntést hozni ebben az ügyben.) Ugyanakkor hangsúlyoznom kell azt is, hogy a 32. ábrán mindenhol csak az egyik szülő került feltüntetésre, holott a valóságban természetesen a másik is részét képezheti egy-egy útnak. Vagyis két személy között elméletileg akár több, különböző hosszúságú út létezhet, azaz többféle módon kifejezhető a köztük

⁴¹⁵ Barabási 2016. 75–76.

fennálló rokoni kapcsolat. A hálózat két csomópontja közötti távolságon a legrövidebb út hosszát értjük.⁴¹⁶ Fontos viszonyítási mutató még az átlagos úthossz, amely hálózati szinten az összes lehetséges legrövidebb út átlaga, valamint a hálózat átmérője, ami a legrövidebb utak leghosszabbikával egyenlő.⁴¹⁷

Egy hálózaton belül nemcsak két csomópont távolsága lehet az érdekes, hanem kiindulhatunk egyetlen hálózati szereplőből is. Egy személy Én-hálózata (Ego-network-je) például saját magából, azonkívül a hozzá közvetlenül kapcsolódó csomópontokból és utóbbiak esetleges egymás közötti kapcsolataiból áll.⁴¹⁸ Az Én-hálózat szereplői egy lépés távolságra vannak tehát a kiválasztott egyéntől. A 33. ábrán az 1. csomópont Én-hálózatát az 1., 2., 3., 4., 5., 6. pontok és ezek kapcsolatai alkotják.

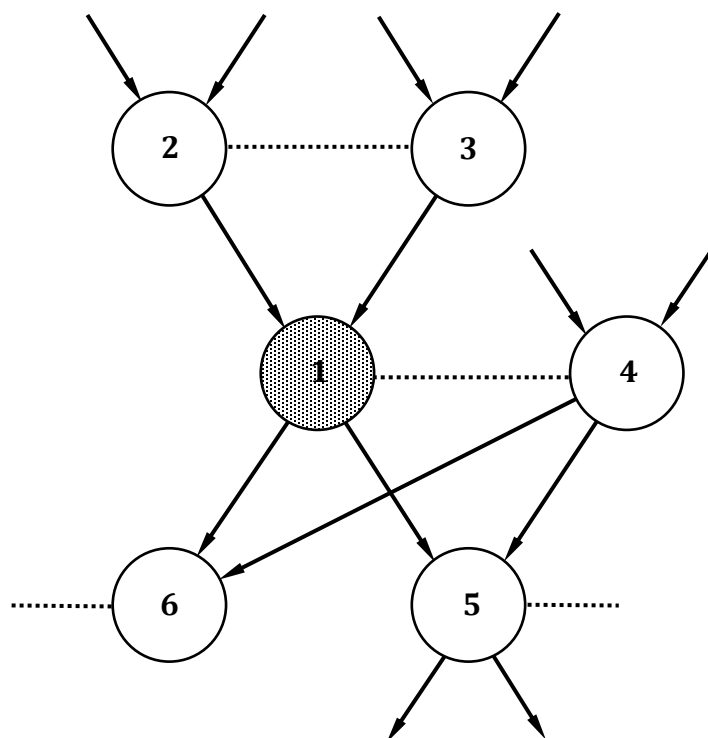
---

⁴¹⁶ Barabási 2016. 75. A legrövidebb útban minden csomópont csak egyszer lehet jelen és egyik pontja sem csatlakozhat önmagához.

A rokonsági kapcsolatok leírásának módszertanára korábban Horváth Gyula Csaba közölt ajánlást a Régi és új elit a 18. századi Magyarországon című tanulmányában. A magam részéről ennek hibáját abban látom, hogy figyelmen kívül hagyta a különböző útvonalak létezésének lehetőségét. Mivel a kutatás mögött álló adatbázis, illetve a vizsgálatba bevont személyek (ti. a főméltóságokon kívüli egyéb személyek) köre egyáltalán nem került ismertetésre, ezért azt kell feltételeznem, hogy ezek kapcsolati hálójának szisztematikus feltérképezése elmaradt. Ebben az esetben viszont a Horváth által legrövidebb útként jellemzett távolság valójában csak néhány kiragadott példa közül a legrövidebb, de korántsem biztos, hogy ténylegesen is az. S ha mindez igaz, akkor erős kétségeket támaszt a kapott végeredmény tekintetében. (Horváth 2013. 283–298.)

⁴¹⁷ Barabási 2016. 75–77.

⁴¹⁸ Szántó – Tóth 1993. 42.

33. ábra
Ego-network és irányított hálózat

Az Ego első fokú rokonainak a szülők és a gyermekek felelnek meg. (Mellettük, hálózati szempontból, ugyanilyen távolságra áll tőle a házastársa is.) A legtöbbször tudni szeretnénk az is, hogy az Én-hálózat elemei közül konkrétan melyek a szülők, és melyek a gyermekek. Erre azonban a kiválasztott ponttól egy lépésnyire álló rokonok körének meghatározásával nem kapunk automatikusan választ. Segítségünkre lehet viszont az irányított hálózat fogalma. Ebben az esetben a hálózat csomópontjai között fennálló kapcsolatoknak határozott iránya van, azaz aszimmetrikus viszonyban vannak egymással a linkek végpontjain lévő személyek.⁴¹⁹ Ennek a felemás kapcsolatnak a definiálása, tartalommal való megtöltése a kutató feladata. Kifejezhet valamely hierarchikus rendszerben való elhelyezkedést, egyenlőtlen partnerséget, viszonzatlan szerelmet, az információ vagy a tőke áramlásának irányát. A mi esetünkben a felmenőktől a leszármazottak felé mutatnak a 33. ábrán látható nyilak, amelyek irányából így egyértelműen megállapítható a rokoni kapcsolatok milyensége: az Ego-ra mutató linkek másik végén a felmenők állnak, míg a belőle kiindulók a leszármazottakban vég-

⁴¹⁹ Barabási 2016. 61.

zódnek. Az irányított kapcsolatok mellett létezhetnek irányítatlanok is, ahol a linkek két oldalán álló felek között viszonyosság áll fenn. A 33. ábrán szereplő hálózatban én ilyennek tekintettem a szaggatott vonallal jelölt házassági kapcsolatokat (noha tisztában vagyok vele, hogy a korabeli viszonyok közepette ezek alá-fölérendeltségi tartalommal is értelmezhetők lennének). A kapcsolatok irányítottsága befolyásolja a hálózat bejárhatóságát, a lehetséges utak számát és azok hosszát: az irányítatlan linkek részét képezhetik bármelyik útvonalnak, ellenben az irányított kapcsolatok csak az egyik, előre kijelölt végpontjuk felől járhatók át.⁴²⁰

Végezetül megemlítem még, mint a csomópontok legfontosabb mutatóját, az úgynevezett fokszámot. (Ennek a hasonló hangzású elnevezés ellenére semmi köze a rokonsági fokokhoz!) Ez egy csomópont kapcsolatainak darabszámát jelenti. Irányított hálózat esetén megkülönböztetjük egymástól a bejövő és a kimenő fokszámot.⁴²¹ A példánknál maradva, az utóbbi a kérdéses személy gyermekeinek számával egyenlő. Magától értetődően a bejövő fokszám értéke alapesetben kettő, hiszen mindenkinek két szülője van. Ez a mutató akkor rendelkezik információval, ha valami miatt ennél kisebb számot kapunk, vagyis a szülők egyike-másika hiányzik a hálózatból. Általában véve tehát nemcsak egy kapcsolat megléte, hanem adott esetben annak a hiánya is beszédes tényező lehet!

A fentiekben azokat a hálózatelemzési mutatókat igyekeztem röviden és a közérthetőségre törekedve ismertetni, amelyeket a disszertációm további részében aktívan használni fogok majd. Az olyan alapvető ismérvek, mint a távolság, a fokszám, a kapcsolat iránya, valamint annak jellege (felmenő-leszármazotti vagy házassági) segítségével, ezek kombinálásával bármilyen rokoni és sógorsági kör kiszűrhető a hálózatunkból. Mert a célunk végső soron nem más, mint a hálózatokban való eligazodást segítő szoftverek nyelvére lefordítani a kutatásunk során felmerült történeti problémákat. Terjedelmi okokból és az olvasók kímélése végett nem foglalkozom itt a megvalósítás technikai részleteivel és hátterével. Ezzel kapcsolatban mindössze annyit említek meg, hogy a tárgyalt hálózatok elemzését és vizualizációját a Gephi, az R programozási nyelv, illetve utóbbi igraph nevű csomagja segítségével, a saját magam által írt szkriptekkel végeztem el.⁴²²

---

⁴²⁰ Barabási 2016. 75.

⁴²¹ Barabási 2016. 63.

⁴²² Erről bővebben lásd a Bevezetés módszertani részét!

5.2. A magyar főnemesség földbirtokviszonyai a dualizmus korában

A fentiekben vázolt hálózatelemzési módszerek és mutatók természetesen nem önmagukban érdekesek a számunkra, hanem azért, mert a segítségükkel az eddigiekhez képest jóval árnyaltabb módon vizsgálhatók a dualizmus kori magyar főnemesség földbirtokviszonyai. A témában elvégzett korábbi kutatások, a forrásokból kinyert adatokat közvetlenül hasznosítva, arra a kérdésre helyezték a hangsúlyt, hogy az adott szituációban kik rendelkeztek, vagy éppen kik nem rendelkeztek (az adott mennyiségű) földbirtokkal. A hálózatok bevonásával viszont immáron az is vizsgálhatóvá válik, hogy kiknek a közelében van olyan rokon, családtag, akitől potenciális örökgyóként a jövőben földbirtokvagyon remélhető, vagy aki a törvény adta kereteken belül a saját vagyonával maga is hozzá tudott járulni a főrendiházi cenzus összegének előteremtéséhez.

Mindehhez természetesen ismernünk kell a korszakunkban érvényes örökösödési rendszer sajátosságait is, amelynek ismertetésére ebben a fejezetben vállalkozom. A téma bevezetését a nemzetség, mint rokonsági hálózat bemutatásával kezdem. A magyar politikai elit nemesi eredetű részét vizsgáló szakirodalomban ugyanis gyakran alkalmazott megoldás, hogy nemzetségek szerinti csoportosításban kerülnek összehasonlításra az adatok, előtérbe helyezve ezáltal az adott területen legnagyobb/legkisebb reprezentativitással rendelkezőket. Fontosnak érzem tehát, hogy képet kapjunk a korábban definiált fogalom mögött álló tényleges rokonsági viszonyokról. Magának a nemzetségnek az ősiség eltörlése után már csekély szerepe volt a földbirtokviszonyok alakulása terén. Tagjai individuális módon, adott esetben igen erőteljes vagyoni differenciálódást felmutatva birtokolták a hajdan közösnek számító földtulajdont. A fejezet következő részében ezért a polgári földbirtokviszonyok megteremtésének folyamatát és annak jellemzőit, majd az ettől lényegesen eltérő alapon álló hitbizományi öröklés sajátosságait tárgyalom. Végül a főnemesi birtokviszonyok makrostruktúrájának bemutatásával zárom a dolgozatot ezen fejezetét.

5.2.1. A főnemesi nemzetség, mint rokonsági hálózat

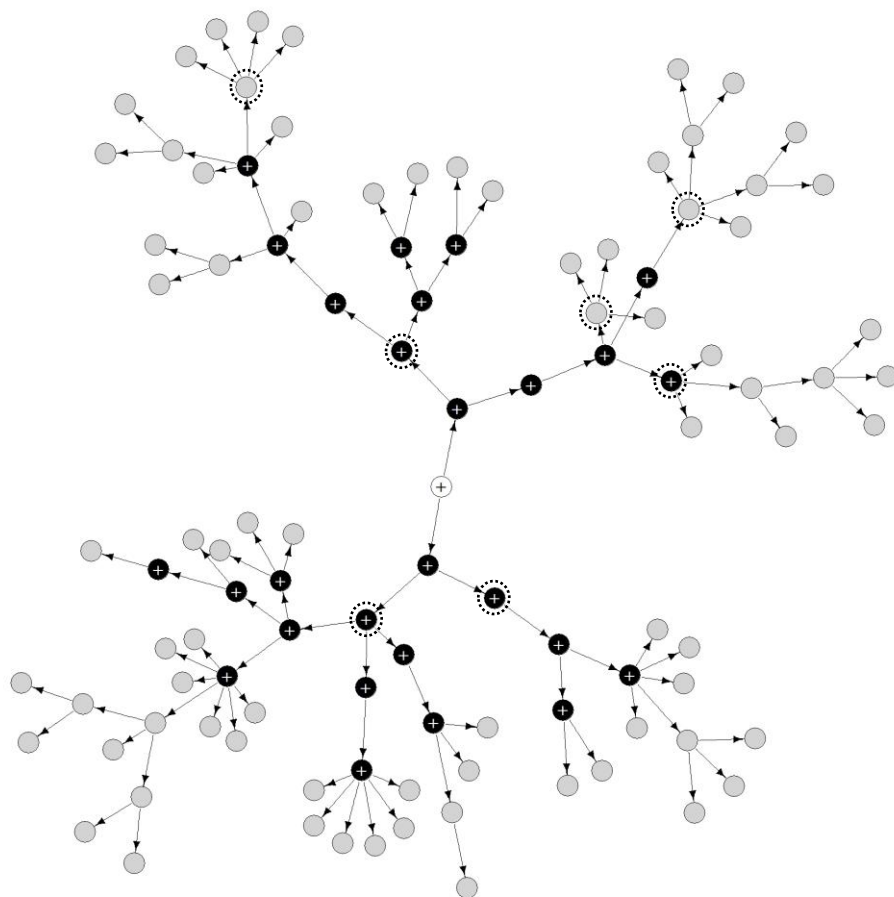
A nemzetség, mint rokoni hálózat vizsgálatakor a korszakunkban élő 6877 főnemes személy képezi az alapsokaságot. A vérrokonság fogalmából azonban az következik, hogy a hálózatban jelen kell lennie egy olyan közös ősnek, akitől egyenes ágon valamennyi élő nemzetségtag leszármaztatható. Itt nem feltétlenül a főnemesi cím megszerzőjéről, vagy a nemzetség (sokszor a múlt homályába vesző) „alapítójáról” van szó. Az a személy kell nekünk, aki a lehető legközelebbi közös őse az élő generációkba tartozóknak. Ha ez esetleg már nem volt életben, akkor mind őt, mind a hiányzó köztes láncszemeket pótolni kellett, összefüggő rokoni hálózatokat kialakítva ezzel.⁴²³ Ebbe a vizsgálatba így végül 1571 további személyt is bevontam. A célom az volt, hogy a 413 nemzetségen belül meghatározzam az átlagos, valamint a létező legnagyobb genealógiai távolságot, vagyis a rokonsági fokokat. Az útvonalaknak természetesen az utólag bevontak is részét képezték, ugyanakkor a végeredményt kizárólag az alapsokasághoz tartozó személyeknél átlagoltam, illetve vettem figyelembe.

A szemléletesség kedvéért elsőként nézzünk meg egy bizonyos nemzetséget: az 1886. évi VIII. törvénycikkben felsorolt „grófi családok” között szereplő, korábban már példaként felhozott Festeticseket!⁴²⁴

---

⁴²³ A genealógiai szakirodalom szerint az 1917-ben magyar bárói címet szerző szentmiklósi és óvári Pongrácz Henrik nem illeszthető be a nemzetségének családfájába. (Gudenus 1990–1999. III. kötet 128–129., Szluha 2005. Rekord: 13922) Így ebben az egy esetben az érintettet és annak öt gyermekét kihagytam a vizsgálatból.

⁴²⁴ Lásd Az 1886. évi VIII. törvénycikk és a magyar főnemesség c. fejezetet!

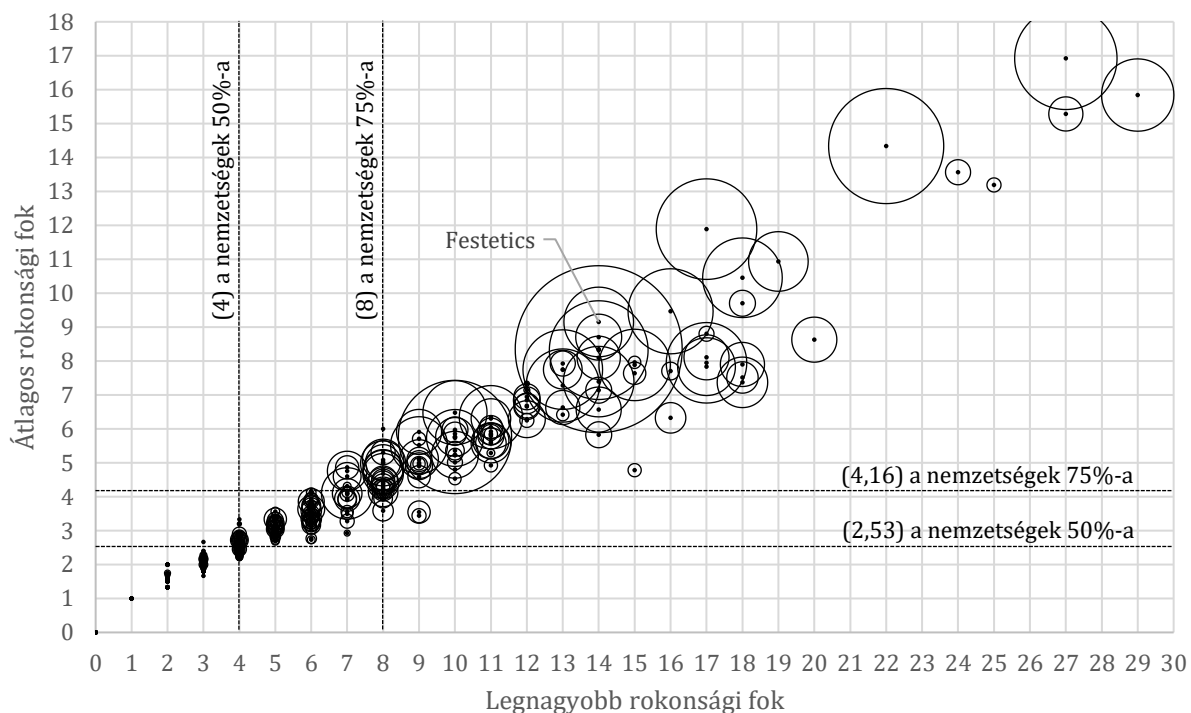
34. ábra
A Festetics nemzetség leszármazási hálózata

A 34. ábrán látható hálózat tulajdonképpen nem más, mint egy speciális családfa, amely vizuálisan is kihangsúlyozza a nemzetség tagjai között meglévő genealógiai távolságokat. (A leszármazottak irányába mutató nyilak pusztán az ábra jobb áttekinthetőségét szolgálják, a számítások elvégzésénél nincsen szerepük. Vagyis a rokonsági fokok megállapításához irányítatlan hálózatra van szükségünk!) A 78 szürke színű csomópont az 1885 és 1918 között élő Festeticseket szimbolizálja, míg a fekete-fehérek a vizsgálat elvégzése miatt beiktatott, ekkorra már elhunyt felmenőiket. Az ábra középpontjában álló fehér pont Festetics Pál (1640–1720), valamennyi főnemesi ág közös ősatya.⁴²⁵ (Utóbbiak alapítóit szaggatott kör-

⁴²⁵ <http://genealogy.euweb.cz/hung/festet1.html> (A letöltés időpontja: 2017. június 10.)

vonallal jelöltem meg.) Az ő élő leszármazottai közül a hozzá legközelebbi személy 4 generációnyi távolságra áll tőle, míg a legtávolabbiaknál már 7 generációs ez a különbség. Az átlagos rokonsági fok az élő nemzedékek tagjai esetében 9,2. E körön belül az egymástól legmesszebb lévők 14. fokon rokonai egymásnak.

A Festeticsekre tökéletesen ráillik Fügedi Erik — már idézett — jellemzése a nemzetségekről (az ő terminológiájával: „klánokról”): „több, egymással rokon családról, esetenként a családok egész halmazatáról” van szó, „amelyek tagjait apai ági (patrilineáris) rokonság kötötte össze”.⁴²⁶ De így kell-e elképzelnünk általában is a főnemesi nemzetségeket? Mennyire tekinthető tipikusnak a fenti, horizontálisan és vertikálisan is rendkívül tagolt genealógiai struktúra? Ennek megállapításához valamennyi nemzetségre nézve kiszámoltam a fenti mutatókat. A 413 főnemesi nemzetség adatai a 35. ábrán kerültek összegzésre.

35. ábra
A magyar főnemesi nemzetségeken belüli rokonsági viszonyok (1885–1918)

⁴²⁶ Fügedi 1999. 7.

A vizsgált korszak főnemesi nemzetségeit az élő tagjaik közötti átlagos, illetve a legnagyobb rokonsági fok alapján helyeztem el a 35. ábra koordinátarendszerében. Az adatpontok mérete a nemzetség élő tagjainak számával arányos. Ahogy a diagramon látható: kisebb létszámú nemzetségek tagjai is lehetnek távoli rokonok, illetve fordítva, nagy létszám mellett is elképzelhető a viszonylag közeli rokonság. A példa gyanánt említett Festeticsek történetesen mindhárom figyelembe vett mutatónál a nemzetségek felső tizedébe tartoznak. Ezzel azonban inkább atipikusnak tekinthetők. A nemzetségek döntő többsége ugyanis ennél minden szempontból sokkal szűkebb rokoni kört fogott át. Az ellenkező pólust itt az a 34 „egyszemélyes nemzetség” képviseli, amelyik a diagram bal alsó sarkában szinte észrevétlenül elbújva, mindössze egy-egy taggal — az utolsó férfi sarjjal, vagy a frissen rangemelésben részesült, utódokkal (még) nem rendelkező személlyel — volt jelen a korszak magyar főnemességében. Esetükben, mivel nem kapcsolódnak senkihez, az átlagos és a legnagyobb rokonsági fok is nullával egyenlő. Az elmondottak alapján tehát nem minden nemzetség írható le úgy, mint a szűkebb értelemben vett családok halmaza. Sokszor csak egyetlen család, vagy éppenséggel egyetlen személy alkotta a nemzetséget. Fügedi meghatározása közel sem minden nemzetségre igaz.

A fentiekben az élő tagjaik száma és a köztük lévő rokonsági fok alapján rangsoroltam a főnemesi nemzetségeket, rámutatva azok genealógiai sokszínűségére. Azt azonban, hogy végül is mi számít „közeli” és „távoli” rokonságnak, hogy hol húzható meg a nemzetségi összetartás és szolidaritás határa, s miben nyilvánult meg mindez, ha egyáltalán beszélhetünk még ilyenről a 19–20. század fordulóján, a későbbi kutatásoknak kell majd — jelentős részben narratív jellegű forrásanyagra támaszkodva — tisztázniuk.⁴²⁷ (Erre a kérdésre egyébként dolgozatom utolsó fejezetében még visszatérek majd.) Jelen alkalommal kizárólag azt kívánom megvizsgálni, hogy a földbirtok átörökítése, s ezáltal az örökös jogú főrendiházi tagság megszerzése szempontjából a vizsgált időszakban volt-e valamilyen gyakorlatias funkciója a nemzetséghez való tartozásnak?

---

⁴²⁷ Ebben a tekintetben mintaként szolgálhat Kósa László munkája, aki mentalitástörténeti szempontból tekintette át a késő rendi korszak alsóbb nemességének a családhoz és rokonsághoz való viszonyát. (Kósa 2001. 125–133.) A Széchenyiekre vonatkozóan lásd: Ballabás 2017. 551–565.

5.2.2. A földbirtok átörökítésének sajátosságai a polgári korszakban

Abban egyetérteni látszik a szakirodalom, hogy a rendi korszakban a nemzetségek egy vagyoni érdekközösséget alkottak. Fónagy Zoltán a Mária Terézia-kori nemesi birtokviszonyokat vizsgálva úgy találta, hogy „A feudális birtokjog, főleg az ősiségen alapuló örökösödés rendje, számos kapoccsal kötötte össze nemcsak a szűkebb családokat, hanem a tágabb értelemben vett nemzetségeket is.”⁴²⁸ Kósa László, az ellenkező oldalról megközelítve a kérdést, a nemesség alsó rétegeiben a földbirtokvagyon hiányával magyarázta a rokonok iránti visszafogottabb érdeklődést. Véleménye szerint ezt „nem ösztönözték hasonlóan gyakorlati okok, amelyek a birtokos nemeseknél hatékonyak lehettek. Nevezetesen olyan érdekek is, mint a századokat túlélő perek, örökösödési, valamint zálogügyek, tartozások számukra kedvező elintézése, hiszen az ősiség törvénye értelmében mindaddig nem szállt vissza a föld a királyra, míg egyetlen, habár nagyon távoli rokon élt. Az ősiség hatálytalansága is magyarázza, hogy a jobbágyoknál és a polgároknál hiányzott a távolabbi rokonság számon tartása.”⁴²⁹ Az ősiség lényege abban állt, hogy az úgynevezett ősi (törvényes öröklés útján bírt) jószág tulajdonjoga az egész nemzetséget, a birtokszerző személy valamennyi élő és jövőbeli leszármazottját közösen illette meg. Noha az ősi jószág rendszerint az egyenes és törvényes férfi leszármazottak körében öröklődött tovább, a pillanatnyi birtokos nem a tulajdonosa, hanem csak a haszonélvezője volt annak. Ebből következően megkötésekkel kellett számolnia a birtokkal való rendelkezésben. Így a jószág esetleges eladásánál vagy elzálogosításánál először a nemzetségének tagjait, az atyafiakat kellett megkínálnia azzal, akik megszábotton áron érvényesíthették az elővételi jogukat. Ha pedig az eladó elmulasztotta volna ezt, akkor hosszas és költséges perlekedés vehette kezdetét. A Magyar Jogi Lexikon vonatkozó címszava közel kéttucatnyi különböző jogcímet sorol fel az ősiségi ügyekben való pereskedés lehetőségére.⁴³⁰

A hazai magánjog modernizációja az 1832–1836-os országgyűlésen, a fokozatosságot szem előtt tartva indult meg. Az 1848-as áprilisi törvények azonban elvi döntések sorozatával alapjaiban változtatták meg a magyar magánjog intézményeit, noha a lerombolt rendszer

---

⁴²⁸ Fónagy 2013. I. kötet 56.

⁴²⁹ Kósa 2001. 128.

⁴³⁰ MJL 1898–1907. V. kötet 789

helyébe ekkor még sok esetben nem tudtak újat állítani.⁴³¹ Így történt ez az ősiség esetében is. Ennek felszámolását az 1848. évi XV. törvénycikk mondta ki azzal a megjegyzéssel, hogy „A ministerium az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján a polgári törvénykönyvet ki fogja dolgozni, és ezen törvénykönyv javaslatát a legközelebbi országgyűlés elibe terjeszteni.” Egyúttal intézkedtek a folyamatban lévő ősiségi perek felfüggesztéséről és az újabbak megindításának tilalmáról. Az év szeptemberében kitört önvédelmi háború eseményei nem kedveztek a polgári jogrendszer részletes kimunkálásának és életbe léptetésének. Annak bevezetése végül a szabadságharc leverése után Magyarországon is berendezkedő, egységes összbirodalomban gondolkodó osztrák császári kormányzatra maradt. Az ősiségi viszonyokat Magyarországon, Horvát-Szlavónországban, a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság területén az 1852. november 29-én kibocsájtott császári nyílt parancs törölte el véglegesen. (Erdélyre vonatkozóan 1853. május 29-én kelt a hasonló tartalmú uralkodói rendelet.)⁴³² Az ősiségi pátenst megszüntette a kincstár háramlási jogát, amelyet az a nemzetség kihalása vagy a birtokos hűtlensége esetén érvényesíthetett. Eltörlésre kerültek a nemesi javak átruházására vonatkozó korábbi szabályok és a rokonság elővételi joga. Úgyszintén megszűnt az ősi (öröklött) és a szerzett, az adományos és a nem adományos jószágok, valamint a fi- és a leányág megkülönböztetése a birtok átruházásánál és átörökítésénél. (Az eddig csak a fiúgyermek esetében egyszeri lehetőséget adtak záros határidőn belül kizárólagosan a fiúgyermek javára végrendelkezni.) Mindemellett részletesen meghatározták az ősiségi viszonyokból eredő esetleges jogigények érvényesítésének lehetőségeit, szabályait és határidejét is.⁴³³

Az 1860. október 20-án közzétett Októberi Diploma visszaállította az 1848 előtt működő magyar bírósági szervezetet, ami felvetette a korábbi magyar és az újabb osztrák jogszabályok közötti ellentmondások feloldásának szükségességét. Az 1861. január 22. és március 4. között üléselő Országbírói Értekezlet az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokban foglalta össze azokat a jogelveket, amelyeket bár törvényi felhatalmazás nélkül, de ténylegesen alkalmazni kezdtek a bíróságok.⁴³⁴ Az ősiség ügyében az az állásfoglalás született, hogy az

---

⁴³¹ Béli 2000. 307.

⁴³² Béli 2000. 307–310.

⁴³³ Magyarországot illető országos törvény- és kormánylap, 1853. 487–497.

⁴³⁴ Béli 2000. 313–314.

„1852-iki november 29-én kibocsátott pátens mindazon rendeletei, melyek az öröklésre vonatkoznak, megszüntetvén, ezek helyébe a magyar öröklési elvekkel megegyező, mindazonáltal az ősiség eltörléséről szóló 1848-ki 15-ik törvénycikkhez idomított ... szabályok léptetnek életbe.” Ugyanakkor kifejezetten megerősítették a fi- és a leánygyermek közötti különbségtétel megszüntetését, valamint — a köteles rész⁴³⁵ és az özvegy haszonélvezeti jogának fenntartása mellett — a végrendelet szabadságát mind az öröklött, mind a szerzeményi javakra vonatkozóan. (A vagyon eredetének megkülönböztetés tehát újra fontos szempont lett!) Az ekkor hozott szabályok szerint végrendelet nélkül az örökhagyó minden vagyona annak törvényes gyermekeire száll, „és ha ezek közül egyik vagy másik már nem élne, de törvényes maradékot hagyott volna hátra, a reá jutandó osztályrészt ezek öröklik; vagyis az első izen lévők fejenként, a többi izbeliek pedig törzsönként örökölnék”. Leszármazottak hiányában az öröklött vagyonon, annak korábbi eredetéhez képest, az apa vagy anya, majd ezek felmenői és az oldalági rokonok osztoznak, a szerzeményi vagyont viszont a házastárs örökli.⁴³⁶ A végrendelet alaki kellékeit utóbb az 1876. évi XVI., az örökösödési eljárás lefolytatását az 1894. évi XVI. törvénycikk szabályozta. Egyéb tekintetben az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokban körvonalazott örökösödési elvek a dualizmus időszakában mindvégig érvényben maradtak.

Az 1848. évi XV. törvénycikk elvileg, majd az ősiségi pátens és az Országbírói Értekezlet által alkotott szabályok gyakorlatilag is megszüntették a nemzetség, mint öröklési jogközösség szerepét. Ekkor a nemzetséget illető fekvőjóságok azon személyek kezébe mentek át, akik azt ténylegesen birtokolták. Ők ettől kezdve polgári tulajdonként, szabadon rendelkezhetek vele. Mindez kellő ambíció és szakértelem mellett megnyithatta az utat a birtokok gyarapításához, de rossz gazdálkodással, pazarló életmóddal párosulva a korábbiakhoz képest riasztó gyorsasággal elvezethetett a vagyon részbeni vagy teljes elvesztéséhez is.⁴³⁷

---

⁴³⁵ A „törvényes osztályrészt felét teszi annak, a mit a leszármazó örökösök az örökhagyó után ennek végrendelet nélküli halála esetén örökölnének. A végrendelet tehát erre nézve semmis”. Leszármazottak hiányában az életben lévő szülőket illette meg a köteles rész. (CJH 1836–1868. 284.)

⁴³⁶ CJH 1836–1868. 283–285.

⁴³⁷ Néhány példával illusztrálva lásd: Kaposi 2001. 116–118.

5.2.3. A hitbizományi öröklés sajátosságai

A földbirtok szétesése elleni védekezés eszközeként a polgári korban is fennmaradt hitbizomány jogintézménye, amely jóval szűkebb körben ugyan, de az ősiséghez hasonló megkötöttséget jelentett. Magyarországon — nem minden előzmény nélkül⁴³⁸ — az 1687. évi IX. törvénycikk tette lehetővé, hogy „az ország mágnásai ... a fekvőjóságok szokás szerint megkísérlett önkényes elidegenítésének s elpazarlásának megfékezése végett” szerzeményi javaikból, végrendelet útján, királyi jóváhagyással hitbizományt alapítsanak. Egyúttal kimondott, hogy ezt követően „utódainak semmi joguk se legyen az efféle, atyai végrendeleti intézkedés alá vetett javakat ... elzálogosítani és elidegeníteni. Hanem azokból a javakból csak a haszonvételt és jövedelmet húzhassák”. Ezt az 1723. évi L. törvénycikk azzal egészítette ki, hogy szerződés vagy királyi adomány útján is lehetővé tette a hitbizományok alapítását, immáron a köznemesi rend tagjai számára is. A magyar hitbizományi jogot sokáig mindössze ez a két törvénycikk képviselte a Corpus Jurisban. Erdélyi Aladár vélekedése szerint azonban nem annyira a törvénytárat, mint inkább „ezen intézmény történetét kitevő egyes alapításokat kell vizsgálnunk, hogy ezen egyes hitbizományok létrejöttkor megnyilvánuló szokások egybehangzása alapján állapíthassuk meg a bennük megnyilvánuló általános jogszabályt.”⁴³⁹ A régi magyar hitbizományi jog történetéhez tehát hozzátartozik az egyes alapítólevelekből visszaköszönő szokásjog is.

A szabadságharc leverését követően az 1851. december 31-én kiadott „kormányzati alapelvekben” Ferenc József ígéretet tett arra, hogy „az előfiségek és hitbizományok föllállítása végett minden lehető könnyebbségek engedtetnek”.⁴⁴⁰ Az ősiségi nyílt parancs a régi jog szerint alapított, már fennálló hitbizományokat érintetlenül hagyta, az új hitbizományok alapítására nézve azonban az — 1853. május 1-jén Magyarországon is hatályba léptetett —

---

⁴³⁸ Peres 2009. 36–44. Peres Zsuzsanna kutatásai szerint már az 1687 előtti évtizedekben is megfigyelhető az a törekvés bizonyos nemzetségek (Thurzó, Pálffy, Esterházy) részéről, hogy javaik tovább örökítését hitbizomány-szerűen szabályozzák. Erre alkalmasint mintát szolgáltathattak az osztrák örökös tartományokban ekkor már létező hitbizományok.

⁴³⁹ Erdélyi 1912. I. kötet 4., 7.

⁴⁴⁰ Magyarországot illető országos törvény- és kormánylap, 1852. 7.

Ausztria Általános Polgári Törvénykönyvet tette meg a szabályozás alapjává.⁴⁴¹ Utóbbi meghatározta a lehetséges öröklési elveket, a hitbizomány felállításának, megterhelésének és megszűnésének feltételeit, valamint a haszonélvező és a várományosok jogait, kötelességeit.⁴⁴² Az oktrojjal bevezetett osztrák polgári törvénykönyv a maga teljességében 1861-ig volt érvényben Magyarországon. Ekkor az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokban úgy rendelkeztek, hogy „a hitbizományi intézvény ..., a vele kapcsolatos hajadoni joggal együtt, érintetlenül hagyatik”,⁴⁴³ vagyis ismét a korábbi, hiányos törvényeken és flexibilis szokásjogon alapuló szabályozás vált irányadóvá. Ezt az ex lex állapotot jól érzékelteti Ferenc József 1862. október 9-én kibocsájtott leirata, amelynek megfogalmazása szerint a hitbizományok „fennállását biztosító tüzetes intézkedések az ideiglenes törvénykezési szabályokban nem foglaltatnak, sőt az azokrai felügyeléssel megbízott hatóságok sincsenek kijelölve; a tapasztalásból pedig bebizonyulván, hogy az 1687. évi 9-ik és az 1723. évi 50-ik törvénycikkek, általános szerkezetüknél fogva, a családi hitbizományoknál sem a hitbizomány mindenkori birtokosának, sem a várományosoknak jogait kellően nem szabályozzák és eléggé nem biztosítják”. E hiányosságokat volt hivatott pótolni a Királyi Kúriához intézett leirat, melyben az uralkodó „legfelsőbb királyi és bírói hatalmánál fogva” ideiglenes szabályozást léptetett életbe az 1853. május 1. után alapított hitbizományokra vonatkozóan. A 69 paragrafusból álló leirat szinte szó szerint átvette és megismételte az osztrák polgári törvénykönyvben foglaltakat, néhány újabb szabállyal kiegészítve azokat.⁴⁴⁴ Végül a kiegyezés után a polgári törvénykezés tárgyában született 1868. évi LIV. törvénycikk ahhoz a megyei (1871-től: királyi) törvényszékhez utalta a hitbizományokat, amelynek területén annak központja feküdt, s emellett felhatalmazta az igazságügy-minisztert, hogy „a törvényhozás tüzetes intézkedéséig” szabályozza a hitbizományokkal kapcsolatos viszonyokat. Az 1869. április 7-én kelt miniszteri rendelet a dualizmus egész időszakára kihatóan rendezte a hitbizományok felállításával, kezelésével és

---

⁴⁴¹ Magyarországot illető országos törvény- és kormánylap, 1853. 491.

⁴⁴² OPTK 331-341.

⁴⁴³ CJH 1836–1868. 283.

⁴⁴⁴ A leirat teljes szövegét közli: Katona 1894. 368–383.

felügyeletével kapcsolatos kérdéseket.⁴⁴⁵ (Katona Mór szerint „A két írott intézkedés egymáshoz való viszonyát tekintve, a min. rendelet képezi az intézmény főkútfőjét, evvel szemben a kir. leirat kiegészítő, kiegészítő suppletorius jelleggel bír.”⁴⁴⁶)

A hitbizomány intézménye tehát jogi keretet biztosított ahhoz, hogy az alapítója által kijelölt vagyontömeg (általában valamilyen földingatlan és annak tartozékai, nagyon ritkán pénzbeli javak) több generáción át, előre meghatározott rendben öröklődjön a férfi leszármazottai körében. A hitbizományok fontos jellemzője a feloszthatatlanság és az elidegeníthetlenség. A vagyonnak aktuálisan egyetlen birtokosa lehetett, aki azonban nem a tulajdonosa, hanem csak a haszonélvezője annak. Így korlátozottan rendelkezhetett a birtokkal, és köteles volt a hitbizomány állagát az utódjai számára megőrizni. Ennek biztosítására felügyeleti rendszer (hitbizományi gondnok és hitbizományi bíróság) szolgált. Az öröklési rendben soron következő személyek várományosi pozíciókat foglaltak el. Őket indokolt esetben meghallgatta a felügyeleti hatóság, de érdemi beleszólásuk nem lehetett a hitbizomány működésébe.⁴⁴⁷

---

⁴⁴⁵ MRT 1869. 301–307. Ennek következtében a hitbizományokat érintő levéltári források jellemzően három helyen fordulnak elő:

1) Az Igazságügyi Minisztérium levéltárában (MNL OL K 579 – Általános iratok 1867–1944 (1949) – 5., 471–502. csomó, 503–504. kötet). Itt az alapítók szerint csoportosításban kerültek archiválásra az egyes hitbizományokra vonatkozó dokumentumok. Ezekről rövid felsorolást közöl: Kardos 1993. 48–49. Mindez a hitbizományokra vonatkozó statisztikai adatgyűjtések töredékesen fennmaradt anyagával egészül ki.

2) Az adott hitbizomány ügyeiben illetékes törvényszék esetlegesen fennmaradt iratai között. A főszövegben leírtakkal szemben a miniszteri rendelet lehetővé tette, hogy az alapítók maguk válasszák ki a bíróság székhelyét (1. § d). Mivel a felügyeleti szerv közegeinek helyszíni kiszállása költségekkel járt, amit a hitbizományosnak kellett viselnie, ezért nem volt célszerű távoli törvényszéket választani. (Katona 1894. 76–77.) Több vármegye területén fekvő hitbizományoknál viszont, értelemszerűen, elkerülhetetlen volt ez. Az 1913-ban fennálló hitbizományok ügyeiben illetékes törvényszékeket közli: RNL 10. kötet II–VII. Tudomásom szerint eddig egyedül a Kaposvári Magyar Királyi Törvényszék hitbizományi iratairól készült részletes repertórium. Lásd: Gózszy 2003. Megjegyzendő, hogy a Trianon után megcsonkult, de magyarországi fekvőségek birtokában maradt hitbizományok székhelye és felügyeleti hatósága utóbb megváltozhatott. Az 1909. évi XVI. törvénycikk kifejezetten az akkor felállított magyar főudvarnagyi bíróság hatásköre alá rendelte az uralkodóház tagjai, valamint a Szász-Coburg-Koháry hercegek kezében lévő hitbizományokat. Ezek korábban a bécsi (közös) Főudvarnagyi Hivatal hatáskörébe tartoztak.

3) Végül fennmaradhettek az adott nemzetség levéltárában is hitbizományokkal kapcsolatos, többnyire a gazdálkodással összefüggő iratok. Az Országos Levéltár őrizetében lévő hitbizományi anyagokról áttekintő jegyzéket közöl: Kállay 1978. 540–544.

⁴⁴⁶ Katona 1894. 35.

⁴⁴⁷ Katona 1894. passim.

A hitbizomány felállításához egy alapítási cselekményre és az uralkodó jóváhagyására volt szükség. A Földművelésügyi Minisztérium által a korlátolt forgalmú birtokokról készített hivatalos statisztika szerint 1894-ben 91 hitbizomány létezett Magyarország területén. Ebből 26-ot (28,6%) alapítottak az 1848 előtti században, ellenben a maradék 65 hitbizomány (71,4%) a 19. század második felében keletkezett.⁴⁴⁸ A neoabszolutista időszakban és a dualizmus első évtizedeiben feltűnően szaporodó hitbizományok jelenségét a minisztériumi kiadvány az ősiség birtokmegtartó erejének megszűnésére vezette vissza.⁴⁴⁹ Hasonlóan vélekedtek erről a századforduló éveiben a hitbizományokról értekező szerzők, Katona Mór,⁴⁵⁰ Földes Béla,⁴⁵¹ Králik Lajos⁴⁵² és Erdélyi Aladár⁴⁵³ is. Újabban Kállay István azt a szempontot emelte ki, hogy az ősiség kifejezetten gátolhatta a hitbizományok létrejöttét, hiszen azt csak a szerzeményi javakból lehetett megalapítani. Bár volt rá példa, hogy ősinek számító vagyontól létesítettek hitbizományokat, de ehhez értelem szerűen bírni kellett az osztályos atyafiak előzetese hozzájárulását.⁴⁵⁴ Kaposi Zoltán viszont azzal magyarázza a hitbizományok számának megnövekedését, hogy a 19. század második felében „már egész egyszerűen meg lehetett vásárolni a jogot az uralkodótól”.⁴⁵⁵

A kutatási céljaimnak megfelelően elvégezni tervezett vizsgálatokhoz a magyarországi hitbizományok, illetve hitbizományosok 1911. évi listájára van szükségem. Az illetékes Igazságügyi Minisztérium közegei korszakunkban több időpontban is adatgyűjtést végeztek a hazai hitbizományokkal kapcsolatban, amelyek a kérdéses jogintézmény napirenden lévő megreformálását voltak hivatottak előkészíteni. A 20. század elején 1906-ban, 1913-ban és 1918-

---

⁴⁴⁸ A hitbizományi 1894. 16–19.

⁴⁴⁹ A hitbizományi 1894. 4.

⁴⁵⁰ Katona 1894. 34–35.

⁴⁵¹ Földes 1894. 406–407.

⁴⁵² Králik 1909. 18–20.

⁴⁵³ Erdélyi 1912. 11–12.

⁴⁵⁴ Kállay 1979. 70–71.

⁴⁵⁵ Kaposi 2001. 111. A későbbiekben konkrét példákon keresztül látni fogjuk majd, hogy azért közel sem mindenki kapta meg az engedélyt a hitbizomány alapítására. Az uralkodó egyébként minden esetben az igazságügyi miniszter véleményének meghallgatása mellett döntött a hitbizományok alapításának engedélyezéséről.

ban kérte a minisztérium a királyi törvényszékeket, hogy szolgáltatassanak adatokat a felügyeletük alá tartozó hitbizományokról.⁴⁵⁶ Ezen adatgyűjtések alapján különböző, összegző jellegű kimutatások készültek. Az Igazságügyminisztériumi Levéltár repertóriumára által a Hitbizományok alapítók szerinti nyilvántartó könyvének elkeresztelt vaskos kötet alapfelvétele ismeretlen időpontban, valószínűleg 1892 körül készült el.⁴⁵⁷ Erre vezették rá 1906-ban az újabb adatgyűjtés eredményét. A táblázatos formában megadott adatokból tájékozódhatunk a hitbizomány alapítójának nevééről, az alapítás dátumáról (ami egyben a rendező elvet képviseli a táblázatban), az utódlási rendről, az első birtokos nevééről, a hitbizományi hatóság megnevezéséről, a vármegyéről, amelyben a birtok fekszik, az ingó állag értékéről, az ingatlan területéről, művelési ágak szerinti bontásban, valamint a kataszteri tiszta jövedelemről. A következő, 1913-as felvétel eredményét nem vezették be az említett kötetbe, hanem egy kézírással készült, majd litografikus úton sokszorosított táblázatban rögzítették. A magyar családi Hitbizományok-Jegyzéke az 1913. évi állapot szerint az alapítás idejének sorrendjében címet viselő vékonyka füzet⁴⁵⁸ az előzőekhez képest részben eltérő adatokat tartalmaz: itt az alapítás éve, az alapító neve, az 1913. évi birtokos neve és lakóhelye, a hitbizományi hatóság székhelye, a jószágfej, továbbá a hitbizomány területe (egyes esetekben becsértéke) került feltüntetésre. Végül az 1918 márciusában kezdeményezett újabb adatgyűjtés eredménye, érthető okokból, már semmiféle módon lett összegezve. A királyi törvényszékek által az egyes hitbizományokról külön-külön elkészített kimutatásokat az utólag rávezetett feljegyzések tanúsága szerint a háború utáni Csonka-Magyarországon maradt hitbizományok feltérképezéséhez használták fel.⁴⁵⁹

Az alábbi táblázatban ezen források felhasználásával készítettem el a magyar főnemeség kezén lévő hitbizományok listáját, a haszonélvezők és első várományosok személyét tekintve az 1911. október 1-jei állapot szerint.

---

⁴⁵⁶ MNL OL K 579 – Általános iratok 1867–1944 (1949) – 5. csomó T 430. tétel 782–783., 1446.

⁴⁵⁷ MNL OL K 579 – Általános iratok 1867–1944 (1949) – 503. kötet. Az időpontra egyrészt az egyes hitbizományok mellett feltüntetett iktatószámokól következtethetünk, amelyek döntő többsége „/92”-re végződik. Másrészt ennél az évnél nem készülhetett később, ugyanis a kataszteri tiszta jövedelem még forintban van feltüntetve a táblázat fejlécében.

⁴⁵⁸ MNL OL K 579 – Általános iratok 1867–1944 (1949) – 5. csomó T 430. tétel 1064–1068. Nyomtatásban megjelent: RNL 10. kötet II-VII.

⁴⁵⁹ MNL OL K 579 – Általános iratok 1867–1944 (1949) – 5. csomó T 430. tétel

	Alapítás éve ⁴⁶⁰	Öröklési rend ⁴⁶¹	Jószágfej	A haszonélvező és az első várományos neve 1911. október 1-jén ⁴⁶²	Terület (kat. hold) ⁴⁶³	Becsérték (K)
1.	1821	E	Sarkad	<i>Almásy Dénes gr.</i> Első várományos: Alajos (fia)	29 600	—
2.	1821	E	Pásztó	<i>Almásy Kálmán gr.</i> Első várományos: Pál (távolabbi rokona)	1800	—
3.	1886	E	Pusztatenyő puszta (Törökszentmiklós)	<i>Almásy Pál gr.</i> Első várományos: Dénes (nagybátyja)	9400	—
4.	1867	E	Krasznahorkaváralja	<i>Andrássy Dénes gr.</i> ⁴⁶⁴ Első várományos: Széchényi Aladár és Maldeghem Lajos (unokaöccsei) ⁴⁶⁵	46 600	—
5.	1874	E	Letenye	<i>Andrássy Sándor gr.</i> Első várományos: Imre (fia)	11 300	—
6.	1874	E	Tóketerebes	<i>Andrássy Gyula gr.</i> Első várományos: Sándor (unokatestvére)	8900	—

⁴⁶⁰ Az alapítás éve nem minden esetben egyértelmű, mivel a szándék eredeti kinyilvánítását még számos újabb osztályos egyezség és végrendelet követhette addig, amíg — évek, esetleg évtizedek múlva — véglegesen megfogalmazódott, majd legfelsőbb jóváhagyást nyert a hitbizomány alapítása. A táblázatban, pusztán iránymutató jelleget tulajdonítva neki, változtatás nélkül közlöm az 1913. évi statisztikában feltüntetett időpontokat.

⁴⁶¹ E = elsőszülöttség, Í = ízközelség, K = koridősbség, A = alkalmassági alapon való kijelölés szerint. Ezek bővebb magyarázatát lásd később, a fő szövegben!

⁴⁶² A számunkra kérdéses időpont haszonélvezőinek megállapításához az 1913. évi jegyzék képezte a kiindulási alapot. Az ebben szereplő neveket beazonosítottam, valamint ahol szükségesnek mutatkozott, ott korrigáltam a listát. A változtatásokat az adott személynél lábjegyzetben jelzem. Az első várományosok listája azokat a személyeket tartalmazza, akik az adott időpontban annak számítottak. Nem azt jelenti tehát, hogy utóbb ténylegesen is ők lépnek majd a haszonélvezők örökébe.

⁴⁶³ Az 1913. évi összesítésben feltüntetett, eleve kerekített adatok. A közvélekedéssel szemben a hitbizományok területe korántsem volt érinthetetlen: az uralkodó engedélyt adhatott bizonyos területek elparcellálására, értékesítésére. Habár a hitbizományok 1911-es összterületéhez képest valószínűleg nem számottevő a változás, konkrét esetekben azonban nem zárható ki a jelentősebb különbség sem. A rendelkezésemre álló statisztikai adatok mindenesetre nem teszik lehetővé, hogy e tárgyban ennél pontosabb adatokat közöljek.

⁴⁶⁴ Az eredeti forrásban „az utódlás kérdése még rendezés alatt van” bejegyzés olvasható. 1911-ben Andrássy Dénes (†1913. febr. 26.) volt a hitbizomány haszonélvezője. (Hógye 2001. 558.)

⁴⁶⁵ A hitbizomány Dénes halála után két részre oszlik. (Hógye 2001. 558.)

7.	1874	E	Parnó	<i>Andrássy Géza gr.</i> ⁴⁶⁶ Első várományos: Manó (fia)	25 700	—
8.	1892	E	Hasadát	<i>Andrássy Gyula gr.</i> Első várományos: Sándor (unokatestvére)	25 400	—
9.	1892	E	Tiszadob	<i>Andrássy Gyula gr.</i> Első várományos: Sándor (unokatestvére)	7200	—
10.	1892	E	Tiszadob	<i>Andrássy Sándor gr.</i> Első várományos: Imre (fia)	8400	—
11.	1892	E	Szigetvár	<i>Andrássy Sándor gr.</i> Első várományos: Mihály (fia)	8900	—
12.	1894	E	Betlér	<i>Andrássy Géza gr.</i> Első várományos: Manó (fia)	27 000	—
13.	1885	E	Szilágynagyfalu	<i>Bánffy Albert br.</i> Első várományos: Dénes (fia)	8700	—
14.	1885	E	Válaszút	<i>Bánffy Albert br.</i> Első várományos: Dénes (fia)	7200	—
15.	1746	E	Körmend	<i>Batthyány-Strattmann Ödön hg.</i> Első várományos: László (távolabbi rokona)	29 400	—
16.	1856	E	Polgárdi	<i>Batthyány Lajos gr.</i> Első várományos: Gyula (fia)	5200	—
17.	1886	E	Jám	<i>Bissingen-Nippenburg Ernő gr.</i> Első várományos: Nándor (testvére)	3100	—
18.	1886	E	pénzhitbizomány	<i>Bissingen-Nippenburg Nándor gr.</i> Első várományos: Ernő (fia)	—	1 530 500
19.	1873	E	Lovasberény	<i>Cziráky Antal gr.</i> Első várományos: László (fia)	9600	—
20.	1867	E	Vencsellő	<i>Dessewffy Miklós gr.</i> Első várományos: Aurél (távolabbi rokona)	24 200	—
21.	1886	E	Sellye	<i>Draskovich Iván gr.</i> Első várományos: József (nagybátyja)	12 600	—

⁴⁶⁶ A forrásban tévesen van gróf Andrássy Gyula haszonélvezőként megnevezve. A parnói hitbizományt ugyanis Andrássy Manó számára alapította édesanyja, özv. Andrássy Károlyné szül. Szapáry Etelka grófnő. Manó halála (†1891. ápr. 23.) után egyetlen élő fia, Géza lett az örökös, aki az első világháború után Csehszlovákiába került hitbizomány felosztásáig birtokolta azt. (Hőgye 2001. 541–549.)

22.	1887	E	Németújvár	<i>Draskovich Pál gr.</i> Első várományos: József (nagybátyja)	8000	—
23.	1720	E	Galgóc és Pöstyén	<i>Erdődy Imre gr.</i> Első várományos: Vilmos (fia)	19 200	—
24.	1873	E	Vép és Táplánfa	<i>Erdődy Tamás gr.</i> Első várományos: Sándor (testvére)	4000	—
25.	1873	E	Vép	<i>Erdődy Tamás gr.</i> Első várományos: Sándor (testvére)	2700	—
26.	1695	E	Kismarton	<i>Esterházy Miklós hg.</i> Első várományos: Pál (fia)	403 300	—
27.	1800	E	Cseklész	<i>Esterházy Károly gr.</i> Első várományos: Mihály (fia)	6000	—
28.	1801 és 1875	E	Tata és Tóváros	<i>Esterházy Ferenc gr.</i> Első várományos: Tamás (testvére)	25 800	—
29.	1872	E	Pápa	<i>Esterházy Pál gr.</i> Első várományos: Jenő (nagybátyja)	37 000	—
30.	1874	E	Csákvár	<i>Esterházy Miklós Móric gr.</i> Első várományos: Móric (fia)	41 900	—
31.	1765	E	Keszthely	<i>Festetics Taszilo hg.</i> Első várományos: György (fia)	115 900	—
32.	1765	E	Dég	<i>Festetics Pál gr.</i> Első várományos: Andor (testvére)	29 000	—
33.	1870	E	Gyöngyöspuszta (Németlad)	<i>Festetics Kálmán gr.</i> Első várományos: Vilmos (testvére)	5800	—
34.	1876	E	Dég	<i>Festetics Andor gr.</i> Első várományos: Sándor (fia)	2800	—
35.	1877	E	Csertő	<i>Festetics Kristóf gr.</i> Első várományos: Sámuel (nagybátyja)	4400	—
36.	1725	E	Ghimes	<i>Forgách Károly gr.</i> Első várományos: Béla (távolabbi rokona)	10 500	—
37.	1859	E	Tavarna	<i>Hadik-Barkóczy Endre gr.</i> Első várományos: Endre (fia)	44 000	—
38.	1668	E	Királyhida	<i>Harrach Ottó gr.</i> Első várományos: János (fia)	6000	—

39.	1877	E	Pusztafás puszta (Körösladány)	<i>Hoyos-Wenckheim Fülöp gr.</i> Első várományos: Viktor (fia)	3700	—
40.	1887	E	Pozsonyivánka	<i>Hunyady Károly gr.</i> Első várományos: Ferenc (fia)	2800	—
41.	1887	E	Csákgorbó	<i>Jósika Sámuel gr.</i> Első várományos: Lajos (testvére)	28 500	—
42.	1893	E	Bánlak	<i>Karátsonyi Jenő gr.</i> Első várományos: Alfréd (testvére)	17 700	—
43.	1874	E	Budapest	<i>Károlyi Mihály gr.</i> Első várományos: József (testvére)	38 600	—
44.	1874	E	Fehérváracsurgó	<i>Károlyi József gr.</i> Első várományos: Mihály (testvére)	11 900	—
45.	1877	E	Fót	<i>Károlyi László gr.</i> Első várományos: István (fia)	14 000	—
46.	1877	E	Füzérradvány és Derekegyház	<i>Károlyi László gr.</i> Első várományos: István (fia)	36 000	—
47.	1888	E	Budapest	<i>Károlyi Lajos gr.</i> Első várományos: Sándor (fia)	73 300	—
48.	1901	E	Marosvécs	<i>Kemény Kálmán br.</i> Első várományos: ismeretlen személy	26 100	—
49.	1747	Í	Oroszlánkő és Illava	<i>Königsegg-Aulendorf Ferenc gr.</i> Első várományos: József (fia)	11 400	—
50.	1882	E	Perbenyik	<i>Mailáth József gr.</i> Első várományos: József (fia)	6200	—
51.	1886	E	Bakóca	<i>Mailáth György gr.</i> Első várományos: György (fia)	6200	—
52.	1782	E	Aranyosmarót	<i>Migazzi Irma gr.</i> Első várományos: Erdődy Vilmos (fia)	5000	—
53.	1722	E	Nádasdladány	<i>Nádasdy Tamás gr.</i> Első várományos: Ferenc és Pál (fiai) ⁴⁶⁷	11 300	—
54.	1874	E	Nyitraszerdahely	<i>Odescalchi Géza hg.</i> Első várományos: Béla (fia)	1400	—

⁴⁶⁷ A hitbizomány Tamás halála után két részre oszlik. (Östör – Petrovay 1937. II. kötet 189–191.)

55.	1883	E	Szolcsány	<i>Odescalchi Liviusz hg.</i> Első várományos: Károly (fia)	2200	—
56.	1653	K	Pozsony	<i>Pálffy Ede gr.</i> Első várományos: Gyula (unokatestvére)	12 200	—
57.	1653	E	Malacka	<i>Pálffy Miklós hg.</i> Első várományos: Sándor (testvére)	83 100	—
58.	1869	E	Jókő	<i>Pálffy József gr.</i> Első várományos: József (fia)	17 200	—
59.	1835	E	Mindszent	<i>Pallavicini Sándor őrgr.</i> Első várományos: Alfonz (fia)	58 600	—
60.	1885	E	Enyicke	<i>Péchy Jacqueline gr.</i> Első várományos: Zichy Béla (fia)	3500	—
61.	1869	E	Acsa	<i>Prónay Dezső br.</i> Első várományos: Gábor (testvére)	6700	—
62.	1887	E	Kisselmec	<i>Révay László br.</i> Első várományos: Gyula (testvére)	4700	—
63.	1728	E	Szentmiklós	<i>Schönborn Frigyes gr.</i> Első várományos: György (fia)	226 800	—
64.	1819	E	Bély	<i>Sennyey Béla br.</i> Első várományos: Pál (fia)	3300	—
65.	1876	E	Hetes	<i>Somssich Imre gr.</i> Első várományos: László (fia)	3200	—
66.	1814	K	pénzhitbizomány	<i>Szapáry Iván gr.</i> Első várományos: Péter (távolabbi rokona)	—	330 000
67.	1723 és 1754	A vagy E	Felsőbalog	<i>Szász-Coburg-Koháry Fülöp hg.</i> Első várományos: Lipót (fia)	51 600	—
68.	1831	A vagy E	Murányalja	<i>Szász-Coburg-Koháry Fülöp hg.</i> Első várományos: Lipót (fia)	141 200	—
69.	1814	E	Iván	<i>Széchényi Kálmán gr.</i> Első várományos: Manó (fia)	7900	—
70.	1814	E	Nagycentk	<i>Széchényi Béla gr.</i> Első várományos: Ödön (testvére)	12 300	—
71.	1814	E	Felsősegesd	<i>Széchényi Bertalan gr.</i> Első várományos: Márton (fia)	7800	—

72.	1886	E	Újkígyós	<i>Wenckheim Krisztina gr.</i> Első várományos: Wenckheim József (fia)	22 600	—
73.	1890	E	Komját	<i>Wodianer Albert br.</i> Első várományos: Nemes János (unokaöccse)	8700	—
74.	1693	K	Zsély és Divény	<i>Zichy Nándor gr.</i> ⁴⁶⁸ Első várományos: János Nepomuk (távolabbi rokona)	41 300	—
75.	1872 és 1878	E	Füles és Rajka	<i>Zichy-Meskó Jakab gr.</i> Első várományos: Rudolf (fia)	3400	—
76.	1874	E	Lengyeltóti	<i>Zichy Béla gr.</i> Első várományos: ismeretlen személy	10 100	—
77.	1886	E	Zákány	<i>Zichy Ödön gr.</i> Első várományos: Aladár (fia)	4300	—
78.	1886	E	Felsőszentiván puszta (Aba)	<i>Zichy Rafael gr.</i> Első várományos: Ede (fia)	8800	—
A MAGYAR FŐNEMESSÉG KEZÉN LÉVŐ 78 HITBIZOMÁNY TERÜLETE ÖSSZESEN					2 112 100	
Az idegen főnemesek kezén lévő ⁴⁶⁹ 3 hitbizomány területe összesen					6300	
Frigyes főherceg hitbizományának (Magyaróvár és Bélye) területe					145 000	
A köznemesi kézen lévő 9 hitbizomány területe összesen					59 600	
AZ 1911-BEN FENNÁLLÓ 91 MAGYARORSZÁGI HITBIZOMÁNY TERÜLETE ÖSSZESEN					2 323 000	

36. ábra

A magyarországi hitbizományosok és első várományosok listája 1911. október 1-jén

⁴⁶⁸ Az 1913-as listában már Zichy Nep. János van megnevezve. 1911 októberében azonban Nándor (†1911. dec. 24.) volt a hitbizományos. (Borovszky 1896–1914. Nógrád. 643.)

⁴⁶⁹ Haynau Gyula br. Kisgéc pusztai, Szegedy-Ensch Károly br. gyöngyöshermáni, valamint Königsegg-Rottenfels Fidél pénzhitbizományáról van szó.

A 36. ábra tanúsága szerint 1911-ben pontosan ugyanannyi hitbizomány létezett Magyarországon, mint 1894-ben: 91 birtok tartozott ebbe a jogi kategóriába. Bár 1904-ben Stummer Sándor báró visszavonta az 1887-ben létesített hitbizományát, Zichy Henrik gróf hitbizománya pedig időközben egyesült a neje által alapítottal, az 1894 és 1911 között eltelt bő másfél évtizedben két új hitbizomány is létrejött: 1895-ben Tarányi (Oszterhuber) Ferenc, míg 1901-ben Kemény Kálmán báró kötötte le ilyen módon a birtokait.⁴⁷⁰ Az a dinamikus bővülés viszont, amely a dualista éra első három évtizedét jellemezte, az 1890-es évek közepe körül lefékeződött. Az eddig említetteken kívül utóbb már csak Almásy Ede lépett be az alapítók sorába, aki 1912-ben kapott engedélyt egy hitbizomány létesítésére.⁴⁷¹ Ezzel együtt 1918-ban 92 hitbizomány volt Magyarország területén. Ugyanakkor az Igazságügyi Minisztérium levéltárában jó néhány, végül elutasításban részesült kérelem dokumentációja fennmaradt ebből az időszakból. Így Uray Kálmán báró (1901), Nyáry Gyula báró (1907), Jasztrabszky Kálmán (1908), Csáky Vidor gróf (1911), Halper Vladimir (1912) egyaránt sikertelenül próbálkozott a hitbizomány létesítésével.⁴⁷² A minisztertanácsi jegyzőkönyvek tanúsága szerint ugyanígy jártak néhai Erdődy György gróf leszármazottai (1900), Somssich Andor (1906) és Jankovich János gróf (1917) is.⁴⁷³ Egy újsághírből tudjuk, hogy két Wimpffen gróf alapítása kérelme (1892) szintén visszautasításra került.⁴⁷⁴ Noha nem jutott el végül a hivatalos fórumokig, de megemlíthető még, hogy az 1905-ben elhunyt gróf Batthyány Béláné (született Tarnóczy Etel) szintén hitbizományt szándékozott alapítani.⁴⁷⁵ Pálffy János gróf pedig az 1908-ban kihirdetett végrendeletében egymaga öt hitbizomány létrehozásáról intézkedett.⁴⁷⁶ A földbirtokosok részéről tehát egészen biztosan nem hiányzott az alapítási kedv és igény ekkoriban sem. Ellenben az egymást váltó kormányok az 1890-es évek második

---

⁴⁷⁰ MNL OL K 579 – Általános iratok 1867–1944 (1949) – 503. kötet 42., 62., 84., 93., 94. szám

⁴⁷¹ MNL OL K 579 – Általános iratok 1867–1944 (1949) – 503. kötet 95. szám

⁴⁷² MNL OL K 579 – Általános iratok 1867–1944 (1949) – 502. csomó „Elutasított alapítási kérelmek”

⁴⁷³ MNL OL K 27 1900.05.10./15., 1906.07.18./10., 1917.03.07./26. A minisztertanácsokon csak abban az esetben tárgyalták az alapítási kérelmeket, ha az egyébként illetékes igazságügyminiszter úgy érezte, hogy valamilyen elvi jelentőségű döntés meghozatala vált szükségessé.

⁴⁷⁴ Pesti Hirlap, 1892. október 2. 16.

⁴⁷⁵ Budapesti Hirlap, 1905. január 12. 10.

⁴⁷⁶ Králik 1909. 51.

felétől kezdve már igyekeztek megakadályozni a hitbizományok által elfoglalt területek további növekedését.

Az 1894-es hivatalos statisztika szerint a magyarországi hitbizományok 2 313 499 kataszteri holdat tettek ki, ami a mezőgazdasági művelés alá vont területeknek a 4,7%-át jelentette. A kimutatott átlag mögött azonban regionálisan jelentős különbségek mutatkoztak. A Dunántúlon például, ahol 13,4% volt ez az arány, kivétel nélkül minden vármegye felülmúlta az országos átlagot.⁴⁷⁷ Az egyéb kötött földingatlanokkal együtt 34,5%-ot tett ki a korlátolt, azaz a piaci forgalomból kivont birtokok aránya.⁴⁷⁸ A súlyosan aránytalan és jogi eszközökkel is konzervált birtokmegosztásból adódó problémák iránt a hazai politikai elit és a publicisztika sokáig nem igazán mutatott érzékenységet: „A társadalmi leszakadás, az egyre inkább tömegessé és strukturálissá váló elesettség képe helyett még az 1890-es években is csak valamiféle folklorisztikus-romantikus szegénység jelenik meg a beszámolók lapjain; az a szegénység, mely — legalábbis ábrázolói szerint — térben és számban egyaránt marginális, és gyakran etnikailag is jól körvonalazhatóan elkülönülő”.⁴⁷⁹ Az 1891-től kibontakozó agrárszocialista mozgalmak azonban, ha lassan is, de ráirányították a figyelmet a paraszti társadalom egzisztenciális problémáira, felvetve egyúttal a nagybirtokok felelősségének kérdését.⁴⁸⁰

A minisztertanácsokon már 1888 novemberében felmerült az igazságügyminiszter részéről, hogy valamilyen módon korlátozni kellene az újabb hitbizományok alapítását. Meglátása szerint az örökösödési jogról szóló, éppen tárgyalás alatt álló törvényjavaslatban elő lehetne írni, hogy ezek létesítéséhez a törvényhozás hozzájárulása, valamint az alapítólevél be-cikkelyezése szükséges. A kormány viszont ekkor még arra az álláspontra helyezkedett, hogy egyelőre nem kíván a fennálló gyakorlaton változtatni.⁴⁸¹ Négy évvel később, 1892 februárjában azonban szükségesnek érezték bizonyos elvi alapvetések leszögezését. Ez alkalommal — többek között — kimondatott, hogy „apró hitbizományok alakítására engedély ne adassék, hanem önálló hitbizomány alapításához legalább mintegy 500,000 ftnyi értéknek lekötése

---

⁴⁷⁷ A hitbizományi 1894. 5., 30.

⁴⁷⁸ Korlátolt forgalmú 1893. 6.

⁴⁷⁹ Hámori 2003. 3.

⁴⁸⁰ Kaposi 2013a. 272–276.

⁴⁸¹ MNL OL K 27 1888.11.08./4.

kivántassék” meg.⁴⁸² 1900 tavaszán úgy vélekedtek, hogy „a mezőgazdasági miveltetésre alkalmas területeknek már jelenleg is túlságos mértékben levő megkötöttsége miatt nagyon fontos közgazdasági szempontok ellene szólnak annak, hogy mezőgazdaságra alkalmas további területek hitbizományok felállítása által megköttessenek s hitbizományok alakítása csakis az ország szélein levő hegyi erdő területekből indokolható”.⁴⁸³ (Ez a későbbiekben összekapcsolódott a nemzetiségi szempontok hangoztatásával.⁴⁸⁴) Végül 1901 szeptemberében jegyzőkönyvi megfogalmazást nyert az a már „követett gyakorlat” is, amely a létesítendő hitbizomány egyenes állami földadóját a főrendiházi census analógiájára minimálisan 6000 koronában határozta meg.⁴⁸⁵ Az említett szabályokat ugyan nem teljesen következetes szigorral alkalmazták,⁴⁸⁶ végső soron azonban hatékony eszköznek bizonyultak az új alapítások visszaszorításához. Mindemellett formai akadályok is elvezethettek a tervezett hitbizomány felállításának meghiúsulásához.⁴⁸⁷

A 36. ábrán felsorolt hitbizományok mellett megemlítendő még, hogy Horvátország-Szlavónia területén szintén léteztek ilyen jellegű kötött birtokok. Ezekről egyelőre csak egy ismeretlen (de biztosan 1914 utáni⁴⁸⁸) időpontból származó kimutatást találtam az Igazságügyi Minisztérium levéltárában,⁴⁸⁹ amit az alapítási évekkal és az első várományosokkal kiegészítve 37. ábrán közlök.

---

⁴⁸² MNL OL K 27 1892.02.14./6.

⁴⁸³ MNL OL K 27 1900.05.10./15.

⁴⁸⁴ MNL OL K 27 1909.02.12./20. Tudniillik ha már elkerülhetetlen a hitbizomány megalapítása, akkor az a nemzetiségek által lakott peremvidékeken történjen.

⁴⁸⁵ MNL OL K 27 1901.09.02./46.

⁴⁸⁶ A századforduló után létesített két hitbizomány a fent említett szempontok közül csak annak felelt meg, hogy az ország peremvidékén, túlnyomórészt erdőbirtokból létesítették őket. (MNL OL K 27 1901.10.01./13., 1911.06.15./36.)

⁴⁸⁷ Az elutasított alapítások egy részében eleve adóssággal terhelt birtokot kívántak hitbizománnyá alakítani, ami az 1869-es miniszteri rendelet szerint nem volt lehetséges. (MRT 1869. 301.)

⁴⁸⁸ A ludbregi hitbizomány haszonélvezőjeként megnevezett Batthyány-Strattmann László herceg 1915-től viseli a Strattman nevet és a hercegi rangot. (MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek 73. kötet 150.)

⁴⁸⁹ MNL OL K 579 – Általános iratok 1867–1944 (1949) – 472. csomó „Kivonat a Horvát-Szlavon királyságbeli és a kir. báni táblánál a 255§ alapján vezetett hitbizományi könyvekből.”

	Alapítás éve ⁴⁹⁰	Öröklési rend	Jószágfej	A haszonélvező és az első várományos neve 1911. október 1-jén
1.	1746	E	Ludbreg	<i>Batthyány-Strattmann Ödön hg.</i> ⁴⁹¹ Első várományos: László (távolabbi rokona)
2.	1895	E	Veliki Bukovec	<i>Draskovich Pál gr.</i> Első várományos: József (nagybátyja)
3.	1891	E	Vukovár	<i>Eltz-Kempenich Károly</i> ⁴⁹² Első várományos: György (testvére)
4.	1607	K	Varasd	<i>Erdődy Ferenc gr.</i> ⁴⁹³ Első várományos: ismeretlen személy
5.	1900	E	Novi Marof	<i>Erdődy Rudolf gr.</i> Első várományos: Rudolf (fia)
6.	1803	E	Ilok	<i>Odescalchi Ince hg.</i> Első várományos: László (nagybátyja)
7.	1872	E	Našice	<i>Pejácsevich Tivadar gr.</i> Első várományos: Márk (fia)

37. ábra
A horvát-szlavón hitbizományosok listája 1911. október 1-jén

Peres Zsuzsanna a hitbizományokkal kapcsolatos vizsgálódásai során a teljesség igényével áttekintette azokat a definíciókat, amelyeket a 18. századtól a napjainkig terjedő időszakban a témával foglalkozó szerzők adtak e jogintézményről. Ezekben és az 1687. évi törvény szövegében — sok egyéb mellett — közös elem „a hitbizomány céljaként megjelölt »pro splendore familiae«, illetve a családok romlásának megakadályozása végett történő alapítás” hangsúlyozása.⁴⁹⁴ Ugyanez Katona Mór korabeli, kicsit bővebb megfogalmazásában így hangzik: „nagy vagyonnak állandóan egyetlen kézben való tömörítése és együtt-tartása sokféle célból történhetik ... Első helyen áll a családnak vagyoni elszegényedésétől való megóvása (...) A hitbizomány alapításának további célja lehet a család dísze és fényének fentartása (splendor familiae), a családnak történetünk multjában kifejtett szereplését a jövőben is lehetővé tenni vagyoniilag, a család közjogi, politikai és társadalmi positioját biztosítani a késő generációkon át, mihez egyik nélkülözhetetlen kellék a tekintélyes és biztos vagyoni állás.”⁴⁹⁵

⁴⁹⁰ A horvátországi hitbizományok alapítási éveit Tóth-Barbalics Veronika bocsájtotta a rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök neki. Disszertációjának vonatkozó része: Tóth-Barbalics 2015. 279. 1367. lábjegyzet.

⁴⁹¹ Az eredetiben: „Dr. Batthyany-Strattmann László herceg”. Ez a birtok tulajdonképpen a 36. ábra 15. tételében szereplő körmendi hitbizomány részét képezte. (Kaposi 2013b. 113.)

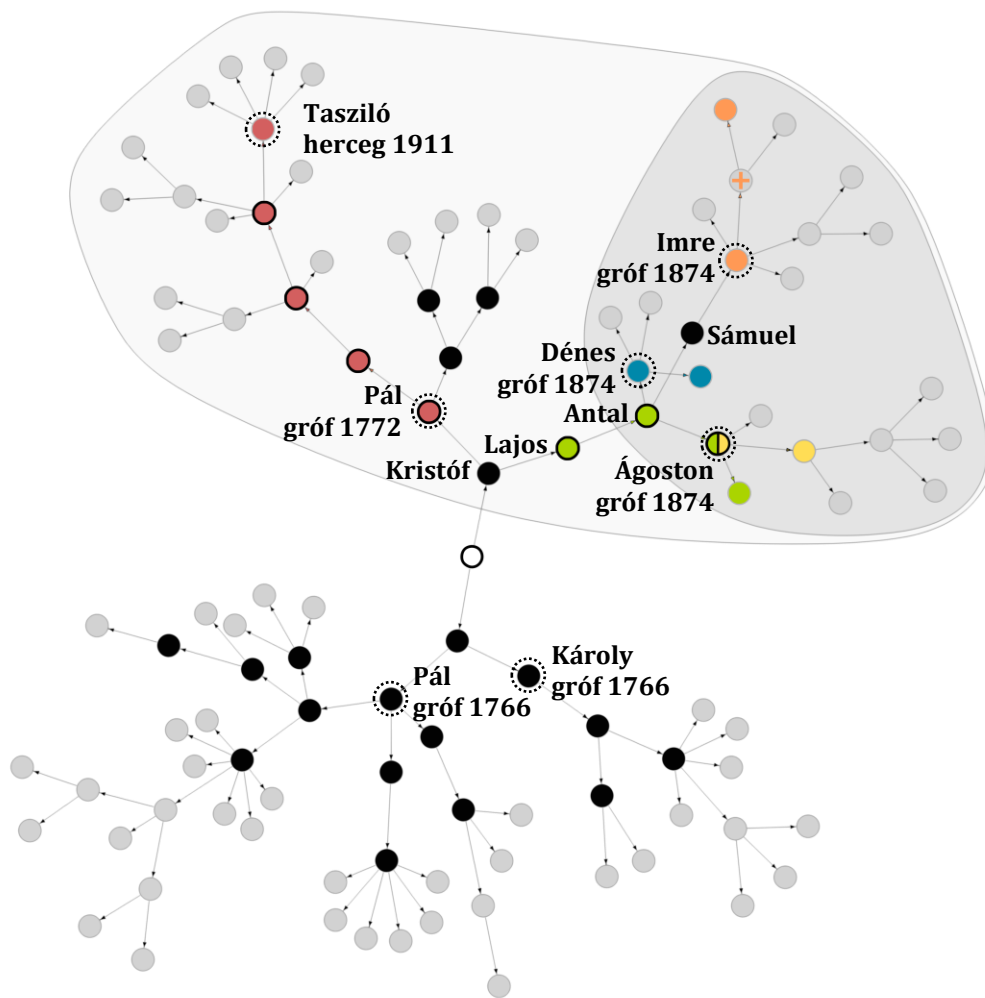
⁴⁹² Az eredetiben: „Eltz Dragutin gr.”

⁴⁹³ Őt nem sikerült beazonosítanom. Tehát csak a nevét ismerjük, a mögötte álló konkrét személyt viszont nem.

⁴⁹⁴ Peres 2009. 26–35.

⁴⁹⁵ Katona 1894. 5–6.

Abban tehát Peres kutatásai szerint konszenzus mutatkozik a szakirodalomban, hogy valamilyen módon a birtokos „család” érdekeit, annak anyagi jólétét, fennmaradását szolgálják a hitbizományok. Kérdésként merülhet fel azonban, hogy jelen esetben mit takar a „család” fogalma? Kik élvezhetik a hitbizomány nyújtotta előnyöket? Első lépésként közelítsük meg a várományosok felől a problémát! Vagyis nézzük meg, hogy mi az a legtágabb kör, amelyből az alapító intenciója szerint valaki igényt tarthatna a hitbizomány haszonélvezetére. E vizsgálathoz szemléltetés gyanánt ismét a Festetics nemzetséget hívom segítségül.

38. ábra
Hitbizományok a Festetics nemzetségen belül (1765–1918)

A 36. ábra szerint az idők során összesen öt hitbizományt hoztak létre a Festetics nemzetség különböző tagjai. Ezek közül a legrégebbieket Festetics Kristóf alapította 1765-ben két

fia, Pál (1772-től gróf, hitbizományának 1918 előtti birtokosai a fenti ábrán bordó színnel jelölve) és Lajos (zöld) részére.⁴⁹⁶ Utóbbi ágán az ő fiának, Antalnak az akaratát végrehajtva, később még további három hitbizomány keletkezett (1870, 1876, 1877). Ezek első birtokosai Dénes (kék), Ágoston (sárga) és Imre (narancssárga) voltak,⁴⁹⁷ akik csak 1874-ben emelkedtek magyar grófi rangra.⁴⁹⁸ Az említett öt hitbizománynak mindegyikének az elsőszülött fiúgyermek körében kellett tovább öröklődnie. Az alapítók azonban rendszerint intézkedéseket fogalmaztak meg arra az esetre is, ha az elsődleges kedvezményezettek teljesen kihálnának. Így Festetics Kristóf alapításainál Pál és Lajos ágai kölcsönösen jogot formálhattak a másik hitbizományára, ha valamelyiküknek fiágon magva szakadna.⁴⁹⁹ S hasonlóan, Dénes, Ágoston és Imre leszármazottai, meghatározott sorrendben, szintén várományosai lettek egymás hitbizományainak.⁵⁰⁰ (Amennyiben még így sem lennének öröklésre képes személyek, akkor az előbbi két hitbizomány felosztandó lenne a távolabbi rokonság körében, míg az utóbbi három, kötött jellegét megtartva, az utolsó haszonélvező legközelebbi törvényes örököseinek a kezére jutna.⁵⁰¹) Vagyis az elmondottak alapján a Festetics nemzetségen belül két, részben egymásba ágyazódott „hitbizományos család” létezett, amelyek Kristóf, illetve Antal fiági utódait foglalták magukba. Ugyanakkor a 38. ábrán az is látható, hogy az 1766-ban grófi rangra emelet Páltól és Károlytól származó Festeticsek, a nemzetség 1885 és 1918 között élő tagjainak pontosan a fele, egyik hitbizománynál sem tartozott a várományosok közé. Mindazonáltal a haszonélvezők szűkebb vagy tágabb körének kijelölése teljes mértékben az

---

⁴⁹⁶ Kaposi Zoltán úgy tudja, hogy Festetics Lajos ellentmondott apja végakarátának, így „a saját birtokrésze nem hitbizományként öröklődött a továbbiakban. (...) következésképpen a [Páltól leszármazó] keszthelyi ág hitbizományi egységével szemben a XIX. század végére itt is 10 000 hold alá süllyedt az egy földesúr kezében tartott birtok nagyság.” (Kaposi 2001. 111–112.) Az Igazságügyminisztériumi Levéltárban fennmaradt iratok tanúsága szerint azonban a korszakunkban létezett a Festetics Kristóf által Lajos fia számára alapított hitbizomány. (MNL OL K 579 – Általános iratok 1867–1944 (1949) – 486. cs. „Festetics Kristóf-féle hitb. ir. Dégi hitb. 1872–1949.”) A birtok kiterjedésében a másik ággal szemben mutatkozó különbség sem feltétlenül a „végzetes birtokaprózódás” következménye volt. Az alapító ugyanis eleve kisebb hitbizományt testált Lajosra, amelyhez készpénzben csatolta hozzá a különbözet ellenértékét. (Komáromy 1906. 575–576.) A dégi ág hitbizománya egyébként 1913-ban 29 000 kataszteri holdat tett ki. (36. ábra)

⁴⁹⁷ Östör – Petrovay 1937. II. kötet 115–119.

⁴⁹⁸ MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek 68. kötet 443.

⁴⁹⁹ Komáromy 1906. 571–578.

⁵⁰⁰ Östör – Petrovay 1937. II. kötet 127–133.

⁵⁰¹ Östör – Petrovay 1937. II. kötet 119–133.

alapítók akaratától függött. Ennélfogva az is előfordulhatott, hogy egy-egy hitbizomány várományosai az adott nemzetség aktuálisan élő férfi tagjai voltak. Az Esterházyak hitbizománya-inál például rendre azt a gyakorlatot követték, hogy a nemzetség mindhárom (fraknoi, csesz-neki és zolyomi) ágát számításba vették az öröklésre elvileg feljogosítottak hosszúra nyúlt sorában.⁵⁰²

A fentiek tükrében annyit mindenesetre leszögezhetünk, hogy egy nemzetség tagjának lenni még nem feltétlenül biztosított jogot és reményt valamelyik atyafi birtokában lévő hitbizomány megszerzésére. Egyszersmind az is igaz, hogy a várományosi körből sem egyforma eséllyel indult mindenki a haszonélvezet birtoklásáért. Ennek tagjai az alapító tetszése által, előre és végérvényesen meghatározott sorrendben követték egymást. A hazai gyakorlatban az alábbi három öröklési rendszer terjedt el:

1. Az elsőszülöttségi rend (primogenitura) alkalmazása esetében az első birtokos, illetve később az aktuális haszonélvező fiúgyermekai generációról generációra ágakat alkotnak. Ezek közül rendre az elsőszülöttek ágában marad a hitbizomány mindaddig, ameddig az öröklésre képes leszármazottakkal rendelkezik. Ha azonban az adott ágon nem lennének további örökösök, akkor a legutóbbi birtokosnak, majd az őt megelőző nemzedékeknek az ifjabb fitestvérei következnek a sorban, amelyek közül a legidősebbik ágán, újra az elsőszülöttség rendje szerint öröklődik tovább a hitbizomány.⁵⁰³
2. Az ízőröklés (majoratus) lényege abban áll, hogy mindig az a fiúutód örökli a hitbizományt, aki a legutolsó birtokos legközelebbi rokona. Ha többen lennének ilyenek, akkor közülük az idősebb szülött (a „major natus”) lesz a kedvezményezett. Katona Mór szerint a rokonsági fok kiszámításánál itt a római jog módszerét kell követni. Az ízőröklés így szintén az elsőszülött fiúgyermekeknek kedvezett, akik a hitbizományos apa elsőfokú rokonai közül a legidősebbek voltak. Amennyiben viszont az elsőszülött fiúgyermek még az apja életében elhunyt, akkor nem annak a fia lett a következő várományos, mivel ő csak másodfokú rokona

---

⁵⁰² Östör – Petrovay 1937. II. kötet 96–114.

⁵⁰³ Katona 1894. 109–115.

volt a pillanatnyi hitbizományosnak. Csakúgy, mint utóbbinak a testvérei, akik ráadásul idősebbek ennél az unokánál. Ellenben az elhunyt személy testvérei elsőfokú rokonai a hitbizományos apának, akik közül a legidősebb túlélő számíthatott az örökségre.⁵⁰⁴

3. Végül a koridősbségi (senioratus alapján álló) hitbizományoknál az alapító aktuálisan élő fiági leszármazottai közül mindig a legidősebbre száll a haszonélvezet joga.

Az 1911-ben magyar főnemesek kezén lévő 85 hitbizomány között egyetlen ízőröklési és négy koridősbségi elven álló birtok található. További két, egymással szorosan összefüggő hitbizomány következő haszonélvezőjét, annak alkalmasságát mérlegelve, egy meghatározott rokoni körből szabadon kijelölhette a mindenkori birtokos. De mindezek tulajdonképpen kuriózumnak tekinthetők. Hiszen a döntő többség, 78 hitbizomány (91,7%), az elsőszülöttségi rendszer szerint öröklődött tovább. Ezeknél tehát alapvetően az elsőszülöttek elsőszülöttjeiből kerültek ki a haszonélvezők, s csak akkor borult fel ez a rend, amikor valakinek egyáltalán nem voltak öröklésre képes fiági leszármazottai.⁵⁰⁵ Emellett az alapítók egyéb feltételeket, kívánalmakat, kritériumokat is megfogalmazhattak a mindenkori haszonélvezőket illetően. Ilyen lehetett például a tébolyodottak, a tékozlók, az egyházi pályán lévő személyek kizárása, a római katolikus vallás követésének előírása, a vallás megváltoztatásának tilalma, a házastárs vallásának meghatározása, a „rangon aluli” házasságkötés, vagy a hitbizományok halmozásának esetleges megtiltása.⁵⁰⁶ Aki a kérdéses hitbizomány alapítólevelében található kikötéseknek nem tudott, vagy nem akart megfelelni, az könnyen kizárhatta magát a haszonélvezet örökléséből. A várományosi kör hátrébb álló tagjai ugyanis egyik szemükkel az alapítólevelet, a másikkal a (jövőbeni) hitbizományost figyelve nem haboztak jogi útra terelni az ügyet, ha ezzel saját maguk közelebb kerülhettek a vagyon megkaparintásához.⁵⁰⁷ Hogyha a

---

⁵⁰⁴ Katona 1894. 115–124.

⁵⁰⁵ „Szabály szerint csak fiutódok örökölnék, kivételesen lányok is, ha az alapító fiutódjai kihaltak, de a lánytól leszármazó fiúk megint kizárják a lánymaradékokat.” (Katona 1894. 94.) Mindez viszont nem zárta ki, hogy alapítóként és első birtokosként nők is megjelenjenek, ahogy erre a 36. ábrán több példát láthatunk.

⁵⁰⁶ Östör – Petrovay 1937. II. kötet 12–18.

⁵⁰⁷ Esettanulmány jelleggel, gr. Széchényi Ödön példáján keresztül lásd: Ballabás 2011a.

legelső birtokos öröklésre feljogosított utódjai végül teljesen kihaltak, akkor a továbbiak tekintetében az alapítólevelek korábban már említett, hitbizományonként változó rendelkezései léptek életbe. Ezek alapján az is előfordulhatott, hogy a hitbizomány utóbb a leányágak révén egy idegen nemzetség tagjai között öröklődött tovább.⁵⁰⁸

A kérdéses 85 magyarországi hitbizomány haszonélvezetében 1911-ben 74 személyt találunk. Egyesek két, sőt három hitbizományt is birtokoltak egyszerre. Az ezek által biztosított jövedelem persze nagyon különböző volt, s ebből a szempontból aligha lehet azonos kategóriába sorolni egy 1500 és egy 400 000 kataszteri holdas hitbizomány urát. Jelen pillanatban nem is célok a hitbizományosok anyagi lehetőségeinek latolgatása. Megelégszem annak konstatálásával: a hitbizomány egy olyan birtok, amelynek haszonélvezete a törvényes öröklés általános szabályaitól eltérően osztatlanul öröklődik tovább, többnyire, bár korántsem kizárólagosan, a pillanatnyi birtokos elsőszülött fiára. Noha a hitbizomány elvi tulajdonosa a „család” volt, azaz a birtokos, valamint az élő és jövendőbeli várományosok összessége, ténylegesen azonban kizárólag az előbbi rendelkezett annak minden jövedelmével és vagyonával. A korszakunkban érvényes jogszabályok semmiféle módon nem kötelezték a hitbizományost a várományosok anyagi vagy egyéb támogatására. Így, ha az alapítólevél nem írta ezt kifejezetten elő, akkor a „pro splendore familiae” homályos ideájának való megfelelés mibenléte egyedül az ő akaratán és elképzelésein múlt. Katona Mór emocionális hangvételű kritikája szerint „A visszás a helyzetben az, hogy a nemzedékek során egy-egynek vagyonosságáért a többi családtagok kérlelhetetlenül a vagyontalanság sanyarúságába döntenek, éles anyagi ellentétbe helyezve ugyanazon nemzedékek tagjait egymás közt. Az egyiknek biztosított túlbőség árán a többit rendesen a vagyoni ellátás híján hagyja és evvel már eleve ellentétbe jön az alapító saját szándékával: a családnak vagyonos helyzetet biztosítani. (...) az egyiknek a

---

⁵⁰⁸ A 36. ábrán szereplők közül ez történik majd Andrássy Dénes 1913-ban bekövetkezett halála után, amikor Erzsébet és Mária nevű testvérei révén a Széchényi és a Maldeghem nemzetségre száll a kettéosztott hitbizományi birtok. (Hógye 2001. 558.) Az ugyanazon évben és szintén gyermektelenül elhunyt Wodianer Albert hitbizományát pedig Gabriella húgának fia, Nemes János gróf örökölte. (Budapesti Hirlap, 1913. aug. 24. 33–34.) De hasonló módon került át korábban a Barkóczy János gróf által alapított hitbizomány a Hadik, a Koháryak által alapított a Szász-Coburg, a Wenckheim Béla báró által alapított pedig a Hoyos nemzetségből származók kezére. Katona Mór megjegyzése szerint „A fiutódoknál — mint agnatusoknál — fennmarad az alapító neve, megörökíti a családot és történeti emlékét megőrzi; ezért van, úgy szólva, minden alapítványi levélben az az intézkedés, ha lányra szállna a hitbizomány, hogy ennek férje köteles vagy a hitbizományi alapító nevét felvenni a magáé helyett, vagy pedig azt a megáéhoz toldani: Coburg-Koháry, Hadik-Barkóczy.” (Katona 1894. 94.)

túlnagy vagyon jut, a többieknek pedig a nagy név mellé — semmi, pedig ilyen, a multban vagyoni fénynyel elárasztott név nem áldás, nem előny a szegényre, hanem csapás, mely folyton áldozatot kíván”.⁵⁰⁹ Ezt a képet némileg árnyalja az 1869-es igazságügyminiszteri rendelet, amelynek előírása szerint „a mennyiben törvényes osztályrészre jogosítottak volnának: ezeknek e joga a hitbizomány felállítása által rövidséget nem szenved[het]”.⁵¹⁰ A kiegyezés után alapított nagyszámú hitbizomány esetében tehát az első generáció tagjai semmiképpen sem lettek kisemmizve. Ahogy a későbbiekben sem volt kizárva, hogy a mindenkori hitbizományos az általa élvezett jövedelemből vagyont halmozzon fel a várományosi sorban hátrébb álló, vagy abban eleve nem szereplő (leány) gyermekei számára.⁵¹¹ Hosszabb távon azonban valóban ellentétbe kerülhetett a rang által megkövetelt életmód és a valós anyagi helyzet nyújtotta lehetőségek — ez viszont, úgy tűnik, nem pusztán a „hitbizományos családok” problémája volt.

A szabad rendelkezés alatt álló és a hitbizományi birtokok szétválasztása, az ezek mögött álló örökösödési rendszer ismerete dolgozatom további mondanivalója szempontjából igen lényeges tényező. A későbbi fejezetekben ugyanis ezekre építve, a felmenőktől várható, illetve az utódok felé továbbörökíthető birtokok számba vételével kívánom árnyalni azt a szokásosnak mondható megközelítést, amely statikus időmetszetek adatai alapján, kizárólag az éppen aktuális birtokosokra fókuszálva próbál képet adni egy csoport földbirtokviszonyairól. Hiszen nyilvánvalóan nem mindegy, hogy valaki csak pillanatnyilag birtoktalan, vagy perspektivikusan sincsen esélye a földbirtokossá válásra. Mindehhez azonban a földbirtokviszonyok makrostruktúrájának ismeretén keresztül vezet az út, amit az alábbi két fejezetben kívánok felvázolni.

---

⁵⁰⁹ Katona 1894. 5–6.

⁵¹⁰ MRT 1869. 302. 1. § c

⁵¹¹ A fentebb példaként hozott Festeticseknél az 1870-es években alapított hitbizományok a nemzetség egy olyan ágában jött létre, amely elsőszülötti vonalon egyébként már rendelkezett egy hitbizománnyal. Ezek szerint az újabb alapítások gondolatát felvető Antalnak volt annyi szabad birtoka, hogy abból halála után három, kisebb területű, de még így is tekintélyes nagybirtoknak számító hitbizomány létesüljön. (Östör – Petrovay 1937. II. kötet 117–119.)

5.2.4. A dualizmus kori földbirtokviszonyok a szakirodalom alapján

Az ősiség eltörlése és a jobbágyfelszabadítás alaposan megváltoztatta a hazai földbirtokviszonyokat. Ennek társadalmi hatását azonban a hivatalos osztrák, majd magyar statisztika hosszú ideig nem tudta számszerűsíteni. Galgóczi Károly 1855-ben a Magyarország-, a Szerbvajdaság s Temesi Bánság mezőgazdasági statisticája címet viselő munkájában így jellemezte a saját lehetőségeit: „Hogy azonban voltaképpen mikép oszlik meg a birtok, a nagyobb birtokosok iránt ... adtam némi tájékozást. De valamint ezeknek pontosabb osztályozására, ugy a kisebb birtokosokra nézve még kevésbé ismerem országot, hol azok birtoknagyság szerint osztályzatokba sorolva, a földbirtoknak ekképen különböző kezek közti megosztása szabatosabb számokkal meghatározva lett volna ... Igy az ebbéli adatok nálunk is tökéletesen hiányzanak; ugy hogy még csak tájékozólag is meghatározni azt, hogy a kitett számú birtokosok közül mennyien vannak 10-20-30-40 sat. holdas birtokosok, erőmet teljesen meghaladja és pedig különösen a régibb nemesi és szabados osztályt illetőleg.”⁵¹² Elsőként Keleti Károly állt elő 1871-ben olyan adatokkal, amelyek nagyság és egyéb szempontok szerint differenciáltan jelenítették meg a magyarországi földbirtokokat.⁵¹³ Egyébiránt az 1870-től kezdve évtizedenként végrehajtott népszámlálások eleinte csak a birtokosok és haszonbérlok számáról gyűjtöttek és közöltek adatokat, attól tartván, hogy ha „a birtokviszonyokra vonatkozó adatok is tudakoltatnak, a köznép gyanúja és előítélete, hogy az egész művelet adókvetés céljából történik, bő táplálékot fog nyerni s talán az egész munkálat sikere veszélyeztetik általa.”⁵¹⁴ Az 1900. és 1910. évi népszámlálásban viszont már részletes adatokat kértek a megszámlált egyén tulajdonában, haszonélvezetében lévő, általa bérlet, illetve bérbe

---

⁵¹² Galgóczi 1855. 102.

⁵¹³ Keleti 1871. 136–148.

⁵¹⁴ Népszámlálás 1891. 1. rész 15*. Az 1857. évi népszámlálás adatgyűjtésének szempontjait taglaló emlékiratban nagyon hasonló érvelést találhatunk: „A lakosság ... birtokairól is gyűjthettünk volna adatokat. (...) Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az ilyen adatok utáni érdeklődés eleve hamis, mégpedig fiskális szándékokat gyaníthatnak a lakossággal és nagyon kell tartanunk attól, hogy éppen ez a gyanakvás az egész munkában ... buktatókat szül.” (Népszámlálás 1850., 1857. 138.) Ugyanakkor még 1900-ban is megjegyzésre került, hogy „Felületes és — ugyancsak az adóemeléstől való félelem miatt ... — hiányos maradt sok helyütt a földbirtokra vonatkozó adatok bejegyzése is. Ahhoz az eredeti célhoz azonban, hogy a földbirtokososztály társadalmi tagozódása ez adatok révén kiderüljön, az anyag így is megfelelő volt”. (Népszámlálás 1900. 10. kötet 23*)

adott földingatlan kiterjedéséről.⁵¹⁵ Az 1890-es évektől kezdve egyéb forrásokból is számottevően gyarapodott a hazai agrárstatisztika. Az 1889-ben önállóvá vált Földművelésügyi Minisztérium összeállításában és kiadásában jelent meg 1893–1895. között az a három füzetből álló — fentebb már általam is hivatkozott — munka, amely a magyarországi korlátolt forgalmú birtokok részletes statisztikai számba vételére vállalkozott (a hitbizományok kivételével az 1885 körüli állapotnak megfelelően).⁵¹⁶ Emellett szintén a minisztérium kezdeményezte azt a nagyszabású, utóbb a törvényhozás által is felkarolt és 1895-ben foganatosított országos mezőgazdasági összeírást, amely „a községek általános gazdasági viszonyainak, az egyes gazdaságok területének, miveltési ágának, azok miveltési módjának és egész fölszerelésének följegyzésére, valamint a hasznos házi állatok számbavételére” volt hivatott.⁵¹⁷ Végül 1900-ban a korlátolt forgalmú birtokokról,⁵¹⁸ 1904-ben a 20 éven felül, őstermeléssel foglalkozó férfinépesség birtokviszonyairól,⁵¹⁹ 1913-ban pedig a 100 kataszteri holdnál nagyobb földingatlanokról készültek újabb összesítések.⁵²⁰ Megemlíteném még, hogy az 1895. évi felvétel alkalmával nemcsak az aggregált adatok kerültek közzétételre, hanem a Központi Statisztikai Hivatal összeállításában egy „Gazdaczimtár” is napvilágot látott, amely „a Magyarbirodalom valamennyi gazdaságát, összes jellemzőbb adataival együtt, egyénileg jegyezte föl”.⁵²¹ Többé-kevésbé hasonló elvek alapján szerkesztett, de a gazdaságok helyett a tulajdonosokat kimutató és azokat név szerint felsoroló, nem hivatalos gazdacimtárak korszakunkban 1893-ban, 1903-ban és 1911-ben jelentek meg.⁵²² Ezekről hamarosan bővebben is szót ejtek.

---

⁵¹⁵ Népszámlálás 1900. 10. kötet 8–9., Népszámlálás 1910. 6. kötet 5. A 10 holdon aluli kategóriát a 24 éven felüli férfinépességre vonatkozóan részletesebben kibontva közli az 1913. és az 1917. évi választójogi törvényjavaslat indoklásának melléklete. (KI 1910. XXIII. kötet 252–253. és LVIII. kötet 376.)

⁵¹⁶ A korlátolt forgalmú 1893.; A hitbizományi 1894.; A kincstári 1895.

⁵¹⁷ CJH 1895:VIII.tc. 2. § Az összeírás eredményét lásd: A magyar korona 1895.

⁵¹⁸ A magyar korona 1895. 4. kötet 36–53. Bár ez a statisztika az 1895. évi összeírás eredményeit összegző kötetben jelent meg, a bevezető szövegből egyértelműen kiderül, hogy a kérdéses adatfelvételt 1900 tavaszán megismételték.

⁵¹⁹ KI 1906. XXVIII. kötet 298–313. A 10 kataszteri holdon aluli kategóriát tekintve különösen is részletes kimutatás a gróf Andrássy Gyula belügyminiszter által 1908. november 11-én benyújtott választójogi törvénytervezet indoklásának mellékleteként maradt fenn.

⁵²⁰ MSÉ 1913. 76.

⁵²¹ GC 1897.

⁵²² GC 1893., GC 1903., GC 1911.

A történész tehát nagyjából a fenti munkákra támaszkodhat, amennyiben átfogó jelleggel és országos érvénnyel kívánja bemutatni a magyar főnemesség dualizmus kori földbirtokviszonyait. Ezeket esetleg számos család- és uradalomtörténeti munka, valamint levéltári forrás egészítheti ki. Az alábbiakban azt kívánom röviden bemutatni, hogy a szakirodalomból milyen kép bontakozik ki a korszak magyar főnemességének földbirtokviszonyairól. Ezt követően kerül majd sor a saját elemzéseimre, amelyhez az 1911. évi gazdacímtár adatai jelentik az alapforrást. Mindehhez előljáróban annyit tennék még hozzá, hogy a főnemesség („arisztokrácia”) természetesen nem képezett önálló statisztikai kategóriát, így a fentebb felsorolt, összegző jellegű kimutatásokban semmiféle formában nem jelenik meg. Ennek következtében sok múlik azon, hogy az egyes szerzők mit értenek ezen a társadalmi csoporton, valamint hogyan vélekednek a nagybirtokhoz való viszonyáról. Ahogy Püski Levente az 1945 utáni években Magyarországon is zászlót bontó marxista történetírás társadalomképének alapjait lerakó Andics Erzsébet kapcsán megjegyezte: „abból kiindulva, hogy a társadalomszerkezet a tulajdonviszonyokból vezethető le, következetesen többnyire nagybirtokról beszélt. Ugyanakkor sem a nagybirtokos, sem az arisztokrácia fogalmát nem határozta meg világosan, jóllehet számos utalás alapján úgy tűnik, a kettőt egyfajta szinonim — egymást adott esetben helyettesítő — kifejezésként értelmezte.”⁵²³ S bár a kezdeti ideológiai szigor idővel jelentősen enyhült, a jól megszokott marxista frazeológia azonban (jelen esetben leginkább a „nagybirtokos arisztokrácia” emlegetése) egyeseknél egészen az 1990-es évekig kitartott, kissé talányossá téve az érintett munkákat.

A magyar főnemesség dualizmus kori földbirtokviszonyait is alapvetően befolyásoló jobbágyfelszabadítás tényleges végrehajtása, valamint a volt földesurak kártalanítása, mint ismert, a szabadságharc leverése utáni időszakra maradt. Ezek részletes (újra) szabályozása Magyarországon, Horvát-Szlavónországban, valamint a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság területén az 1853. március 2-án kibocsájtott császári nyílt parancsokkal történt. (Az Erdélyre vonatkozó pátens 1854. június 21-én kelt.) Ekkor alapvetésként kimondatott, hogy „Az urbéri kapcsolat megszüntetése következtében a’ volt jobbágyok a’ kezükön levő urbéri földbirtokban (urbéri jobbágy- és urbéri zsellértelkek) teljes tulajdoni ’s szabad rendelkezési joggal ruháztatnak föl (...) Ezenkívül az urbéri telekkel a’ volt jobbágyok tulajdonává válnak a’ már

---

⁵²³ Püski 2013. 434–435.

törvényesen elkülönözött, vagy jövőben törvényes úton elkülönözendő legelők, nemkülönben azon erdők és nádasok is, melyek az urbéri feizás és nádlás végett a' volt jobbágyoknak átengedettek, vagy jövőben átengedtetnének." A vitatott jogállású földek tekintetében a pusztán álló telkek a földesurak tulajdonává váltak, a maradványföldek a volt jobbágyok önmegváltásával szabadulhattak, az irtásföldek hasonlóan, de bizonyos feltételekkel visszaválthatta azokat a földesúr, a szőlődézsmanál, továbbá az allodiális földdel rendelkező majorsági zselléreknél pedig csak abban az esetben tették lehetővé az önmegváltást, ha a földesúrral kötött bérleti szerződés „örök időkre” szólt. A földesurat illető korcsmálási, malom- és halászati jog érintetlenül maradt.⁵²⁴ A fentiek gyakorlati foganatosítása, vagyis a volt jobbágy és a földesúr birtokainak végleges és teljes körű elválasztása az úrbéri törvényszékek feladata lett, amelyek 1856 elején kezdték meg a működésüket. Egy 1865-ös kimutatás szerint az ország 9068 érintett településéből 3940-ben (43,4%) ekkorra már befejeződött, 4311-ben (47,5%) folyamatban volt, 817-ben (9,1%) viszont el sem kezdődött az eljárás. A még rendezetlen ügyekben aztán a kiegyezést követően újabb törvények születtek, s csak fél évszázad elteltével, az 1890-es évek közepére sikerült véglegesíteni a jobbágyfelszabadítás jogi kereteit.⁵²⁵

A téma igen gazdag, de többnyire a rendszerváltás előtt keletkezett, illetve az akkor iskolázott szerzők tollából származó szakirodalma egyoldalúan a jobbágyok szemszögéből közelíti meg a kérdést, sérelemként, jelentős visszalépésként értékelve például az úrbéri pátenst nem egy intézkedését. A mi főnemeseink azonban a földesurak között foglaltak helyet, így magától értetődően egészen más érdekek és szempontok határozták meg a jobbágyfelszabadítás ügyéhez való viszonyukat. 1848. március 18-ának éjjelén a pozsonyi diéta felsőtáblája csak vonakodva — a terjengő rémhírek szerint Pest mellett táborozó, mindenre elszánt jobbágyoktól való félelmében — járult hozzá az alsótábla nagy horderejű javaslatához, s a visszaemlékezők tanúsága szerint a következő napokban számos főnemes is hangot adott az elkeseredésének, félelmének, tehetetlen dühének. Varga János összegző jellegű megállapítása szerint „A többség a nemzet becsületét mindenesetre csak sovány fedezetnek tekintette, és nem nagyon hitt a kármentesítés közeli realizálhatóságában.”⁵²⁶ Ebben végül igazuk is lett.

---

⁵²⁴ Magyarországot illető országos törvény- és kormánylap, 1853. 213–218.

⁵²⁵ Orosz 1998. 120–136.

⁵²⁶ Varga 1971. 160–175.

Az úrbéri kárpótlás és földtehermentesítés tényleges foganatosítása tárgyában 1853. március 2-án került kibocsájtásra az a császári nyílt parancs, amely állami kártérítést helyezett kilátásba a volt földesurak számára. A pátens nyolc osztályba sorolta a vármegyéket, melyeken belül három-három (egy esetben csak kettő) alosztályt alakítottak ki. Ennek figyelembe vételével egy egész jobbágytelek után 300 és 700 forint közötti kárpótlási összeg, házas zselérenként pedig egységesen 50 forint járt. Pillanatnyilag azonban csak előleget ígértek a jogosultaknak, a kárpótlás végrehajtásának meghatározását későbbre halasztva.⁵²⁷ Az 1854. január 16-án kelt császári pátens egy földtehermentesítési pénzalap létrehozásáról rendelkezett, amelynek fedezetét egy — a közteherviselés elvei szerint immáron mindenki, azaz a felszabadított jobbágyok, a volt földesurak, valamint a mindebben egyébként nem érintett földbirtokosok által egyaránt fizetendő — adópótlék („földtehermentesítési járulék”) volt hivatott biztosítani. Az alap terhére öt százalékkal kamatozó földtehermentesítési kötvényeket bocsájtottak ki a volt földesurak számára.⁵²⁸ Végül 1857. június 7-én egy újabb nyílt parancs állapította meg a kötvények törlesztésének módját. Eszerint a magánföldesurak kezében lévő kötelezvényeket névértéken, évenkénti kétszeri sorsolással, negyven év alatt, 1897. október 31-ig kellett visszaváltani.⁵²⁹ Erdélyben, a magyarországitól némileg eltérő szabályok alapján, a kármentesítés folyósítását csak 1866-ban kezdték meg, és 1916. június 30-át jelölték meg a kötvények visszaváltási határidejének.⁵³⁰ Az eredetileg kitűzött céldátumokat azonban

---

⁵²⁷ Az egyes vármegyék a következő kategóriákba soroltattak: I. Fejér, Sopron, Moson, Pozsony, Tolna, Vas (700-650-600 forint); II. Békés, Csanád, Esztergom, Győr, Nyitra, Pest (650-600-550 forint); III. Baranya, Borsod, Csongrád, Komárom, Somogy, Veszprém (600-550-500 forint); IV. Abaúj, Arad, Bars, Bihar, Heves, Nógrád, Zala, Torna (550-500-450 forint); V. Gömör, Hont, Szabolcs, Szatmár, Zemplén, Zólyom (500-450-400 forint); VI. Sáros, Szepes, Ung, Trencsén (450-400-350 forint); VII. Bereg, Ugocsa, Liptó (400-350-300 forint); VIII. Árva, Máramaros, Turóc (350-300 forint). (Magyarországot illető országos törvény- és kormánylap, 1853. 226–228.) Az igen alacsony, telkenként mindössze 15–30 forintban megállapított előleget a kamatok terhére lehetett igényelni, vagyis nem a kármentesítési tőke egy részének megelőlegezéséről volt szó. Az bürokratikus eljárás során a kérelmező 1848/1849-es tevékenysége is vizsgálat alá került. (Fónagy 1993. 12.)

⁵²⁸ Magyarországot illető országos törvény- és kormánylap, 1854. 51–54.

⁵²⁹ Magyarországot illető országos törvény- és kormánylap, 1857. 329.

⁵³⁰ Kovács 1971. 81.

nem sikerült betartani. Végül a volt földesurak kárpótlásának kérdését 1923-ban zárta le egy törvény.⁵³¹

A volt földesurak tehát gyakorlatilag már 1848-ban elveszítették az úrbéres jellegű földjeiket és a jobbágyaik által teljesített szolgáltatásokat, járadékokat. Ettől kezdve birtokaik működtetését minden szempontból a piaci viszonyokhoz alkalmazkodva kellett biztosítaniuk. A jobbágyfelszabadítás során elszenvedett veszteségek után ugyan kárpótlásban részesültek, de ténylegesen csupán némi előleghez, majd félévenkénti rendszerességgel a kamatokhoz juthattak hozzá. A kármentesítési tőke kifizetése, mint láttuk, hosszú távú, több évtizedig tartó folyamatnak ígérkezett. Sokan nem tudván ennyit várni, megpróbálkoztak a kötvényeik pénzzé tételével. Ezt viszont a túlkínálat, az általános tőkehiány, a visszaváltás bizonytalan időpontja és a kötvényekért szavatoló birodalom kedvezőtlen pénzügyi helyzete miatt csak jóval névértéken alul lehetett megtenni. Kovács Edit számításai szerint 1856 és 1867 között a magyarországi kötvények 18–34%-os, az erdélyiek 18–39%-os veszteséggel voltak értékesíthetők a bécsi, illetve az 1864 januárjában megnyílt pesti tőzsdén, amire rátevődött még a közvetítői jutalék is.⁵³² Az úrbériséggel rendelkező földesurak adóssággal terhelt birtokaira nézve az 1848-as áprilisi törvények moratóriumot rendeltek el, megakadályozva ezzel a kérdéses hitelek felmondását.⁵³³ Ezt végül (kétszeri hosszabbítás után) 1856-ban oldották fel, ami behajthatóvá tette a régebbi és az újabb időkben felhalmozott tartozásokat. Igaz, a hitelezők viszont kötelesek voltak névértéken elfogadni a földtehermentesítési kötvényeket — amelyek nem feltétlenül fedezték a földbirtokos összes adósságát. A nehézségeket mindemellett tetézte a nemesi adómentesség megszüntetése, amit természetesen a császári kormányzat is fenntartott. Ebben a szituációban csak azok tudtak több-kevesebb

---

⁵³¹ CJH 1923:XXXII.tc. 4. § „Az államnak földtehermentesítés, örökváltság, szőlődézsma váltság, maradvány- és irtványföldváltság és majorsági zsellérföldváltság címén keletkezett tartozásai és követelései, ha eddig jogerősen megállapítva nincsenek, a jelen törvény életbeléptével megszűnnek és az e címen befolyt és még fel nem használt összegek az államkincstárt illetik. A jogerősen megállapított követelések egyenértéke gyanánt fennálló kötvénytartozásokon felül az említett címen jelentkező követelések és tartozások állami nyilvántartása megszűnik.”

⁵³² Kovács 1971. 84.

⁵³³ CJH 1848.IX.tc. 5. § „Oly földbirtokos ellen, kinek birtokához e törvény kihirdetése előtt urbériség volt kapcsolva, a kereskedési viszonyokból eredő váltók kivételével, egyéb adóssági követelések, a törvény további rendeleteig fel nem mondhatók, és csupán a törvényes kamatok nem fizetése iránti követelések hajthatnak be ellene bírói eljárás útján.”

veszteség árán fennmaradni, akik likvid tartalékokkal rendelkeztek, vagy kedvező kamatozású hitelekhez juthattak, s nem mellesleg képesek voltak a gyökeresen megváltozott világ követelményeihez idomulni.⁵³⁴

Nagyjából ezek azok a keretek, amelyek meghatározták a nemesi földbirtokosok mozgásterét és további lehetőségeit a jobbágyfelszabadítást követő időszakban. Hogyan alkalmazkodott mindehhez a magyar főnemesség? Erről valójában nagyon keveset tudunk. Kaposi Zoltán *A hazai arisztokrácia gazdasági tagoltsága a 19. század utolsó harmadában* címet viselő, közelmúltban megjelent tanulmányában úgy összegezte a korszakban lejárt változásokat, hogy „a 19. század második felében a magyarországi arisztokrácia anyagi helyzete bár sokat változott, ám mégis az ország leggazdagabb rétege maradt. A korábban megszerzett földvagyon jövedelmeztetése már nem tudott minden problémát megoldani, szükség volt a birtokgazdálkodás modernizálására, újabb jövedelemforrások felkutatására. Megérintette az arisztokráciát az iparosodás is, hiszen egyrészt alulról egyre többen jutottak be a főnemesség zárt világába, másrészt pedig a jövedelmek megszerzése miatt is alkalmazkodni kellett az ipar és a kereskedelem gyors fejlődéséhez.”⁵³⁵ Noha a tanulmány a gazdasági folyamatokba, konjunkturális viszonyokba ágyazva, számos egyéni példával színezve tárgyalja a kérdést, végül is csak annyi derül ki belőle, hogy egyesek képesek voltak lépést tartani a változó viszonyokkal, míg mások alulmaradtak ebben a küzdelemben. A főnemesség vagyoni differenciálódásának mértékére, a sikeresen alkalmazkodó és a deklasszálódott elemek hozzávetőleges megoszlására nem kapunk választ.⁵³⁶ Mindez lényegében igaz a témában íródott régebbi összefoglalásokra is.⁵³⁷ Nincsenek ugyanis olyan alap kutatások, amelyek ennek bemutatását lehetővé tennék. Ilyen igénnyel ez idáig egyedül Vörös Károly állt elő a már számtalanszor idézett tanulmányában. Ő az 1885-ös főrendiházi reform során előírt cenzusnak megfelelni képes személyek arányából próbált következtetéseket levonni a főnemesség földbirtokkal mérhető vagyoni helyzetére.⁵³⁸ Egyébként az uradalomtörténet-írás kétségkívül gazdag

---

⁵³⁴ Fónagy 1993. 12. A középbirtokos nemesség reformkori eladósodását, majd a neoabszolutizmus kori kiút-keresési stratégiáit Tolna megye példáján keresztül bemutatja: Gaál 2009.

⁵³⁵ Kaposi 2014. 177.

⁵³⁶ Kaposi 2014. 167–178.

⁵³⁷ Például: Hanák 1978. 435–441.; Szabad 1979. 581–584.; Gunst 1996. 169–174.

⁵³⁸ Vörös 1987. 397–405.

eredményei⁵³⁹ önmagukban nem pótolhatják a főnemesi birtokosok jobbágyfelszabadítás utáni helyzetének átfogó feltárására irányuló, pillanatnyilag hiányzó kutatásokat.

A magyar főnemesség földbirtokviszonyait tekintve az eddigieknél konkrétabb kép kialakításának lehetőségét hordozzák magukban az 1890-es évektől kezdve (rendszeretlen időközönként) megjelenő gazdacímtárak. Ezek nem ismeretlenek a gazdaság- és társadalomtörténet-írás számára sem, elsősorban Kolossa Tibor, Puskás Julianna és Scott M. Eddie munkássága révén. A gazdacímtárak történészek általi hasznosítása már az 1950-es évek végén megkezdődött,⁵⁴⁰ komolyabb kiaknázásukra azonban csak később, a számítógépes feldolgozások segítségével nyílt remény. Az 1970-es évek második felében megkezdett újabb kutatások a módszertani és forráskritikai szempontok igen akkurátus kifejtésén kívül⁵⁴¹ végül sajnos vajmi kevéssé használták ki a gazdacímtárakból összegyűjtött adatokat, amiben bizonyára szerepet játszott a korabeli technikai viszonyok kezdetlegessége is.⁵⁴² Korszakunkra vonatkozóan elsősorban különböző szempontok (például tulajdonostípus, művelési ág, kataszteri tiszta jövedelem, bérleti viszony) kombinálásával összeállított földbirtokmegoszlási táblázatok készültek, nagy vonalakban feltárva ezek által a birtokviszonyokban végbement változásokat is. Eszerint az 1885 és 1916 közötti időszakot átfogó, több időmetszeten nyugvó vizsgálatok „a birtokmozgások következő fő tendenciáit jelzik: végigvonul a 100 holdon aluli egyéni birtokok területének fokozatos növekedése és ezzel párhuzamosan a fizikai személyek 100 holdon felüli birtokterületének fokozatos csökkenése. E folyamatokban két periódus különböztethető meg: 1900-ig a 100 holdon aluli birtokosok területi gyarapodása nagyobb részben a községi és közbirtokossági földek felosztásából származott és kisebb részben a 100 holdon felüli birtokok lassú morzsolódásából. 1900 után a 100 kat. holdon felüli fizikai birtokok területének fogyása felgyorsult. (...) Ezúttal azonban a 100 holdon aluli birtokosok területe nagyobb részben a 100 holdon felüli birtokokból gyarapodott”.⁵⁴³ Itt vissza

---

⁵³⁹ Korszakunkra vonatkozóan lásd például: Szabad 1957.; Für 1969.; Hógye 2001.; Kaposi 2001.; Kaposi 2003.; Hegedűs 2012.; Kaposi 2012a.; Kaposi 2012b.; Kaposi 2013b.; Kaposi 2014.; Kaposi 2015.

⁵⁴⁰ Puskás 1959.; Puskás 1960.

⁵⁴¹ Puskás – Eddie – Lác 1977. 315–322.; Kolossa – Puskás 1978. 444–461.; Eddie – Hutterer – Székely 1990. 301–327.

⁵⁴² Az 1911-es gazdacímtár adatait például nagy nehézségek árán, még lyukkártyára rögzítették! (Puskás – Eddie – Lác 1977. 321.)

⁵⁴³ Kolossa – Puskás 1978. 459., 461–478.

kell kanyarodnunk arra a korábban már említett problémára, hogy a nagybirtok vajon mennyiben azonosítható a főnemességgel? Kolossa és Puskás a fenti eredmények mellett a „nagybirtokos osztály társadalmi összetételének, vagyoni viszonyainak részletes és pontos analíziséhez” éppen csak hozzákezdett az 1911. évi gazdacímtár alapján. Számításaik szerint ekkor nagyjából 750 „arisztokrata”⁵⁴⁴ tulajdonában volt a 100 kataszteri holdon felüli birtokterület 24,3%-a, ami a természetes személyek által tulajdonolt terület megközelítőleg felét jelentette.⁵⁴⁵ Igen jelentősen felülreprezentáltak voltak tehát a nagy- és középbirtokosok csoportjában, utóbbiak viszont korántsem csak a főnemesség soraiból kerültek ki. Mindazonáltal, ha elfogadjuk azt a megállapítást, hogy a nagyobb birtokokat általában érintő problémák, folyamatok alól a főnemesség *birtokos része* sem tudta kivonni magát,⁵⁴⁶ ezzel még mindig nem tudunk meg semmit azokról a főnemesekről, akik egyelőre ismeretlen számban és arányban, már vagy még, de nem rendelkeztek 100 kataszteri holdat elérő méretű földbirtokkal. Jómagam abba az irányba kívánom tovább vinni a gazdacímtárakkal kapcsolatos kutatásokat, hogy a főnemesi rangú földbirtokosokat összekötöm a főrendiház, valamint a magyar főnemesség 1885 és 1918 között élő tagjainak adatbázisával, amely által a korábbiaknál jóval komplexebb elemzések készülhetnek a disszertációmban vizsgált kérdéskörben. Ennek felvezetése gyanánt az alábbiakban elsőként a magyar főnemesség földbirtokviszonyainak makrostruktúráját vázoló fel.

5.2.5. A főnemesi földbirtokviszonyok makrostruktúrája 1911-ben

Kutatásomhoz a korszakunkból rendelkezésre álló gazdacímtárak közül az 1911. évi kiadást választottam. Ezt egyrészt a Kolossa Tibor és Puskás Julianna tanulmányához való kapcsolódás lehetősége indokolja. Leginkább azonban abból a megfontolásból tettem, mivel

---

⁵⁴⁴ A tanulmány a főnemesi címek birtokosain kívül ebbe a kategóriába sorolta az uralkodóház tagjait is. (Kolossa – Puskás 1978. 448.)

⁵⁴⁵ Kolossa – Puskás 1978. 460.

⁵⁴⁶ Scott M. Eddie az 1893. és 1935. évi gazdacímtár adatait hasonlította össze, igaz, kizárólag a trianoni Magyarország területét figyelembe véve. A főnemességre vonatkozó megállapítása szerint „Nagybirtokosi pozícióik, amelyek főleg a Dunántúlra összpontosultak, romlottak a vizsgált időszakban. Nincs bizonyítéka annak, hogy e csoport jobban viselte volna a korszak gazdasági viharait, mint a nem-arisztokrata birtokosok csoportjai, akiknek pozíciója körülbelül ugyanolyan arányban romlott.” (Eddie – Hutterer – Székely 1990. 346.) A régebbi szakirodalom éppen ennek az ellenkezőjét, a nagybirtokosok 1848 után is kedvezőnek vélt helyzetének változatlanágát hangoztatta. Lásd a Bevezetés historiográfiai részében!

a hasonló jellegű források közül kizárólag ez tartalmazza a kataszteri tiszta jövedelemre vonatkozó adatokat is. Ennek ismerete feledtőbb lényeges a számunkra, mivel a főrendiházi census alapjául szolgáló földadót, mint a következő fejezetben látni fogjuk majd, a kataszteri tiszta jövedelem egy bizonyos százalékában határozták meg. A Magyarországi gazdacímtár. Magyarország, Horvát- és Szlavonországok 100 kat. holdon felüli birtokosainak és bérlőinek címjegyzéke, az egyes megyék részletes monográfiájával címet viselő vaskos kiadványt az Országos Magyar Gazdasági Egyesület jelentette meg. Magukat az adatokat hivatalos szervek, a pénzügyigazgatóságok szolgáltatták, vagyis a gazdacímtár az adókataszteren alapszik. A szerkesztő, Rubinek Gyula megjegyzése szerint a munkában szereplő személyek „hiteles kataszteri birtokívkivonatainak” tekinthetők a megjelentetett adatok. (Másképpen megfogalmazva: a gazdacímtár az adott földbirtok után adózni köteles, ilyenként nyilvántartott személyeket tünteti fel. Ezek elvileg megegyeztek a birtok telekkönyvi tulajdonosával, de bizonyára akadhattak eltérések. Ennek lehetőségére, persze szigorúan csak a régebbi, meghaladni szándékozott gazdacímtárakra vonatkoztatva, utalt is a munka előszava.) A gazdacímtár összeállításánál, terjedelmi okokból, azokat a birtokosokat vették figyelembe, akik egy községben legalább 100 kataszteri hold kiterjedésű földingatlanokkal rendelkeztek. A kötet betűrendben tartalmazza Magyarország, majd Horvát-Szlavónország vármegyéit, ezeken belül pedig ugyancsak betűrendben a községeket. A címtár rovatai: község neve, a tulajdonos és bérlő neve, lakhely, utolsó posta, a birtok területe művelési ágak (szántó, kert, rét, szőlő, legelő, erdő, nádas, használatlan) szerinti részletezésben és összesítve, kataszteri tiszta jövedelem, jegyzetek. A területi adatok kataszteri holdban, egész értékre kerekítve, a kataszteri tiszta jövedelem szintén egész számban, koronában került megadásra. Mindezt egy bevezetés, megyei monográfiák és névmutató egészíti ki.⁵⁴⁷ Kolossa és Puskás alapos forráskritikai vizsgálata szerint a természetes személyek kategóriájában legfeljebb 4,3%-ra becsülhető a gazdacímtárból kimaradt földbirtokok összterületének aránya. Ténylegesen azonban nem lehet megmondani, hogy mennyi birtokot kellene tartalmaznia a munkának. Ebben az esetben ugyanis hiányzik a hivatalos statisztikai felvételeknél egyébként szokásos eszmei időpont. Valószínű, hogy ilyen precizitásra nem törekedtek a gazdacímtár összeállítói. Az ekkoriban

---

⁵⁴⁷ GC 1911.

zajló nagyarányú parcellázások például, több hónapig elhúzódó adatgyűjtést feltételezve, önmagukban is érzékelhető különbséget okozhattak a számba vett birtokállományban.⁵⁴⁸ Mindemellett az 1911. évi gazdacímtár messzemenően alkalmasnak látszik arra, hogy alapjául szolgáljon az elvégezni tervezett vizsgálatoknak.

Adatbázisomban rögzítettem a gazdacímtárban szereplő, magyar főnemesi címmel és indigenátussal rendelkező birtokosokat, valamint ezek — előbbiek közé nem sorolható — házastársainak földbirtokait. Mivel az elérni kívánt cél az egyazon tulajdonos kezén lévő, de különböző vármegyék és községek között szétszórta fekvő birtokok (virtuális) összevonása, ezért a látóterembe került neveket be kellett azonosítanom. E munkát némileg megkönnyítette, hogy ehhez ekkor már rendelkezésemre állt az 1885. május 20. és 1918. november 16. között élő magyar főnemesek és családtagjaik adatbázisa, vagyis egy zárt körből válogathattam.⁵⁴⁹ Szerencsés esetben eleve csak egyetlen személy jöhetett szóba, esetleg a korban közismert figura lévén, nem volt kétséges az illető kiléte. Ellenben számos alkalommal több alternatíva is felmerült. Emellett a birtokosok beazonosítását nehezítette a személy-, kereszt- és asszonynevek gyakran következtelen megadása, írásmódja. Ebben a helyzetben egyéb források bevonásával igyekeztem megállapítani a birtokos kilétét.⁵⁵⁰ A gazdacímtárban néha előfordul, hogy egy földbirtokos meg nem nevezett örökösei vannak feltüntetve. Ekkor a már elhunyt örökhagyó neve alatt rögzítettem a birtokot. Így jártam el akkor is, ha a forrás nem jelezte, de ténylegesen halottnak bizonyult a kérdéses személy. Több résztulajdonos esetén, jobb híján, arányos megosztást alkalmaztam. Ismeretlen számú birtokostársnál (mindössze tizenöt birtoktestnél) kettővel osztottam. Arra természetesen nem volt lehetőségem, hogy

---

⁵⁴⁸ Kolossa – Puskás 1978. 450–457.

⁵⁴⁹ Az adatrögzítés során mindössze egy olyan földbirtokost találtam, aki eredetileg nem szerepelt a főnemesség adatbázisában.

⁵⁵⁰ A birtokosok beazonosításában nagy segítségemre voltak a különböző vármegyei monográfiák, mégpedig nemcsak a Borovszky Samu által fémjelzett, többé-kevésbé egykorú sorozat darabjai, hanem az Arcanum Digitális Tudománytár oldalán fellelhető és teljes szövegében kereshető több tucatnyi egyéb kötet is. De az ugyanitt megtalálható családtörténeti munkák és hírlapok ugyancsak hasznos információkat tartalmaztak. (<https://adtplus.arcanum.hu> A letöltés időpontja: 2017. augusztus 29.) Emellett sokszor célravezető eljárásnak, a további keresgetéshez orientációs pontnak bizonyult, ha a korábbi (1893., 1895. és 1903. évi) gazdacímtárakban az adott birtoknál olyan személyt találtam, akit rokoni (szülői, nagyszülői) kapcsolatba tudtam hozni az 1911-es forrásban szereplő név valamelyik konkrét viselőjével. A gazdacímtárban feltüntetett lakóhely viszont lényegében hasznavehetetlen támpontnak bizonyult.

ellenőrizzem a gazdacímtár adatait. Így azokat fogadtam el birtokosként, akiket a forrás megnevezett.

A földbirtokosok személye mellett szükségesnek mutatkozott a települések beazonosítása, az állomány egységesítése is. A gazdacímtárban esetlegesen előforduló pusztákat, majorokat, telepeket, egyéb külterületi lakóhelyeket minden esetben az 1910. évi népszámlálás köteteiben szereplő községekhez (és ezeken keresztül a vármegyékhez) rögzítettem. Ez lehetővé teszi azt is, hogy a népszámlálásból kinyert bizonyos községsoros adatokat (terület, jelenlévő népesség, nemzetiségi viszonyok) a későbbi kutatások során hozzákapcsoljunk majd a birtoktestekhez.⁵⁵¹ Ha valaki ugyanazon községen belül több birtoktesttel rendelkezett, például két pusztával, vagy bérbe adott és saját kezelésben lévő birtokokkal, akkor ezeket egy tagba vontam össze. Egy-egy személy által birtokolt földterület tehát az illető neve alatt rögzített, alkalmasint különböző községek határában fekvő birtoktestekből áll össze. Végezetül megemlítem még, hogy a gazdacímtárban rendelkezésre álló adatok közül a község nevéen és a birtokos személyén kívül az adott birtoktest területét és kataszteri tiszta jövedelmét vettem fel az adatbázisomba. Az egyes művelési ágak nyilvántartásáról, az adatrögzítés belátható időn belül való befejezése érdekében, egyelőre le kellett mondanom.

A gazdacímtár alapján 837 magyar főnemes személyt, valamint 91 főnemesi házastársat, összesen 928 földbirtokost rögzítettem. Ez a létszám jelentősen eltér attól, amit Kolossa és Puskás az 1911. évi gazdacímtárban talált („mintegy 750 arisztokrata birtokos”). A különbség magyarázata valószínűleg a forrásban feltüntetett nevek beazonosításában, vagy annak módszerében keresendő. Ez a folyamat az 1977-ben és 1978-ban megjelent publikációknál még korántsem zárult le.⁵⁵² Megemlíteném továbbá, hogy az általuk feltárt személyek között

---

⁵⁵¹ Népszámlálás 1910. Az az elv már az 1871-es községi törvényben kimondatott, hogy „Minden területnek valamely községhez kell tartoznia.” (1871:XVIII.tc. 20. §) A községek nevének egységes és hivatalos megállapításáról az 1898. évi IV. törvénycikk rendelkezett. Az Országos Községi Törzskönyvbizottság által koordinált munkálatokat 1912-ig, vagyis az 1910-es népszámlálás első kötetének közreadásáig gyakorlatilag befejezték. Ekkorra már csak négy vármegye (Árva, Liptó, Hunyad, Fogaras) névanyagának rendezése volt függőben. (Kígyósi 2000. 50.) A gazdacímtárban szereplő névalakok beazonosításában Gyalay Mihály Magyar igazgatástörténeti helységnév lexikonja volt a segítségemre. (Gyalay 2006.)

⁵⁵² Puskás – Eddie – Lánc 1977. 323–325.; Kolossa – Puskás 1978. 445–446., 448., 461. A korábbi írás mintha utalna rá, hogy a szerzők szükségesnek érezték a férjek és feleségek birtokainak összevonását, együtt kezelését is.

ott vannak a részemről egyébként nem kutatott, közjogilag idegennek számító — a főrendiházi tagság szempontjából most irreleváns — főnemesek, valamint az uralkodóház tagjai is. Mindebből következően a kétféle személyi kör birtokainak összterülete sem lehet azonos. A nálam lévő 928 főnemesi birtokos ekkor 5 943 494 kataszteri holddal rendelkezett, míg az említett tanulmány 6 521 000 kataszteri holdat tüntet fel az „arisztokraták” birtokaként.⁵⁵³ A több mint félmillió holdas különbözetből Frigyes és József főhercegek önmagukban 267 101 kataszteri holdat birtokoltak.⁵⁵⁴ A maradék terület az idegen főnemesek kezén lehetett. Mindazonáltal az én célom nem a korábbi munkák pontosítása, hanem a számomra releváns főnemesek kezén lévő konkrét földbirtokok számba vétele.

A birtokok és birtokosok nagyság szerinti kategóriákba való besorolása, ezek határainak megállapítása, az egyes kategóriák értelmezésének, összehasonlításának lehetősége a kortárs agrárstatisztikai munkák — és nyomukban a publicisztika és a szakirodalom — rendszeresen visszatérő problémája. Keleti Károly az 1871-ben megjelent *Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából* című munkájában elsőként adott viszonylag részletes képet a jobbágyfelszabadítás utáni Magyarország földbirtokviszonyairól. Elmondása szerint az általa alkalmazott birok kategóriák meghatározása „önkényesen történt ugyan s nem felel meg egészen az úrbéri birtoknál eddig szokásos alosztályozásnak, (...) [de] ha egészen meg sem is állják helyöket, mint első kísérlet ... talán elfogadhatóknak fognak bizonyulni”. Keleti osztályozásában a 30 kataszteri holdig terjed a kis- (vagy paraszt-) birtok, 30-tól 200-ig a kis középbirtok, 200-tól 1000-ig a valódi középbirtok. 1000 kataszteri holdnál a nagy vagy uradalmi birtok kezdődik, míg a 10 000 holdon felüli birtokokat latifundiumnak lehet nevezni „régí és viszonyaink által jogosult czíme szerint”.⁵⁵⁵ Az 1895-ös mezőgazdasági üzemstatisztika eredményeinek kiértékelése során, az összehasonlítást lehetővé tevő előzmények hiányában (Keleti munkája ehhez nem látszott alkalmasnak), lényegében szabadon lehetett dönteni az összeírt gazdaságok célszerűnek vélt csoportosításáról. Így „Megállapított tizenegy fokozat, s ebből kiki tetszése szerint konstruálhatja az általa helyesnek ítélt osztályozást.” Ezek közül az 5 holdon aluliakat törpegazdaságnak nevezték el, az 5 és 100

---

⁵⁵³ Kolossa – Puskás 1978. 462.

⁵⁵⁴ Puskás – Eddie – Lác 1977. 325.

⁵⁵⁵ Keleti 1871. 142-143.

hold közöttieket kisgazdaságnak, a középgazdaság felső határa 1000 kataszteri hold volt, ezen túl pedig a nagy gazdaságok helyezkedtek el.⁵⁵⁶ A jelenlévő népesség földbirtokviszonyairól elsőként az 1900. évi népszámlálás során készült kimutatás. Ekkor az 50 kataszteri holdon aluli saját birtokkal rendelkezőket a kisbirtokos-napszamos elnevezéssel illetett kategóriába sorolták. 50 és 100 kataszteri hold között a kisbirtokosok, 100 és 200, valamint 200 és 1000 hold között a középbirtokosok, 1000 kataszteri holdon felül a nagybirtokosok helyezkedtek el.⁵⁵⁷ Ezt 1910-ben úgy finomították, hogy ekkor az 1 kataszteri holdon aluli, továbbá az 1–5 és 5–10 holddal rendelkezők kerültek a kisbirtokos-napszamosok közé, a 10–20, 20–50 és 50–100 holdasok pedig a kisbirtokosok csoportját alkották.⁵⁵⁸ Végezetül a 100 kataszteri holdon felüli közép- és nagybirtokok 1913. évi összeírásánál a 100–200, 200–300, 300–500, 500–1000, 1000–2000, 2000–5000, 5000–10 000, 10 000–20 000, valamint a 20 000 holdnál nagyobb birtokokat különböztették meg egymástól.⁵⁵⁹ Az idő előrehaladtával tehát az összeírások egyre árnyaltabb módon jelenítették meg a hazai földbirtokviszonyokat. Emellett bizonyos alapvonások állandósultak, így a középbirtok alsó határa 100, míg a nagybirtoké 1000 kataszteri holdban rögzült. Megjegyzendő még, hogy a fentebb említett hivatalos összeírások alapja nem volt egyforma: 1895-ben a mezőgazdasági üzemeket, 1900-ban és 1910-ben az egyéni birtokosokat, 1913-ban pedig a birtokokat írták össze. Ennek következtében ezek a statisztikák nem állíthatók párhuzamba egymással. Az 1911. évi gazdacímtárban személy szerint felsorolt magyar főnemesek földbirtokviszonyaival való összevetés céljára egyedül a népszámlálások, s ezen belül praktikusán az 1910. évi census jöhet szóba.⁵⁶⁰ De mivel ez a 100 kataszteri holdon felüli kategóriában kevésbé részletes, ezért a saját kimutatásomban, pusztán csak a kategóriákat kölcsön véve, figyelembe veszem az 1913-ban alkalmazott csoportosítást is. A 39. ábrán ennek eredménye tekinthető meg.

---

⁵⁵⁶ A magyar korona 1895. 4*–5*

⁵⁵⁷ Népszámlálás 1900. 10. kötet 144*

⁵⁵⁸ Népszámlálás 1910. 6. kötet 114*

⁵⁵⁹ MSÉ 1913 76.

⁵⁶⁰ Népszámlálás 1910 6. kötet 119* A népszámlálási kimutatásban csak azok a birtokosok szerepelnek, akik az összeírás idején jelen voltak az országban és a főfoglalkozás rovatba a birtokost írták be a számlálólapon.

	Birtoknagyság-kategória (kat. hold)	Egyéni birtokosok száma és az 1910. évi népszámlálás alapján	A 100 holdon felüli főnemesi birtokosok száma és birtokaik összterülete az 1911. évi gazdacímtárban		
Nagybirtokos	20 000 és több	1608 fő	629 fő	60 fő	2 908 735 kat. hold
	10 000–20 000			72 fő	1 044 442 kat. hold
	5000–10 000			129 fő	926 044 kat. hold
	2000–5000			220 fő	708 711 kat. hold
	1000–2000			147 fő	217 991 kat. hold
Középbirtokos	500–1000	5151 fő	229 fő	124 fő	93 005 kat. hold
	300–500			63 fő	24 930 kat. hold
	200–300			42 fő	10 412 kat. hold
	100–200	7585 fő	56 fő	8432 kat. hold	
	Összesen	14 344 fő	913 fő⁵⁶¹	5 942 699 kat. hold	
Kisbirtokos	50–100	26 768 fő	n.a.	n.a.	
	20–50	178 798 fő	n.a.	n.a.	
	10–20	394 649 fő	n.a.	n.a.	
Kisbirtokos-napszámos	5–10	538 287 fő	n.a.	n.a.	
	1–5	688 238 fő	n.a.	n.a.	
	1 és kevesebb	68 018 fő	n.a.	n.a.	
	Mindösszesen	1 909 102 fő	n.a.	n.a.	

39. ábra

Az összes egyéni és a 100 kat. holdon felüli főnemesi birtokosok száma, valamint az utóbbiak által birtokolt terület nagysága, birtokkategóriák szerinti csoportosításban (1910/1911)

A hivatalos statisztika által az egyes birtokkategóriák között meghúzott határok a valóságban aligha voltak ilyen merevek. Viszonyítási alapként azonban megfelelőnek látszik ez a

⁵⁶¹ Az 5 943 494 kataszteri holddal rendelkező 928 főnemesi birtokoshoz képest mutatkozó (egyébként elhanyagolható) különbség annak köszönhető, hogy 15 személy csak a társtulajdonosainak birtokhányadával együtt érte el a középbirtok alsó határát.

csoportosítás. Eszerint a 100 kataszteri holdnál többet birtokló 913 főnemesi személy a magyar földbirtokos társadalom azon szerencsés 0,75%-ába tartozott, akiket a relatíve legnagyobb birtokkategóriák tulajdonosai között vettek számba az 1910-es népszámlálás során. Hozzá kell persze tenni, hogy az alacsonyabb birtokkategóriákban esetlegesen előforduló főnemesekről, a megfelelő források hiányában, nincsenek átfogó ismereteink. De a gazdacím-tárban szereplők mindenestre ennek a nagyon szűk társadalmi szegmensnek a részét képezték. Ők összesen 5 942 699 kataszteri holddal rendelkeztek.

Ha az 1910-es census során összeírt 1 909 102 egyéni birtokos esetében is kíváncsiak vagyunk az egyes birtokkategóriákhoz tartozó földterület nagyságára, akkor ezt hiába keressük a népszámlálás köteteiben. Ilyen adatokat ott nem közölnek. A bevezető tanulmány magyarázata szerint azért, mert „az egész kérdéscsoportnak nem az lehetett a célja, hogy birtokstatisztikához segítsen, hanem csak az, hogy egyéni bevallások alapján a lakosság társadalmi s vagyoni tagozódásáról nyújtson képet. Ehhez képest nem is kellett a bevallásokat az adókönyvek vagy kataszteri birtokívek alapján ellenőrizni”.⁵⁶² E tekintetben sajnos nem segíthet rajtunk a 100 holdon felüli közép- és nagybirtokok 1913. évi számba vétele sem, mivel a népszámlálástól eltérő elvek alapján készült az összeírás: míg 1910-ben az „ugyanazon tulajdonosnak ... számlálólapján ki kellett tüntetni összes — esetleg más községek határában lévő — birtokának ... területét is”,⁵⁶³ addig 1913-ban „az egy és ugyanazon birtokosnak több vármegyében fekvő s egyenkint száz kat. holdnál nagyobb birtokai vármegyénként külön-külön birtoknak vétettek”. S ez alkalommal nem a birtokos személyek, hanem maguk a birtokok kerültek csoportosításra.⁵⁶⁴

Közvetett módon azonban lehetőség kínálkozik arra, hogy a főnemesi birtokosok helyzetét némileg tágabb kontextusban is láttassuk. A Magyar Statisztikai Évkönyv szerint 1911-ben a mezőgazdasági művelés alá vont terület összesen 32 496 701 kataszteri holdat tett ki a „Magyarbirodalomban”.⁵⁶⁵ Ebből Kolossa Tibor és Puskás Julianna becslése alapján 26 820 000 holdjuk volt a 100 kataszteri holdon felüli birtokosoknak, s ezen belül 13 650 000

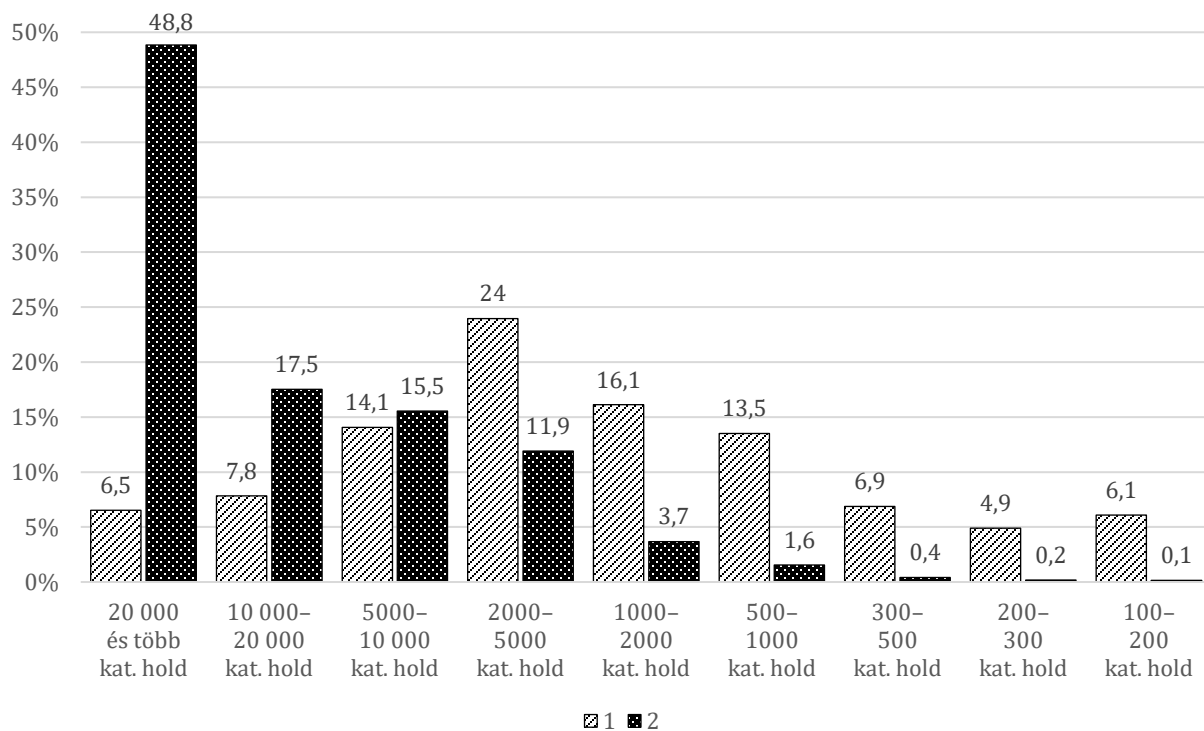
⁵⁶² Népszámlálás 1900 8*, 16*

⁵⁶³ Népszámlálás 1900 8*

⁵⁶⁴ MSÉ 1913 76.

⁵⁶⁵ MSÉ 1911. 91.

hold volt a természetes személyek kezén.⁵⁶⁶ Azt pedig már tudjuk, hogy az egy évvel korábbi népszámlálás 14 344 főt sorolt a közép- és nagybirtokosokhoz. Vagyis az összes egyéni birtokos 0,75%-a az ország termőterületének 42%-át tartotta a kezében. Bár a 913 főnemesi személy mindössze 6,4%-kal képviseltette magát ebben a csoportban, de övék volt a kategóriára eső birtokterület 43,6%-a. Ezzel Magyarország összes mezőgazdaságilag hasznosított területéből 18,3%-ot érezhettek a magukénak. A magyar főnemesek kezén lévő 78 hitbizomány összterülete 2 112 100 kataszteri holdat tett ki az 1913-as minisztériumi kimutatásban (36. ábra), ami így a 100 holdon felüli főnemesi birtokállománynak hozzávetőlegesen a 35%-át jelentette. Ezt a területet haszonélvezőként birtokolták, a korábban leírt megszorítások mellett.⁵⁶⁷

40. ábra
A 100 kat. holdon felüli főnemesi birtokosok és az általuk birtokolt terület megoszlása az egyes birtokkategóriák között (1911)
 (1) A birtokosok aránya (összesen: 100%)
 (2) A birtokolt terület aránya (összesen: 100%)

⁵⁶⁶ Kolossa – Puskás 1978. 457.

⁵⁶⁷ Az 1911. évi gazdacímtárban sajnos teljesen esetlegesen módon tüntették fel egy-egy birtok hitbizományi minőségét, így ebből a forrásból nem szűrhetők le ezek az adatok.

Egy ilyen nagyléptékű áttekintést nézve, osztársadalmi szinten, méltán tűnhet irigylésre méltónak a főnemesi birtokosok helyzete. A 39. és 40. ábra tanúsága szerint azonban jelentős különbségek voltak e csoport egyes tagjainak földbirtokviszonyai között. 20 ezer kataszteri holdnál nagyobb ingatlannal 60 személy rendelkezett, akik összesen 2 908 735 holdat birtokoltak. Vagyis ez a 6,5% tartotta kézben a főnemesi birtokok területének majdnem felét, 48,8%-át, és az ország termőterületének 8,9%-át. Magyarország leggazdagabb földbirtokosa ekkor herceg Esterházy Miklós volt, aki önmagában 394 017 kataszteri holdat birtokolt.⁵⁶⁸ Ez a 100 holdon felüli főnemesi birtokosok között 6,6%-os, országos viszonylatban 1,2%-os területi arányt jelentett. Esterházy mellett 100 ezer kataszteri holdnál nagyobb földingatlana volt még Schönborn Frigyes Károlynak (223 781 hold), Szász-Coburg-Koháry Fülöpnek (186 895 hold) és Festetics Taszilónak (118 591 hold) is. A 10 és 20 ezer hold közötti kategóriában 72 személy, arányait tekintve 7,8% birtokolt, együttvéve 1 044 443 kataszteri holdat. Ők a főnemesi birtokok területéből 17,5%-kal, az ország mezőgazdaságilag hasznosított területéből 3,2%-kal részesedtek. Ez a 132 latifundiumtulajdonos vagy -haszonélvező, noha a birtokosoknak csak a 14,3%-áról van szó, a 100 kataszteri holdon felüli főnemesi földbirtokok területéből 66,3%-kal részesedett. Ennek következtében a 10 ezer holdon alul birtokló 785 személynek, a vizsgált csoport 85,7%-ának, meg kellett elégednie a nagy- és közép-birtokok területének 33,7%-ával. Ahogy a 40. ábrán látható, az 5 és 10 ezer kataszteri holdas birtokkategóriában lévők még számarányuknak megfelelő, sőt annál némileg több földterülettel rendelkeztek. Az 5 ezer holdon aluli főnemesi birtokosok viszont egyre erőteljesebben alulreprezentáltak voltak ebben a tekintetben. A sor végén álló, 100 kataszteri holdnál egyenként alig valamivel többet birtokló 56 személy a főnemesi birtokosok 6,1%-át tette ki, ellenben a rájuk eső, összességében 8431 holdnyi terület 0,1%-os részesedésnek felelt meg.

A fentiek nyomán kibontakozó, számszerűen is érzékelhetővé tett kép a főnemesi birtokosok erőteljes vagyoni differenciálódásáról vall. S ne feledjük: az utánuk következők már ennivel sem rendelkeztek! Mindez azonban a korabeli magyar főnemesség egészéhez viszo-

---

⁵⁶⁸ Itt mutatkozik meg a gyakorlatban is Kolossa Tibor és Puskás Julianna azon állítása, amely szerint néhány százalékos hiánnyal számolnunk kell a gazdacímtárban szereplő birtokosok esetében. (Kolossa–Puskás 1978. 457.) A 36. ábra hitbizományosai között ugyanis 403 300 kataszteri holddal szerepel Esterházy Miklós. Igaz, hogy utóbbi esetben 1913-as adatokról van szó, de kevésbé tűnik életszerűnek az a feltételezés, hogy ilyen mértékben növekedett volna a hitbizományának területe.

nyítva, a rokoni kapcsolatokba ágyazva, a generációs és életkori szempontok figyelembevételével a nyerheti el a valós értelmét. Ezeket a kérdéseket, az itt elmondottakra építve és az örökös jogú főrendiházi tagsággal összefüggésbe hozva, a disszertációm következő fejezeteiben fogom megvizsgálni.

5.3. A fejezet, ahol szálak összeérnek

Az 1911. évi gazdacímtár előszava szerint a munka „nélkülözhetetlen segédeszköze a gazdának, a kereskedőnek, az iparosnak, egyszóval mindenkinek, aki a gazdával akár mint vevő, akár mint eladó üzleti összeköttetésben áll, vagy birtokot megvételre keres.”⁵⁶⁹ Vagyis, ahogy korábban utaltam rá, nem egy tudományos céllal és igényrel összeállított műről van szó. Szerkesztője nem is érezte szükségét annak, hogy közölje az adatfelvétel időpontját és körülményeit. Ezért más támpont híján, a gazdacímtár előszavának keltezését alapul véve, 1911. október 1-jét tekintem a viszonyítási pontnak. (Később még visszatérek majd arra a kérdésre, hogy mennyire voltak naprakészek a forrásban szereplő adatok.) Disszertációm előző fejezeteiben már végigkövettem a magyar főnemesség, illetve ezen belül a 24 éven felüli és a főrendiházi tagság elvi jogával rendelkező férfiak létszámának alakulását az 1885. május 20. és 1918. november 16. közötti időszakban. Így itt most felmentve érzem magam ezek megisméltése alól, és csak hivatkozni szeretnék a 17. és 19. ábrákra, valamint a hozzájuk fűzött magyarázatra. Ebből a személyi állományból szűrtem le a számunkra jelenleg fontos időmetszetre vonatkozó adatokat: 1911. október 1-jén 4435 főt számlált a magyar főnemesség, amely létszámból 2245 főt tettek ki a férfiak, 1403 főt a nagykorú férfiak. Utóbbiak közül az adott napon 1148 fő kaphatott *volna* örökös jogon meghívást a főrendiházba, ha egyébként megfelelt a törvényben előírt cenzusnak. A többi nagykorú magyar főnemes férfi, ekkor 255 fő, vagyoni helyzetétől függetlenül még elvi szinten sem támaszthatott igényt arra, hogy örökös jogon meghívást nyerjen az országgyűlés főrendiházába. Az ő főnemesi címükhöz egész egyszerűen nem kapcsolódott ilyen jellegű jogosultság. Nyomatékosítani szükséges tehát, hogy a főrendiház örökös jogú tagsága nem reprezentálhatja a teljes korabeli magyar főnemességet: 1911. október 1-jén például a nagykorú főnemes férfiak 18,2%-a eleve ki volt zárva abból. (A főrendiházi reform idején hasonló okból hiányzó 29 fő még csupán a 2,3%-át tette

---

⁵⁶⁹ GC 1911. előszó

ki az akkori 1239 nagykorú főnemes férfinak. 1918. november 16-án viszont már 345 fő volt a differencia, ami az 1446 fős létszámhoz képest 23,9%-os aránynak feleltethető meg. Ez a jelentős növekedés kezdetben az 1886. évi VIII. törvénycikk által indirekt módon kizártaknak, majd a későbbiekben a főrendiházi tagsági jog adományozása nélküli nagyszámú rangemelés hatásának tudható be.)

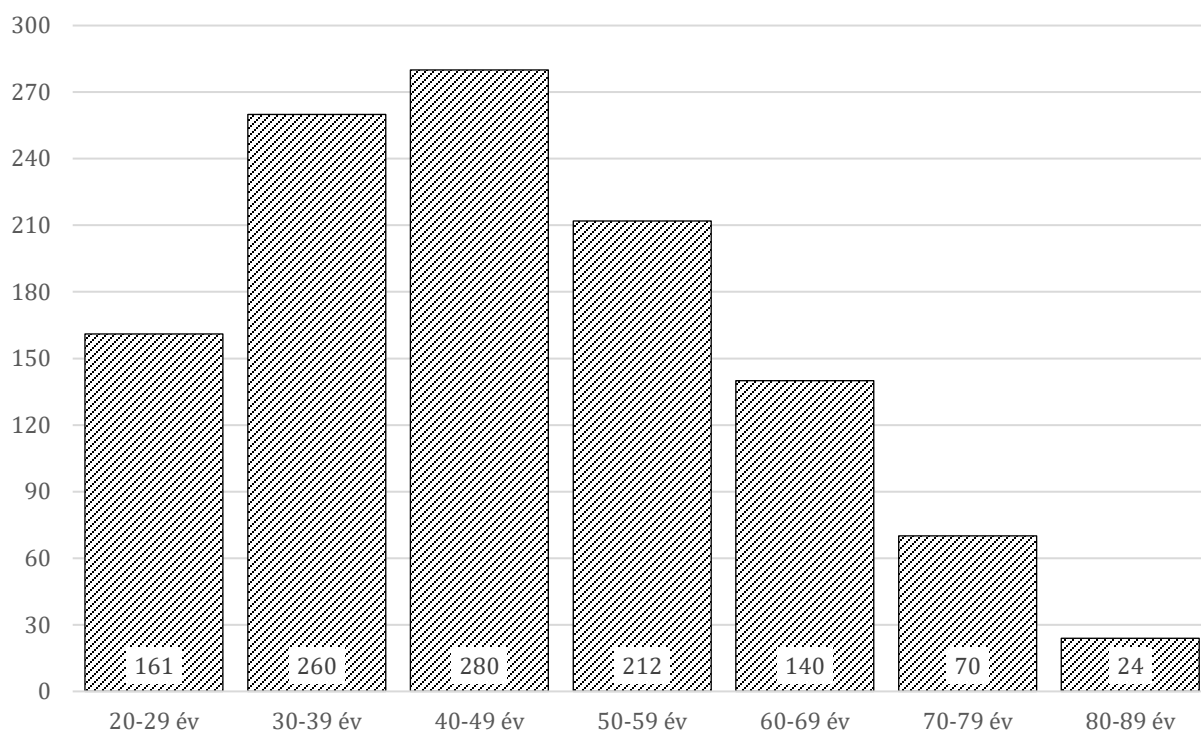
Ebben a fejezetben a fentebb említett 1148 név szerint is ismert, konkrétan beazonosított potenciális főrend képezi a vizsgálódásaim alapsokaságát. Azok tehát, akik elvileg tagjai lehettek a főrendiháznak. A többiek a velük való rokoni és házastársi kapcsolatok révén juthatnak szerephez. Először az alapsokaságba tartozók családi és demográfiai viszonyait tekintem át, a főrendiházi tagság megszerzésének és átörökítésének feltételeit szem előtt tartva. Ezt követően a földbirtokviszonyok figyelembe vételével árnyalom tovább a kialakított képet, majd végül mindezt a főrendiház örökös jogú tagjainak aktuális listájával egybevetve vizsgálom meg.

5.3.1. Családi és demográfiai viszonyok

A vizsgálati alapsokaságot képező 1148 személyből egyetlen kivétellel mindenkinek a születési időpontja ismert (1123 főnek napra pontosan, 24 főnél csak az év). Ezek alapján tehát kiszámítható, hogy a kérdéses napon milyen életkorúak voltak a vizsgált csoport tagjai.⁵⁷⁰ A 41. ábra az ő korösszetételüket mutatja be 10 évet átfogó korcsoportokra tagolva. (A diagram első oszlopa természetesen csonka, mivel hiányoznak belőle 20–23 éves korosztályok.)

---

⁵⁷⁰ Az eddigiekhez hasonlóan most is úgy jártam el, hogy az ismert születési dátumok esetében koréveket számoltam, egyébként pedig a születési év és 1911 különbségét vettem figyelembe.

41. ábra

A magyar főnemesség nagykorú és a főrendiházi tagságra elvileg jogosult férfi tagjainak életkor alapján képzett csoportjai (1911. okt. 1.)

Az ismert életkorú 1147 személy átlagéletkora 1911. október 1-jén 46,4 év volt. A legfiatalabb e csoportban gróf Erdődy Vilmos, aki 1887. szeptember 17-én született,⁵⁷¹ azaz alig két hete töltötte be a 24. életévét. Míg a legidősebb az 1823. január 16-án született báró Orczy Béla volt.⁵⁷² Az agg főúr ekkor már a 89. életévében járt. Az életkor azonban nem önmagában érdekes a számunkra, hanem azért, mert összefüggésben állhatott az örökös jogú főrendiházi tagság megszerzésének lehetőségével. Ezt gróf Keglevich István a reform képviselőházi vitája során a következőképpen fogalmazta meg: „A 3000 forintos census mellett ki fognak esni a főrendiházból a leggazdagabb, legelőkelőbb családok tagjai közül igen sokan, mert tudvalevő dolog, hogy még ezen családokban sem szoktak a fiatal embereknek kiadni és a nevére iratni olyan birtokot, a mely után 3000 frt adó jár”. Keglevich eszerint feltételezte, hogy a fiatalabb főnemesek „a kevésbé vagyonos mágnások cathegóriájába” tartoznak.⁵⁷³ Nekik akkor lehet

⁵⁷¹ Gudenus 1990–1999. I. kötet 345.

⁵⁷² Gudenus 1990–1999. II. kötet 424.

⁵⁷³ KN 1884. IV. kötet 234.

sanszuk a cenzus teljesítésére, ha szüleik úgy döntenek, hogy még életükben rájuk ruházzák a birtokaik (egy része) feletti kizárólagos rendelkezés jogát.⁵⁷⁴ Ahol ez nem történik meg, ott az érintettek értelemszerűen kénytelenek az örökség megnyílására várakozni. Már amennyiben az egyáltalán reményt nyújtott az örökös jogú főrendiházi tagság megszerzésére. Szentkirályi Albert, ugyancsak a reform országgyűlési tárgyalásának alkalmával, az utódok, leszármazottak esélyeit latolgatta. Ő akként vélekedett, hogy „a felsőháznak azon tagjai, kik most öröklés útján jutnak be, nem is nagyon hosszú idő múlva abból ki fognak szorulni, mert a legkisebb valószínűségi számítás szerint is egy olyan főúrnak, a ki ma 30000 forint egyenes adót fizet — pedig ilyen nem sok van — az unokája, vagy legfőlebb a harmadik generációja okvetlenül kiszorul a felsőházból, éppen a birtokoszlás miatt.”⁵⁷⁵ Mindemellett ismételten hangsúlyoznom kell, hogy a vonatkozó törvénycikk rendelkezése szerint a feleségek és a kiskorú gyermekek földadója beszámítható volt a cenzusba.⁵⁷⁶ A fentiek értelmében tehát igen fontos szempontnak tekinthetjük a szűkebb család vizsgálatát. Ebben a közegben a saját, a feleség és a kiskorú gyermekek vagyona a főrendiházi tagság pillanatnyi lehetőségét biztosíthatta, az életben lévő szülőké a meghívás jövőbeni bekövetkeztére utalhat, és mindezek együtt meghatározóak lehettek a következő generáció kilátásaira.

A történeti demográfia, a történeti szociológia és a néprajz, egymás eredményeire is építve, már hosszú idő óta foglalkozik a családok vizsgálatával. Ezek a kutatások azonban, noha tematikailag igencsak széles spektrumot fognak át, egy valamiben megegyeznek: a család fogalma, annak különböző, térben és időben változatos képet mutató összetétele, életciklusa, amennyiben mindez nem pusztán elméleti kérdésként vetődik fel, alapvetően az együtt

---

⁵⁷⁴ Ennek a lehetősége sem volt kizárva. Özveggy Mailáth Györgyné például a következő nyilatkozatot tette 1885 őszén: „Miután arról értesültem, hogy boldogult férjem iránti kegyeletos megemlékezésből, fiaimnak a Grofi méltósággal járó főrendiség adományozás szándékoltatik; és mivel minden gyermekeimet egyenlő anyai szeretettel karolom fel; Készségesen nyilatkozom az eránt, hogy boldogult atyám Prandau Gustáv bárótól minden hitellekkönyvi teher nélkül felerészben rám szállott és 66667 forint egyenes földadót fizető Valpo Miholjai birtokból minden fiamnak legalább annyit fogok hagyni, a mi jelenleg amugy is kötelesrészök volna, és a mi különben atyai vagyonokra való tekintet nélkül is, őket a főrendi tagsági jogok gyakorlására képesítendi.” (MNL OL K 26 – A Miniszterelnökség központilag iktatott iratai – 1885/3271. 22.) Ezt az ígéretet az özveggy valóban be is váltotta, tudniillik Gusztáv és László nevű fia 1894-ben „Mailáth Stefánia született Prandau bárónő tulajdonát képező dolnji-miholjáczi nemesi uradalom élethossziglani ... haszonélvezői”-ként igazoltatták magukat a főrendiházban. (FI 1892. XII. kötet 14.)

⁵⁷⁵ KN 1884. IV. kötet 270.

⁵⁷⁶ CJH 1885:VIII.tc. 2. § b)

lakó, egy háztartást alkotó személyek közösségén belül kerül megragadásra.⁵⁷⁷ S bár a főrendiház újjászervezéséről szóló törvény szintén a közös háztartásban élő feleségeket és kiskorú gyermekeket említi,⁵⁷⁸ a kifejezetten erre irányuló vizsgálatokat az adataim sajnos nem teszik lehetővé. A magyarországi háztartásvizsgálatok amúgy is szórványos jellegű forrásadottságai pedig nem kecsegtetnek azzal a reménnyel, hogy átfogó jelleggel valaha is begyűjthetők lennének a hiányzó információk.⁵⁷⁹ Saját kutatásomban ezért kénytelen vagyok azzal az előfeltevéssel élni, hogy a házas főnemeseink egyúttal háztartási közösségben éltek a feleségükkel és a kiskorú gyermekekkel. Családtagoknak jómagam az aktuálisan vizsgált személyt, az ő első fokú rokonait (szüleit és gyermekeit), valamint a feleségét tekintem. Másrészt viszont, a fogalmi keretek különbözőségei ellenére, a családciklus-vizsgálatokhoz bizonyos szempontból hasonló kérdéseket feszegetek én is. Hiszen azt kívánom megtudni, hogy az adott időpontban kik voltak életben, kik tartoztak a vázolt családi közösséghez. Vagyis a család fejlődési folyamatának pillanatnyi állását, annak aktuális összetételét szeretném megismerni. Emellett az elvégezni tervezett vizsgálat mozgatórugója sem áll túlságosan távol az említett kutatásoktól, amelyek középpontjában sokszor „az öröklési jogszokások és az öröklési gyakorlat, a háztartásfőség és az idős háztartásfő visszavonulásának, azaz a birtokátadásnak, illetve a birtok felosztásának” problémaköre áll.⁵⁸⁰ Ez esetben az örökös jogú főrendiházi tagság háttérét képező földbirtokvagyon megszerzését — a törvényes és a hitbizományi öröklés rendszerén keresztül — lehetővé tevő családi viszonyok feltérképezését jelenti. A hasonló célkitűzés ellenére azonban a közvetlen összevetés lehetősége nem áll fenn a releváns hazai szakirodalom eredményeivel, mivel az egyébként nagy számú kutatás többnyire a paraszti, esetleg a (kis)városi családokra irányul.⁵⁸¹ A magyar főnemességre nézve legalábbis, tudomásom szerint, nem készült még ilyen jellegű vizsgálat.

---

⁵⁷⁷ Ugyanakkor az eredendően más célból készült korabeli forrásokból már korántsem problémamentes feladat kibontani az egyazon háztartáshoz tartozók körét. Erre vonatkozóan lásd: Pozsgai 2001a. 332–343.

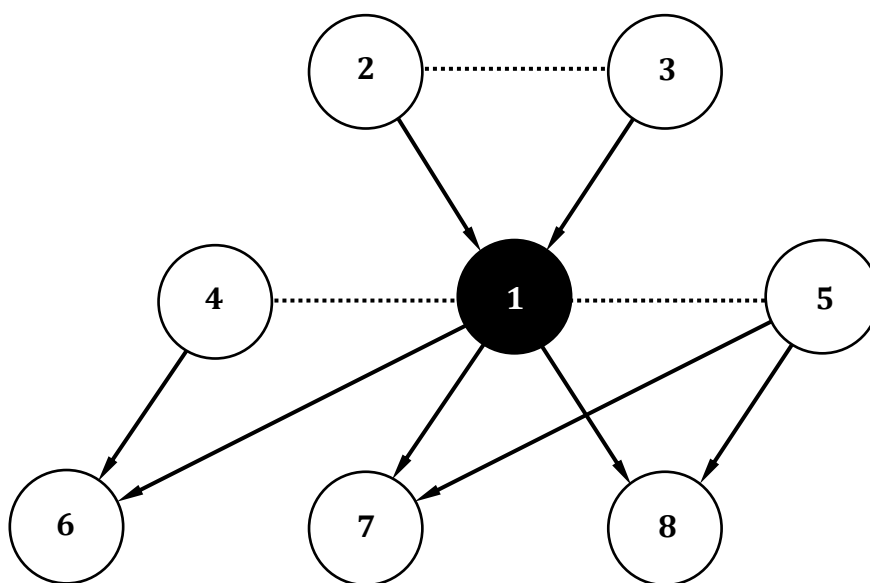
⁵⁷⁸ CJH 1885:VIII.tc. 2. § b)

⁵⁷⁹ Óri 2012. 295–302.

⁵⁸⁰ Pozsgai 2001b. 265.

⁵⁸¹ Óri – Pakot 2016. 189–192.

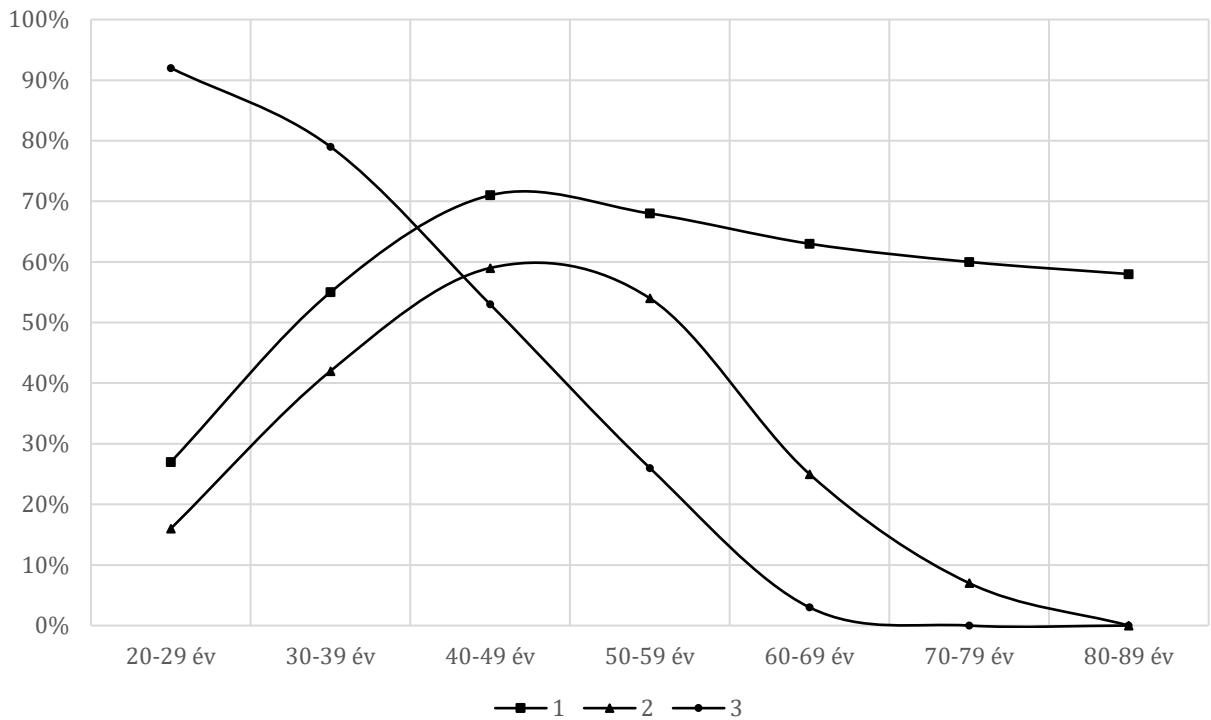

42. ábra

A potenciális főrendek családi viszonyainak feltérképezésére szolgáló Ego-hálózatok sémája

Első megközelítés gyanánt, a korábban részletesen ismertetett módszer alapján, Ego-network elemzéseket fogok végezni. Ezek segítségével az 1911. október 1-jén élő 1148 potenciális főrend családi helyzetét kívánom nagy vonalakban feltérképezni: kiknek volt házastársa, kik rendelkeztek gyermekekkel, kiknek éltek még a szülei? A 42. ábrán az eltervezett vizsgálathoz használt hálózat alapsémája látható. Ezen az 1. pont jelképezi az éppen vizsgált személyt, a 2. és 3. pont annak szüleit, a 6., 7. és 8. pont pedig a gyermekeit. Az ezeket összekötő linkek a felmenőktől a leszármazottak irányába mutatnak. A szaggatott vonalak a házastársakat kapcsolják össze. Amint látható, az Ego-hoz itt történetesen két feleség (4. és 5. pont) csatlakozik. Előfordulhat ugyanis, hogy az illető gyermekei nem ugyanazon anyától származnak. A főrendiházi tagság szempontjából azonban, magától értetődően, csakis a tárgynapon fennálló házasságok kerülhetnek figyelembe vételre. Az Ego-hoz meghatározott módon (házastársként, leszármazottként, felmenőként) kapcsolódó csomópontok leszűrésével szisztematikusan feltérképezhetjük a kérdéses személy családi viszonyait. Az alábbi ábrán ezen vizsgálatok eredményét összegeztem.

43. ábra

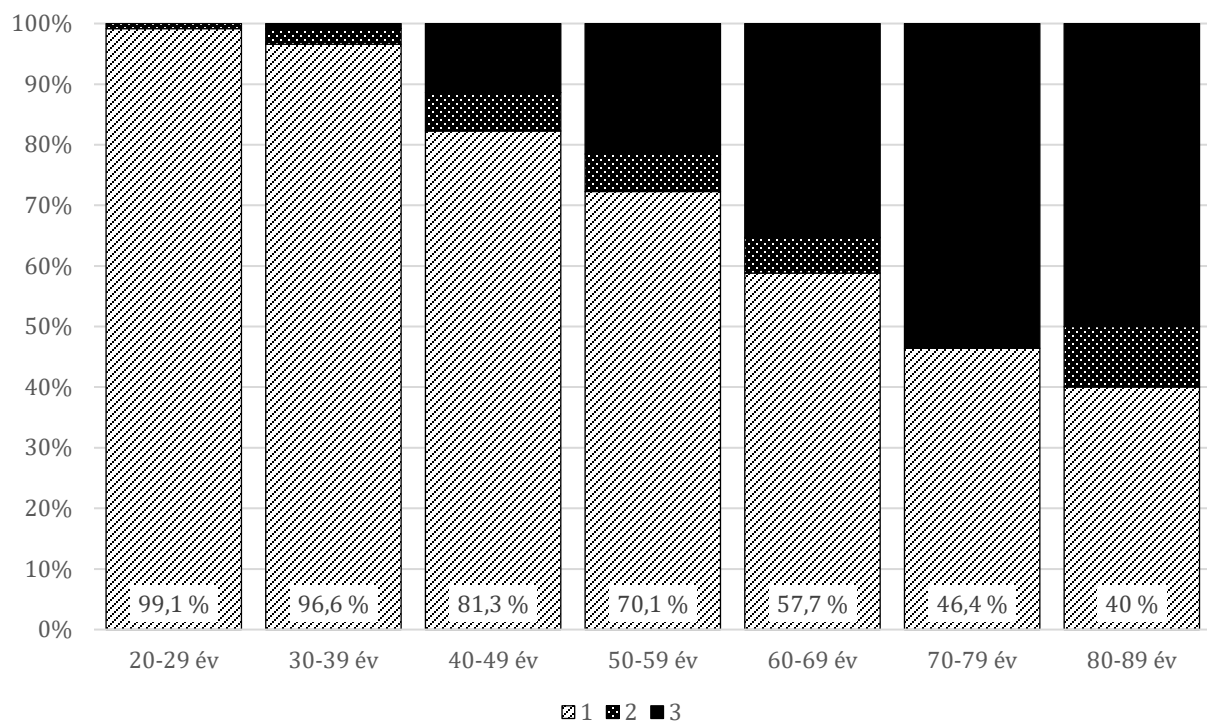
A potenciális főrendek családi viszonyai az örökös jogú tagság megszerzésének szempontjait figyelembe véve, életkori csoportok szerinti megoszlásban (1911. okt. 1.)

(1) Házás

(2) Kiskorú gyermekkel rendelkezik

(3) Élő szülővel rendelkezik

A demográfiai szakirodalom általában az alábbi kategóriákat használja a férfiak családi állapotának leírására: nőtlen (azaz házasságban még nem élt), házas, elvált, özvegy. Az általam vizsgált 1148 személy között 679 (59,1%) házas és 469 (40,9%) nem házas egyént találunk. Ezek az arányok, ahogy a 43. ábra 1. vonaldiagramján látható, életkori csoportok szerint eltérők voltak. A legfiatalabb korosztálynak mindössze a 27,3%-a volt nős ember. Ezt követően a házasságban élők rátája a 40–49 éves korosztályban tetőzik 71,4%-kal, majd enyhén csökkenő tendencia mellett 58,3%-ra esik vissza a legidősebbek körében. Logikusnak látszik, hogy egy idő után egyre nagyobb lesz az özvegyek aránya. Ennél árnyaltabb képet kapunk azonban, ha a nem házas kategória tagjait családi állapotuk szerint is megvizsgáljuk.

44. ábra
A nem házas potenciális főrendek családi állapota, életkori csoportok szerinti megoszlásban (1911. okt. 1.)
 (1) Nőtlen
 (2) Elvált
 (3) Özvegy

A 44. ábrán annak a 469 személynek a családi állapota került ábrázolásra, akik az adott időpontban nem éltek házasságban. A két legfiatalabb korcsoportban, vagyis a 40 év alattiak körében, a nem házas családi állapot lényegében egyet jelentett a nőtlenséggel. Ezt követően már számottevő és egyre nagyobb arányt képviselnek azok, akik valaha (akár több alkalommal is) házasok voltak, de megözvegyülve, vagy kisebb részben házasságukat felbontva, jelen pillanatban nem azok. Figyelemre méltó azonban, hogy a nőtlenek a 70 év alatti kategóriákban mindvégig többségben vannak. Azaz a nem házas egyének egy jelentős része nem özvegy vagy elvált volt, hanem soha nem is kötött házasságot. Ez azért fontos információ, mert házassal van az illető társadalmi reprodukciójára. A korabeli magyar jogszabályok szerint „a nemességet, családi címert és a család egyéb közjogi előjogait nem élvezhetik a házasságon

kívüli gyermekek (...) A törvénytelen gyermek anyjának rokona, atyjával azonban ... rokonságban nem áll”.⁵⁸² A főrendiházi tagság tovább örökítése, illetve a kiskorú gyermek vagyonának az apa cenzusába történő beszámítása szempontjából tehát csakis a törvényes házasságból származó (esetleg később törvényesített) utódok vehetők számításba. Másképpen fogalmazva: a nőtlen családi állapotúaknak eleve nem lehettek számunkra releváns gyermekei. Ugyanakkor a házassági állapot nem előfeltétele a törvényes utódokkal való rendelkezésnek, hiszen az özvegyek és az elváltak is bírhattak ilyenekkel.

A vizsgált 1148 személyből 455 főnek (39,6%) volt kiskorú utódja, ami a 43. ábra 2. vonaldiagramján korcsoportok szerinti tagolásban, az alapsokaság egészére kivetítve látható. A fiatalabb életkorban lévő apák esetében a görbe a házasság arányának felfutásával nagyjából párhuzamosan növekszik, majd a 40–49 évesek korosztályában tetőzve hanyatló tendenciába fordul. Egyrészt azért, mert az idősebb életkorban lévőknek, a természet és az emberi társadalom rendje szerint, ritkábban születik gyermeke. Másrészt pedig az utódok idővel nagykorúvá válnak és kiesnek ebből a kategóriából. Ettől kezdve az apa nem számíthat az ő vagyonukra a főrendiházi cenzus teljesítésekor. Nagykorú utódokkal — vagy 77 esetben azokkal is — egyébként 204 fő (17,8%) rendelkezett, akik közül a legfiatalabb személy 48 éves volt. (Amennyiben a nagykorú utód férfi volt, akkor nyilvánvalóan ő maga is részét képezi az alapsokaságnak!) Az 582 apának (50,7%) ekkor mindösszesen 1724 gyermeke, ezen belül 867 fiúgyermeke élt. Ez apánként átlagosan 2,96 utódot jelent (1 és 11 között szóródó értékek mellett). Ők az apa vagyonának, főrendiházi tagságának, társadalmi státusának várományosi körét alkotják. Velük szemben 566 főnek (49,3%) egyáltalán nem volt leszármazottja ebben az időpontban. (Mivel nem a befejezett termékenység vizsgálatáról van szó, ezért nincsen kizárva annak a lehetősége sem, hogy a gyermekteleneknek később még utódai születnek, vagy éppen a gyermekek egy része nem éli majd meg az apja halálát. Ahogy a korábban elhunyt gyermekekről szintén nem történik itt említés.)

Míg a vagyonos feleségek és kiskorú gyermekek a férj és az apa főrendiházba vezető útját egyengethették, addig az életben lévő szülők ellenkező hatást fejthettek ki: vagyonukon ülve akadályozhatták, hogy utódjaik a cenzusnak megfelelő földbirtokhoz jussanak. A 43.

---

⁵⁸² MJL IV. kötet 111.

ábra 3. vonaldiagramján az élő szülővel rendelkező potenciális főrendek aránya látható. Ennek megrajzolásakor azokat vettem figyelembe, akiknek legalább az egyik közvetlen felmenője élt. (65 főnek csak az apja, 298 főnek csak az anyja, 193 főnek mind a két szülője életben lévőnek találtatott.) Az 556 érintett (az alapsokaság 48,4%-a) átlagéletkora 36,9 év. Közülük a legidősebb a 63 éves báró Eötvös Loránd volt. Az ő édesanyja, Rosty Ágnes, a 87. életévében járt ekkoriban.⁵⁸³ Más oldalról szemlélve azonban az életben lévő szülő azt is jelentheti, hogy nincsen véglegesen lezárva az egyenes ági öröklés lehetősége. Innen közelítve fontos tényezőnek tűnik az élő szülőktől származó testvérek száma, akik a felmenők elhunytával ugyan csak igényt formálhattak a hagyaték egy részére. Az érintettek — akár apai, akár anyai részről nézzük — átlagosan 3,03 testvérrel rendelkeztek. A végleteket tekintve, 34 személynek egyáltalán nem, 1 személynek viszont 10 testvére is volt. A többiek testvérei e két szám között szóródtak. (Most is a pillanatnyilag fennálló helyzetet alapul véve.)

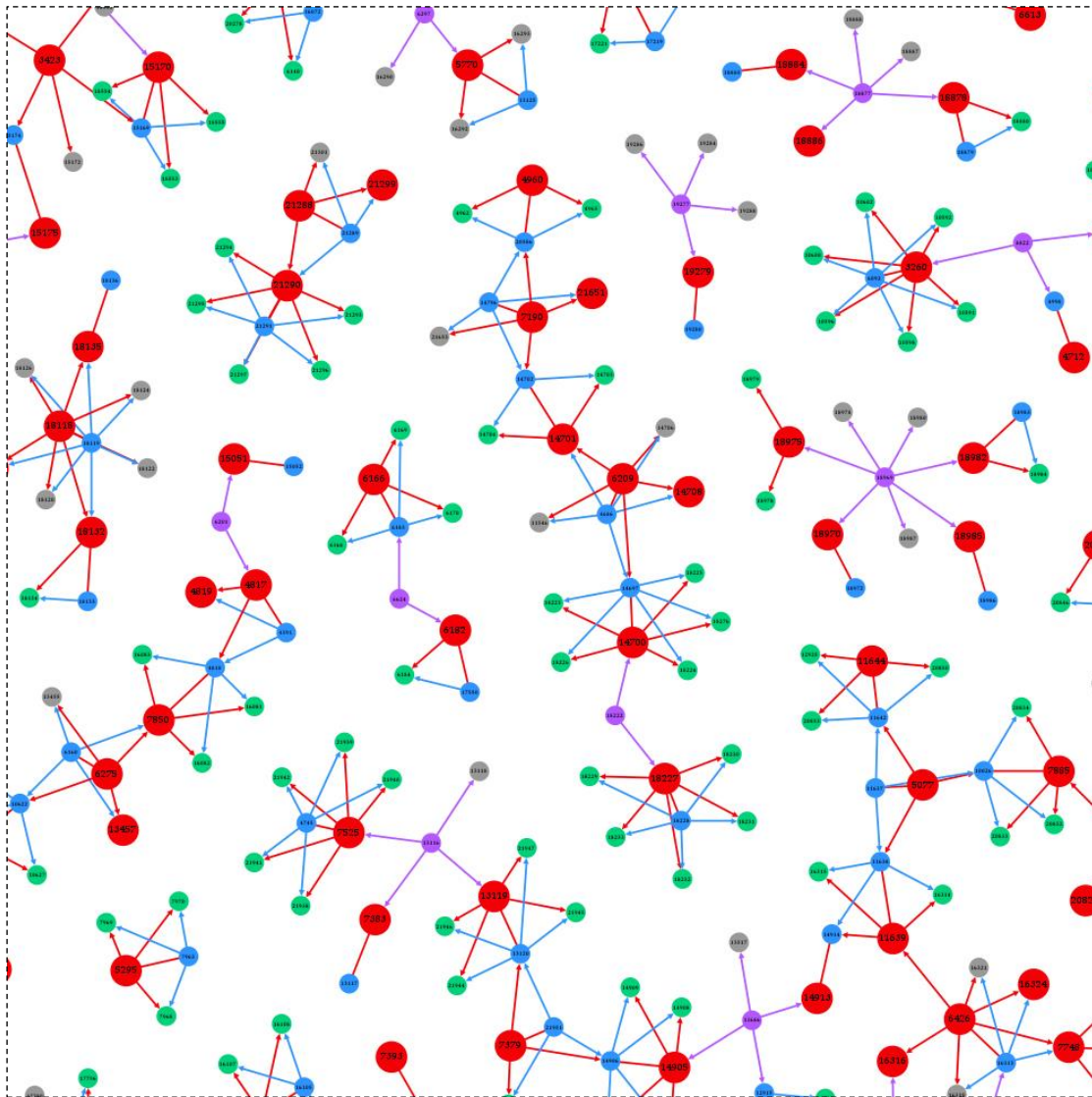
Azt egyelőre természetesen nem tudhatjuk, hogy a fentebb áttekintett családi viszonyok a valóságban mennyire segítették, vagy éppenséggel hátráltatták a főrendiházi jelenlétet. A kutatásom ennek a kiderítését célozza. De elméletileg legalábbis, az öröklés általános szabályaiból kiindulva, a legfiatalabb korosztályok halmozottan hátrányos helyzetben lehetnek. Hiszen házastárssal és kiskorú gyermekkel ők még relatíve kevesen rendelkeztek, döntő többségük pedig élő szülővel bírt. Utóbbi kitétel ráadásul, amennyiben mégiscsak volt nekik, a feleségeik szüleire is igaz lehetett. Az idő előrehaladtával aztán egyre kevésbé kellett a saját és a házastárs szüleivel számolni. Megjegyzendő továbbá, hogy az életben lévő feleség a vagyonos kiskorú gyermekek számát korlátozhatta. Ellenben, ha az illető viszonylag korán özvegyiségre jutott, akkor a felesége vagyonát egy ideig még pótolhatta a kiskorú gyermek jelenléte. A vizsgált három tényező tehát időben eltérő intenzitással befolyásolhatta az egyén esélyeit az örökös jogú főrendiházi tagság elnyerésére.

Az eddigiekben teljesen önálló individuumként tekintettem a potenciális főrendekre, s vizsgáltam meg a családi viszonyaikat. Nem biztos azonban, hogy ezek a személyek ténylegesen is idegenek voltak egymásnak. A még életben lévő apáik, valamint a nagykorú gyermekeik, testvéreik, esetleg egyéb közeli és távolabbi rokonaik szintén megtalálhatók lehetnek az alapsokaságban. De úgy is fogalmazhatunk, hogy az a személy, akit Ego-ként egyszer már

---

⁵⁸³ Gudenus 1990–1999. I. 340.

megvizsgáltam, egyúttal részét képezheti mások Ego-hálózatának is, mondjuk az apa vagy a gyermek pozíciójában. Vagyis a korábban külön kezelt Ego-hálózatok az egymással megegyező csomópontjaik mentén összekapcsolódhatnak egy-egy nagyobb, több generációt át-fogó rokoni kapcsolathálózatot létrehozva. Erre a hálózatra támaszkodva az alábbiakban az egyének generációs helyzetét kívánom megvizsgálni és bemutatni.

45. ábra

A potenciális főrendek családi viszonyainak feltérképezésére szolgáló tényleges Ego-hálózatok részlete
 (piros) Az Ego
 (kék) Az Ego házastársa
 (zöld) Az Ego kiskorú gyermeke
 (lila) Az Ego özvegy édesanyja
 (szürke) Egyéb családtag (az Ego testvére, nagykorú gyermeke)

A generáció fogalmát különböző jelentéstartalommal, más-más magyarázó szereppel és erővel felruházva használják a társadalmi kérdésekkel foglalkozó tudományterületek. A szociológia, a szociálpszichológia és a politikatudomány kutatói számára a generáció általában viselkedési, gondolkodási, identitási alapokon álló, szubjektív módon megragadható vagy megkonstruált csoport. Ha a biológiai meghatározottságot, a vizsgált alanyok egymáshoz közeli születését nem is hagyják teljesen figyelmen kívül, de ez sokszor háttérbe szorul az említett tényezőkhöz képest.⁵⁸⁴ Ebben a körben számunkra is fontos kutatási irányvonalnak tekinthető a generációk közötti lehetséges és tényleges konfliktusok vizsgálata, amelyek középpontjában gyakran a gazdasági erőforrások birtoklása áll.⁵⁸⁵ Erre a disszertációm keretei között csak utalni tudok, mint egy olyan területre, ami egy későbbi léptékváltás során árnyalhatja a jelenlegi, makro szintű (vagy annak határán mozgó) eredményeket. Az említett tudományterületekkel szemben a demográfia az ugyanazon időegység alatt születettek összességét érti a generáció fogalma alatt, vagyis itt egy születési kohorszról van szó.⁵⁸⁶ A fenti elemzés során, amikor az életkori csoportok függvényében mutattam be a potenciális főrendek családi helyzetét, annak különböző összetevőit, tulajdonképpen magam is a demográfiai szemlélet alapján jártam el (noha egyébként tartózkodtam attól, hogy generációnak nevezem a születési kohorszokat). Az alapvetően a felmenőktől a leszármazottak felé irányuló törvényes és hitbizományi öröklés, azaz a vagyon átörökítésének vizsgálatánál viszont más szempontú megközelítés is indokolt lehet. A kutatási célkitűzésemnek megfelelően én a továbbiakban a szülő-gyermek kapcsolatok szakadatlan láncolatában azonos szinten elhelyezkedő személyek összességét értem a generáció fogalma alatt. E rendszerben az első generációt a legkorábban született élő személy alkotja, a másodikat ennek gyermekei, majd rendre a gyermekek gyermekei következnek a generációk sorozatában.

Az 1148 potenciális főrendünket tekintve először azonosítottam a csoporton belüli apa-fiú kapcsolatokat, hiszen a nagykorú főnemesek apja maga is a nagykorú főnemesek között

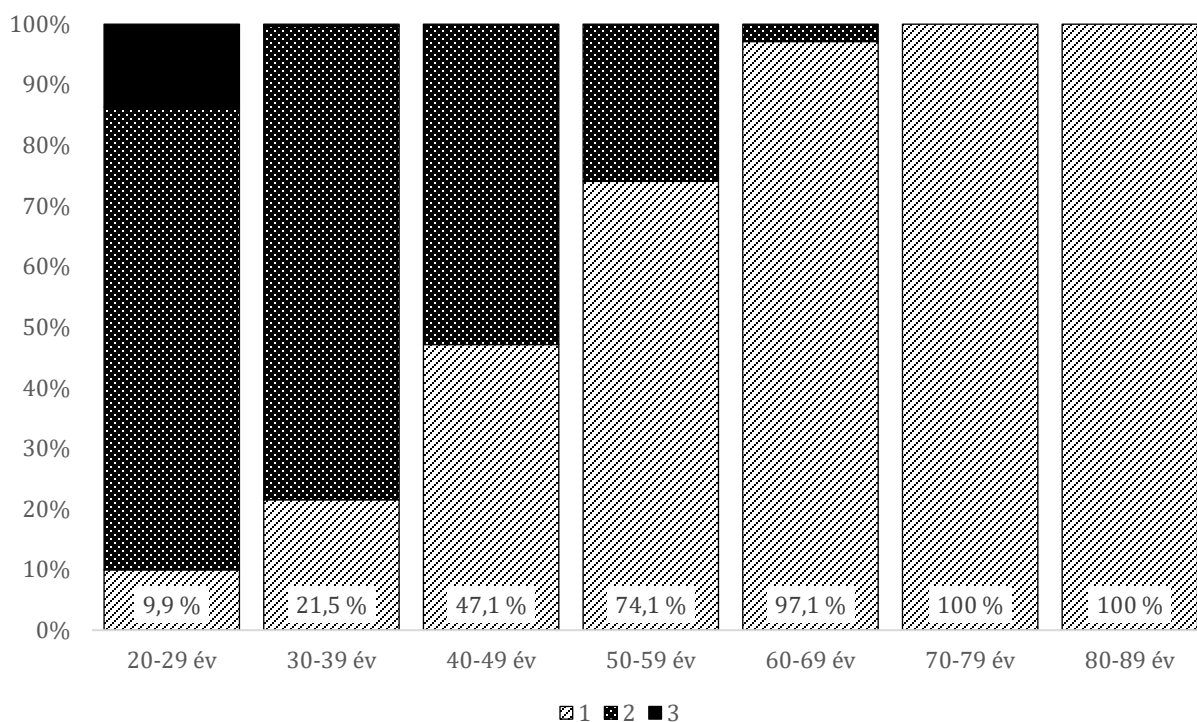
---

⁵⁸⁴ Gyáni 2008. 11-12.; Szabó – Kiss 2013. 106-109., Róbert – Valuch 2013. 117-119.

⁵⁸⁵ Szabó – Kiss 2013. 101.

⁵⁸⁶ Óri 2008. 53.

keresendő.⁵⁸⁷ Ez 258 apa-fiú párt eredményezett. Továbbá számolnom kellett annak az eshetőségével is, hogy az élő apával már nem rendelkezőknek még életben volt az édesanyja. E vizsgálat további 298 anya-fiú kapcsolatpárt azonosított. A generációs helyzet meghatározásánál, ahol az indokolt volt, bekerült az özvegy édesanyja a legelső pozícióba. (Önmagukban az utóbbiak nyilvánvalóan nem képezik részét a vizsgálati alapsokaságnak.) A 46. ábrán életkori csoportok szerinti bontásban mutatom be a potenciális főrendek generációs helyzetét.

46. ábra

A potenciális főrendek generációs helyzete, életkori csoportok szerinti megoszlásban (1911. okt. 1.)
(1) 1. generációba tartozók
(2) 2. generációba tartozók
(3) 3. generációba tartozók

Az első generációba 592 személy (51,6%) soroltatott. Ők azok, akiknek 1911. október 1-jén már nem volt élő felmenője, vagyis apai vagy anyai örökségre a továbbiakban nem számíthattak. Velük ellentétben a többiek élő felmenőkel rendelkeztek: 533 fő (46,4%) a máso-

⁵⁸⁷ Ez nem teljesen magától értetendő dolog, mivel elvileg előfordulhat, hogy egy újonnan főnemesi rangra emelt személynek még életben van az apja, aki nem részesült annak idején az uralkodói kegyben. A konkrét alapsokaság esetében azonban nem talákoztam ilyen esettel.

dik, 23 fő (2%) pedig a harmadik generációba tartozott. Felettük tehát még egy vagy két felmenő állt, aki a földbirtok felett diszponálva akadályát képezhette a főrendiházi tagságnak, de egyúttal reményt is jelenthetett a későbbi öröklésre. A kiskorú gyermekek és a nagykorú női leszármazottak ezek alatt helyezkedtek el a generációk sorrendjében. Amint az látható, ez a megközelítés nem teljesen független az életkori kohorszok szerinti vizsgálatok eredményétől, a felmenőkkel kapcsolatban ott leírtaktól. A 43. ábra 3. vonaldiagramja („Élő szülővel rendelkezők”) például megegyezik a 46. ábrán a második és a harmadik generációba soroltak együttes arányával.

A fentebb elmondottak egy olyan elemzési keretet jelentenek, amelyben egy demográfiai szempontok által árnyalt családi kapcsolatrendszeren belül elhelyezhetők a potenciális és a tényleges főrendiházi tagok, a földbirtokkal rendelkező és az azt nélkülöző személyek, illetve vizsgálat tárgyává tehető ezek egymáshoz viszonyított generációs helyzete, rokonsági foka. A folytatásban először az általánosságban már áttekintett földbirtokviszonyokat veszem ismét elő, hogy az itt körvonalazott speciális feltételek tükrében is megvizsgáljam azokat.

5.3.2. A potenciális főrendek földbirtokviszonyai

Kolossa Tibor, Puskás Julianna és Scott M. Eddie a gazdacímtárakkal kapcsolatban megjelent publikációikban igen jelentős teret szenteltek a forráskritikai vizsgálatoknak és a módszertani megjegyzéseknek. (Sőt, talán nem túlzó dolog azt állítani, hogy végül is ezen a téren jutottak a legtöbbre.) Feltárták, részletesen leírták és értelmezték a gazdacímtárak adattartalmát, javaslatokat adtak ezek számítógépes feldolgozásához és történettudományi hasznosítására, egyéb statisztikákkal egybevetve igyekeztek kiszűrni a forrás hibáit, hiányosságait, egyúttal egy hosszabb időtávot átfogó folyamat részeként láttatni az adott évre vonatkozó következtetéseket.⁵⁸⁸ A földbirtokviszonyok makrostruktúrájának szintjén megmutatkozó kritikai észrevételek mellől azonban hiányzik a gazdacímtárak individuális szinten végrehajtott forráskritikai vizsgálata. Ez ugyanis csak abban az esetben végezhető el, ha a bennük felsorolt neveket ténylegesen létező személyekhez tudjuk rendelni, azaz a birtokosok beazono-

---

⁵⁸⁸ Puskás – Eddie – Lác 1977.; Kolossa – Puskás 1978.; Eddie – Hutterer – Székely 1990.

sításra kerülnek. Ennek révén lehetővé válik, hogy egyéb forrásokból kinyert adatokkal összekapcsolva, azok tükrében vizsgáljuk meg a gazdacímtárakat. Az alábbiakban erre vállalkozom az 1911. évi kiadásban szereplő magyar főnemesi földbirtokosoknál.

A korábban elmondottak szerint a kérdéses forrásból 837 magyar főnemes személyt, valamint ezek 91 nem (magyar) főnemes házastársát, vagyis 928 földbirtokost gyűjtöttem össze az adatbázisomban. Ez az a személyi kör, amely releváns lehet az 1148 nagykorú főnemes férfi és potenciális főrend Ego-hálózatával való összevetés szempontjából. Nézzük meg tehát őket közelebbről!

Forrásunk egyáltalán nem titkolja, hogy elhunyt személyek is előfordulnak a birtokosok névsorában. Ilyenkor az „X. Y. örökösei” (vagy ehhez hasonló) formulával jelzi ezt a tényt. Ebben a tekintetben nem muszáj azonban kizárólag a gazdacímtár közléseire hagyatkoznunk, hanem attól függetlenül is vizsgálat tárgyává tehetjük a kérdést: a valós halálozási adatok támpontot nyújthatnak arra vonatkozóan, hogy mennyire pontosak és naprakészek a birtokosok személyével kapcsolatban feltüntetett információk. A kutatásom számára érdekes 928 földbirtokosból 911 főnek (98,2%) a halálozásai adatait sikerült összegyűjtenem. (Ez alatt nem feltétlenül a halál pontos dátumának ismeretét kell érteni. Jelen vizsgálathoz elegendő arról megbizonyosodnunk, hogy valamely későbbi időpontban még élt az illető.) Ezen információ birtokában viszonylag sok olyan gazdát találtam, aki 1911. október 1-jén már nem volt az életben: 115 főt, vagyis a teljes létszám 12,4%-át érinti ez a probléma. A legrégebben elhunyt birtokos Batthyány-Strattmann Fülöp herceg volt, aki 1870. július 22-én távozott az élők közül.⁵⁸⁹ Ennek ellenére négy évtizeddel később még mindig az ő birtokaként szerepel a Moson vármegyei Császárkőbányán egy 144 holdas terület.⁵⁹⁰ Az összes érintettet tekintve megállapítható, hogy az 1880-as évek végéig elhunytaknál csak elvétve fordult elő egy-egy ilyen téves közlés. Ellenben a forrás kiadását közvetlenül megelőzően már 8 és 12 között mozgott ezek éves gyakorisága. (Lásd a 47. ábrát!) A példa gyanánt említett Batthyány-Strattmann hercegnél tehát külső, a vizsgált gazdacímtártól független forrásból származó adatok alapján derült fény a tévedésre. Ugyanakkor azt is érdemes megvizsgálni, hogy ténylegesen mi tükröződik mindebből a gazdacímtárban. Ez a forrás a halottnak bizonyult 115 személyből

---

⁵⁸⁹ Gudenus 1990–1999. I. kötet 116.

⁵⁹⁰ GC 1911. 451.

mindössze 56 főnél (48,7%) jelzi, hogy a valóságban már az örököseinek a kezében van az adott földbirtok. (Ezt sem mindig következetesen: 19 főnél csak bizonyos birtoktestek mellett szerepel az erre vonatkozó információ.) A gazdacímtár által is halottként számon tartott egykori földbirtokosokból gróf Károlyi György hunyt el a legrégebben, 1877. november 9-én.⁵⁹¹ Meg nem nevezett örökösei 1911-ben Csongrád településen birtokoltak 227 holdat.⁵⁹² A gazdacímtár forrásértékét nézve viszont inkább a másik végletnek, vagyis az időrendben legkésőbbi időszaknak van nagyobb jelentősége. A forrásban örökhagyóként szereplők és a ténylegesen elhunytak listájának összevetése ugyanis támpontot nyújthat arra vonatkozólag, hogy nagyjából mikor zárult le az adatgyűjtés. A viszonyítási pontunktól időben visszafelé haladva, az 1910-ben elhalálozottak személyekből kettőről még tudott a címtár szerkesztősége. Közülük özvegy báró Apor Károlyné, született Dobray Katalin volt az utolsó, akinek az 1910. április 27-én bekövetkezett halála⁵⁹³ jelezve lett a gazdacímtárban („Apor Károlyné bárónő örök.”).⁵⁹⁴ Az 1911. október 1-ig elhunyt további 18 földbirtokosnál már semmi nem utal erre a tényre. A minket érdeklő főnemesi birtokosokat esetében úgy tűnik tehát, hogy az 1910 tavaszánál nem későbbi állapotokat tükrözik a közölt adatok. (A későbbiek folyamán a Mekkora földbirtok kellett a cenzusnak való megfeleléshez? című fejezetben tágabb kontextusban is körül járom majd a gazdacímtár adattartalmának forrását, illetve az adatok keletkezésének időpontját.)

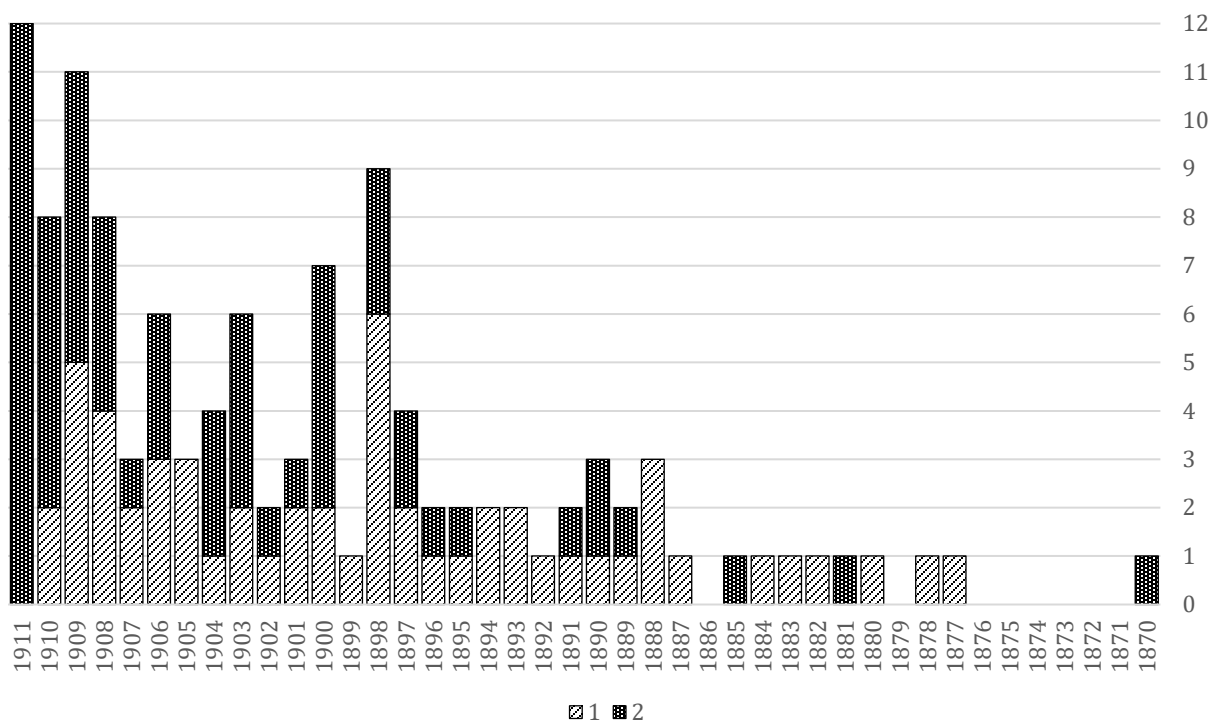
---

⁵⁹¹ Gudenus 1990–1999. II. kötet 34.

⁵⁹² GC 1911. 209.

⁵⁹³ Gudenus 1990–1999. I. kötet 57.

⁵⁹⁴ GC 1911. 426.

47. ábra

Az 1911. évi gazdacímtárban szereplő halott főnemesi személyek, az elhalálozás éve szerinti gyakorisági megoszlásban
 (1) A gazdacímtárban is jelzett halálozás
 (2) Egyéb forrásból ismert halálozás

A birtokviszonyok feltárása szempontjából nézve természetesen lényeges információ, hogy a valóságban már elhunyt 115 birtokos milyen családi nexusban állt az alapsokaságba tartozó 1148 személlyel. Ezt vizsgálva megállapítható, hogy az előbbieik közül 54 fő volt szülői kapcsolatban az utóbbiakkal. Az ő kezükön az 1911-es gazdacímtár összesen 145 979 kataszteri holdat tartott nyilván. Így ez lehetséges örökségként könyvelendő el a gyermekeik számára. Azt persze nem tudhatjuk, hogy itt az utódokra hagyományozott birtokterület egészéről van-e szó, vagy annak a kisebb-nagyobb hányada időközben átírásra került az örökösekre (akik esetleg azóta már meg is szabadultak attól). Talán nem tévedünk nagyot, ha azt feltételezzük, hogy a régebben elhunytaknál csak a hajdani birtokterület töredéke maradt az elhunyt személy nevén,⁵⁹⁵ míg a gazdacímtár kiadását megelőző években elhalálozottaknál a

⁵⁹⁵ Néhány, a szakirodalomból kiragadott példa ennek alátámasztására: Az 1891-ben elhunyt Andrassy Manónak 1877-ben mintegy 20 000 kataszteri holdja volt. 1911-ben viszont csupán 574 hold szerepelt a birtokában. (Hógye 2002. 548. és GC 1911 898.) Az 1903-ban meghalt Andrassy Aladárnál 18 600 és 1517 holdról volt szó a két időpontban. (Hógye 2001. 555. és GC1911 608., 895.) Lónyay Menyhért 1884-ben nagyjából

teljes birtok is érintett lehetett ebben a problémában. Az említett 54 fő mellett a névsor további részét olyan személyek tették ki, akik nem voltak felmenői kapcsolatban az alapsokaság tagjaival. Nyilvánvalóan az ő vagyonukat is örökölte valaki. Ez esetben viszont a potenciális örökösök kilétét, pusztán a családi kapcsolatokra támaszkodva, nem lehet kikövetkeztetni.⁵⁹⁶

Az 1911. október 1-jén élő 1148 nagykorú magyar főnemes férfiből 435 fő (37,9%) szerepel birtokosként a gazdacímtárban, vagyis 713 főnek (62,1%) nem volt ekkor földbirtoka a magyar Szent Korona országainak területén. Míg a szerencsés előbbiek összesen 4 365 222 kataszteri hold felett rendelkeztek, addig az utóbbiak nevén nem szerepel semmi a forrásunkban. Ez a megközelítés azonban, úgy érzem, nem fejezi ki kellőképpen az adott illető helyzetét. Nem mindegy ugyanis, hogy valaki csupán pillanatnyilag tűnik vagyontalannak, de egyébként mesés — legalábbis a korabeli társadalom tagjainak döntő többsége számára elérhetetlen — gazdagság várományosa, vagy perspektivikusan sincsen semmi esélye arra, hogy örökléssel földbirtokvagyonhoz jusson. Célszerűnek látszik tehát, ha ezt a kérdést nem egyéni szinten kezeljük, hanem családokban gondolkodva, generációs kontextusban jelenítjük meg. Jelen vizsgálatban az alapsokaságot képező 1148 személy földbirtokviszonyaira vettem rá, hogy becslésem szerint a szülei révén elvileg mekkora örökségre számíthatott a későbbiekben.

---

37 ezer hold birtokosaként hunyt el, míg a nem nevesített örököseinél már csak 390 hold vétetett száma 1911-ben. (Cieger 2008. 490–493. és GC1911. 642.) Az 1898-ban elhalálozott Széchényi Imre is tekintélyes birtokos volt, több mint 25 000 hold ura. Ebből a vizsgált gazdacímtárban 1846 hold szerepelt a nevén. (Széchényi 1933. 114. és GC1911 620.)

⁵⁹⁶ A leszármazottak hiányában „gazdátlaná vált” nagy vagyonok sorsának rendezését gyakran az örökségre aspiráló rokonok viszálykodása kísérte. Korszakunk egyik nagyobb sajtónyilvánosságot kapott esete az 1908. június 2-án gyermektelenül elhunyt Pálffy János grófhhoz fűződik, akinek a nevén az 1911-es gazdacímtár 63 birtoktestben 60 107 kataszteri holdat tartott nyilván. (GC 1911 passim) A gróf az 1907-ben kelt és a halála másnapján kihirdetett végrendeletében — különböző jótékony intézmények megalapítása és egyéb közhasznú adományok mellett — öt darab hitbizomány felállítását rendelte el. Ezek hasznélvezői a Pálffy nemzetségből kerültek volna ki. (Králik 1909. 50–70.) Az elhunyt gróf nővére, özvegy Andrassy Mánóné született Pálffy Gabriella azonban megtámadta a végrendeletet. A 100 millió koronára becsült hagyaték sora, tíz esztendei pereskedés után, 1918 tavaszán megegyezéssel zárult. Ennek értelmében a vagyontömeg immáron fele-fele arányban illette meg a kijelölt Pálffy-örökösöket és az időközben szintén elhalálozott Gabriella grófnő örököszeit. Utóbbi révén végül az Andrassy, Esterházy, Karátsonyi, Odescalchi és a Széchényi nemzetség tagjai is részesültek a néhai Pálffy János gróf vagyonából. (Magyarország, 1918. április 7. 6.)

A már feltárt és bemutatott generációs viszonyokra elvileg könnyen felfűzhetőek lennének a gazdacímtárból származó adatok. Nem hagyható viszont figyelmen kívül azt a korábban már részletesen ismertetett tény, hogy jogi természetük szerint kétféle csoportra oszthatók a földbirtokok, ami meghatározó jelentőséggel bírt azok átörökítésénél.⁵⁹⁷ Az úgynevezett szabad birtokok alapvetően a szülőktől azok törvényes gyermekeire háramoltak tovább. Egy esetleges végrendelet ugyan a hagyaték felének mértékéig módosíthatta az örökösök személyét, ezek felkutatására azonban, érthető okokból, nem vállalkozhattam. Ezért a szabad birtokok esetében egyenlő osztályrészrel számoltam az életben lévő gyermekeknél.⁵⁹⁸ A törvényes öröklés rendjével szemben a hitbizományi birtok osztatlanul, az alapító által előre meghatározott rendben öröklődött át a sorban következő várományosra, aki a pillanatnyi birtokosnak akár egészen távoli rokona is lehetett.⁵⁹⁹ Erre a körülményre szintén figyelemmel kellett lenni.

Előjáróban megjegyzendő még, hogy minden esetben az 1911. október 1-jén életben lévő személyi állományt vettem alapul. Az alábbiakban felvázolt öröklési sajátosságok tehát

---

⁵⁹⁷ Lásd A földbirtok átörökítésének sajátosságai a polgári korszakban c. fejezetet!

⁵⁹⁸ Az egykorú Magyar Jogi Lexikon szerint „Ha az egyesek [tulajdon]részei nincsenek megállapítva, a vélelem amelletz szól, hogy a részek egyenlők, kivéve, ha valamely elhalt egyén házastársa, annak leszármazóival együtt lett a részek megállapítása nélkül tulajdonossá, ilyenkor ugyanis az a vélelem, hogy a házastárs fele részben egymaga, a gyermekek a másik fele részben egyenlő arányban tulajdonosok; ha pedig gyermekek gyermekei is részesednek, úgy azok törzsenként egy gyermek hányadában, egymás közt pedig ismét egyenlő arányban tulajdonosok”. (MJL VI. kötet 730.)

⁵⁹⁹ A vizsgált időpont talán legismertebb ilyen esete a Batthyány-Strattmann-féle körmendi és ludbregi hitbizományok (36. ábra 15. és 37. ábra 1. szám), valamint a velük járó hercegi cím megszerzésére irányult. Ezek birtokában 1911. október 1-jén Batthyány-Strattmann Ödön Gusztáv (†1914. okt. 29.) volt. Ő azonban nem rendelkezett gyermekekkel, sőt a közelebbi rokonságában sem voltak olyanok, akik az alapítólevél értelmében átvehették volna a birtokot. (Az alapítólevél vonatkozó részének szövegét közli: Kaposi 2013b. 113.) Így a halála után a hitbizomány, a hercegi rang és a Batthyány-Strattmann név új birtokosa Batthyány László gróf lett, aki a genealógia terminológiájával már ki sem fejezhető távolságban, 14. fokon volt rokona az elődjének. (A hitbizományt alapító Lajos (1696–1765) dédapjának a sokadik leszármazottjáról van szó. Lásd: <http://genealogy.euweb.cz/hung/batth2.html> A letöltés időpontja: 2018. március 23.) Ebből a szempontból is áttekintve a kérdéses időpont magyar főnemesi kézben lévő hitbizományainak haszonélvezőit és várományosait, az alábbi távolságokat kapjuk: 47 esetben 1. fokú (azaz a fia), 15 esetben 2. fokú (testvére, esetleg unokája), 10 esetben 3. fokú (unokaöccse, illetve nagybácsija), 4 esetben 4. fokú (unokatestvére), 3 esetben 5. fokú, 1-1 esetben 6., 7., és 10. fokú, végül a már említett 2 esetben 14. fokú rokona a pillanatnyi haszonélvezőnek az első várományosként számon tartott személy. Utóbbiak 44%-a (csak az elsőszülöttségi hitbizományokat nézve 40,5%-a) tehát valójában nem a szülei révén számíthatott erre az örökségre. (A vizsgált személyek köre a 36. és 37. ábrákon szereplőkre terjed ki. Az összesen 85 hitbizományból háromnak a várományosa ismeretlen (ebből egynek a haszonélvezője is), két esetben pedig két-két várományossal kell számolnunk.)

az akkor fennálló helyzetnek megfelelő képet adnak. Ebből természetesen nem következik az, hogy végül valóban hozzá is jutott az illető az általam prognosztizált örökségéhez. Hiszen demográfiai okok (például egy-egy elhalt, illetve később megszületett testvér, várományos, a hitbizomány megszerzését lehetetlenné tevő házasság, netán a saját maga halála), a birtok méretében és jogi természetében bekövetkező változások, vagy éppen az országos szintű politikai események (Trianon, földreform, vagyonsváltás) végül módosíthatták az egyén kilátásait. De ezek hatása csak a jövőből visszatekintve érzékelhető.

A fentiek értelmében a vizsgálat elvégzésének első lépése a szabad és a hitbizományi birtokok szétválasztása. Itt azonban rögtön szembe is találjuk magunkat azzal a problémával, hogy az 1911. évi gazdacímtár ebben a tekintetben erősen hiányos. Míg ugyanis e forrásban mindössze 102 559 kataszteri holdnyi földbirtok mellett van feltüntetve a hitbizományi jelleg, addig az 1913. évi hivatalos statisztika mintegy hússzor ennyit, 2 112 100 kataszteri holdat mutatott ki. (Lásd a 36. ábrát. Mindkét esetben csak a minket érdeklő magyar főnemesek birtokait és a szűkebb Magyarországot tekintve.) Vagyis pusztán a gazdacímtárra támaszkodva nem lehet a birtoktestek szintjén megragadni és „összerakni” az egyes hitbizományokat.⁶⁰⁰ Ez önmagában még nem jelent gondot a kutatásom szempontjából, mivel az érintettek kezén lévő birtokok (már ismert) összterületéből a hitbizományok (szintén ismert) területét kivonva megkaphatjuk a szabad rendelkezés alatt álló földbirtok nagyságát. Ez a megoldás a legtöbb esetben működőképesnek is bizonyult. 15 személynél azonban nagyobb a hivatalos statisztikában kimutatott hitbizományi terület, mint a gazdacímtárban lévő birtokainak teljes területe. Ezeknél úgy jártam el, hogy a hitbizományi statisztikának megfelelő méretűre korrigáltam a birtokaikat, ami összességében 49 730 kataszteri hold birtoktöbbletet eredményezett.⁶⁰¹ (Az 1148 nagykorú főnemes férfi kezén eredetileg lévő 4 365 222 holdhoz képest

---

⁶⁰⁰ Az Igazságügyi Minisztérium levéltárában (MNL OL K 579 — Általános iratok 1867–1944 (1949) — 471–502. csomó, 503–504. kötet) található hitbizományi iratok részleges áttekintése alapján az a benyomásom, hogy valószínűleg rekonstruálhatók lennének települési szinten is a kérdéses hitbizományok. E tetemes munka elvégzését azonban a disszertációm témája aligha indokolja.

⁶⁰¹ A jelzett hiány 3 esetben csak egészen minimális (0,1–0,4% közötti). Itt valószínűleg a kerekítések okozta torzulásról van szó. (Megjegyzendő egyébként, hogy ez pozitív irányban, csekély mértékű szabad birtokterület-többletet eredményezve is előfordulhat.) További 4 személynél 1 és 5%, 4 személynél 5 és 10%, 2 személynél 10 és 15% közötti terület hiányzik a gazdacímtárból. (Viszonyításképpen: Kolossa Tibor és Puskás

1,1%-os növekményről van szó.) A horvát-szlavón vármegyékben fekvő hitbizományoknál (37. ábra) viszont egyelőre sajnos semmiféle támpont nem áll rendelkezésemre ezek kiterjedését illetően. Így az itt érintett néhány személynél, jobb híján és teljesen önkényes módon, a többi hitbizományos átlagát véve egynegyed–háromnegyed arányban osztottam meg a birtokokaikat a szabad és a kötött kategória között. Végeredményben elmondható, hogy a 78 magyarországi és a 7 horvát-szlavón, vagyis együttesen 85 hitbizomány közül 74-nek a haszonélvezői⁶⁰² (63 személyben) és 52-nak a várományosai⁶⁰³ (44 személyben) találhatóak meg az 1148 fős alapsokaságban.

Julianna 4,3%-ra becsülte a természetes személyek, 10,2%-ra pedig a gazdacímtár egészében mutatkozó hiányt. Lásd: Kolossa–Puskás 1978. 457.) Két esetben igen tetemes, 31,1 és 38,6%-os a különbség a két forrás adatai között. Ezeket a probléma érzékeltetése végett érdemes közelebbről is megnézni!

A Dessewffy-féle hitbizomány (36. ábra 20. szám) területe 1906-ban 24 203 kataszteri hold volt, ami megegyezik az 1913-as (kerekített) értékkel. 1918-ban, noha az előző időpont óta bekövetkezett, 100 holdat meghaladó változást firtató kérdésre kifejezetten nemleges választ adott („Ilyen változás nem volt.”), 22 759 holdat jelentett le a minisztériumba a hitbizomány felügyeletével megbízott nyíregyházi törvényszék. (MNL OL K 579 — Általános iratok 1867–1944 (1949) — 478. csomó/Dessewffy, 503. kötet) Ehhez képest a gazdacímtárban 16 667 kataszteri hold szerepel a haszonélvező nevében. A másik, Jósika-féle hitbizománynál (36. ábra 41. szám) 1906-ban 20 564 holdat, 1913-ban viszont 28 500 holdat mutatott ki a hivatalos statisztika. Ez utóbbi adat eredetét azonban homály fedi, mivel az illetékes kolozsvári törvényszék által kiállított dokumentumban tételesen felsorolt birtoktestek területét összeadva csak 22 367 holdat kapunk. Itt egyébként a kísérőlevélből az is világosan kiderül, hogy a törvényszék nem rendelkezett saját nyilvántartással, hanem magától a haszonélvezőtől várta az adatszolgáltatást. Végül 1918-ban 22 993 kataszteri holdat tartalmazott a kolozsvári törvényszék jelentése. 100 holdat meghaladó változásról egyik időpontban sem tudtak. (MNL OL K 579 — Általános iratok 1867–1944 (1949) — 5. csomó T 430. tétel 825–827., 1147., 1150–1151., 503. kötet) Az illető hitbizományos nevében 1911-ben 17 514 holdnyi földbirtok volt a gazdacímtárban.

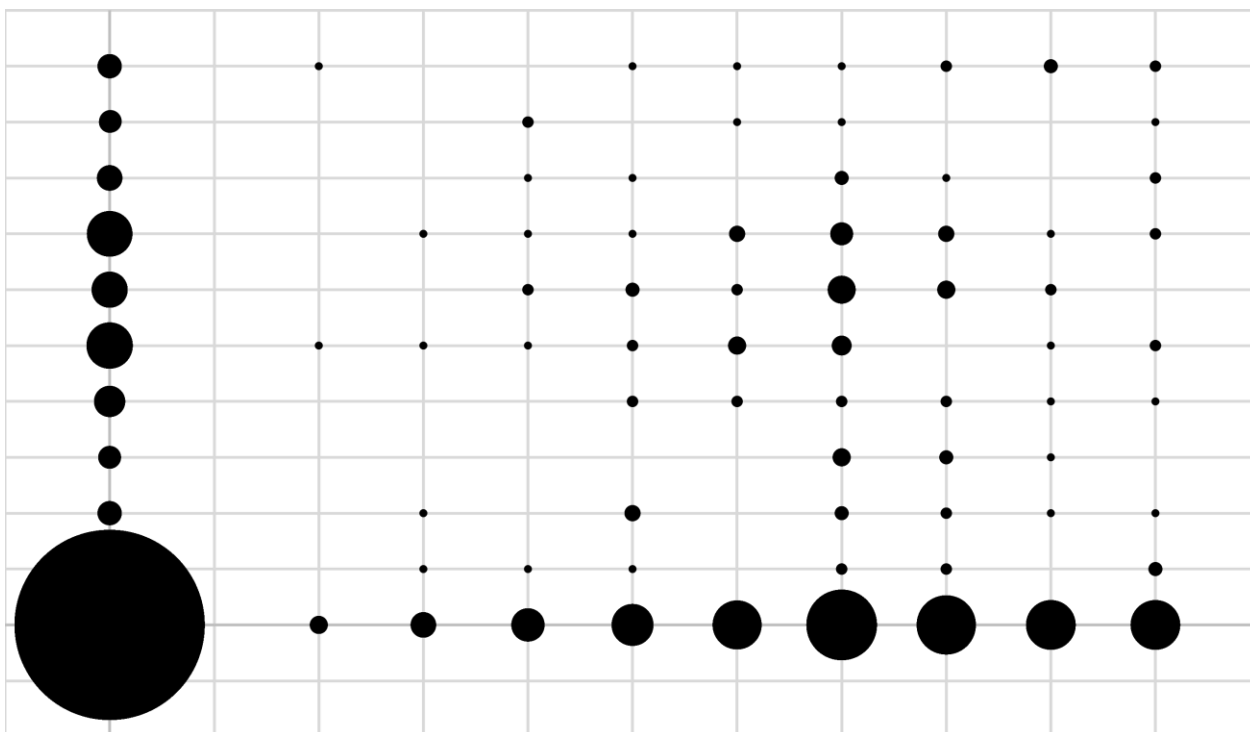
Az elmondottakból tehát az látszik, hogy a gazdacímtár hiányosságai mellett a hivatalos hitbizományi statisztika sem tekinthető teljesen megbízhatónak. A későbbiekben érdemes lehet az egyes időmetszetekből (1890-es évek eleje, 1906, 1913, 1918) származó adatokat összehasonlítani, és a nagyobb eltérések okait módszeresen feltárni. Ezek hátterében természetesen nemcsak adminisztratív problémák, hanem tényleges területi változások is állhatnak (például a birtokok egy részének feloldása a hitbizományi kötelék alól).

⁶⁰² 4 hitbizomány (36. ábra 3., 28., 35. szám, 37. ábra 3. szám) haszonélvezői kiskorúak voltak, 3 hitbizomány (36. ábra 52., 60., 72. szám) női haszonélvezővel bírt, 1 hitbizomány (37. ábra 4. szám) haszonélvezőjét nem sikerült beazonosítanom. További 3 hitbizományos (36. ábra 36., 38., 62. szám) esetében egyértelműen megállapítható volt, hogy a hozzájuk kötődő földbirtokok még az előző haszonélvező nevében vannak a gazdacímtárban. Ezeket a személyeket ezért technikailag várományosnak tekintettem. Végezetül Bissingen-Nippenburg Nándor (36. ábra 18. szám) csak 1911 őszén nyert engedélyt arra, hogy a hitbizományi birtokát eladja és annak ellenértékéből pénzhitbizományt alapítson. (MNL OL K 579 — Általános iratok 1867–1944 (1949) — 477. csomó/Bissingen-Nippenburg-féle hitbizományok) Esetében az 1913. évi statisztikában szereplő, pontosabban az abból már teljesen hiányzó hitbizományi birtokok helyett a gazdacímtárban lévő adatokat fogadtam el a hitbizományhoz tartozó terület gyanánt.

⁶⁰³ 30 hitbizománynak kiskorú várományosa volt, 3 hitbizomány (36. ábra 48. és 76. szám, 37. ábra 4. szám) várományosainak beazonosítására tett kísérlet pedig sikertelennek bizonyult.

A fentieket röviden összegezve: a meglévő földbirtokvagyon és a jövőben várható örökség megbecsülése érdekében elkülönítettem egymástól az 1148 nagykorú magyar főnemes férfi hitbizományi és szabad birtokait. Az előbbiek a jogintézmény sajátosságainak és az alapítólevelekben foglalt instrukcióknak megfelelően öröklődnek át a haszonélvezőkről az első várományosokra. Ezzel szemben az egyéb, szabad rendelkezés alatt álló birtokoknál az aktuális tulajdonos életben lévő törvényes gyermekei között egyenlő megosztást feltételeztem a várható örökösök körének meghatározásakor. Az alábbi diagramon és táblázatban e vizsgálat végeredménye kerül bemutatásra.

<i>Saját összesen (fő)</i>		713	0	7	14	25	42	52	120	75	48	52	1148
<i>Várható örökség nagysága (kat. hold) / birtokosok száma (fő)</i>	20 000 és több	10	0	1	0	0	1	1	1	2	3	2	21
	10 000–20 000	7	0	0	0	2	0	1	1	0	0	1	12
	5000–10 000	10	0	0	0	1	1	0	3	1	0	2	18
	2000–5000	32	0	0	1	1	1	4	8	4	1	2	54
	1000–2000	20	0	0	0	2	3	2	12	5	2	0	46
	500–1000	33	0	1	1	1	2	5	6	0	1	2	52
	300–500	14	0	0	0	0	2	2	2	2	1	1	24
	200–300	8	0	0	0	0	0	0	5	3	1	0	17
	100–200	9	0	0	1	0	4	0	3	2	1	1	21
	1–100	9	0	0	1	1	1	0	2	2	0	3	19
	0	561	0	5	10	17	27	37	77	54	38	38	864
<i>Saját birtok nagysága (kat. hold) / birtokosok száma (fő)</i>													<i>Várható összesen (fő)</i>
	0	1–100	100–200	200–300	300–500	500–1000	1000–2000	2000–5000	5000–10 000	10 000–20 000	20 000 és több		

48. ábra
A potenciális főrendek földbirtokviszonyai a meglévő birtok és a várható örökség nagyságának összevetésével (1911. okt. 1.)

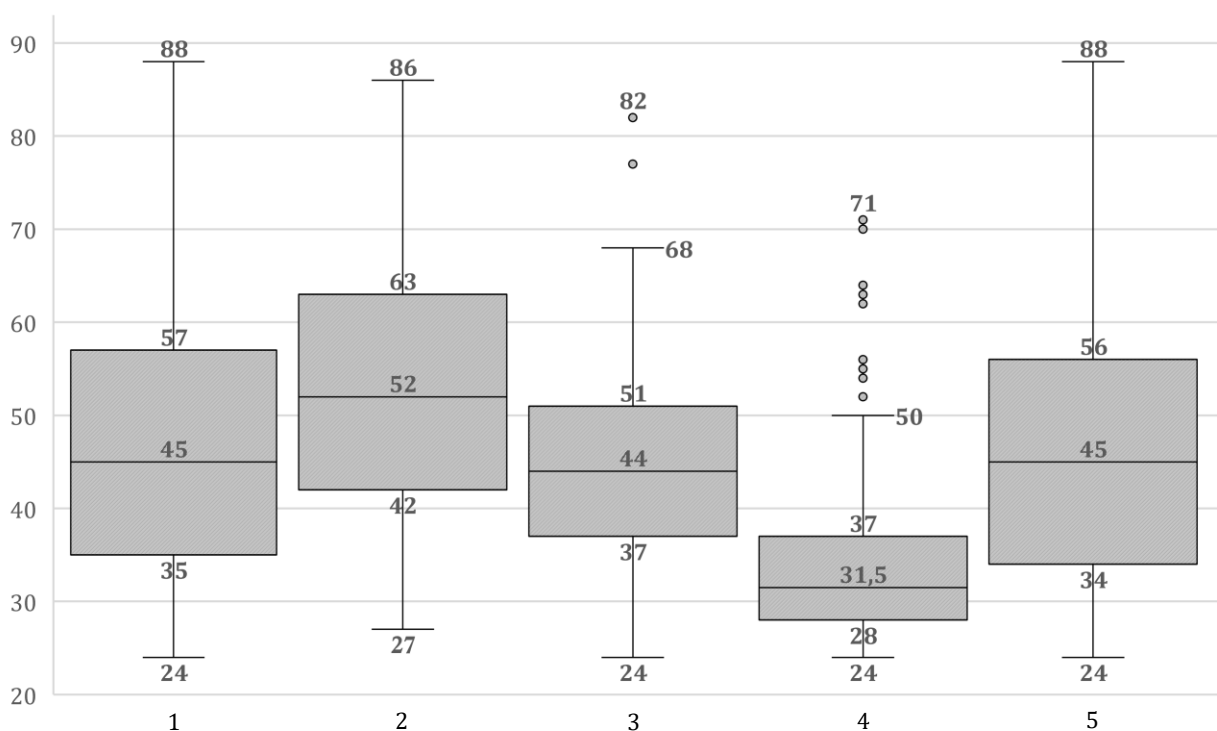
A 48. ábrán a főrendiházi tagság esetleges megszerzése szempontjából érdekes nagykorú magyar főnemes férfiak földbirtokviszonyait ábrázoltam a saját, pillanatnyilag meglévő birtokaik, illetve az e téren várható örökségük figyelembe vételével. A táblázat oszlopaiban (a diagram vízszintes tengelyén) az előbbi, a soraiban (a diagram függőleges tengelyén) pedig az utóbbi tényező került rögzítésre, birtokméret szerinti kategorizálásban. Az oszlopok és sorok metszéspontjából az adott méretű birtokkal és becsült örökséggel rendelkező személyek száma olvasható le. A 435 birtokos és 713 birtoktalan, összesen 1148 főnemes férfiról immáron azt is tudjuk tehát, hogy közülük 284 fő (24,7%) remélhetett még örökség gyanánt kisebb-nagyobb földingatlant a jövőben. A jelenlegi és a várható földtulajdon kombinálásával az alábbi számokat kapjuk:

1. 561 főnek (48,9%) nem volt földbirtoka és a későbbiekben sem számíthatott arra.
2. 303 fő (26,4%) már birtokos volt, de ennél többet nem remélhetett.
3. 132 fő (11,5%) a már meglévő birtokainak gyarapodására számíthatott. Ezen belül 58 fő (5%) 1000 holdon felüli nagybirtokosként, 6 fő (0,5%) pedig 10 000 holdnál nagyobb latifundium birtokában hasonló nagyságrendű örökséget várhatott.
4. 152 főnek (13,2%) a vizsgált időpontban nem volt, de a jövőre nézve jó kilátása lehetett a földbirtok megszerzésére.

Ezt a képet tovább árnyalhatjuk, ha az életkori tényezőt is figyelembe vesszük. A körvonalazott csoportok jellemzéséhez, egymással való összehasonlításához a medián, a kvartilisek és a terjedelmi mutatók megállapítására lesz szükségünk. Grafikusan mindezt az úgynevezett dobozdiagram (49. ábra) teszi könnyen áttekinthetővé.

A medián egy olyan középérték, amelynél a növekvő sorrendbe rendezett adatok fele nagyobb, fele pedig kisebb. Azaz jelen esetben a csoport tagjainak egyik fele idősebb, a másik fele viszont fiatalabb annál. A diagramunkon a medián értékét a doboz belsejében lévő vízszintes vonal jelzi. Amennyiben nem kettő, hanem négy, egyenlő számú elemet tartalmazó részre bontjuk a csoportot, akkor az egyes negyedek határát kvartiliseknek nevezzük. Vagyis maga a medián a második kvartilissel (Q2) egyenlő. Ekkor doboz felső és alsó határa a har-

madik (Q3) és az első kvartilisnek (Q1) megfelelő életkorokat jelöli. Ezek különbségét interkvartilis terjedelemnek nevezzük. Ide esik tehát a csoport tagjainak pontosan a fele. A kvartilisekre merőleges vonal két végpontjában a minta legnagyobb és legkisebb értéke található, amelyek különbsége a teljes terjedelem. Ez a mutató azonban nagyon érzékeny a szélsőséges értékekre: bármilyen nagy létszámú csoportot vizsgálunk, csupán egyetlen kiugró életkor is elegendő ahhoz, hogy több akár évtizeddel nagyobb terjedelmet mérjünk. Éppen ezért a túlzottan magas, illetve túlságosan alacsony értékeket, mint amelyek ténylegesen nem jellemzik az adott mintát, célszerű kizárni ebből az elemzésből.⁶⁰⁴ Az alábbi diagramon a kiugró életkori értékek (összesen 12 darab) különálló pontokként kerültek ábrázolásra.

49. ábra

A földbirtokosok és -várományosok csoportjainak életkori eloszlása (1911. okt. 1.)

(1) Nincs földbirtok, nincs váromány

(2) Van földbirtok, nincs váromány

(3) Van földbirtok, van váromány

(4) Nincs földbirtok, van váromány

(5) A teljes alapsokaság

⁶⁰⁴ A statisztikai szakirodalom ajánlása szerint a harmadik, illetve az első kvartilistól számított másfél interkvartilis terjedelmen kívül eső értékeket célszerű kiugrónak tekinteni. (Sajtos – Mitev 2007. 113.)

A 49. ábrán a jelenlegi és a várható földtulajdon összevetésével megkonstruált négy csoport mellett, referencia gyanánt, a teljes alapsokaságra (pontosabban az 1147 ismert életkorú egyénre) nézve is elvégeztem a vizsgálatot. Ehhez viszonyítva megállapítható, hogy az első, birtokkal és várománnyal nem rendelkező csoport életkori összetétele (Q1=35, Q2=45, Q3=57) gyakorlatilag megegyezik az alapsokaság egészének hasonló adataival (Q1=34, Q2=45, Q3=56). A valamilyen szinten birtokosnak tekinthető egyének csoportjai azonban már jól azonosítható életkori jellemzőkkel bírnak. A földbirtokos, de örökségre nem számító személyek a relatíve legidősebbek (Q1=42, Q2=52, Q3=63). Őket a birtokkal és várománnyal is rendelkezők követik (Q1=37, Q2=44, Q3=51), majd végül a legfiatalosabb korösszetételt a földbirtokkal egyelőre nem rendelkező főnemesek csoportja mutatja (Q1=28, Q2=31,5, Q3=37). Habár a feltárt forrásadottságok (a gazdacímtárban szereplő halott főnemesek, valamint a hitbizományok öröklési rendszere) miatt a valós és a földbirtokhoz való viszonyból kikövetkeztethető generációs helyzet bizonyos esetekben eltérhet egymástól,⁶⁰⁵ azért egy óvatos megállapítást megengednek az adatok ebben a tekintetben is. Ehhez a módusz nevű középértéket hívom segítségül, amely a mintában leggyakrabban előforduló elemet adja vissza, jelen esetben a generációs helyzetre alkalmazva. Eszerint a 2. csoport jellemzően az 1. generációhoz (75,2%), a 3. és a 4. csoport viszont a 2. generációhoz (66,7% és 80,9%) kötődik. Vagyis ezeket a csoportokat a földbirtokos életpálya egymást követő szakaszaiként is felfoghatjuk. A legfiatalabb korban lévő, élő szülővel bíró személyeknek pillanatnyilag meg kellett elégedniük az örökség reményével. A középső csoport tagjai, feltehetően az egyik szülő halála után, már hozzájutottak az örökségük egy részéhez, de az öröklés folyamata esetükben még nem tekinthető teljesen lezártnak. Végül a legidősebbek, élő szülők hiányában, már nem számíthattak a birtokaik további gyarapodására.

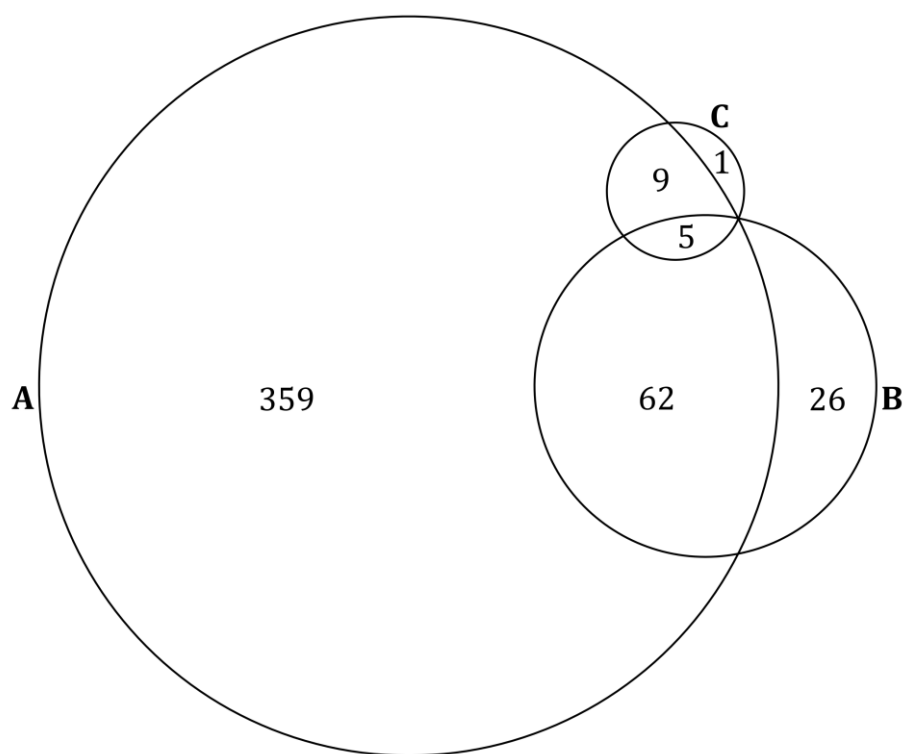
Mi következik mindebből? Függetlenül attól, hogy az örökös jogon való főrendiházi jelenlétből, illetve a távolmaradás tényéből valóban következtethetünk-e az érintett személy

---

⁶⁰⁵ Mivel a földbirtokviszonyokat alapvetően az egyenes ági öröklés mentén interpretálom, ezért a várományosi státusból elvileg az is következik, hogy az illető élő szülővel bírt. A gazdacímtárban azonban, láttuk, elhunyt személyek is előfordulnak. Vagyis a várományosok egy részének a valóságban már nem éltek a szülei, de a birtokaik kisebb-nagyobb hányada még nem volt a nevükre írva. Ehhez hasonló torzító körülményt jelentenek azok a hitbizományok is, amelyek várományosa nem a haszonélvező gyermeke volt, hanem annak valamely távolabbi rokona. Összegezve tehát: a fenti okok miatt az első generációs, elhunyt szülőkkel rendelkező főnemeseknél is előfordulhat, hogy valaki a várományosok között szerepel. A gazdacímtár hibái miatt technikailag, a hitbizományi rendszerből következően ténylegesen is.

földbirtokviszonyaira, mint ahogy azt Vörös Károly és a nyomában járó szakirodalom állítja, magából a földbirtok esetleges hiányából semmiképpen sem következik automatikusan az, hogy az illető a deklasszálódott főnemesek táborát gyarapítaná. A látszólag birtok nélkül lévő főnemesek egy részének ugyanis jó esélye volt arra, hogy a jövőben földbirtokossá váljon. Azokról a relatíve fiatal emberekről van itt szó, akik maguk ugyan nem tartoztak a földingatlanal rendelkezők közé, de a generációs helyzetükből adódóan számíthattak arra, hogy a szüleik révén örökséghez jutnak a későbbiekben. Amennyiben nem pusztán a fennálló állapotot nézzük, hanem egy hosszabb, alkalmasint több lépcsőből álló folyamatként fogjuk fel a földbirtokossá válást, akkor ők ennek éppen a legelején jártak. Mindemellett természetesen azt is hangsúlyozni szükséges, hogy a vizsgált nagykorú főnemes férfiak közel felénél még perspektivikusan sem látszik a földbirtokossá válás esélye. Az okok sokfélék lehettek. Egyesek bizonyára valóban deklasszálódtak, vagy talán sohasem volt a családjuknak, nemzetségüknek jelentősebb földbirtoka. (Vagyis valójában nem nagyon volt mit elveszíteniük. Ezt is számításba kell venni!) Mások a gazdaság tőkés szektoraiban tevékenykedhettek, megint mások pedig életvitelszerűen külföldön tartózkodtak, egzisztenciájuk más országhoz kötődött. A földbirtok hiányának hátterében tehát számos tényező állhat, és ezek közül csak az egyik lehetőség a teljes elszegényedés.

A saját tulajdonban vagy haszonélvezet alatt álló földbirtok mellett, ahogy korábban már említettem, a feleség és a kiskorú gyermekek vagyona is beszámítható volt a főrendiházi cenzusba. Ebből következően a földbirtokviszonyokat családi kontextusban is át kell tekintelnünk. E vizsgálat szereplője a 435 főnemes birtokos (A csoport) mellett az 1148 fős alapsokasághoz tartozó 679 feleség (B csoport) és 1194 kiskorú gyermek (C csoport). Arra vagyunk kíváncsiak, hogy az utóbbiak közül mennyien rendelkeztek földbirtokkal, illetve a földbirtokos pozíciók miként kombinálódtak egy-egy családon belül. Ennek szemléltetésére egy Venn-diagramot használok, ahol a három kör a fenti három csoportot jelképezi, ezek létszámával arányos méretben. A körök határvonalán belülre eső számok összege az adott csoportba tartozó birtokos személyek számát mutatja meg. A multipozicionális családok száma a körök metszéspontjából olvasható le.

50. ábra

A főrendiházi census teljesítésénél szóba jöhető birtokosok száma (1911. okt. 1.)

(A) Az alapsokaság tagjai

(B) Az alapsokasághoz tartozó feleségek

(C) Az alapsokasághoz tartozó kiskorú gyermekek

Az 50. ábra alapján elmondható, hogy a 435 birtokos főnemes mellett 93 feleség, valamint 15 személy kiskorú gyermekei (18 fő) rendelkezett földbirtokkal. Ebből 359 esetben csak a saját maga, 26 esetben csak a felesége, 1 esetben pedig csak a gyermekei vagyona számíthatott a főrendiházi tagságra aspiráló jelölt. 62 esetben maga és a felesége, 9 esetben maga és a gyermekei, 5 esetben viszont mindhárom tényező hozzá tudott járulni a census teljesítéséhez. Összességében tehát 462-re növekedett azoknak a száma, akik a családtagok összefogásával adott esetben birtokosként léphettek fel a főrendiház igazoló bizottság előtt. Ez az alapsokaság kezén lévő 4 414 952 kataszteri holdhoz képest további 373 139 kataszteri hold becsatornázását jelentette. Kérdés azonban, hogy mire volt mindez elegendő? Tulajdonképpen mekkora földingatlan szükségeltetett a 3000 forintos, majd 6000 koronás földadó-minimum teljesítéséhez? Ennek megítéléséhez át kell tekintenünk a korabeli földadórendszert.

5.3.3. Mekkora földbirtok kellett a cenzusnak való megfeleléshez?

Magyarországon a szabadságharc leverése után, az osztrák kormányzat vezette be a földadót,⁶⁰⁶ párhuzamosan a polgári földtulajdon megteremtését és nyilvántartását célzó, már tárgyalt intézkedésekkel.⁶⁰⁷ 1849. október 20-án császári pátensek rendelkeztek arról, hogy Magyarország és Erdély területét fel kell mérni, s ennek alapján el kell készíteni az állandó földadókatasztert.⁶⁰⁸ (A horvát-szlavón területekre és Fiumére vonatkozó utasítás 1849. október 31-én kelt.⁶⁰⁹) Mivel az elrendelt felmérés végrehajtása hosszabb folyamatnak ígérkezett, ezért 1850. március 4-én egy újabb pátens látott napvilágot, amely —a fentebb említett valamennyi területen, beleértve az időközben létrehozott Szerb Vajdaság és Temesi Bánság területét is — úgynevezett „telekadó ideigleneg” összeállítását rendelte el.⁶¹⁰ Ennek elkészítése során a birtokok méretét és azok hozamát nem pontos felmérés, hanem egyelőre becslés vagy bevallás útján állapították meg. A munkálatok 1850 augusztusában kezdődtek el, és a szűkebb Magyarországon 1859-ben, Erdélyben 1867-ben fejeződtek be.⁶¹¹ Maga a részletes felmérés 1856. május 1-jén indult meg. A kezdeti lendület azonban az 1880-as évek végére érezhetően megtört, a folyamat lelassult. Az összeomlásig a magyar Szent Korona országai területének nagyjából a 80%-át sikerült felmérni.⁶¹²

---

⁶⁰⁶ A magyarországi adórendszer Mária Terézia és II. József által is tervbe vett modernizálására, s ennek során a föld megadóztatására, a nemesség ellenállása miatt, akkoriban nem került sor. Az osztrák és itáliai tartományokban azonban I. Ferenc 1817-ben kiadott rendelete nyomán valóban megindultak a kataszteri felmérések, amelyek a legtöbb helyen az 1860-as évek elejére befejeződtek. (Tuza 2015. 3–4.)

⁶⁰⁷ Ideális esetben a földbirtok nyilvántartását célzó telekkönyvnek és a földadó kivetésére szolgáló kataszternek összeköttetésben kellett volna lennie egymással, biztosítva az adatok konzisztens jellegét. Az 1880-as évek közepén azonban még biztosan nem ez volt a helyzet. Az anomáliákra nézve lásd: Csillag 1884. 194–197.

⁶⁰⁸ Manifestumok és Szózatok 1849. 172–174., és Függelék 36–38.

⁶⁰⁹ Reisz 2015. 4.

⁶¹⁰ Magyarországot illető országos törvény- és kormánylap, 1850. 81–91.

⁶¹¹ Hámos–Balassa 2017. 5.

⁶¹² A munkálatok a nyugati határszélen indultak meg. Az 1880-as évek végére teljesen elkészült a Dunántúl, Horvát-Szlavónország, a Duna-Tisza köze, egyes tiszántúli vármegyék, Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zólyom és Liptó vármegye, valamint Pozsony és Nyitra kivételével folyamatban volt a többi felvidéki vármegye felmérése. A továbbiakban viszont már csak minimális előrelépés történt a szűkebb Magyarországon belül. Bár a Dunántúl egy részét a századelőn ismét felmérték, Erdély lényegében kimaradt a munkálatokból. (Török 2015. 11–18.)

A neoabszolutista időszakban bevezetett, és később a dualista érában is fenntartott földadó rendszer alapja az adott vidéken, az adott művelési ágban és ezen belül az adott minőségi osztályban, átlagos gazdálkodás mellett elméletileg elérhető tiszta, vagyis a gazdálkodás rendes költségeivel csökkentett jövedelem (az úgynevezett „kataszteri tiszta jövedelem”, a továbbiakban: KTJ) volt.⁶¹³ A földadó kulcsa a kezdeti időkben a szűkebb Magyarországon 16%, Erdélyben pedig 10%. Ehhez hozzájött még a nemesség kártalanítására hivatott, de egyébként minden — régi és újdonsült — földbirtokostól egyaránt beszedett földtehermentesítési járulék, valamint a rendkívüli hadipótlék, így az 1860-as évek közepére ezek az adókulcsok már mintegy megduplázódtak.⁶¹⁴ A kiegyezést követően ezt a rendszert hagyta érvényben — hangsúlyozottan átmeneti jelleggel — az 1868. évi XXV. törvénycikk, amely a földtehermentesítési járulékkal együtt Magyarországon 29,76%-ban, Erdélyben 22%-ban határozta meg a földadó mértékét. Végül hosszas tanakodás után az országgyűlés az 1875. évi VII. törvénycikkkel rendelte el a földadó-ideigleneg teljes revízióját és a kataszteri tiszta jövedelmek újbóli megállapítását. A munkálatok csaknem 10 évig tartottak, mire 1884-ben elkészült az új, állandónak nevezett kataszter.⁶¹⁵ Ekkor a pénzügyminiszter a földadó kulcsát 17,1%-ban, a földtehermentesítési járulékát pedig 8,4%-ban állapította meg, így összességében a KTJ 25,5%-át kellett földadóként befizetni.⁶¹⁶

Amikor tehát a főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikk úgy rendelkezett, hogy az örökös jogú tagság igazolásához a felmutatott birtoknak „az

---

⁶¹³ Az 1850. március 4-én kiadott pátens megfogalmazása szerint: „A' tiszta telekjövedelem azon jövedelmezésből áll, mellyet a' telekbirtokos azon termő fölületből, melly övé, a' mivelés azon neme szerint, mellyben az létezik, a közsészerte divatozó gazdálkodási rendszer alkalmazása mellett, közönséges termékenyséű években húzhat, miután a föld megmivelésére, vetésre, a' termékek gondviselésére és learatására szükséges és közsészerte divatozó kiadások levonattak.” (Magyarországot illető országos törvény- és kormánylap, 1850. 82.) Ugyanez tömörebben, a dualista korszakban készült új földadókataszter alapjául szolgáló 1875. évi VII. törvénycikkben: „A föld tiszta jövedelmének vétetik a közönséges gazdálkodás mellett tartósan nyerhető középtermésnek értéke, levonván belőle a gazdálkodási rendes költségeket.” (CJH 1875:VII.tc. 8. §) A gyakorlati végrehajtás során alkalmazott elvekre nézve lásd: Varga 1972. 260–269.

⁶¹⁴ A földadókataszter kiigazításáról és a földadó százalékának megállapításáról szóló törvényjavaslat indoklását lásd: KI 1906. XXVIII. kötet 26.

⁶¹⁵ Az 1865 és 1887 közötti országgyűléseken a földadókataszter ügyében elhangzott felszólalásokat kivonatosan közli: Schmidt 2015a.; Schmidt 20165.; Schmidt 2015c.; Schmidt 2016a.; Schmidt 2016b.; Schmidt 2017.

⁶¹⁶ Hámos–Balassa 2017. 10–11. Azért külön került meghatározásra a földtehermentesítési járulék kulcsa, mert ezt az egykori Határőrvidék területén nem kellett fizetni.

1885. évre az új földadó kataszter alapján megállapított egyenes állami földadója” veendő figyelembe,⁶¹⁷ akkor az utóbbi kulccsal számoltak. Bár a törvény nem szól a földtehermentesítési járulékról, a jogosultság igazolásának mikéntjét megállapító pénzügyminiszteri rendelet már egyértelműen úgy fogalmaz, hogy „az 1885. évre az új földadókataszter alapján kivetett földadót, ide értve a földtehermentesítési járulékot” kell számításba venni.⁶¹⁸ Nyilvánvaló ugyanis, hogy magasabb kulcs alapján kevesebb KTJ is elegendő a cenzus eléréséhez. 25,5%-os kulccsal számolva tehát minimálisan 11 765 forint, illetve később 23 530 korona kataszteri tiszta jövedelmű földbirtokra volt összesen szükség ahhoz, hogy valaki legalább 3000 forinttal, majd 6000 koronával adózzon utána.⁶¹⁹ (A megkívánt földadó mennyiséget a törvény szerint csökkenthette a birtokon lévő épületek után fizetett házosztály adó.⁶²⁰ Erre a későbbiekben még visszatérek.)

Ez a rendszer mintegy negyed évszázadig volt érvényben. 1909-ben azonban átfogó adóreformról határozott az országgyűlés, s ennek keretei között az 1909. évi V. törvénycikk elrendelte a földadókataszter — a továbbiakban már folyamatosan végzendő — kiigazítását, megváltoztatva egyúttal a földadó kulcsát is. A törvény rendelkezése szerint a munkálatok befejezte után, de legkésőbb 1913. január 1-től kezdve a KTJ 20%-át teszi ki a földadó, a földtehermentesítési járulék pedig megszűnik, illetve beolvad az előbbibe. A főrendiházi tagság szempontjából ez azt jelentette volna, hogy önmagában az alacsonyabb adókulcs miatt immáron jelentősen több, 30 000 koronányi KTJ kimutatása szükségeltetne a cenzus eléréséhez. A törvényjavaslat általános főrendiházi vitájában azonban a főrendek rámutattak arra, hogy a jogalkotók eredeti szándéka szerint konkrétan az 1885. évre kivetett földadó képezi az igazolás alapját.⁶²¹ Nemcsak az 1885. évi VII. törvénycikk szól kifejezetten erről, hanem

---

⁶¹⁷ CJH 1885:VII.tc. 2. § b)

⁶¹⁸ MRT 1885. 439.

⁶¹⁹ A főrendiház reformjára vonatkozó törvény előkészítése során a kormány igyekezett kipuhatolni, hogy a cenzus adott összege mellett hányan kerülnének be a főrendiházba. Ezekről az előmunkálatokról részletesebben lásd: Tóth-Barbalics 2015. 268–273

⁶²⁰ A házosztályadót — az épületek megadóztatásának egyik kezdeti lépéseként — szintén az 1850. március 4-én kibocsájtott császári pátens vezette be Magyarországon. Ennél az adónemnél a bérbe nem adott épületeket, illetve lakrészeket a lakószobák száma szerint osztályozták, majd ez egyes osztályokat országos szinten egységes összeggel terhelték meg. (Varga 1972. 272–276.)

⁶²¹ FN 1906. III. kötet 109–122.

annak miniszteri indoklása is: „kijelölni pedig, hogy melyik évi kivetés szerinti földadó mennyisége képezi az állandó határt, szükséges volt azért, mert az adó csak mint a vagyon s ez esetben a földbirtok értékének jelzője szerepel s épen azért biztosítani kell azt, hogy akár nagyobb legyen a földadó, akár az adórendszer valamely változása, vagy jobb viszonyok folytán kisebb, az ne birjon hatással a jogosultság megállapítására”.⁶²² A főrendiház plénuma ennek megfelelően sietett leszögezni, hogy ameddig az országgyűlés a vonatkozó törvénycikket nem módosítja, addig az igazolási eljárásokban az idézett indoklásban foglaltakat tekintik zsinórmértéknek.⁶²³ Végül is a belügyminiszter — Wekerle Sándor akkori miniszterelnöknek a törvényjavaslat főrendiházi vitáján elhangzott szóbeli ígéretéhez híven⁶²⁴ — rendeletben utasította a törvényhatóságokat és ezek révén a községeket a korábbi kataszteri birtokívek gondos megőrzésére.⁶²⁵ Elviekben legalábbis nem volt tehát akadálya annak, hogy a továbbiakban is az 1885-ben fizetett földadó összege kerüljön feltüntetésre a főrendiház igazoló bizottságához benyújtott bizonyítványokban.⁶²⁶

Noha a korabeli közvélemény holdakban mérte a gazdagságot, a valóságban ez a mutató egyáltalán nem állt egyenes arányban a birtok kataszteri tiszta jövedelmével. Utóbbi összege ugyanis nagymértékben függött attól, hogy milyen művelési ágakat (szántó, kert, rét, szőlő, legelő, erdő, nádas, használatlan) és ezen belül milyen minőségi osztályokat takart a kataszteri holdban kifejeződő összterület.⁶²⁷ A gazdacímtárak közül elsőként az 1911. évi kiadás

⁶²² FI 1884. II. kötet 19.

⁶²³ FN 1906. III. kötet 199.

⁶²⁴ FN 1906. III. kötet 118–119.

⁶²⁵ MRT 1914. 739–740.

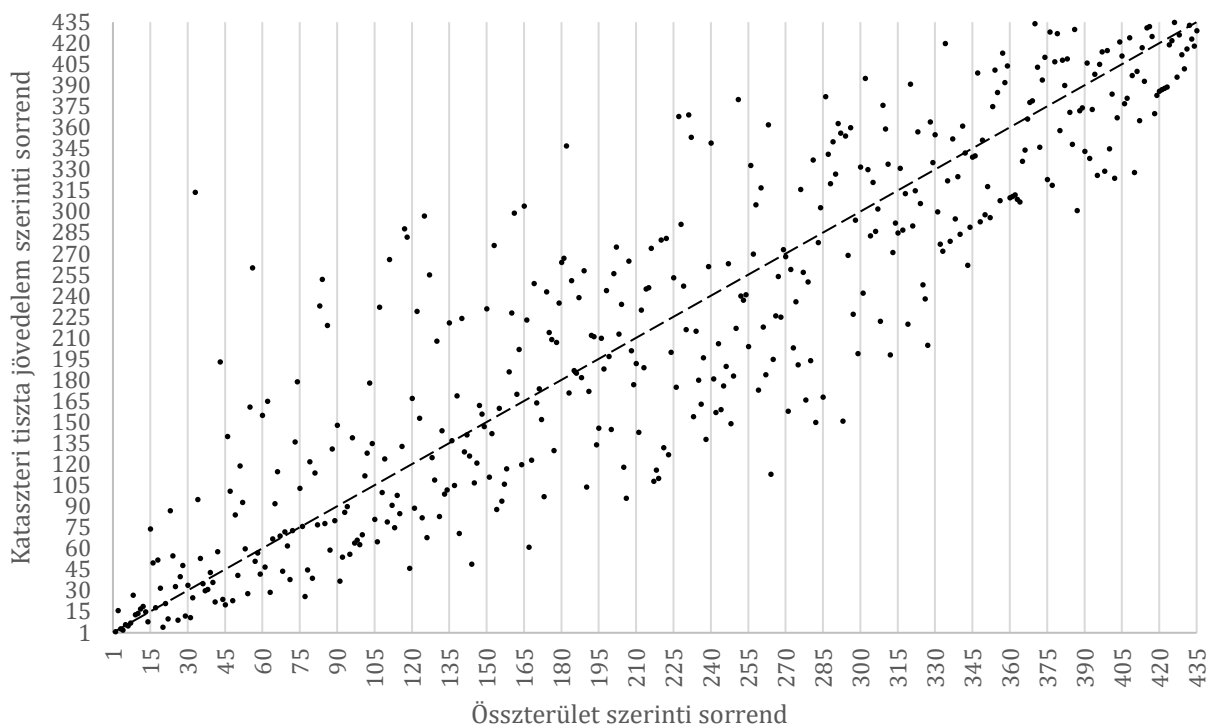
⁶²⁶ Tóth-Barbalics Veronika kutatásai rámutatnak arra is, hogy a háttérben tárgyalások zajlottak az 1885. évi VII. törvénycikk módosítása érdekében. A tervezett változások szerint az új kataszter alapján állapították volna meg a vagyoni képesítést, esetleg nem a fizetett földadót, hanem magát a kataszteri tiszta jövedelem összegét figyelembe véve. Mindebből végül nem lett semmi. (Tóth-Barbalics 2015. 276–278.)

⁶²⁷ Az alábbi (kiragadott) példa jól érzékelteti az egy kataszteri holdra vetített KTJ értékében megmutatkozó igen jelentős különbségeket az egyes művelési ágak és minőségi osztályok között:

	I. o.	II. o.	III. o.	IV. o.	V. o.	VI. o.	VII. o.	VIII. o.
szántó	24	19,5	16	13	10	7,6	5,6	1,9
rét	33	30	22	17,5	14	12	8,5	4,6
legelő	9,5	7,6	5,2	1,4	-	-	-	-
erdő	6,2	4,4	3,6	2,6	2	1,2	-	-

A győrszentmártoni becslőjárás 1884. évi adatainak forrása: Für 1966. 157. Az eredetileg forintban megadott adatokat, a fő szöveg tartalmához való illeszkedés végett, koronára váltottam át.

tüntette fel a KTJ értéket. E forrás alapján Esterházy Miklós herceg rendelkezett messze a legnagyobb, összesen 3 029 513 korona kataszteri tiszta jövedelemmel, míg a sor végén Csáky Árpád gróf kullogott a maga mindössze 70 koronájával. Ehhez képest némileg más eredményt kapunk, ha kataszteri holdak alapján rendezzük növekvő sorba az alapsokasághoz tartozó 435 személy földbirtokait. Az 51. ábrán e két megközelítést vetem össze egymással.

51. ábra

A potenciális főrendek kezén lévő birtokok méret és kataszteri tiszta jövedelem szerinti sorrendje (1911. okt. 1.)

A fenti diagramon szereplő pontok elhelyezkedése azt reprezentálja, hogy a birtokaik összterülete szerint növekvő sorrendbe állított személyek (vízszintes tengely) milyen pozíciót foglalnak el a kérdéses földbirtokok kataszteri tiszta jövedelme alapján (függőleges tengely). Amennyiben mindkét vizsgált tényezőnél megegyezne a sorrend, akkor a pontok a szaggatott vonalra esnének. Ez azonban, ahogy látható, csak a legritkább esetben fordul elő. A vonal alatt szóródó pontok a kataszteri tiszta jövedelmet, a vonal fölöttiek pedig az összterületet illetően szerepelnek kedvezőbb pozícióban a másik tényezőhöz képest. Minél távolabb van az adott pont a szaggatott vonaltól, annál nagyobb a pozíciók közötti különbség.

Könnyen belátható tehát, hogy két, megközelítőleg azonos összterületű földbirtok kataszteri tiszta jövedelme akár igen jelentős eltérést is mutathatott.

Mindebből persze nem következik az, hogy teljesen érdektelen és semmitmondó lenne egy holdakban kifejezett terület alapján készült kimutatás, amely egyébként a forrásadottságok miatt sokszor az egyetlen lehetőség. Hosszabb távú tendenciák például jól érzékeltethetők több időmetszet birtoklási adatainak összehasonlításával. Emellett egy tízezer holdon felelő latifundium tulajdonosáról joggal feltételezhető, hogy a birtokai alapján élvezett jövedelmét tekintve általában relatíve jobb pozícióban volt, mint a „csak” pár ezer holdat birtokló társa, s utóbbi is bizonyosan messze kiemelkedett a kis- és törpebirtokosok tömegeiből. Nagy léptékekben gondolkodva, egy óvatos viszonyítási alaphoz a birtokolt összterület is megfelelő mutató lehet. De a birtokméret és a főrendiházi tagság között nincsen egyértelmű átváltás. Az utóbbival kapcsolatban kizárólag a KTJ szerinti adatok tekinthetők irányadónak!

Ezek elvileg rendelkezésre is állnak az 1911. évi gazdacímtárban. A problémát itt az jelenti, hogy a munka megjelenésekor még közel sem zárult le az 1909-ben elrendelt kataszteri kiigazítás. Márpedig számunkra — a főrendiházi tagságra való képesítettség igazolása szempontjából — egyáltalán nem mindegy, hogy milyen időpontra vonatkoznak a közölt adatok. A címtár előszava ekképpen szól erről: „Jelen gazdacímtár ... a pénzügyigazgatóságok által szolgáltatott kataszteri adatok alapján készült, amely adatok azonban a multhoz képest annyival hitelképesebbek, mert az ország túlnyomó nagy részén a kataszteri kiigazítási munkálat már végrehajtatott. Kötelességünk is Lukács László pénzügyminiszter úr Őnagyságának e helyütt is a szívesen rendelkezésünkre bocsátott adatokért legmélyebb köszönetünket kifejezni.”⁶²⁸ A kérdés tehát az, hogy mikorra datálhatók a megjelentetett adatok, illetve milyen készültségi fokon volt akkoriban a kataszteri kiigazítás? Az előbbire vonatkozóan csak hozzávetőleges választ tudok adni. A gazdacímtárat kiadó Országos Magyar Gazdasági Egyesület közlönye 1911. február 8-án számolt be arról, hogy az egyesület válaszmánya támogatta a

---

⁶²⁸ GC 1911. Előszó

kiadvány megjelentetését, amelynek „statisztikai anyagát a pénzügyminisztérium hozzáférhetővé tette az egyesületnek.”⁶²⁹ Az ugyan nem derül ki a cikkből, hogy ekkor már ténylegesen az OMGE birtokában volt-e az anyag, vagy a jövőbeli felhasználásra vonatkozott a pénzügyminiszter szívessége, de figyelembe véve a bolti forgalomba végül november 15-én került⁶³⁰ vaskos kötet megszerkesztéséhez szükséges tetemes időt is, az 1911. év tavaszánál aligha lehetnek későbbiek a gazdacímtárba bekerült kataszteri adatok. Ugyanakkor a Lukács László pénzügyminiszterre való utalás az 1910. január 17. utáni adatszolgáltatást feltételezi.⁶³¹ (Emlékeztetőül: a minket érdeklő, birtokosként megnevezett személyeknél az 1910 áprilisa után bekövetkezett halálesetekről már nem tudtak a gazdacímtár összeállítói.⁶³²) Magának az 1909-ben elrendelt kataszteri kiigazításnak a menete és előrehaladása a kormány működéséről szóló, évente közzétett jelentésekből követhető nyomon. Ehhez tudni kell, hogy az 1909. évi V. törvénycikk alapján két területet érintett a kiigazítás: egyrészt figyelemmel kellett lenni általában a művelési ágakban bekövetkezett változásokra,⁶³³ másrészt pedig, az előbbitől függetlenül is, ki kellett küszöbölni a kataszteri tiszta jövedelem terén megmutató korábbi tévedéseket és aránytalanságokat. Az előbbinél hivatalból, minden községet érintően eljárak, az utóbbinál viszont csak indokoltnak látszó esetben, vagy az érintett birtokosok egy nagyobb csoportjának saját kezdeményezése alapján.⁶³⁴ A pénzügyminiszter jelentése szerint 1909 folyamán a szűkebb Magyarország területén lényegében teljesen, Horvát-Szlavónországban az adóközségek mintegy felénél sikerült rögzíteni a művelési ágakban

---

⁶²⁹ Köztelek, 1911. február 8. 342.

⁶³⁰ Köztelek, 1911. november 15. 2926.

⁶³¹ Bölöny – Hubai 2004. 86.

⁶³² Lásd a 47. ábrát és a hozzá fűzött magyarázatot!

⁶³³ A földadókataszter magyarországi bevezetése óta alapelvnek számított, hogy a művelési ágak megváltozását nem követték nyomon. Az 1850. március 4-i pátens csak az újonnan művelésbe vont területek adóztatását rendelte el, egyébként úgy rendelkezett, hogy „A' föld használásában ezeken kívül történt más változások, különösen a' mivelés nemébeni változtatás, míg a' telekadó-ideigleneg tart, figyelembe nem vétetnek.” (Magyarországot illető országos törvény- és kormánylap, 1850. 84.) Bár az állandó kataszter elkészítését kimondó 1875. évi VII. törvénycikk nem fogalmazott ilyen explicit módon, de a nyilvántartandó és bejelentési kötelezettség alá eső változások tételes jegyzékében itt sem szerepel a művelési ág megváltozásának esete. (CJH 1875:VII.tv. 58–61. §) Joggal feltételezhető, hogy a később intenzívebben művelt parcellák tulajdonosai nem siettek a hatóságok tudomására hozni a magasabb kataszteri tiszta jövedelmet eredményező változásokat.

⁶³⁴ CJH 1909:V.tc. 1–3. §

bekövetkezett változásokat. A munkálat ezen része az utóbbi területen csak 1910-ben fejeződött be.⁶³⁵ Ebben az évben a törvényben körvonalazott hivatal út mentén megkezdődött a kataszteri tiszta jövedelmek korrekciójának előkészítése is. A bejelentett és előzetesen megvizsgált kiigazítási igények felett végérvényesen az 1911. február 6. és 8. között üléselő Országos Földadóbizottság határozott. Ennek nyomán még ebben az évben elvégezték az átsorolások nagyjából kétharmadát, 1912 folyamán pedig „csekély kivétellel” befejezést nyert a munka.⁶³⁶ Ezt követően már csak az esetleges felszólamlásokat kellett kezelni, amelyek ügyében végül 1917. március 13-án döntött az Országos Földadóbizottság.⁶³⁷

A fenti kronológiai áttekintés alapján tehát az 1911. évi gazdacímtár szerkesztésének valószínűsített időszakára már országosan lezárult a művelési ágak kiigazítása, ellenben éppen csak megkezdődött a kataszteri tiszta jövedelmi átsorolások keresztülvitele. Feltételezve, hogy a kataszteri munkálatokra való hivatkozás nem pusztán marketingfogás volt a kiadó részéről, a korrigált művelési ágak elvileg benne lehetnek a gazdacímtárban. Azt viszont életszerűtlennek érzem, hogy az országosan zajló kataszteri kiigazítások kellős közepén — 7607 község területét érintően 25 495 487 holdon és 22 312 018 földrészleten kellett megváltoztatni a KTJ szerinti besorolást⁶³⁸ — a pénzügyigazgatóságok részéről prioritást élvezett volna egy magánvállalkozás számára történő, bonyolult számításokat igénylő adat-szolgáltatás.⁶³⁹ A magam részéről úgy vélem, hogy az utóbbi adatok nem képezik részét a gazdacímtárnak, illetve ha mégis, akkor ezeket csak az esetek kisebb részében, következetlen módon tudták felhasználni a szerkesztők. Biztosan persze nem ismerhetjük a tényleges for-

---

⁶³⁵ Kormányjelentés és statisztikai évkönyv 1910. 26–27*

⁶³⁶ Kormányjelentés és statisztikai évkönyv 1911. 27*, Kormányjelentés és statisztikai évkönyv 1912. 31*

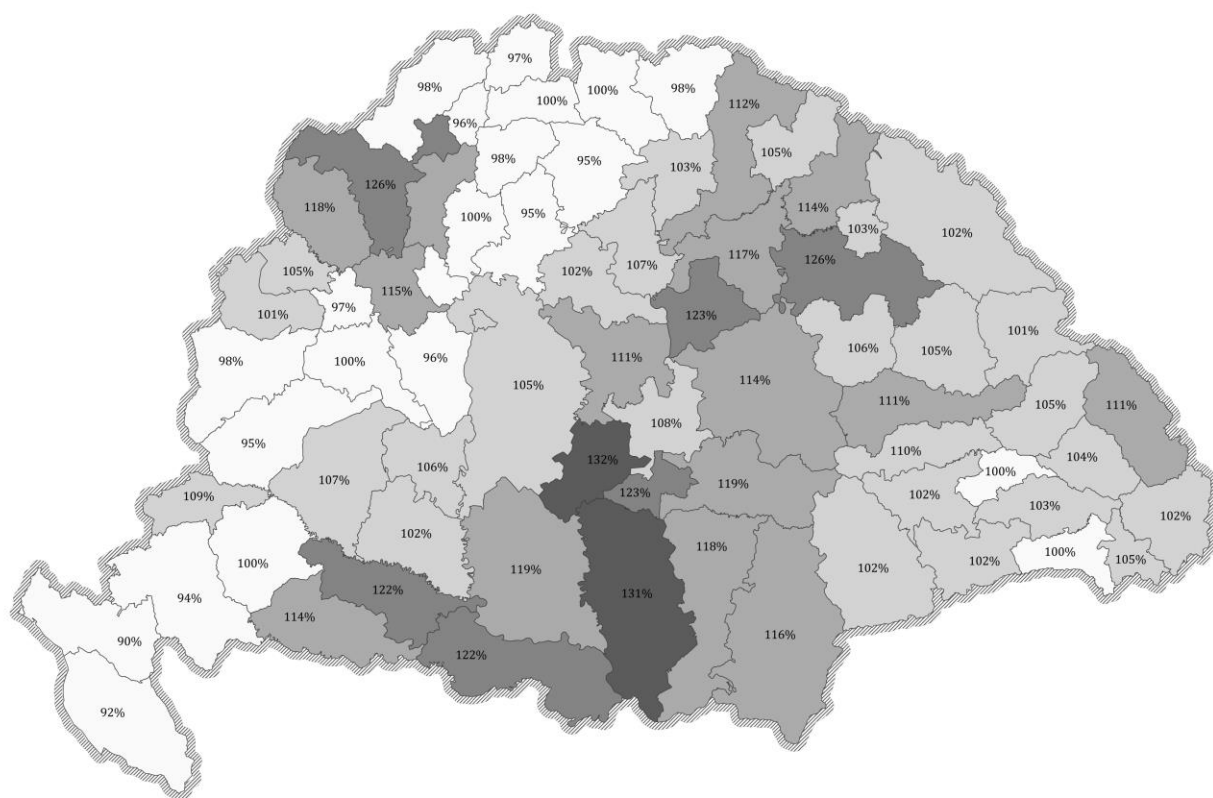
⁶³⁷ Kormányjelentés és statisztikai évkönyv 1915–1918. 33*

⁶³⁸ Köztelek, 1917. március 3. 309.

⁶³⁹ A pénzügyigazgatóságokon őrzött kataszteri anyagokból (birtokvázlat, kataszteri telekkönyv és változási jegyzékei, részletes osztálykivonat, kataszteri birtokívek összesítése, mintaterek jegyzékei) csak azok kombinálása és összesítése révén lehetett előállítani a gazdacímtárba végül bekerült adatokat (az adott községben 100 holdon felül birtokló személyek neve, művelési ágak szerinti területek, összterület, összes KTJ). Ezt a műveletet mintegy 24 ezer birtokra vonatkozóan kellett (volna) elvégezni. (Kolossa–Puskás 1978. 451.) A kataszteri anyagok adattartalmára nézve lásd: Nemes 1990. 46–48

rások körét és azok feldolgozásának módszerét. Így a főrendiházi tagság igazolásának szempontjait nézve talán úgy járunk el a leghelyesebben, ha a lehetőségekhez képest megpróbáljuk mindkét eshetőséget figyelembe venni.

Ehhez azok a kimutatások szolgáltatják az alapot, amelyek az állandó kataszter elkészülte, majd annak későbbi kiigazítása után a nyilvánosság számára is elérhetővé tették a munkálatok végeredményét. Az 1875-ben elrendelt felmérés anyaga kataszteri kerületenként (1883), az 1909-es kiigazításé pedig vármegyénként külön-külön kötetben került megjelentetésre (1913–1917), mind a szűkebb Magyarországra, mind a horvát-szlavón területekre vonatkozóan.⁶⁴⁰ A két időmetszet adatainak összevetésével megvizsgálható, hogy az egy holdnyi mezőgazdaságilag művelt területre eső KTJ milyen mértékben változott meg a magyar Szent Korona országainak vármegyéiben.

52. ábra

Az egy kataszteri holdra eső tiszta jövedelem változása az 1909. évi V. törvénycikk által elrendelt kiigazítás hatására

⁶⁴⁰ KTJ 1883.; KTJ 1909. A korábbi időmetszet adatai, az akkori viszonyoknak megfelelően, forintban szerepelnek az alapul vett kimutatásokban. Ezeket az összehasonlíthatóság érdekében átváltottam koronára.

A fenti térkép azt ábrázolja, hogy az egyes vármegyékben az egységnyi területre jutó KTJ 1909 utáni értéke hány százalékát teszi ki az állandó kataszter összeállításnak idején kimutatható értéknek.⁶⁴¹ A színezés árnyalata a változás mértékére utal. A legvilágosabb árnyalattal ábrázolt vármegyékben csökkent, vagy legalábbis nem növekedett a vizsgált mutató. Ezzel szemben a többi megyében, az egyre sötétedő árnyalatnak megfelelően, emelkedést regisztráltam. A két végletet Modrus-Fiume (90%), illetve Csongrád vármegye (132%) jelentette. A változások mértékének megítéléséhez emlékeztetni szükséges arra a körülményre, hogy 1913. január 1-től a földadó kulcsa 25,5%-ról 20%-ra mérséklődött. Vagyis ennek következtében a KTJ 127,5%-nál kisebb emelkedése (vagy éppenséggel csökkenése) valójában nyereségként jelentkezett a birtokosoknál. Tényleges adóemelést, amint látható, mindössze két vármegye átlagában eredményezett mindez. Az igazi vesztes a megyékbe tagolt, ezért a térképünkön külön nem ábrázolt egykori katonai határőrvidék lehetett, ahol korábban nem kellett földtehermentesítési járulékot fizetni. Így ott a földadó kulcsa most 17,1%-ról 20%-ra emelkedett,⁶⁴² amit sehol sem ellensúlyozott, sőt kisebb-nagyobb mértékben mindenütt tetézt a KTJ korrekciója. Országos szinten az 1909. évi V. törvénycikk által elrendelt kataszteri kiigazítások végeredményeként 303 481 721 koronáról 347 019 979 koronára emelkedett a földadó alapja,⁶⁴³ az adókulcs változása miatt viszont 77 387 839 koronáról 69 403 996 koronára apadt az elméletileg kivethető — ám teljes egészében soha be nem szedett⁶⁴⁴ — földadó mennyisége. Ezek után nem csodálkozhatunk azon, ha a nagybirtokosok érdekvédelmi szervezeteként elhíresült OMGE közlönye igen meleg hangon méltatta az elvégzett munkát: „megnyugvással állapíthatjuk meg, hogy a kiigazítás nem járt azzal a kedvezőtlen teherrel, amitől a földbirtokosok általában féltek⁶⁴⁵ ... A pénzügyminisztériumot

---

⁶⁴¹ A százalékos adatokat a kerekítés szabályai szerint egész számra redukáltam.

⁶⁴² „1913. évi január hó 1-től kezdve az egyesített állami földadó és földtehermentesítési járulék a kataszteri tiszta jövedelem 20 százalékában állapítatik meg. Ezen időtől kezdve a földadó a volt határőrvidéki részen is ezen százalékban vetendő ki.” (CJH 1905:V.tc. 30. §)

⁶⁴³ Kormányjelentés és statisztikai évkönyv 1915–1918. 33*.

⁶⁴⁴ Kormányjelentés és statisztikai évkönyv 1915–1918. 386.

⁶⁴⁵ A kormány szándékai mögött sejtett adóemelést azzal kívánták elhárítani a kérdésben sokszor személyesen is érintett (bővebben lásd: Pap 2014. 42–46.) honatyák, hogy a KTJ országos összegének 370 millió korona fölé emelkedése esetén — ami 74 millió korona földadó kivetését feltételezi — automatikus adócsökkentést írtak elő. (CJH 1909:V.tc. 31. §)

... feltétlen elismerésünk illeti meg, hogy ezt a nagy körültekintést és felelősséget igénylő óriási munkát aránylag oly rövid idő alatt úgy a kincstár érdekében, valamint a földbirtokosok megalégedésére intézte el.”⁶⁴⁶ (A teljes képhez hozzátartozik, hogy annak idején a törvényt betervező kormányzat a jövedelemadó bevezetésével kompenzálta volna az így kieső bevételeket. Ezt az adót — egyebek mellett — a földbirtokból származó tényleges tiszta jövedelem után, progresszív módon növekvő kulcs alapján kellett fizetni.⁶⁴⁷ Az 1911. január 1-jén életbe léptetni tervezett komplex adóreformot azonban, az időközben megváltozott politikai légkörben, több alkalommal elhalasztották, s végül „az általánosan megnyilvánult közóhajnak engedve”⁶⁴⁸ bizonytalan időre felfüggesztették. Emiatt továbbra is a régi adónemek maradtak érvényben,⁶⁴⁹ amelyek a kataszteri kiigazítással párosulva még kedvezőbb helyzetbe hozhatták a földbirtokosok egy részét.⁶⁵⁰)

---

⁶⁴⁶ Köztelek, 1917. március 3. 310. A korabeli vélekedések szerint a nagybirtokosok nem bízták a véletlenre a kataszteri kiigazítások végeredményét, hanem tekintélyüket és befolyásukat latba vetve igyekeztek minél kedvezőbb helyzetet teremteni a saját maguk számára. Ezt a hatékony érdekérvényesítésre képtelen kisebb birtokosok relatíve nagyobb adóterheivel szokás alátámasztani. Für Lajos azonban csákvári Esterházy-uradalom kataszteri felvételeinek elemzése során rámutatott arra, hogy bár a nagybirtokosok valóban élhettek és a szórványos adatok szerint éltek is a hivatalos közegek befolyásolásának lehetőségével, egy birtok kataszteri tiszta jövedelmének végösszegében a művelési ágak aránya volt a döntő tényező. Ugyanis „a kisbirtok kategóriájában általában jóval nagyobb területet foglaltak el az intenzívebb művelési ágak (szántó, kert, rét és szőlő), mint a nagybirtokéban, míg a lényegesen alacsonyabb tisztajövedelmi fokozatba sorolt legelők és erdők esetében az arányok fordítottak voltak.” (Für 1966. 172–173.)

⁶⁴⁷ CJH 1909:X.tc. a jövedelemadóról

⁶⁴⁸ Kormányjelentés és statisztikai évkönyv 1913. 31*

⁶⁴⁹ CJH 1913:VI.tc. 1. §

⁶⁵⁰ A földbirtokkal rendelkezők egyrészt úgynevezett II. osztályú kereseti adót tartoztak fizetni, amely a nevével ellentétben egy fix összegű fejadó volt. (CJH 1875:XXIX.tc. 13. §, 1908:V.tc. 1–6. §) A nagyobb adózók részéről ez lényegében elhanyagolható tételnek tekinthető. A nagybirtokosok számára az általános jövedelmi pótdadó érvényben hagyása jelenthette az igazán nagy nyereséget. Az adóalap ennél a földadó és a földtehermentesítési járulék összege volt, amelynek 30%-át tette ki a kérdéses pótdadó. (CJH 1883:XLVI.tc. 9. §) Vagyis a ténylegesen fizetendő összeg a kataszteri kiigazítások eredményéhez kötődött, azaz — mint fentebb láttuk — a KTI 127,5%-nál alacsonyabb emelkedése az általános jövedelmi pótdadó összegét is automatikusan csökkentette. Nem mellesleg ezzel együtt érvényben maradt az lehetőség, amely a birtokra bekebelezett kölcsön éves kamatainak 10%-át leírhatóvá tette a fizetendő adó összegéből. (CJH 1883:XLVI.tc. 13. §)

Ezeket figyelembe véve az alábbiak szerint alakultak a földbirtokkal összefüggő adóterhek:

Az 52. ábrán szereplő arányok természetesen nem azt jelentik, hogy ténylegesen is ennyivel nőtt vagy csökkent volna egy-egy birtok kataszteri tiszta jövedelme. A vármegyék egészére vonatkozó megállapítások mögött ugyanis a művelési ágak és minőségi osztályok olyan kombinációja áll, amely aligha egyezik meg a számunkra érdekes konkrét birtokok hasonló adatainak összetételével. Noha a térkép alapjául szolgáló forrásmunkákból települési szinten, művelési áganként és minőségi osztályonként is megtudható lenne a KTJ értéke, maga a gazdacímtár sajnos nem közöl ilyen finom bontást. Ott birtoktestenként csupán egyetlen adatban összegződik a KTJ, ezért pontosan kiszámolni még elvileg sem tudjuk az 1885-re jellemző állapotot. Végső soron két eshetőséget kell számba vennünk. Ha a gazdacímtárba — tegyük fel — nem került átvezetésre az 1909-ben elrendelt kataszteri kiigazítás eredménye, akkor az ott közölt KTJ minden további nélkül megfelelő lehet a számunkra. Ha viszont feltesszük, hogy mégis átvezetésre került, vagyis már az újonnan megállapított KTJ lett közölve, akkor a megyei adatok felhasználásával megpróbálkozhatunk egy durva becslést adni a korábbiakra vonatkozóan. Ennek érdekében ahhoz a megoldáshoz folyamodtam, hogy a gazdacímtárban feltüntetett kataszteri tiszta jövedelmet a mezőgazdaságilag művelt terület egy

	1909- ben	A KTJ módosulásának mértéke					
		90%	100%	110%	120%	130%	140%
KTJ (K)	10 000	9000	10 000	11 000	12 000	13 000	14 000
Földadó (K)	2550	1800	2000	2200	2400	2600	2800
Általános jövedelmi pótdadó (K)	765	540	600	660	720	780	840
II. osztályú kereseti adó 2 családtaggal (K)	16	16	16	16	16	16	16
<i>Fizetendő adó összesen (K)</i>	<i>3331</i>	<i>2356</i>	<i>2616</i>	<i>2876</i>	<i>3136</i>	<i>3396</i>	<i>3665</i>
<i>A földbirtokosnál marad (K)</i>	—	+975	+715	+445	+195	-65	-325

A kormány számításai (KI 1906. XXVIII. kötet 36.) egyébként a teljes adóreformot követően is kedvezőbb helyzettel kecsegtették a földbirtokosokat. A bevezetni tervezett jövedelemadó valóságos összege azonban értelemszerűen erősen függött volna attól, hogy a végrehajtás során milyen módon számolják ki a tényleges tiszta jövedelmet. A kormány a KTJ régi összegének két és félszeresével kalkulált, de Matlekovits Sándor egykorú számításai például azt mutatják, hogy háromszoros szorzóval 20 ezer, négyszeres szorzóval pedig már 10 ezer korona KTJ után jelentékeny adótöbblet várható. (Összehasonlításképpen: a főrendiházi cenzushoz minimálisan 23 500 korona KTJ kellett, ezek tehát nem valami extrém nagy jövedelmek.) És mindezt tetézte volna, ha a kataszteri kiigazítás során valakinek még emelkedett is az adóalapja. (Matlekovits 1909. 229–230.) Utóbbi szempontot nézve a kormány által a vonatkozó törvény indoklásához csatolt táblázat alkalmas lehetett a felületes szemléltők megtevesztésére. (KI 1906. XXVIII. kötet 36.)

Ez a nagyobb földbirtokosok adózása szempontjából idillinek tűnő állapot nem állt fenn sokáig, hiszen a nagy háború alatt, számos más, rendkívüli intézkedéssel együtt, sor került a nagyobb jövedelmek megadóztatására is. (Kormányjelentés és statisztikai évkönyv 1915–1918. évről i.m. 31-33*) De ez már minden szempontból más körülmények között történt.

holdjára eső KTJ értékének a birtok fekvése szerinti vármegyében regisztrált változásával súlyoztam.⁶⁵¹ Egy-egy birtokos esetében tehát immáron két adattal (egy intervallummal) tudjuk jellemezni a valószínűsített kataszteri tiszta jövedelmet. Eszerint — a családtagok földadóját is figyelembe véve — 209 nagykorú főnemes férfi egyértelműen megfelelni látszik a főrendiházi cenzusnak. További 15 fő ennek határán mozgott,⁶⁵² míg a többiek földadója nem érte el a 6000 koronás szintet. A gazdacímtárból nyert eredményt azonban érdemes összevetni a valós főrendiházi jelenléttel is. A következő fejezetben ezt az összehasonlítást kívánom elvégezni.

5.3.4. Vagyonos kívülállók, vagyontalan örökös jogú tagok a főrendiházban

Az örökös jogú főrendiházi tagság létszámának hullámzását és annak (politikai) okait dolgoztam egy korábbi fejezetében már részletesen megvizsgáltam. Így felvezetésként itt csak utalni kívánok az ott leírtakra. 1885 szeptemberében 204 főt tett ki az örökös jogú tagok száma, ami 1918 késő őszére 237 főre növekedett. Ez az emelkedés azonban közel sem egyenes vonalú volt. A kérdéses időszakban három nagyobb hullámhegyet figyelhetünk meg: az elsőt és egyben a legnagyobbat az 1890-es évek közepe körül, amelyben az egyházpolitikai törvények országgyűlési tárgyalásának hatása tükröződik. A második emelkedési hullámot az 1905–1906-os politikai válság indukálta, a harmadikra pedig az első világháború utolsó éveiben került sor. A jelenleg vizsgált időpont a második nagy hullám leszálló ágán helyezkedik el: az 1908. január 1-jén mért csúcspont (248 fő, egyben az egész időszak legmagasabb értéke) után 1911. október 1-jén 227 örökös jogú tagja volt a főrendiháznak. (Lásd a 25. és 26. ábrákat!)

Ez a létszám nagyságrendileg megegyezik a gazdacímtár alapján 6000 koronával, vagy akörül adózó 224 fővel. A két névsor szereplőinek személy szerinti összevetése alapján azonban korántsem teljes a megfelelés: egyesek ugyanis, bár eleget tesznek a főrendiházi cenzus

---

⁶⁵¹ Az 52. ábrával ellentétben itt a kérdés nem az volt, hogy a korábbiakhoz képest hogyan alakult a földbirtokok jövedelmezősége 1909 után, hanem éppen ellenkezőleg, az 1909 utáni adatokból kiindulva milyen lehetett a korábbi állapot. A kalkulációhoz használt arányok e logika alapján lettek megállapítva.

⁶⁵² Azaz esetükben az egyik adatunk nagyobb, a másik viszont kisebb, mint 6000 korona.

feltételének, de nincsenek jelen az örökös jogú tagok között (18 fő), míg mások annak ellenére vannak jelen, hogy ezt a gazdacímtár adatai egyébként nem indokolják (25 fő). (A cenzus határán mozgók közül 11 fő jelen van az örökös tagok sorában, 4 fő pedig hiányzik onnan.)

Az örökös jogú tagok közül hiányzó nagyvagyonú főnemesek közül négyen (Batthyány Lajos, Jósika Sámuel, Pallavicini Ede és Pálffy Béla) az 1885. évi VII. törvénycikk alapján élethosszigan megválasztott ötven fő közé tartoztak.⁶⁵³ Vagyis esetükben olyan személyekről van szó, akik már a reform előtt is a főrendiház tagjai voltak, de akkoriban nem adóztak a cenzusnak megfelelő mértékben, ezért 1885-ben ki kellett volna esniük. A törvény által engedélyezett, egyszeri alkalommal megejtett választás során azonban a társaik bizalmat szavaztak nekik, így a továbbiakban is ott ülhetek a főrendiház padsoraiban — igaz, nem a cenzus alapján, hanem az élethosszigan választás jogcímén.⁶⁵⁴ Ez valójában egy igen kényelmes szituációt eredményezett a számukra, hiszen anélkül gyakorolhatták a törvényhozói jogaikat, hogy számot kellett volna adniuk a földbirtokviszonyaik alakulásáról. Noha időközben, úgy tűnik, hozzájutottak egy legalább 6000 koronával adózó földingatlanhoz, ennek hivatalos elismertetését nem kezdeményezték a főrendiház igazoló bizottságánál. (Az 1885-ben élethosszigan megválasztott ötven főrend közül mindössze egy személy, Esterházy Pál Antal herceg ismertette el utóbb a vagyoni képesítését.⁶⁵⁵) Hozzájuk hasonló módon, azaz egy alternatív jogcím alapján volt jelen a főrendiházban Pálffy Ede, aki pozsonyi grófként került meghívásra. Öt másik távollévő személy (Esterházy Pál, Niczky László, Teleki Ádám, Trauttenberg Frigyes, Wimpffen Szigfrid) a későbbi években meghívhatja majd magát az örökös jogú tagok közé. Egy további birtokos főnemesről, Festetics Andorról tudjuk, hogy 1901-ben csőd miatt kényszerült elhagyni a főrendiházat.⁶⁵⁶ A maradék hét földbirtokos (Kálnoky Hugó, Königsegg-Aulendorf Ferenc, Odescalchi Ince, Pálffy Sándor, Szász-Coburg-Koháry

---

⁶⁵³ FN 1884. I. kötet 300.

⁶⁵⁴ Az 1885. május 15-én lezajlott választás menetét lásd: Tóth-Barbalics 2017a. 325–342.

⁶⁵⁵ FN 1892. III. kötet 109.

⁶⁵⁶ FN 1901. I. kötet 34. Az 1885. évi VII. törvénycikk szerint szünetel a tagsági jog gyakorlata „azokra nézve, kik csőd alatt állnak, a csőd tartama alatt”. (11. §) Egy hírlapi tudósítás szerint 1910 novemberében szűnt meg Festetics Andor csődeljárása, miután királyi engedéllyel értékesítette a hitbizományi birtokainak egy részét és a vételárból kielégítette a hitelezőit. (Budapesti Hírlap, 1910. nov. 9. 9.) Ezt követően már nem tért vissza a főrendiházba.

Ágost, Windischgrätz Alfréd, Wilczek Frigyes) viszont, noha igényelhetette volna a meghívást, következetesen távol tartotta magát a főrendiháztól.

A gazdacímtár szerint 6000 koronánál kevesebb földadót fizető, de a főrendiház örökös jogú tagjai között mégis jelen lévő személyek problémájára több magyarázat is adódhat. Először is nem zárható ki, hogy néhol maga az alapforrás hibás, illetve hiányos. Ebben az esetben bizonyos birtoktestek eleve nem a valós tulajdonosuknál szerepelnek, vagy teljes egészében hiányoznak a gazdacímtárból.⁶⁵⁷ (Emellett az sem zárható ki, hogy egyesek a rögzítés során véletlenül kimaradtak, vagy bármilyen okból nem a megfelelő helyre kerültek az adatbázisban.) Míg ez csak viszonylag ritkán jelentkezik problémaként, addig elvileg mindenkit érinthet a 100 holdon aluli birtokok hiánya. A gazdacímtárba ugyanis „csak azok a 100 kat. holdon felüli birtokosok vétettek fel, akiknek ingatlana egy községben legalább 100 kat. hold. Így sok oly birtokos neve kimaradt, akiknek van ugyan 100 kat. holdat meghaladó ingatlanuk, ez azonban több községben, több dülőben elosztva fekszik.”⁶⁵⁸ Scott M. Eddie — a trianoni Magyarország területét vizsgálva — úgy találta, hogy az 500 holdat meghaladó összterülettel rendelkező „arisztokraták alig-alig birtokoltak kisméretű birtokokat”.⁶⁵⁹ Ha ez általában, a nagyobb birtokosokra nézve igaz is lehetett, itt most kifejezetten olyan földesurakkal van dolgunk, akik a cenzus határán egyensúlyoztak. Az 1875-ös kataszteri kiigazítás már idézett eredményét alapul véve a vármegyék átlagában 5,7 korona KTJ esett egy hold mezőgazdaságilag művelt területre. Egy 100 holdnyi földbirtok tehát ez esetben 570 koronával csökkentette a földadó alapját. De szerencsésebb adottságok, jobb minőségű és intenzívebben művelt föld esetében akár 3000 korona KTJ is eshetett egy 100 holdas ingatlanra.⁶⁶⁰ A szerényebb egzisztenciával rendelkező főnemesi birtokosok esetében mindez hozzájárulhatott ahhoz, hogy a gazdacímtár alapján kalkulált földadó mennyisége látszólag elmaradjon a főrendiház

---

⁶⁵⁷ Az érintett főrendek közül Pejácsévich László nevén nagyon kevés birtok szerepel a gazdacímtárban, ellenben édesapja, a még 1887-ben elhunyt Péter neve alatt 19 541 hold és 278 357 KTJ található ugyanott. Ezen elvileg három gyermeke osztozott, vagyis László bőven teljesíthette a földadóra vonatkozó feltételeket. Ugyancsak a gazdacímtár hibájaként lehet megemlíteni Jankovich László esetét, akinek Verőce vármegyei birtokinál nem került közlésre a KTJ értéke.

Több időmetszet birtoklási adatainak rögzítése a jövőbeni kutatások során globálisan is ráirányíthatja a figyelmet a vélelmezhető tulajdonos helyett másnál felbukkanó, vagy a gazdacímtárból (az adatbázisból) teljesen hiányzó birtokok jelentette anomáliákra.

⁶⁵⁸ GC 1911. V.

⁶⁵⁹ Eddie 1996. 27.

⁶⁶⁰ Egy konkrét település művelési ágak és minőségi osztályok szerinti besorolását lásd az 627. lábjegyzetben!

által elvárt szinttől. Végezetül nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényezőt sem, hogy a főrendiházi census nem pusztán a földadóra támaszkodott, hanem a házosztály adó is beszámítható volt abba. Ennek kivétele egy meglehetősen bonyolult, számos kivételt és rendhagyó szabályt ismerő szisztéma szerint történt. A településeket a bérbe adott lakrészek aránya alapján három fokozatba sorolták, az adott épületeket pedig ezen belül, a lakrészek száma alapján osztályozták. Az első osztályba az 1 lakrésszel rendelkező, a kilencedikbe pedig a 14–15 lakrészt magába foglaló épületek tartoztak. A tizedig osztályba az ezen felüli lakrészek kerültek. Eszerint a házosztály adó alapösszege (I–IX. osztály) egy első fokozatú településen 1,6 és 72 korona, egy második fokozatú településen 2 és 90 korona, míg a harmadik fokozatba soroltaknál 2,4 és 108 korona között mozgott.⁶⁶¹ A ténylegesen fizetendő összeget nyilvánvalóan befolyásolta az adózás alá vont épületek száma és nagysága. De feltételezve, hogy a nagyobb birtokok méretgazdaságosabban működtek, a házosztály adó aránya a kisebb birtokok esetében nagyobb súlyt képviselhetett a főrendiházi census összegében.⁶⁶² Mivel a 100 holdon aluli birtoktestek kataszteri tiszta jövedelmét és a házosztály adó összegét nem tartalmazza a gazdacímtár, így könnyen elképzelhető, hogy egyeseknél éppen ezek miatt tűnik 6000 koronánál kevesebbnek a fizetett adó összege.

A censusnak való megfelelést természetesen az erre feljogosított közegek által kiállított dokumentumokkal is alá kellett támasztani a főrendiházi meghívó igénylésekor. Az igazoló bizottság iratai⁶⁶³ alapján azonban csak egy dolog jelenthető ki biztosan: az igazolás pillanatában legalább 6000 koronával adózott az illető. (Igazság szerint ez sem teljesen bizonyos, amire alább még visszatérek egy konkrét példa kapcsán.) A kérelmező által benyújtandó formanyomtatvány megfelelő rovataiban az igazolásba bevont birtok fekvése szerinti települést, a földadót, a házosztályadót és az összes adótartozást kellett bejegyezni a területileg illetékes adófelügyelőségnek vagy pénzügyigazgatóságnak.⁶⁶⁴ Ellenben nem került közlésre — mert az adózás szempontjából lényegtelen információnak számított — az adott ingatlan területi kiterjedése. Így nem tudhatjuk, hogy egy, az igazolásnál megnevezett, de a gazdacímtárban

---

⁶⁶¹ CJH 1875:XXIII.tc. A törvényben forintban megadott összegeket átváltottam koronára.

⁶⁶² Ez a későbbiekre nézve felveti a házosztály adó census béli arányát firtató kutatások szükségességét.

⁶⁶³ MNL OL K 3 – Főrendiház – Elnöki iratok – 72–86. csomó. Az igazoló bizottság jegyzőkönyveit rendszerint megjelentették a Főrendiházi Irományok kötetekben is.

⁶⁶⁴ MRT 1885. 439–442.; MRT 1916. 791–793.

nem szereplő birtoktest azért hiányzik-e az utóbbi forrásból, mert 100 kataszteri holdnál kisebb volt, és/vagy azért, mert 1911-ben már nem a kérdéses főrend tulajdonát képezte. Emellett sajnos az sem deríthető ki az igazoló bizottság irataiból, hogy pontosan milyen birtokok után fizetett adót az eljárás alá vont személy. Tudniillik igazolni nem általában véve a földbirtokviszonyokat kellett, hanem a cenzusnak való megfelelést. Vagyis tökéletesen elegendő volt az, ha valaki fel tudott mutatni 6000 koronányi föld és házosztály adót — a többire az igazoló bizottság nem volt kíváncsi. A vizsgált 25 személyből 9 fő 7000 koronánál, további 6 fő 8000 koronánál, újabb 4 fő 9000 koronánál kevesebb adóval igazoltatta magát a bemutatott dokumentumok szerint. 10 ezer koronánál nagyobb adóösszeget csak 5 fő fizetett.⁶⁶⁵ (Közülük a legnagyobb adózó Pejácsevich László volt a maga 17 332 koronájával.) Az igazoló bizottság előtt kimutatott, relatíve alacsony adómennyiségből nem következik tehát automatikusan az, hogy az igazolt egyén pusztán az ehhez szükséges mennyiségű földbirtokkal rendelkezett. Bár bizonyos esetekben a körülmények összessége utalhat erre. Az eleve a cenzus határán mozgó személyek közé sorolt Teleki Domokos például a 6170 koronányi adóját olyan birtokrészekkel igazolta, amelyek 18 különböző település határában feküdtek, és a felsoroltak között még egy 2 korona 11 fillérrel adózó ingatlan is volt. (Néhány másik, ennél nem sokkal nagyobb tétel mellett.)⁶⁶⁶ Az ő igazolási eljárása azt a benyomást kelti, hogy csak nagy nehézségek árán tudott eleget tenni a vagyoni képesítés feltételének.

A fentiekben a jóhiszemű narratíva alapján igyekeztem magyarázatot adni a gazdacím-tár adatai és a főrendház örökös jogon nyilvántartott tagsága között néhol fennálló ellentmondásra. Ugyanakkor létezhet egy olyan olvasata is a dolognak, amely szerint a cenzusnak látszólag megfelelni képtelen főrendek valóban nem fizetettek elegendő adót.

A főrendház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikk úgy rendelkezett, hogy ha az örökös jogú tagságra feljogosítottak „valamelyike nem bir a megállapított vagyoni képesítéssel, vagy ha azt későbbben elveszti, azon időtől fogva rá nézve a jog szünetel (...) A ki egyszer királyi levél által meghivatott s a főrendház által igazoltatott, újabb meghívó nélkül jelenik meg mindaddig, míg oly körülmény nem merül fel, melynek alapján jogát ezen

---

⁶⁶⁵ Széchényi Gyula már a reform előtt is tagja volt a főrendháznak, így az ő jelenlétéről nem az igazoló bizottság, hanem az 1885 májusában üléselő 21-es bizottság döntött.

⁶⁶⁶ FI 1906. XVII. kötet 315–317.

törvény ... értelmében állandóan vagy ideiglenesen elveszti. Tagjainak igazolása iránt a főrendiház maga intézkedik és az igazolási eljárás módozatait házszabályaiban állapítja meg. Ha egyesek jogosultságára nézve kétség támad, e felett egy saját kebeléből választandó bíróság útján végérvényesen határoz.”⁶⁶⁷ Az említett házszabályok alapján azok, akik „vagyoni képesítésüket elvesztik, kötelesek azt a főrendi háznak írásban azonnal bejelenteni.”⁶⁶⁸ A meghívót elnyert örökös jogú tagokat tehát, ameddig saját maguk nem jelezték a vagyoni képesítésük elvesztését, alapvetően nem háborgatták ebben az ügyben. Hivatalból csak akkor léptek fel velük szemben, ha valahogy a ház tudomására jutott az eset.

Vagyoni okból kifolyólag (vagy arra való hivatkozással) az 1885 és 1918 közötti időszakban összesen 45 személy — 46 alkalommal⁶⁶⁹ — kényszerült távozni a főrendiházból. (Lásd a 26. ábrát és a hozzá tartozó magyarázatot!) Ezek a korszak folyamán meghívást nyert 498 örökös jogú főrend 9 százalékát tették ki. Az érintettek egy része azonban nem nagyon sietett önként bejelentést tenni a vagyonvesztés tényéről. Tóth-Barbalics Veronika kutatásaiból tudjuk, hogy erre sokszor — a hivatalos eljárással járó kellemetlenségeket megelőzendő — kifejezetten fel kellett szólítani a gyanúba keveredett tagokat. A főrendiház illetékes közegei, ameddig lehetett, igyekeztek diszkréten kezelni a tagok anyagi jellegű problémáit. Ezért az igazoló bizottság jegyzőkönyvei nemigen részletezik az adott esetben csak vonakodva megtett bejelentés mögöttes körülményeit. Többnyire megelégszenek annak egyszerű konstatálásával.⁶⁷⁰

Dolgozatom korábbi fejezeteiben már több alkalommal is említésre kerültek ilyen „fedékeny” főrendek. Így Gyulai Cechetti Sámuel és István, akik nemcsak a vagyontalanná válásukat titkolták el a főrendiház elől, hanem önmagukat grófnak (főnemesnek) kiadva eleve hamis jogcímen nyertek meghívást.⁶⁷¹ Vagy az 1894–1895-ben letárgyalt egyházpolitikai törvények főrendiházi ellenzékének soraiban a sajtó által megtalált „cenzusa-vesztett született tagok”. Ők csak a nyilvánosság nyomására jelentették be a képesítésük elvesztését, illetve

---

⁶⁶⁷ CJH 1885:VII.tc. 3., 18., 19. §

⁶⁶⁸ Szerencs 1893. 164.

⁶⁶⁹ Révay Simon kétszer is elvesztette a vagyon képesítését: előbb 1889 és 1894, majd 1896 és 1910 között, végül 1918 februárjától volt örökös jogon a főrendiház tagja.

⁶⁷⁰ Tóth-Barbalics 2015. 279–280.

⁶⁷¹ Lásd a 21. ábrát!

mondta le az ülés végéig még gyakorolható szavazati jogokról.⁶⁷² A korszak legnagyobb visszhangot kiváltó esete azonban Uray Bálint nevéhez kötődik. A báró vagyoni képesítését 1906. november 30-án 7001 korona 19 fillér adóval ismerte el a főrendiház igazoló bizottsága.⁶⁷³ Alig egy évvel később, 1908 elején viszont „bejelentette, hogy vagyoni képesítése nem felel meg a törvényszabta követelményeknek, minélfogva magát a főrendek jegyzékéből töröltetni kéri”. Az igazoló bizottság ekkor már tudatában volt annak, hogy egy „ismeretlen személy” a korábban benyújtott bizonylatok egyikén az eredetileg feltüntetett 865 koronás tételt 4865 koronára változtatta. Ennek alapján 1908. március 30-án a feljelentés indítványozásával javasolták Uray törlését a főrendek névjegyzékéből.⁶⁷⁴ A megindult nyomozást élénk figyelemmel kísérte a sajtó. A szenzációra éhes olvasóközönség hamarosan értesülhetett arról a körülményről is, hogy a báró válófélben van a feleségétől, aki az általa követelt tartásdíj összegét illetően éppen a főrendiházi tagsággal kívánta alátámasztani a férje fizetőképességét.⁶⁷⁵ Uray tehát választhatott: vagy fizet a feleségének, vagy vállalva a következményeket, feltárja a valós anyagi körülményeit. Jellemző módon, a hatóságok több hónapnyi nyomozás után sem voltak képesek rájönni arra, hogy vajon kinek az érdekében állhatott az ominózus adóigazolás meghamisítása. (A hivatalos indoklás kacifántos megfogalmazása szerint: „A gyanuokok nem tömörülnek egy szerves egészé, nem mutatnak határozott irányt, amelyben haladva, a valódi bűnöst vagy bűnösöket fel lehetne találni, hanem ingadozók, szétágazók, egymásnak ellentmondók és egymást lerontók.”) Így Uray Bálint okirathamisítási ügye vádemelés nélkül zárult le.⁶⁷⁶

A vagyoni képesítés elvesztésének kimondásában érintett személyek, ilyen vagy olyan módon, de végül is eljutottak az igazoló bizottság elé. Nem zárható ki azonban, hogy egyes örökös jogú tagok sikeresen eltitkolták a kedvezőtlen irányba fordult vagyoni helyzetüket. Az 1911. évi gazdacímtár adatai alapján 6000 koronánál kevesebb adót fizető személyek kö-

---

⁶⁷² Lásd Az örökös jogú tagság létszámát befolyásoló tényezők c. fejezetet!

⁶⁷³ FI 1906. III. kötet 16.

⁶⁷⁴ FI 1906. XIV. kötet. 179. és Tóth-Barbalics 2015. 281.

⁶⁷⁵ Az Ujság, 1908. május 9. 15.; Budapesti Hirlap, 1908. május 9. 10.; Népszava, 1908. május 13. 4.; Pesti Hirlap, 1908. május 13. 11.; Pesti Napló, 1908. május 10. 13.

⁶⁷⁶ FI 1906. XVII. kötet 311–312.

zül egyértelműen ilyen volt például Széchényi Gyula. A gróf azok közé a főrendek közé tartozott, akik 1885-ben cenzusos alapon megtartották helyüket a főrendiházban.⁶⁷⁷ 1893-ban a Somogy vármegyei Bize, Boronka, Csömend, Gadány, Marcali és Táska községek területén összesen 15 277 kataszteri holdat birtokolt.⁶⁷⁸ A Széchényiek birtoklástörténetét megörökítő munka szerint a következő évben „Az általa örökölt birtok-komplexumot ..., mely »Marcali uradalom« néven ismeretes”, átadta fiának, Széchényi Andor Pálnak.⁶⁷⁹ Utóbbi vagyoni képesítését 1906. november 30-án (történetesen Uray Bálinttal azonos napon) ismerte el a főrendiház igazoló bizottsága a marcali és a boronkai birtokok után fizetett 7308 korona 79 fillér adóval.⁶⁸⁰ 1911-ben valamennyi megnevezett birtoktest (15 587 hold, 72 945 korona kataszteri tiszta jövedelemmel) Andor Pál nevén található a gazdacímtárban.⁶⁸¹ Noha Széchényi Gyula ekkor már másfél évtizede nem volt földbirtokos, még 1910-ben is ott találjuk a főrendiházba örökös jogon meghívott grófok között.⁶⁸² Hozzá kell tenni, hogy főlovászmesteri minőségében egyébként jogosult volt a megjelenésre,⁶⁸³ vagyis magával a törvényhozói joggal ez esetben nem történt visszaélés. Az örökös jogú főrendiházi tagok névsorában való szerepeltetése viszont alkalmas lehet arra, hogy téves következtetésekre jussunk a gróf vagyoni helyzetéről, aki 1911-ben, ahogy látható, már teljesen birtoktalan volt.

Közvetett adatok alapján más főrendekről is feltételezhető, hogy a vizsgált időpontban nem volt meg az örökös jogú tagsághoz szükséges vagyoni képesítésük. Kifejezetten ezt bizonyító forrásokkal ugyan nem rendelkezem velük kapcsolatban, de az egyértelműen kimutatható, hogy a korábban bejelentett birtokaiknak „nyoma veszett” a főrendiházi igazolásukat követő időszakban. Egyéb birtokaik pedig, ha egyáltalán voltak ilyenek, összességében sem látszanak elégségesnek a cenzusnak való megfeleléshez — eredendően ezért is került képbe

---

⁶⁷⁷ Országgyűlési Almanach 1887. Főrendiház. Szerk. Halász Sándor. Budapest, 1887. 159.

⁶⁷⁸ GC 1893. 570–571.

⁶⁷⁹ Széchényi 1933. 122.

⁶⁸⁰ FI 1906. III. kötet 16. Itt világosan látszik, hogy nem volt szükséges minden birtokot bevonni az igazolási eljárásba. Elegendő volt csak a 6000 koronás adómennyiség kimutatása.

⁶⁸¹ GC 1911. 598–600., 603., 609.

⁶⁸² FI 1910. I. kötet 12.

⁶⁸³ FI 1910. I. kötet 8.

a személyük. A megkívánt mennyiségű adó hiányával gyanúsítható további főrendek a következők voltak: Károlyi Antal,⁶⁸⁴ Piret Béla,⁶⁸⁵ Zichy László,⁶⁸⁶ Zichy Gyula,⁶⁸⁷ Zichy Aladár.⁶⁸⁸

---

⁶⁸⁴ Károlyi Antal örökös jogú tagságát 1906. május 22-én igazolták hódmezővásárhelyi, nagykárolyi és oláhgyűrűsi birtokai után fizetett 7282 korona 20 fillér adóval. (FI 1906. I. kötet 57.) 1893-ban a hódmezővásárhelyi és oláhgyűrűsi birtokok még a nagyapja (György), a nagykárolyi pedig az apja (Tibor) nevén található a gazdacímterében. (GC 1893. 204., 615., 633.) Az 1911. évi gazdacímter alapján Károlyi Antal a korábbiakhoz képest lényegében sértetlen területtel birtokolta az oláhgyűrűsi és a nagykárolyi ingatlant, Hódmezővásárhelyen viszont már nem rendelkezett 100 holdon felüli birtokkal. A szatmári Meddesen és a szilágyi Tasnádszarvodon lévő ingatlanokat is beleszámítva ekkor 7129 hold és 17 631 korona KTJ szerepel a neve alatt. (GC 1911. 663., 665., 702.) A hódmezővásárhelyi birtokot már közvetlenül az igazolása után, 1906 nyarán eladta (Köztelek, 1906. július 7. 1178.), a Szilágy vármegyei birtokát pedig 1911 szeptemberében tette pénzzé (Pesti Napló, 1911. szeptember 22.). A vagyoni képesítésének megszűntét 1912 februárjában jelenti majd be, amelynek nyomán április 2-án az igazoló bizottság javasolja a tagok sorából való törlését. (FI 1910. VIII. kötet 260., 273.)

⁶⁸⁵ Piret Bélát 1896. szeptember 16-án igazolták a feleségével, Orczy Leonával egyenlő arányban birtokolt Bácsfeketehegyi és Kishegyesi ingatlanok alapján, amelyek után 3382 forint 7 krajcár adót fizettek az államkincstárba. (FI 1892. XXI. kötet 8.) Ezek a birtokok mind az 1893., mind az 1911. évi gazdacímterből hiányoznak. (GC 1893. 66–67., GC 1911. 81., 85–86.) Utóbbi évben egyedüli birtokuk a felesége nevén lévő kicsiny köpösi jószág (317 hold, 4657 KTJ). (GC 1911. 497.) Ezzel összhangban van az 1908. március 9-én felvett végrendeletük, amelyben csak az utóbbi ingatlan (valamint egy budapesti ház) képezi a hagyaték tárgyát. (BFL – VII.153.a – A jogszolgáltatás területi szervei. Rónay Károly közjegyző iratai. Okiratok – 1908 – 0123 3–5.) Ennek földadója messze elmarad a cenzus mértékétől.

⁶⁸⁶ Zichy László kálozi nagybirtokost 1902. október 17-én igazolták, mint egy 11 565 korona 88 fillérrel adózó ingatlan tulajdonosát. (FI 1901. IV. kötet 21.) Káloz községben az 1893-as gazdacímter szerint 6342 holdat birtokolt László apja, Ödön. További birtokosok voltak ekkor Zichy Ferenc (3059 hold), Jenő (3038 hold) és Pál (2904 hold). (GC 1893. 219.) 1911-ben a nevezettek közül már senki sem élt. Ferenc helyett fia, Ágost (3100 hold), Jenő helyett fia, Rafael (3035 és 2885 hold), Pál helyett meg nem nevezett örökösei birtokoltak (2901 hold). László nem található a helyi földbirtokosok sorában, megjelent viszont közöttük egy Schwarz Jakab nevezetű egyén is (3381 hold). (GC 1911. 229–230.) Mivel a 100 holdon felül birtokló személyek kezén lévő kálozi földingatlanok összterülete gyakorlatilag megegyezik a két időmetszetben, így nagyon valószínűnek látszik, hogy Ödön és László egykori birtokai 1911-re teljes egészében Schwarz és Zichy Rafael kezére kerültek. Birtokainak eladását Zichy László 1916 decemberében jelentette be, amelynek alapján 1917. január 29-én az igazoló bizottság törölte a főrendiházi tagok sorából. (FI 1910. XXIII. kötet 460.)

⁶⁸⁷ Zichy Gyula vagyoni képesítését 1897. március 27-én ismerte el a főrendiház igazoló bizottsága a Tác községben életfogytiglani haszonélvezőként fizetett 3078 forint 50 krajcár földadóval. (FI 1896. II. kötet 360.) Testvéreit, Jánost és Henriket, ugyancsak itt és ugyancsak haszonélvezőként, még 1894-ben igazolták. (FI 1892. VIII. kötet 443.) Az 1893. évi gazdacímterében a 7097 holdas táci birtok édesapjuk, idősebb Zichy János (†1905) nevén szerepel. (GC 1893. 222.) 1911-ben a teljes ingatlant (7095 hold) ifjabb János birtokolta. (GC 1911. 233.) Henrikről tudjuk, hogy még 1906 nyarán (bizonyára az apai örökségen való megosztozást követően) jelezte a főrendiház felé a vagyoni képesítésének elvesztését, és ennek alapján törölték a főrendek névsorából. (FI 1906. V. kötet 451.) Zichy Gyula azonban nem tett ilyen bejelentést. Erre magyarázatul szolgálhat, hogy ő — Széchényi Gyulához hasonlóan — méltósága alapján, pécsi püspökként is jogosult volt a megjelenésre. A vagyoni alapja viszont, úgy tűnik, 1911-ben már hiányzott az örökös jogú tagsághoz.

⁶⁸⁸ Zichy Aladárt és testvérét, Nándort 1893. március 13-án igazolták az egyenlő arányban tulajdonolt sárszentmiklósi földingatlan után fizetett 8568 forint 74 krajcár adóval. (FI 1892. III. kötet 14.) Az ugyanebben az évben kiadott gazdacímterében Sárszentmiklós területén még az édesapjuk, idősebb Zichy Nándor birtokában volt egy 4950 holdas terület. (GC 1893. 220.) 1911-ben Aladár és Nándor nevén már csak 2418 hold

Ez a hat személy (Széchenyi Gyulát is beleértve) olyan módon volt örökös jogú tagja az országgyűlés főrendiházának, hogy ehhez hiányzott a vagyoni alapja. A többieknél ezt nem lehet, illetve a rendelkezésekre álló források alapján nem tudom kimutatni. Egyeseknél pedig az ellenkezője, vagyis a vagyoni képesítés megléte látszik igazolódni.⁶⁸⁹

A fentieket összegezve: a gazdacímtárból származó adatok és az örökös jogú főrendiházi tagok névsorának kombinálásával 1911. október 1-jén minimálisan 243 főre tehető a 6000 koronás cenzusnak megfelelni képes nagykorú magyar főnemes férfiak száma. Ebből 209 fő adója (a releváns családtagjaikat is figyelembe véve) egyértelműen meghaladja ezt a szintet. Természetesen nekik is lehettek 100 holdon aluli birtokaik, ahogy házosztály adót is fizethettek. A gazdacímtár alapján kalkulálhatónál szinte biztosan nagyobb adózók voltak. A maradék 34 főnél valószínűsíthető a vagyoni képesítés meglétét. Közülük 15 személy földadója a kataszteri kiigazítás becsült eredményét figyelembe véve a cenzus környékére tehető, de nem kétségtelenül több annál. 19 személy pedig látszólag az elvárt vagyoni képesítés nélkül volt a főrendiház tagja. Róluk azt feltételeztem, hogy a 100 holdon aluli birtokaik,

---

szerepelt ugyanitt, miközben a 100 holdon felüli személyek birtokában lévő összeterület nagyságrendileg azonos maradt a településen. (GC 1911. 232.) Azaz a család kezén lévő földingatlan területe időközben a felére apadt. Azt nem tudhatjuk, hogy az igazoláskor kimutatott adót mekkora birtok után fizették. Az 1911-es gazdacímtárban a sárszentmiklósi ingatlanról feltüntetett 19 131 korona KTJ azonban nemhogy két személynek, hanem még egynek sem biztosíthatta a főrendiházba való bejutást. Ifjabb Nándornak Adony községben még volt egy kisebb (353 hold, 5510 KTJ) földbirtoka (GC 1911. 226.), és 1911 októberében ott szerepel Fejér vármegye legnagyobb adófizetőinek sorában. (Lásd a következő lábjegyzetet!). Aladár viszont a sárszentmiklósin kívül nem rendelkezett egyéb földbirtokkal és a virilisták között sem tartották számon.

Zichy Aladár 1896 óta szinte folyamatosan országgyűlési képviselőként tevékenykedett. (MÉL 2. kötet 1071.) Tényleges politikai tevékenységének színhelye tehát nem a főrendiház, hanem a képviselőház ülés-terme volt.

⁶⁸⁹ Ehhez a vármegyék legnagyobb adózóinak a korabeli sajtóban (sajnos csak szórványosan) fellelhető listáit vettem alapul. Ezek persze, mint azt a virilistákra irányuló kutatások már feltárták, csak iránymutató jelleggel bírhatnak. Hiszen a közölt adómennyiség, vagy a foglalkozási megjelölés („földbirtokos”, „nagybirtokos”) mögött korántsem biztos, hogy homogén adóalap állt. Emellett egyesek — politikai ambíció hiányában, vagy a vagyonuk rejtegetésének szándékával — nem vétették fel magukat a legnagyobb adózók listájára, másoknak pedig, akiknek a (viszonylag kevés) földbirtokvagyonra több vármegye területén feküdt, eleve nem volt esélye felkerülni ezekre. (Lásd: Gyáni 1977. 626–627.) Mindenesetre a vizsgált személyi körből a következőket találtam meg egy-egy ilyen listán: Inkey Pál földbirtokos, Somogy vm., 8272 korona 16 fillér (Somogy vármegye Hivatalos Lapja, 1911. december 7. 748.; Erdődy Gyula nagybirtokos, Vas vm., 8458 korona 2 fillér (Vasvármegye Hivatalos Lapja, 1913. október 30. 443.); Zichy Nándor, Fejér vm., 7906 korona 90 fillér (Budapesti Hírlap, 1911. október 19. 16.); Forster Gyula, Nyitra vm., 13 927 korona (Pesti Napló, 1912. október 5. 10.) Bár nem jelezték, de az ő adóját, értelmiségiként, duplán számíthatták. Forgách János, Nógrád vm., 12 017 korona (Pesti Hírlap, 1912. november 5. 36.) Feltehetően az ő adója is duplán van számítva, de még így is — éppen hogy — eléri a cenzus szintjét.

valamint a házosztály adó összegének hiánya miatt tűnik a szükségesnél kevesebbnek az adójuk. E 34 fő tehát valahol a 6000 koronás cenzus határán egyensúlyozott. Megjegyzendő azonban, hogy ennél valamivel többen lehettek a határesetben lévők. Itt ugyanis eleve csak azok kerültek képbe, akik a főrendiházi tagságukkal felhívták magukra a figyelmet. Azok a személyek, akik a minimumhoz közeli adómennyiség mellett meg sem próbálták gyakorolni a törvényhozói jogaikat, rejtve maradnak előttünk.

5.3.5. Mekkora jövedelem állt a 6000 koronás főrendiházi cenzus mögött?

A fenti vizsgálat alapján az 1911 októberében élő 1148 nagykorú, a főrendiházi tagságra elviekben feljogosított magyar főnemes férfinak nagyjából az ötöde (21,2%-a) lehetett képes a cenzus feltételét teljesíteni. Ez az arány azonban önmagában nem sokat mond. Ahhoz, hogy az érintettek vagyoni helyzetéről némi fogalmat alkothassunk, meg kell vizsgálnunk azt is, hogy ténylegesen mennyit ért, mekkora összegnek számított a 3000 forintos, később 6000 koronás cenzus, illetve a mögötte álló 11 765 forintnyi, majd 23 530 koronányi kataszteri tiszta jövedelem.

A főrendiházi cenzus bevezetésének gondolata már a dualizmus kezdeti éveiben felmerült a főrendiház napirenden lévő átalakításának lehetőségeit taglaló különböző javaslatokban, publicisztikákban. Ezek az elképzelések, sok más szempont mellett, a cenzus kívánatosnak tartott összegében is különböztek egymástól. Az 1860-as évek végétől kezdve megjelenő írományokban 1000 és 10000 forint között szóródó, de jellemzően azért a 2500–4000 forintos tartományban mozgó összegek szerepeltek. Maga a kormány 1882–1883-ban, majd 1885 tavaszán folytatott adatgyűjtést annak érdekében, hogy kipuholja az örökös jogú főrendek várható létszámát. Az adózókról beszerzett információk alapján az erre vonatkozó becsléseket egy 2000 és egy 3000 forintos alternatíva szerint is elkészítették. Végül, mint ismeretes, az utóbbi összeg került bele a törvényjavaslatba, majd az 1885. évi VII. törvénycikkbe.⁶⁹⁰ Az elfogadott összeg nagyságát illetően A budapesti társaság című könyv névtelenségben maradó szerzője 1886-ban úgy vélekedett, hogy „a mai főrendiházban nem ül többé szegény ember. (...) a legszegényebbek a tudósok; ámde ezek is eléggé vagyonosok arra, hogy pazarlás

---

⁶⁹⁰ Tóth-Barbalics 2015. 226–227., 268–273.

nélkül tarthatnának inast, fogatot, páholyt a fővárosban. A született törvényhozók az új törvény alapján gazdag emberek is egyuttal.”⁶⁹¹ Ahhoz azonban, hogy erről a gazdagságról mi magunk is meggyőződhesünk, a gazdacímtárban közölnél realisabb alapokra kell helyeznünk a földbirtokosok valóságos jövedelmét.

A főrendiházi census törvénybe iktatott összege, mivel végső soron a kataszteri tiszta jövedelemhez kötődött, szoros összefüggésben állt az annak megállapítása körüli anomáliákkal. A földadó, valamint az ezzel együtt járó kataszteri munkálatok, a szabadságharc leverése utáni időszakban, rendeleti úton kerültek bevezetésre és szabályozásra a magyar Szent Korona országainak területén. A kiegyezés után szükségessé vált tehát ezeknek a korábbi intézkedéseknek a legalizálása, amelyre az 1868. évi XXV. törvénycikkkel került sor. Ennek képviselőházi vitája során azzal minden hozzászóló egyetértett, hogy a fennálló rendszer hibás, és mielőbb felülvizsgálatra, kiigazításra szorul. A problémák gyökerét a képviselők rendszerint a neoabszolutista kormányzat adószaporító törekvéseiben vélték megtalálni, amely szerintük a mezőgazdasági művelés alatt álló területek kiterjedésének szándékos felülbecslésében, valamint a kataszteri tiszta jövedelemnek a valóságtól elrugaszkodott, már-már elviselhetetlenül nagy terhet jelentő megállapításában érhető tetten. A kormány álláspontját képviselő Lónyai Menyhért pénzügyminiszter azonban árnyaltabban látta a helyzetet: „tekintetbe vévén az egyes vidékekről szerzett adatokat, melyek leginkább az egyes vidékek bérleti tételeire és a földbirtok eladási árára vonatkoznak, mely adatok a legbiztosabban mutatják a jövedelem állagát: azon tapasztalásra jutottam, hogy az adónak kivetési kulcsa, illetőleg a tiszta jövedelem kiszámítása tekintetében vannak egyes vidékek, hol a tiszta jövedelem csakugyan megközelíti a katastralis becsü szerint felvett jövedelmet; de az ország legnagyobb részében a katastralis tiszta jövedelem a valóságoshoz képest nevezetesen alantabb áll.”⁶⁹² Ugyanakkor a földadórendszer mielőbbi felülvizsgálatának szükségességét Lónyai sem vitatta. Erre végül az 1875. évi VII. törvénycikkkel került sor, amelynek alapján „a magyar állam területén fekvő minden földbirtok tiszta jövedelme ... újból kinyomoztatik és általános földadókataster készítettik”. A végrehajtási utasításban a pénzügyminiszter arra intette a közreműködőket, hogy „feladatukat akkor fogják csak helyesen fel, ha törekvésüket oda irányozzák, hogy a tiszta jövedelem a törvény inteniói és rendelkezései alapján a valóság szerint állapittassék

---

⁶⁹¹ A budapesti társaság 1886. 196.

⁶⁹² KN 1865. VIII. kötet 302–303.

meg. A becslések eszközlésénél és a tiszta jövedelem megállapításánál nem szabad tehát arra törekedni, hogy a jövedelem a valódi és a törvény értelmében kiszámítandó tiszta jövedelmen alul maradjon”. A földadó, külön törvény által, ennek egy bizonyos százalékában lesz meghatározandó.⁶⁹³ A kataszteri munkálatok megindulása azonban nem nyugtatta meg a földbirtokos társadalmat, amely adott esetben örömmel nyugtázta a felüladóztatás megszüntetését, de adóemelést kiáltott az addig aluladóztatott ingatlanok tiszta jövedelmének korrigálásakor. Mindemellett a lassú, költséges, túlbürokratizált, módszertanában sokszor valóban vitatható elvek alapján álló kiigazítás önmagában is hozzájárult a kedélyek felkorbácsolódásához.⁶⁹⁴ Az ország kataszteri tiszta jövedelmének újonnan megállapított, a korábbinál számottevően magasabb összegének nyilvánosságra kerülésével sokkolt földbirtokosok megnyugtatósa, valamint a különböző érdekek összehangolása végett Szapáry Gyula pénzügyminiszter 1879 októberében egy kataszteri ankétot hívott össze.⁶⁹⁵ Ennek határozatait alapul véve született meg az 1881. évi XL. törvénycikk a földadó szabályozásáról szóló 1875:VII. tc. némely intézkedéseinek módosítása tárgyában. A törvény lényege úgy foglalható össze, hogy a földadó országos szinten beszédni szándékozott, a törvény által immáron konkrétan is meghatározott („contingált”) összegéhez utólag hozzáigazították a kataszteri munkálatok eredményét, arányosan csökkentve az annak során megállapított tiszta jövedelmeket. (Az 1883. évi XLVI. törvénycikkkel még lejjebb szállították a földadó kontingensét.) A kormánnyal szemben bizalmatlan képviselők ezáltal kívánták egyszer s mindenkorra elejét venni az adóemelési törekvésnek. Mintegy tíz évig tartó, tetemes költséggel járó munkával sikerült tehát egy „másként rossz” adókatasztert létrehozni, amely bizonyos aránytalanságokat kiküszöbölt ugyan, de a birtokok kataszteri tiszta jövedelme továbbra is a fikció kategóriájában maradt. Az idő múlásával mindinkább megváltozó viszonyok pedig csak tovább rontottak ezen a helyzeten.

A századforduló környékén már a közgazdaságtudomány is foglalkozott a földjövedelem megállapításának kérdésével. Fellner Frigyes a nemzeti vagyon megbecsléséről értekezve úgy gondolta, hogy „A tényleges tiszta hozadéknak egyig legpregnansabb kifejezője a

---

⁶⁹³ MRT 1875. 421.

⁶⁹⁴ Schmidt 2015c. 46–59.; Schmidt 2016a.

⁶⁹⁵ Schmidt 2016c. 21–28.

földbér. Ha tehát tudom, hogy milyen arány van a kibérelt földbirtokok bérösszege és a kataszteri tiszta hozadéka között, úgy megközelítő tájékozásom van a tényleges és kataszteri tiszta hozadék aránya felől.” Számításai nyomán megállapította, hogy „a tényleges tiszta hozadék csaknem két és félszer (2.40:1) oly nagy, mint a kataszteri.”⁶⁹⁶ Az egyenes adók reformját célzó törvénycsomag indoklásában Wekerle Sándor pénzügyminiszter szintén a „földhasznobérek segélyével” jutott arra a következtetésre, hogy „a valóságos jövedelem átlagban 2 $\frac{1}{2}$ -szerte nagyobb a kataszteri tiszta jövedelemnél”.⁶⁹⁷ Néhány évvel később Matlekovits Sándor, a már elfogadott adótörvények hatását latolgatva, akár három, sőt négyszeres különbséget is el tudott képzelni ebben a tekintetben.⁶⁹⁸

Amennyiben Fellner és a kormány számításai helyesek voltak, akkor a főrendiházi cenzus 6000 koronás minimumösszege mögött álló 23 530 korona KTJ a valóságban 60 ezer korona körüli tiszta földjövedelemnek felelt meg. Matlekovits szerint még ennél is többnek. Viszonyítási alap gyanánt az állami tisztviselők illetményeinek összege kínálkozik. Ezt először 1893-ban foglalták egységes keretbe, majd 1904-től kezdve pótlékokkal egészítették ki, miközben a vármegyei alkalmazottakat is bevonták a rendszerbe. Az érintetteket beosztásuk szerint tizenegy fizetési osztályba, ezen belül fizetési fokozatokba sorolták. Mindenki az adott osztálynak és fokozatnak megfelelő nagyságú bérre, pótlékra és lakpénzre tarthatott igényt. Ebben a szisztémában az I. fizetési osztályba sorolt miniszterelnök rendelkezett a legnagyobb jövedelemmel, aki éves szinten 40 000 korona fizetésre és 24 000 korona pótlékra volt jogosult. A II. fizetési osztályba tartozó minisztereknek például 24 000 koronát, a III. fizetési osztályba sorolt államtitkárok 16 000 koronát, a IV. fizetési osztályban lévő ítélőtáblai elnökök pedig 14 000 koronát kaptak. Az V-XI. fizetési osztályokban a szolgálati idő függvényében, pótlékokkal együtt, maximálisan (azaz az életpálya vége felé) az alábbi összegekre lehetett számítani: 12 000, 8000, 6000, 4400, 3600, 2800 és 2200 korona. Ezt kiegészíthette még, szintén fizetési osztályok szerint differenciáltan, a nagyjából 4000 és 400 korona közötti lakpénz.⁶⁹⁹ A főrendiházi cenzust elérő egyének tehát nagyságrendileg akkora jövedelemmel

---

⁶⁹⁶ Fellner 1901. 898.

⁶⁹⁷ KI 1906. XXVIII. kötet 30. (1907. október 22.)

⁶⁹⁸ Matlekovits 1909. 230.

⁶⁹⁹ 1893:IV.tc. az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról, és a megyei törvényhatóságok állami javadalmazásának felemeléséről. A századforduló utáni években az elégedetlenkedő állami

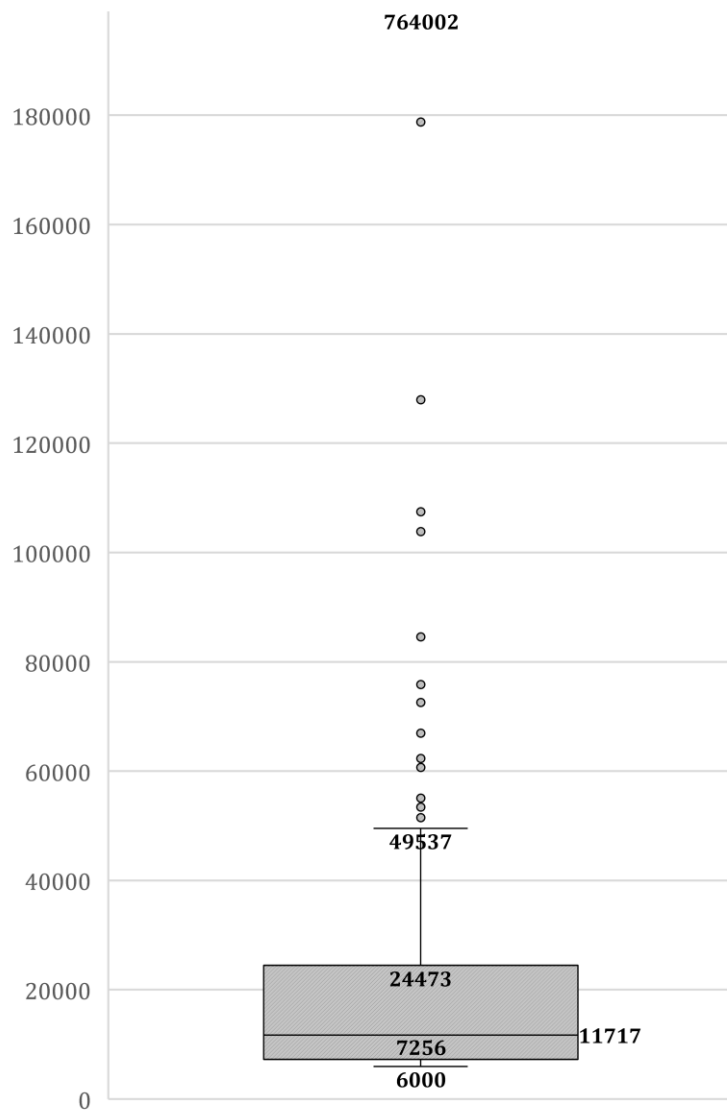
rendelkezhetek, mint az állam legjobban fizetett alkalmazottja: a miniszterelnök. Egy V. fizetési osztályba tartozó miniszteri tanácsoshoz, kúriai bíróhoz, vagy múzeumi igazgatóhoz képest ötszörös, egy VII. fizetési osztályban lévő gimnáziumi igazgatóhoz, főszolgabíróhoz, miniszteri titkárhoz viszonyítva tízszeres, egy XI. fizetési osztályba sorolt hivatali segédtsz, telefonkezelő, segédtanító éves fizetéséhez mérten mintegy harmincszoros volt a különbség. A munkabérből élők döntő többségét adó mezőgazdasági és ipari munkások általában az utóbbiaknál is kevesebbet kerestek, de esetükben a viszonyok sokszínűsége nem teszi lehetővé a pontosabb összehasonlítást.⁷⁰⁰ Mindenesetre itt inkább már az ötven-százszoros szorzó lehet az indokolt. Összességében nézve elmondható, hogy az évi 60 000 koronás jövedelem valóságos Krőzussá avathatta a cenzusos főrendeket azok szemében, akiknek pusztán fizetésből kellett megélniük. Hozzá kell persze tenni, hogy ezeket a birtokokat gyakran tetemes adósságok terhelték, ugyanakkor az is igaz, tulajdonosaiknak nem feltétlenül ez volt az egyetlen jövedelmük.

A 6000 koronás cenzus az elvárt minimum, a főrendházba való bekerülés küszöbértéke volt. Számos főrend ennél jóval több adót fizetett. Ennek különböző szempontok szerinti eloszlását mutatom be az 53., 54. és az 55. ábrákon.

---

alkalmazottak mozgalmi rákényszerítették a kormányt, hogy ismét foglalkozzon a fizetések kérdésével. Erre vonatkozóan lásd: Törvényjavaslat az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek újabb szabályozásáról. In: KI 1901. XXV. kötet 1–294. Lukács László pénzügyminiszter 1903. február 14-re keltezett javaslata ugyan nem emelkedett törvényerőre, de 65 mellékletében számos statisztikai adatot közöl az állami alkalmazottak fizetési helyzetéről. Az elvetett javaslat helyett az 1904:I.tc. felhatalmazta a kormányt, hogy a III–XI. fizetési osztályba tartozó állami alkalmazottaknak pótlékokat engedélyezzen, és ezt rendeletben szabályozza. Ezzel párhuzamosan az 1904:X.tc. a vármegyei alkalmazottakat is besorolta ebbe a fizetési és előlépési rendszerbe. (Hasonló elven, de eltérő osztályozással működött az állami elemi népiskolai tanítók és a MÁV alkalmazottainak javadalmazása.)

⁷⁰⁰ Kövér 2004. 92–96.

53. ábra

A potenciális főrendek eloszlása az általuk fizetett földadónagysága szerint (1911. okt. 1.)⁷⁰¹

A fenti ábrán a vagyoni képesítésnek megfelelni tudó 243 nagykorú magyar főnemes férfi által fizetett földadó nagyságának eloszlása látható. Az adatok terjedelme, vagyis a legkisebb és a legnagyobb adóösszeg közötti távolság 758 002 korona. A terjedelem, mint statisztikai mutató sajátosságai miatt a szélsőségesen kiugró értékeket bizonyos esetekben nem célszerű figyelembe venni. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a legnagyobb adófizetők

⁷⁰¹ Az ábra elkészítése és az elemzés során a cenzus alsó határát látszólag el nem érő adóösszegeket egységesen felkerekítettem 6000 koronára.

ne lennének érdekesek a számunkra. Nagyon is azok! De az alapsokaság egészének bemutatásakor eltorzíthatják az eredményt.⁷⁰² Ezt szem előtt tartva a vizsgálat alá vont potenciális főrendek úgy jellemezhetők, hogy 6000 és 49 537 korona közötti adót fizettek. Az ennél nagyobb adózók már a statisztikailag extrém kategóriába tartoznak. A 243 személy háromnegyede 7256 koronánál, a fele 11 717 koronánál, a negyede 24 473 koronánál is több földadót fizetett. Egyúttal az is leolvasható a diagramról, hogy az adóösszeg növekedésével párhuzamosan egyre feltűnőbbé válik az érintettek közötti különbség. Míg az alsó negyed legkisebb és legnagyobb adózója mindössze 1256 koronányi távolságra áll egymástól, addig a további negyedekben ez az eltérés 4461, 12 756, majd 25 064 koronára növekszik. Ugyanez megmutatkozik abban is, hogy összességében mennyi földadót fizetnek az egyes negyedekbe tartozók. Ezek összege rendre a következő volt: 381 201, 570 173, 970 034 és 1 320 128 korona. A 23 kiugróan nagy adózóra kirótt 2 547 505 korona adó ezen felül értendő.

Az adózók névsorának élén, akárcsak a földbirtokok összterülete szerinti rangsorolásban, Esterházy Miklós áll. Az ő földadója 764 ezer korona körülre becsülhető. Ha ezt a 243 főnemes által összesen fizetett 5 789 041 koronához viszonyítjuk, akkor Esterházy hercegre egymagában ennek a 13%-a jutott. Fellner Frigyes számítási módja szerint a 764 ezer korona földadó mintegy 7 és fél millió korona tényleges tiszta jövedelmet jelenthetett. Hogy ennek nagyságát érzékelnünk tudjuk, érdemes ezzel párhuzamba állítani a magyar állam 1911. évi zárszámadásának néhány tételét. Ebben az évben az országgyűlés működésére például 4 508 083 koronát költöttek, a budapesti, a kolozsvári, valamint a József műegyetemre együttvéve 5 497 283 koronát, az állami középiskolákra pedig 7 204 413 koronát.⁷⁰³ Találón jellemezte a herceg helyzetét Krúdy Gyula, aki szerint „A magyar fantáziában az Esterházy név jelentette mindazt, ami a földön is mennyországgá teheti az életet... A valódi kiskirályságot, amely nem olyan, mint az anekdotabeli kiskirályság, amely a falu határánál végződik, hanem azt az uraságot, amely közvetlenül öreg király után következik.”⁷⁰⁴

---

⁷⁰² A dobozdiagram elemzésének szempontjait lásd a 49. ábránál!

⁷⁰³ Zárszámadás 1912. I. füzet 14–15., VI. füzet 2–3.

⁷⁰⁴ Krúdy 1986. 217.

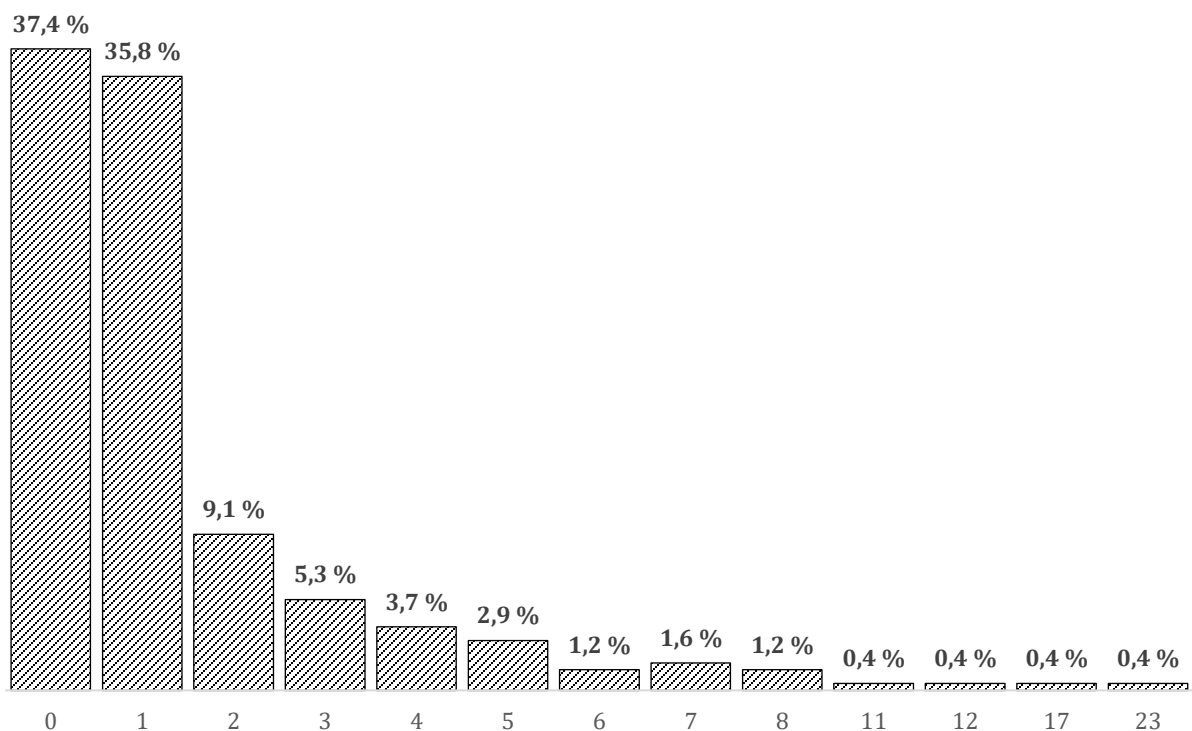
A képzeletbeli dobogó második foka Wenckheim Frigyesnek jutott. Ő azonban, bár egyénileg is a kiugróan nagy adózók közé tartozott volna, előkelő helyezését elsősorban felesége, Wenckheim Krisztina vagyonának köszönhette. Ketten együtt 178 ezer korona földadót fizettek. A 100 ezer koronán felüli kategóriába sorolható még Festetics Tasziló (128 ezer korona), Szász-Coburg-Koháry Fülöp (127 ezer korona), Csekonics Endre (108 ezer korona), Károlyi László (107 ezer korona) és Pálffy Miklós (104 ezer korona). Az 50 és 100 ezer korona között fizető adózókhoz egy-egy Almásy, Andrássy, Chotek, Festetics, Karátsonyi, Nádasdy, Pallavicini, Schönborn és Wimpffen, két-két Esterházy és Károlyi, valamint három Zichy tartozott. Ez a 23 személy alkotta a statisztikai szempontból kiemelkedően nagy adózók körét. Az alattuk lévők által fizetett adó eloszlását az 53. ábrán mutattam be.

A fizetett földadó nagyságát megközelíthetjük a főrendiházi tagok önreprodukciójának szempontjából is. Ebben az esetben a kérdés az, hogy egy-egy személy a census összegéből hány gyermekét tudna bejuttatni a főrendiházba?⁷⁰⁵ Ennek kiszámításánál nem elegendő a földadó összegét egyszerűen elosztani 6000 koronával, hiszen az öröklés szempontjából más-más jogi természettel rendelkeztek a hitbizományi és a szabad rendelkezés alatt álló birtokok. Emellett az sem volt mindegy, hogy az apa halála után hányan osztoztak a meglévő birtokállományon. A lehetőségekhez képest ezeket a szempontokat is számításba kell venni. A hitbizományokat sajnos, ahogy erről korábban már részletesen szóltam, egyelőre nem tudom települési szinten rekonstruálni. Ebből következően nem lehet azt megmondani, hogy egy-egy birtoktest és a hozzá kapcsolódó KTJ hitbizományi volt-e, vagy sem. Kiindulni abból tudunk, hogy a hitbizományi rész területe mekkora hányadát adta az illető összirtokainak. Jobb híján a földadó összegéből is ennek megfelelő százalékot vettem a hitbizományhoz tartozónak. Ez magától értetődően csak egy nagyon durva becslést jelenthet, de a maga tökéletlen módján azért mégiscsak lehetővé teszi, hogy valamelyest figyelembe vegyük a birtokok eltérő jogi természetét. A hitbizományi részre eső földadó, akármilyen óriási összegről is van

---

⁷⁰⁵ E kérdéskörnek nemcsak távlati, hanem aktuálpolitikai vonatkozása is lehetett. Az 1894–1895-ös egyházpolitikai törvények kapcsán már láthattunk példát arra, hogy a minimális földadónál jóval többet fizető főrendek átengedték a birtokaik egy részét a gyermekeiknek. Ezáltal el tudták érni, hogy a politikai szempontból kritikus időszakban megtöbbszörözzék a főrendiházi jelenlétüket. (Lásd Az örökös jogú tagság létszámát befolyásoló tényezők c. fejezetet!)

szó, csak egyetlen utód meghívását tette lehetővé.⁷⁰⁶ Ezzel szemben a szabad rendelkezés alatt álló birtokrészek földadójából akárhány leszármazott helyet kaphatott a főrendiházban. Ezek a birtokrészek viszont megoszlottak az örökösök között. A gyermekek számát illetően a pillanatnyilag, azaz 1911. október 1-jén fennálló helyzetet vettem alapul. Ekkor a 243 cenzusos főnemesnek 553 gyermeke volt, apánként átlagosan 2,3 fő. Egy-egy apa földadóját egyenlő arányban osztottam fel ezen utódok között.

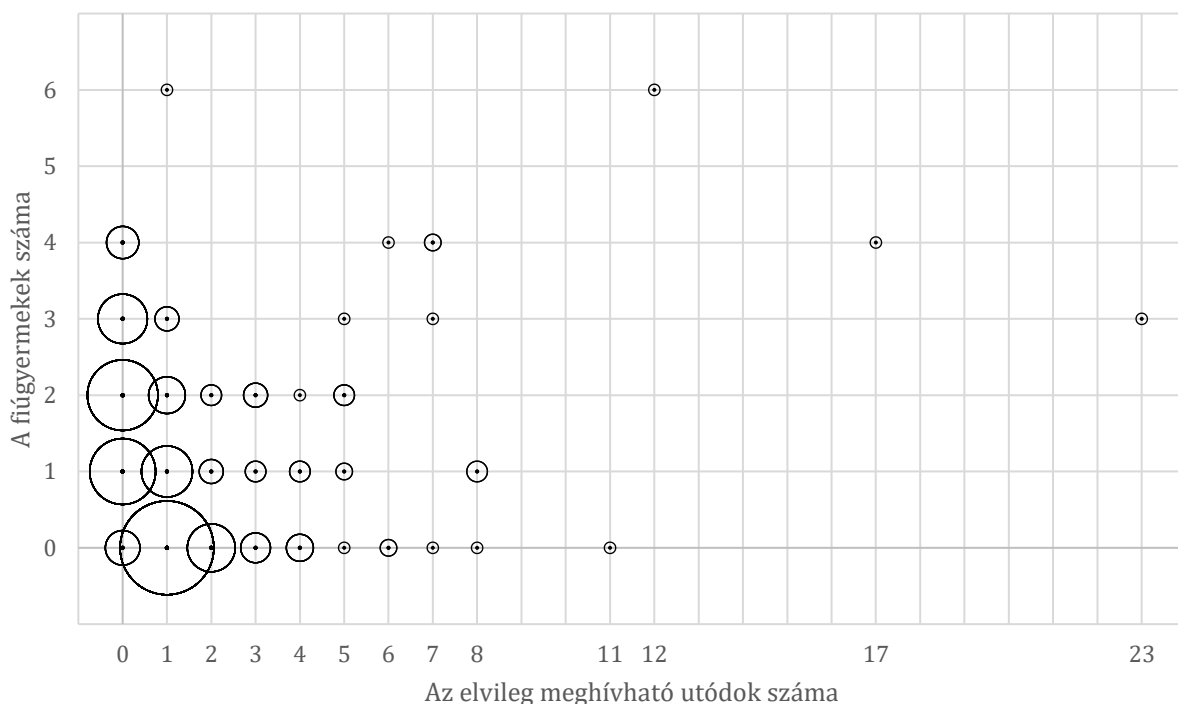
54. ábra

A főrendiházba meghívható utódok becsült száma a birtokok jogi természetének és azok várható felosztásának figyelembevételével, a vagyoni képesítéssel rendelkező nagykorú magyar főnemesek arányában (1911. okt. 1.)

Az 53. ábrán látottak szerint a fizetett földadó mediánja 11 717 korona volt, azaz a vizsgált személyek fele már eleve nem érte el a két utód meghívását lehetővé tevő szintet. További negyedüknél legfeljebb négyszeres volt a földadó többlete, és csak az utolsó negyedbe tartozók fizettek ennél többet. Ezt az eloszlást még inkább az alacsonyabb szint felé tolt a

⁷⁰⁶ Jó példa erre a legnagyobb adózóként számon tartott Esterházy Miklós, akinek a 764 ezer koronás földadójából akár 127-en is helyet kaphattak volna a főrendiházban. Birtokai azonban szinte teljes egészében hitbizományi jellegűek voltak, így roppant gazdagsága ellenére is csak egyetlen utódjának tudta biztosítani a jövőbeni főrendiházi meghívót.

birtokok jogi természetének és a potenciális örökösök számának figyelembevétele. Az 54. ábra alapján az értintettek 37,4%-ának egyetlen utód meghívására sem volt sansza, 35,8%-uk pedig csak saját magát tudta volna reprodukálni a főrendiházban. Vagyis a cenzusos főnemeseknek mindössze a negyede növelhette volna a jövőben a szűk családjának jelenlétét a törvényhozás második kamarájában. A 243 személy vagyoni helyzete alapján összesen 374 utód kaphatna helyet a főrendiházban. Ugyanakkor a tagság szempontjából majdan szóba jöhető fiúgyermek száma csak 288 volt, ami apánként átlagosan 1,2 gyermeket jelent. Ezért egy bizonyos — és vélhetően nem túl magas — szint felett már nincsen értelme az elvileg meghívható emberek számáról beszélni. Egész egyszerűen azért, mert nem volt kivel betölteni ezeket a helyeket. A főrendek utánpótlásának kérdésében tehát fontos összetevő lehet a családok demográfiai helyzete is.

55. ábra

A főrendiházba elvileg meghívható utódok száma az életben lévő fiúgyermek számának függvényében (1911. okt. 1.)

Az 55. ábrán a cenzusos főnemesek vagyoni helyzete alapján a főrendiházba elvileg meghívható utódok becsült számát ábrázoltam a vizsgált időpontban életben lévő fiúgyermek függvényében. A diagram vízszintes tengelyén az előbbi, a függőleges tengelyén pedig az utóbbi került rögzítésre. A tengelyek metszéspontjában lévő adatpontok a két tényező által

érintettek számával arányos méretűek. Ahol több a fiúgyermek, mint az apa földadója alapján távlatilag kalkulált hely, ott értelemszerűen nem, vagy csak részben kerülhetnek meghívásra az utódok. Mindezeket figyelembe véve a 288 fiúgyermekből csupán 98 fő (34%) számíthatott a jövőben a főrendiházba való meghívásra, ellenben 190 fő (66%) kívül maradt volna azon. Ugyanakkor további 276 helynek lenne ugyan anyagi fedezete, de nincsen kivel betölteni azokat. Hosszabb időtávot átfogó demográfiai vizsgálatra dolgozatom keretei között nem vállalkozhatom. Mindazonáltal ez már nem az első arra mutató jel, hogy a magyar főnemesiség, pontosabban annak főrendiházi tagságra jogosult, jellemzően azért a régebbi nemzetségekből kikerülő része a természetes fogyás útjára lépett. (Lásd például a 8. és a 17. ábrát!) A probléma jelen esetben a demográfiai helyzet és a birtokviszonyok közötti egyensúly hiányában mutatkozik meg: egyeseknek hatalmas birtokuk van, de kevés gyermekük, míg mások sok gyermekkel, de ehhez képes csekély mennyiségű földbirtokkal rendelkeztek.

A birtokok felaprózódásának rémképe a főrendiházi reform 1885-ös országgyűlési tárgyalása közben is felmerült. Ahogy Jósika Lajos megfogalmazta a törvényjavaslat vitája során: „Én például 3,000 forint adóval megmaradok a főrendiház tagja, de hat gyermekem van, kik közt megoszlik a vagyon s így az én családomban utánam egy sem lehet tagja a főrendiháznak a census alapján. Meglehet, hogy az én családom hamarabb, más család későbbben, de utoljára mindegyik ide jut. Tudom, hogy vannak itt hatalmas, gazdag urak, kiknek, ha megoszlik is a vagyonuk, 4-5 generatiót megbir, de idővel a vagyon itt is megoszlik”.⁷⁰⁷ A többek hozzászólásában előkerülő jelenség tehát nem volt ismeretlen a reformról döntő törvényhozás előtt sem. Ennek mértéről azonban aligha lehetett pontosabb képük. Az 1911 októberében fennálló helyzet lényege úgy foglalható össze, hogy a vagyoni képesítésnek megfelelő főnemesek döntő többségének földadója viszonylag kevéssel haladta meg az elvárt minimumot. Ezen a szinten — Margitay Gyula képviselő szavai szerint — „még sorscsapás sem kell hozzá, csak 2 gyermek, hogy A. gróf utódai már ne lehessenek felsőházi tagok.”⁷⁰⁸ A censzos főnemesek egy részénél viszont nem (csak) a földadó csekély mennyisége jelentette a korlátozó ténye-

---

⁷⁰⁷ FN 1884. I. kötet 202. Jósika Lajosnak valóban hat élő gyermeke, s ezen belül három fiúgyermeke volt. Utóbbiakból Lajos és Gábor 1885-ben végleg kiesett a főrendiházból, és Sámuel is csak az 50 választott tag egyikeként tarthatta meg a helyét. 1911-ben egyébként, részint felesége vagyona révén, már megfelelt volna a vagyoni képesítésnek.

⁷⁰⁸ KN 1884. IV. kötet 251.

zót, hanem a fiúgyermek alacsony száma, vagy alkalmasint teljes hiánya. Ennek köszönhetően hiába találunk igen nagy adózókat is közöttük, ezek kedvező helyzete nem mutatkozik meg a jövőbeni tagok becsült létszámában. Esetükben talán a későbbi generációk profitálhattak ebből.

Az így felrajzolt kép természetesen nem egy végleges, megváltoztathatatlan állapotot rögzít. Egy-egy anyagilag előnyös házasság, nagyobb örökség, régóta várt fiúgyermek világra jötte kedvező irányban módosíthatta az egyén és utódainak jövőbeni kilátásait. De emellett az olyan negatív hatásokkal is számolni kell, mint a birtokok tendenciaszerű felaprózódása, alkalmasint teljes elvesztése, vagy csupán önmagában a gyermekek számának szaporodása. Bár egyéni szinten ezek a változások akár jelentős mértékűek is lehettek, egymást kioltó hatásuk miatt az összképen aligha módosíthattak sokat. Margitay Gyula képviselő — folytatva az imént idézett gondolatmenetét — már 1885-ben azt vizionálta, hogy a főrendiház átszervezésére javaslatba hozott (majd hamarosan elfogadott) szisztéma alapján előbb-utóbb kifognak ürülni a ház padsorai. Hiszen az általa említett probléma „nemcsak A. gróffal, hanem az A. B. C. minden grófjával megtörténhetik s az idők folytán valószínűleg meg is fog történni. És akkor, ha ezek az A. B. C-k is elbuktak, kikből fog a felsőház állni? Hát bizony néhány főpap, néhány hitbizományi birtokos s a horvát-szlavon választottak kivételével, kormányi kinevezettekben.”⁷⁰⁹ A fenti adatok ezt a jövőképet látszanak alátámasztani. A folyamat kifutására azonban, az első világháborút követő összeomlás miatt, végül is nem kerülhetett sor.

5.3.6. A potenciális főrendek rokoni-sógori kapcsolathálózata

Az örökös jogú főrendiházi tagság, pro forma, a főnemesi „családokhoz” kötődött. (Az alább idézett szövegrészek rendre ezt a kifejezést használják, noha értelmét tekintve itt valószínűleg nemzetségekről van szó.) A főrendiházi reformot annak idején javaslatba hozó Tisza Kálmán szavai szerint „Az egyedül helyes módnak látszik előttem az, hogy a felsőház szervezésénél a főszűly azon családokra fektessék, melyek a történelem folyamán megnyerték a jogot a főrendiház alkatrészeivé lenni, melyeknek ezen jogához a nemzeti közérzet hozzá szokott, de a joggyakorlat szorítottassék ezen családok tagjaira, kik ezen kívül oly vagyoni kvalifikációval bírnak, a mely egyfelől függetlenségüket vagyoni szempontból legalább biztosítsa és

---

⁷⁰⁹ KN 1884. IV. kötet 251.

másfelől őket egy erős kapocs, az anyagi érdekeltség útján a nemzet többi osztályaival érdek-közösségbe vonja.”⁷¹⁰ Helfy Ignác a törvényjavaslat képviselőházi vitája során egyenesen úgy látta, hogy „a főrendiházi jog nem a családok egyes tagjait illeti és a kik most is jogosultsággal birnak, csak azért ülnek ott, mert egy bizonyos családnak tagjai. Ez annyira áll, hogy még maga az indoklás és a törvényjavaslat ösztönszerűleg, észre sem véve, sehol sem szól egyes tagokról, hanem mindenütt családokról, mint a melyekre ezen jog ruházva van.”⁷¹¹ Ezzel az alapvetéssel a javaslathoz hozzászóló képviselők nem is nagyon vitatkoztak. Az ellentétek inkább abban mutatkoztak meg, hogy ezen „családok” valamennyi tagját megillessé-e a törvényhozói jog, vagy szoríttassék ez a legidősebbre, esetleg egy általuk választott képviselőre. A család, illetve a rokoni közösség fókuszba állítását ez a korabeli felfogás indokolja.

A közelmúltban Tóth-Barbalics Veronika az örökös jogú főnemesi családok dualizmus kori országgyűlési részvételét és szerveződését vizsgálta meg. (Családon ő „egy nemzetség azonos főnemesi rangfokozatú ágainak összességét” értette.) Tanulmányában megállapítást nyert, hogy ezen családok esetében még a reformot megelőzően sem tekinthető általánosnak az egységes fellépés. A meghívottak jelentős része eleve távol maradt a szavazásoktól, később pedig, a cenzus bevezetésével, erősen leszűkült a magát több taggal képviseltető családok száma. Összességében a „családi különállások” vagy „egyéni érzés és hajlandóság” kérdésében inkább az utóbbi felé látszik billenni a mérleg nyelve.⁷¹² Jómagam az alábbiakban, folytatván az eddigi gondolatmenetet, a vagyoni képesítettséget helyezem a középpontba. Az alapsokaságot tehát ebben az esetben a cenzusnak megfelelni képes 243 fő alkotja. Ezek legszűkebb értelemben vett családjából kiindulva tágítom majd a kört a nemzetség felé, sőt azon is túl. A korábban már bemutatott kapcsolathálózat segítségével ugyanis lehetőség kínálkozik arra, hogy átlépjük ezeket a hagyományos vizsgálati kereteket, és egyéb köztes formákat, rokoni-sógorsági viszonyokat is megvizsgáljunk.

---

⁷¹⁰ KI 1884. I. kötet 141.

⁷¹¹ KN 1884. IV. kötet 118.

⁷¹² Tóth-Barbalics 2017b. Számomra egyébként kérdésesnek tűnik, hogy a „család” fogalmának ez a tág megközelítése, ahol a tagokat sokszor csak az évszázadokkal korábban élt közös ős köti össze, vajon mennyire alkalmas keret egy ilyen elemzésre? Nem determinálja-e már előre az idézett végeredményt? Véleményem szerint jelentősen árnyalható lenne a tanulmány konklúziója, ha ennél szűkebb rokoni-sógori kör politikai magatartása kerülne vizsgálatra.

A szűk értelemben vett család szerepe mindenekelőtt a census összegének előteremtésében mutatkozhatott meg, mivel ebbe az 1885. évi VII. törvénycikk alapján a házastárs és a kiskorú gyermek adója is beszámítandó volt. Az igazoló bizottság jegyzőkönyvei szerint erre az 1885 és 1918 közötti időszakban ténylegesen 50 alkalommal került sor: 44 esetben a feleség, 4 esetben a kiskorú gyermek, 2 esetben pedig mindkét családtag vagyonát számításba vették a census megállapításakor. Eszerint a korszak folyamán meghívást nyert 498 örökös jogú főrend kereken 10%-a folyamodott ehhez a megoldáshoz. A házastárs és a kiskorú gyermek adójának beszámítására nyilvánvalóan azoknak volt szüksége, akik az igazolásuk időpontjában nem voltak képesek önállóan elérni a főrendiházi census törvényben megszabott minimális szintjét. Életük későbbi szakaszában viszont már nem feltétlenül szorultak rá a családtagjaik vagyonára, amiről néhány esetben bejelentést is tettek. Teleki László vagyoni képesítését kisebb részben felesége, Paget Ilona birtokainak figyelembevételével ismerte el az igazoló bizottság 1893. november 6-án. A gróf 1900 őszén bejelentette, hogy feleségétől törvényesen elvált, és annak birtokai helyett az időközben megvásárolt saját tulajdonú földingatlanokkal pótolja ki az így keletkezett hiányt.⁷¹³ Erdődy Imre 1897. február 17. kizárólag házastársa, Migazzi Ilona birtokaival nyerhetett meghívást. 1908 elején kérelmezte, hogy a továbbiakban ne a felesége, hanem most már az édesapjától örökölt saját birtokai alapján tartsák őt számon.⁷¹⁴ A főrendiház igazoló bizottsága azonban egyáltalán nem ragaszkodott ahhoz, hogy az érintettek — nemcsak ők ketten, hanem általában véve az örökös jogú tagok — a későbbiekben is az igazolás alkalmával bemutatott birtokaikkal teljesítsék az adófizetési kötelezettségüket. Ezért ezekben az esetekben „intézkedés szükségességét fenforogni nem látván, a bejelentést tudomásul venni” ajánlották. Könnyen elképzelhető, hogy emiatt sokan elve nem is fárasztották magukat az ilyen irányú beadványok megszerkesztésével. Ellenben egészen más megítélés alá esett, ha maga a vagyoni képesítés került veszélybe a családi viszonyok átrendeződése miatt. Erre egyetlen példát találtam az igazoló bizottság jegyzőkönyveiben. Majthényi Ottmárt 1913. április 20-án igazolták kiskorú fia birtokainak figyelembevételével. Az ekkor elnyert főrendiházi tagságot sajnos nem élvezhette túl sokáig, mert László

---

⁷¹³ FI 1892. VI. kötet 116. és FI 1896. XX. kötet 14.

⁷¹⁴ FI 1896. II. kötet 23–24. és FI 1896. XIV. kötet 159–160.

fia a következő év tavaszán elérte a törvényes kort, és ettől kezdve már nem lehetett figyelembe venni az apja cenzusához. Az erről bejelentést tett Majthényi Ottmár helyét így ő foglalta el a főrendiházban.⁷¹⁵

Az elmondottaknak megfelelően tehát az egy főre jutó földadó összegébe a házastársak és a kiskorú gyermekek adóját is beleszámítottam. A vagyoni képesítésnek 1911. október 1-jén elvileg megfelelő 243 főnemes férfi között 55 olyan személy (22,6%) található, akinek ezen családjai rendelkeztek a cenzusba esetleg betudható kisebb-nagyobb földbirtokkal. Azok száma pedig, akik csak az ő segítségükkel tudták elérni a vagyoni képesítettséget, nagyjából 25 főre (10,3%) tehető. (A bizonytalanságot most is a kataszteri kiigazítás eredménye, illetve a házosztályadó és az esetleges 100 holdon aluli birtoktestek ismeretének hiánya okozza.) Közülük egyeseknek nem sok hiányzott a cenzus önálló teljesítéséhez, mások viszont teljes mértékben a feleségük vagy a kiskorú gyermekük földadójára voltak utalva. Utóbbiak közé tartozott Batthyány Tivadar és Pongrácz Frigyes, akik már eleve így nyertek meghívást a főrendiházba.⁷¹⁶ De itt említhető a szintén birtok nélküli Kálnoky Hugó és Pálffy Sándor is. Előbbi a kiskorú fia, utóbbi a felesége révén kérhette volna a főrendiházi meghívót — de egyikük sem igényelte azt. A többieknek már volt valamennyi, bár a szükségesnél kevesebb saját földbirtoka is. Ebből 3 fő ugyancsak távol maradt a főrendiháztól, 12 fő a családtagjai segítségével igazolta a vagyoni képesítettséget, 6 fő viszont, úgy tűnik, a meghívó igénylésekor még nem volt rászorulva mások vagyonára. A többi 30 személy, függetlenül attól, hogy annak idején milyen módon igazolták őket (egyetlen kivétellel valamennyien örökös jogú tagok voltak), a vizsgált időpontban már saját jogon is meghívást nyerhetett volna. Náluk a házastárs és a kiskorú gyermek vagyonának a főrendiházi jelenlét szempontjából nem volt valódi jelentősége, legfeljebb biztonsági tartalék lehetett.

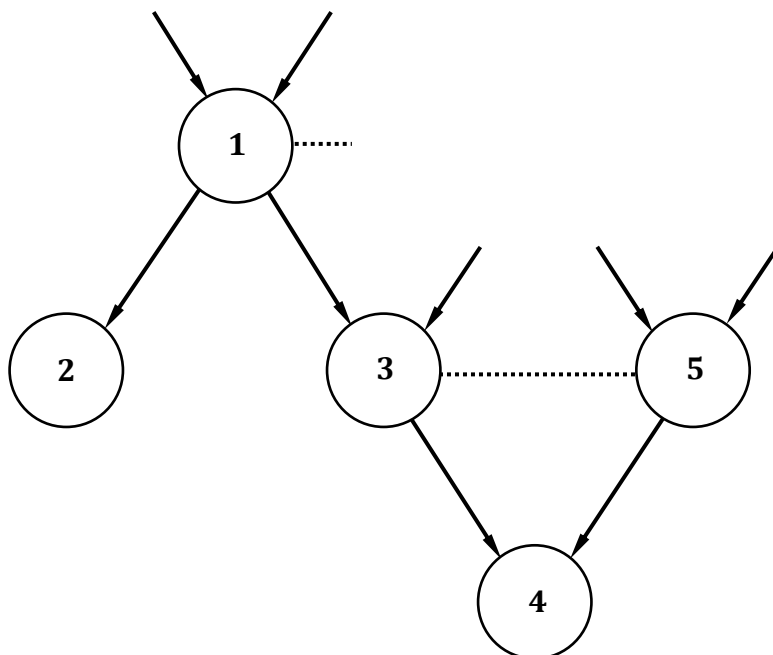
A feleségek és a kiskorú gyermekek, magától értetődő módon, még elviekben sem tartották igényt a főrendiházi jelenlétre. A 243 nagykorú magyar főnemes férfi szűkebb vagy tágabb családjában, nemzetségében, rokoni és sógori körében ugyanakkor több potenciális főrend is előfordulhatott. Jelen esetben arra teszek kísérletet, hogy feltérképezzem ezt a hozzártartozói kört. Az alábbiakban dolgozatomnak Az 1885 és 1918 közötti magyar főnemesség

---

⁷¹⁵ FI 1910. XIV. kötet 8. és FI 1910. XVIII. kötet 343–344.

⁷¹⁶ FI 1896. IX. kötet 43–44., FI 1896. XXI. kötet 21–22.

— hálózatos megközelítésben, valamint a Hálózatelemzési alapfogalmak (család)történe-
számára című fejezeteire támaszkodva, az ott részletesen is bemutatott hálózati térképre és
fogalmakra építve fejtem ki a mondanivalómat. Eszerint a vérrokonok közötti genealógiai tá-
volság, azaz a rokonsági fok egy az egyben megfeleltethető a hálózat kérdéses csomópontjai
között mérhető legrövidebb útvonal hosszának. Ez azonban nem igaz a házassággal szerzett
sógorsági viszonyokra, márpedig mi ezekre is kíváncsiak vagyunk. A problémát az 56. ábra
segítségével kívánom érzékeltetni.

56. ábra
Rokoni és sógorsági kapcsolatok hálózati sémája

A fenti ábrán a hálózat csomópontjait szimbolizáló körök egy-egy személyt testesítenek meg. A nyíllal ábrázolt kapcsolatok a felmenőktől a leszármazottak irányába mutatnak, a szaggatott vonalak pedig a házassági kapcsolatokat jelképezik. Ebben a rendszerben például az 1. és a 3. pont, szülő és gyermeke, első fokon rokonai egymásnak, mert egyetlen kapcsolat van közöttük. (Ezek iránya csak a szemléletesség kedvéért szerepel az ábrán, ebben a vizsgálatban nincsen gyakorlati jelentősége.) De ugyanígy egy kapcsolatnyi távolságban állnak egymástól a 3. és 5. pontban lévő házastársak is, akik viszont, mint olyanok, nem rokonai egymásnak. Két lépésnyi távolságban van a nagyszülő az unokájával (1. és 4. pont), de az após és a menyé is (1. és 5. pont). Ahogy három kapcsolat választja el egymástól a nagybácsit és unokaöccsét (2. és 4. pont), csakúgy, mint a sógorokat (2. és 5. pont). Egy olyan nagyméretű,

11 268 csomópontot és 17 686 kapcsolatot tartalmazó hálózatban, mint a miénk, számos házassági kapcsolat is részét képezheti két, tetszőlegesen kiválasztott személy közötti legrövidebb útvonalnak. Önmagában a csomópontok közötti távolság tehát, amennyiben nemcsak a vérrokonok körében vizsgálódunk, hanem a házastársak és azok saját rokoni köre is fontos a számunkra, nem fordítható le automatikusan a rokonsági fokra.

A 243 cenzusos főnemest egymással kölcsönösen összevetve 29 403 legrövidebb útvonal létezhet közöttük. (A 11 268 csomópontot tartalmazó hálózat egészénél már 63 478 278 ilyen útvonalról beszélhetünk.)⁷¹⁷ Nyilvánvaló, hogy ilyen mennyiség mellett a vizsgált problémára manuális eszközökkel nem kaphatunk választ. Ezért R nyelven írtam egy algoritmust, amely a betáplált két személynél végig követi a közöttük lévő útvonalat, informál a köztes csomópontokban lévő személyekről, és ami a legfontosabb: nem egyszerűen visszaadja a távolságot, hanem narratíván is megpróbálja jellemezni azt — amennyiben van értelme a dolognak. Példa gyanánt nézzük meg, hogy milyen családi kapcsolatban voltak egymással ifjabb Andrassy Gyula és Batthyany Lajos grófok!

```

rokonság_sógorság.infó <- function(ID1, ID2) {
  DNS <- as.character()
  útvonal.csomópontok <- names(unlist(shortest.paths(E(hálózat), ID1, ID2)))
  útvonal.nevek <- as.character(inner_join(csomópontok, útvonal.csomópontok, by = "ID"))
  útvonal.nemek <- as.numeric(inner_join(csomópontok, útvonal.csomópontok, by = "ID"))
  útvonal.kapcsolatok <- unlist(shortest.paths(E(hálózat), ID1, ID2))
  if (is.null(útvonal.csomópontok)) #Ha nincs kapcsolat
  {
    DNS <- paste(DNS, "8888", sep = "")
  } else #Ha van kapcsolat
  {
    for (kapcsolat.számláló in 1:length(útvonal.kapcsolatok))
    {
      if (E(hálózat)[útvonal.kapcsolatok[kapcsolat.számláló]] == "H")
      {
        DNS <- paste(DNS, "H", sep = "")
      }
    }
  }
  $kapcsolat.hossz <- length(útvonal.kapcsolatok)
  $csomópont.ID <- unique(útvonal.csomópontok)
  $csomópont.név <- unique(csomópontok$név[csomópontok$ID %in% $csomópont.ID])
  $kapcsolat.leírás <- paste(útvonal.nevek[útvonal.kapcsolatok == "H"], útvonal.nemek[útvonal.kapcsolatok == "H"], sep = ", ")
  $kapcsolat.jelleg <- "sógor/sógornő"
}

```

57. ábra
A rokonsági-sógorsági kapcsolatokat a hálózat adatai alapján konkretizáló algoritmus részlete és az általa generált eredmény

⁷¹⁷ Feltételezve, hogy a 243 (vagy a 11 268) csomópont (N) mindegyike kapcsolatba hozható egymással, ami persze korántsem biztos, az $N*(N-1)/2$ képlettel kapjuk meg a lehetséges útvonalak számát. (Barabási 2016. 68.)

Az algoritmust lefuttatva az 57. ábra jobb oldalán látható végeredményt kapjuk. Eszerint „Andrássy Gyula (1860-1929) sógora Batthyány Lajos (1860-1951)”, illetve a köztük „sógor/sógornő”-i viszony áll fenn. E két, egymáshoz közel, mindössze három kapcsolatnyi távolságban álló személyt — az előbbi közismertsége mellett — nem véletlenszerűen választottam ki az algoritmus működésének demonstrálása céljából. Egy bizonyos szinten felül ugyanis nincsenek olyan genealógiai fogalmaink, amelyek alapján értelmesen le tudnánk írni ezeket a viszonyokat. Természetesen bármely két személyt meg lehet vizsgálni ilyen módon, így ki lehet mutatni például azt is, hogy „Wenckheim Frigyes (1842-1912) unokatestvére nászura unokája férje Esterházy Miklós (1869-1920)” volt,⁷¹⁸ de ez a fajta végeredmény nem igazán alkalmas a további elemzésekhez. Vagyis a valóságban nem szükséges mind a 29 403 kapcsolat jellegét feltárni, hanem elegendő csak azokra koncentrálni, ahol a viszonylag alacsony távolság miatt a kutatás szempontjából használható eredmény remélhető. A többi kapcsolati láncolatot, anélkül, hogy konkrétan megnevezett rokoni vagy sógorsági viszonyokhoz társítanánk őket, pusztán a távolságra utaló számmal jellemezzük.

Mindezeket előre bocsájtva, térjünk rá a 243 cenzusos főnemes egymás közötti rokoni kapcsolatainak feltárására! Ennek során az egyén legszűkebb környezetéből indulok ki, majd innen tágítom tovább a kört a távolabbi rokonság, végül a házasság révén bekapcsolható személyek felé. Elsőként a többgenerációs családokról fogok beszélni. Apa és fia párost 13-at találunk a vizsgált csoportban, akik a Baich, Dessewffy, Gerliczy, Harkányi, Pallavicini, Vignyázó, Zichy, illetve két-két esetben a Csekonics, Esterházy és Széchényi nevet viselték. Azaz a felsorolt családokban már az apa életében (de persze nem feltétlenül tőle) akkora vagyonhoz jutott a gyermek, amely alkalmas lehetett a főrendiházi meghívó igénylésére. Tulajdonképpen ide sorolható még Odescalchi Jenő Zoárd, Széchényi Andor Pál és Teleki Ádám is. Az ő édesapjuk szintén életben volt 1911. október 1-jén, de nem található meg a 243 fő közt. Széchényi apja, Gyula, már említésre került azon „feledékeny” főrendek között, akik nem jelentették be a vagyoni képesítésük elvesztését az igazoló bizottságnak. Róla konkrétan tudjuk, hogy átengedte a birtokait Andor Pálnak. Hasonlóan tett Teleki Károly is, aki 1898-ban „a főrendiházhoz beadott jelentésében saját maga kiemeli, hogy azon birtokokat, a melyek

---

⁷¹⁸ Ekkor a következő személyeket érinti az útvonal: Wenckheim Frigyes, apja Károly, apja Ferenc, fia József, lánya Stefánia, lánya Almásy Erzsébet, férje Cziráky János, apja János, fia Antal, lánya Margit, ennek férje Esterházy Miklós.

után 3000 frtnyi föld- és házostályadót fizet, gyermekei között felosztotta”.⁷¹⁹ Odescalchi apjának viszont, úgy tűnik, nem nagyon volt mit felosztania gyermekei között. Jenő Zoárd 1906-ban nagyrészt felesége, Lónyay Pálma vagyonával igazolta magát.⁷²⁰ Vagyis az előző nemzedék tagjaiból nem bővíthető tovább a többgenerációs nagyvagyonú családok köre. Ha a következő nemzedék felé tekintünk, akkor onnan már korántsem mindenki tudott bekerülni ebbe az exkluzív társaságba. Az objektív tényezőt ebben az esetben az jelenti, hogy a szülők vagyoni helyzete lehetővé teszi-e a birtokok olyan megosztását, amely az apa pozíciójának veszélyeztetése nélkül a gyermek számára is biztosítja a vagyoni képesítés megszerzését. Ehhez a szülőknek a gyermekek számával arányosan nagy, de minimálisan két személy részére elegendő adót kell felmutatniuk. Az 55. ábra tanúsága alapján az apjával együtt akár 68 fiúgyermek is meghívót kaphatna a főrendiházba. Az életkori kritériumokat is számításba véve azonban csak 39 személy jöhet szóba. Ők azok a nagykorú magyar főnemes férfiak, akiket akár azonnal is meghívóhoz lehetett volna juttatni, ha lett volna erre szülői akarat. De úgy tűnik, nem volt. A dolog szubjektív oldalát tehát a szülők által alakított családi stratégia jelenti. Keglevich István véleménye szerint „a leggazdagabb, legelőkelőbb ... családokban sem szoktak fiatal embereknek kiadni és nevére iratni olyan birtokot, a mely után 3000 frt adó jár”.⁷²¹ Ezt azonban, ahogy az imént is láttuk, nem minden családban gondolták így. Az okok természetesen sokfélék lehettek, s bizonyos esetekben ezeket ismerjük is.

Dolgozatomnak A főrendiház örökös jogú tagságának létszámát befolyásoló tényezők című fejezetében már rámutattam arra, hogy egyes időszakokban (az 1890-es évek közepén az egyházpolitikai törvények tárgyalása alkalmával, majd kisebb mértékben az 1905–1906-os kormányválság idején és az első világháború vége felé) látványosan megnőtt a magukat igazoltatók száma. Ez a politikai motiváció kimutatható a most vizsgált 13 többgenerációs család egyes tagjainak birtokhoz jutásánál is. Az egyházpolitikai törvények főrendi ellenzékének élére álló idősebb Zichy Nándor például aligha véletlenül 1893 tavaszán látta szükségét annak, hogy sebtében ifjabb Nándor és Aladár fiára írassa a birtokai egy részét, akik erre ala-

---

⁷¹⁹ FI 1896. VIII. kötet 151.

⁷²⁰ FI 1906. I. kötet 10.

⁷²¹ KN 1884. IV. kötet 234.

pozva meghívást is nyertek a főrendiházba. (Utóbbi később elveszítette a vagyoni képesítését, amiről elmulasztott bejelentést tenni.)⁷²² A két fiú rendre az apjával együtt szavazott,⁷²³ kivéve 1895. május 16-án, amikor ugyanis ifjabb Nándor távol maradt a voksolástól. Ez a lépés végzetesnek bizonyult, mivel szavazategyenlőség alakult ki az izraelita vallás recepciójának ellenzői és támogatói között, így az elnök szavazatával végül elfogadásra került az utolsó egyházpolitikai törvény is.⁷²⁴ A Fővárosi Lapok publicistája másnap meg is jegyezte, hogy „a látszat az, hogy Vay báró [az ülés levezető elnöke] döntötte el a reczpczió sorsát kedvezően. Pedig nem ő döntötte el, hanem ifju Zichy Nándor gróf, fia idősb Zichy Nándor grófnak. (...) Az egyházpolitikai ellenzék körében az ifju gróf távolléte megdöbbenést keltett s érthető, hogy fürkészték, kutatták elmaradásának okát.” A cikk írója egy viccesnek szánt párbeszéd keretében a konzervatív apa és a liberális, a zsidók recipiálásával valójában egyetértő, azt megszavazni óhajtó fiú vitájaként láttatta a történeteket. Az elképzelt diskurzusban a fiú végül is hajlandónak mutatkozott arra, hogy ne szavazzon a javaslat mellett: „Nem megyek el a főrendiház ülésére. Mondd, hogy elaludtam. A főrendiház mai ülésén id. Zichy Nándor gróf, mikor a jegyző ez a nevet olvasta: »ifj Zichy Nándor gróf« fölkiáltott: – Alszik.”⁷²⁵ Hasonlóan ezekben az években lett földbirtokos Széchényi Kálmán fia, Manó is. Őt 1894 februárjában igazolták a Vas megyei Nick és a Zala megyei Balatonmagyaród területén fekvő ingatlanok alapján.⁷²⁶ Ezek nem sokkal korábban még az apja nevéen szerepeltek az 1893. évi gazdacítárban.⁷²⁷ Manó ugyan, talán hivatalánál fogva,⁷²⁸ nem vett részt a főrendiházi szavazásokon, de Kálmán számára egészen biztosan fontos volt az egyházpolitikai törvények megbuktatása,

---

⁷²² Lásd a 688. lábjegyzetet! Az egyházpolitikai küzdelmek már 1892 novemberében, a Wekerle kormány programjának ismertetésekor megkezdődtek. (Gergely 1996. 12–13.)

⁷²³ FN 1892. III. kötet 234., 279., 302., IV. kötet 50., 71., 79., 101., 141., V. kötet 76., 101., 105., 157., 161., 162., 168., 170.

⁷²⁴ FN 1892. V. kötet 186.

⁷²⁵ Fővárosi Lapok, 1895. május 17. 1565.

⁷²⁶ FI 1892. VII. kötet 139.

⁷²⁷ GC 1893. 806., 832.

⁷²⁸ Ebben az időben külügyi szolgálatot végzett, majd hamarosan a király személye körüli miniszter lesz. (Somogyi 2017. 29–30.) Manót az egyházpolitikai törvények tárgyalása kapcsán két alkalommal említik a főrendiház naplójában, mindkétszer a távollévők között. (FN 1892. III. kötet 234., 280.)

mert annak aktív ellenzői közé tartozott.⁷²⁹ Széchényi Bertalan esete szintén ehhez az időszakhoz kapcsolódik: „Apja a 90-es években átadta neki a segesdi hitbizományi birtokot azzal a céllal, hogy fiát önállósítva az a Főrendiházban szavazati jogot nyerjen.”⁷³⁰ Bertalant 1894 májusában ezzel a birtokkal igazolták örökös jogon.⁷³¹ Az elvárások azonban az előbb említettekhez képest egészen mások voltak vele szemben. A Tolnavármegye című lap egykorú tudósítása szerint „Széchényi Bertalan gróf, Széchényi Sándor gróf, megyénk tisztelt és szeretett főispánjának fia, vagyoni képesítésért folyamodott a főrendiházhoz. (...) Rendkívül örvendetes, hogy a fiatal gróf a házassági javaslatra szavazatát már beadhatja.” Majd néhány héttel később: „Összesen 4 főrendiházi tagja van vármegyénknek. Ezek közül: gróf Széchényi Sándor, ... és gróf Széchényi Bertalan a polgári házasság mellett ... szavazott.”⁷³² Ettől kezdve apjával együtt következetes támogatója volt az egyházpolitikai reformoknak.⁷³³

Az itt bemutatott konkrét esetekben a gyermek földhöz juttatása politikai megfontolásból történt. Emellett persze egyéb, számunkra ismeretlen okok is meghúzódhattak az apai döntés hátterében. De bármi is volt ennek az oka, az világosan látszik, hogy csak viszonylag kevés szülő gondolta ezt helyes családi startégiának. 1911 októberében a 13, illetve 16 olyan nagykorú főnemes férfi mellett, aki élő apával és a főrendiházi cenzushoz elegendő földbirtokkal is rendelkezett, további 39 nagykorú főnemes férfi nem kapott ilyen lehetőséget a szüleitől, noha azok birtokai elegendőek lettek volna erre. Azt nem állítom, hogy egyáltalán nem kaptak semmit, de mindenesetre ekkora vagyont nem adtak a kezükbe. Az elmondottak fényében őket egyfajta tartaléknak is tekinthetjük, akiket az egyházpolitikai reformok időszakához hasonló szituációban, ha igény mutatkozik rá, viszonylag rövid időn belül be lehet vetni a politika színpadán.

A felmenő-leszármazotti kapcsolatok mellett ugyancsak a közeli rokonsághoz sorolhatjuk a testvéreket. A 243 vizsgált személyből 102 főnek voltak testvéri kapcsolatai egymással.

---

⁷²⁹ FN 1892. III. kötet 234., 279., 302., IV. kötet 50., 71., 79., 101., 141., V. kötet 76., 101., 105., 113., 156., 160., 162., 168., 170., 177., 181., 186.

⁷³⁰ Az 1943-ban bekövetkezett halálakor írt nekrológ a Széchényi nemzetség igazgató tanácsának jegyzőkönyvében maradt fenn. (MNL OL P 623 303. 1943. 6.)

⁷³¹ FI 1892. X. kötet 1.

⁷³² Tolnavármegye, 1894. május 6. 3., 1894. június 24. 2.

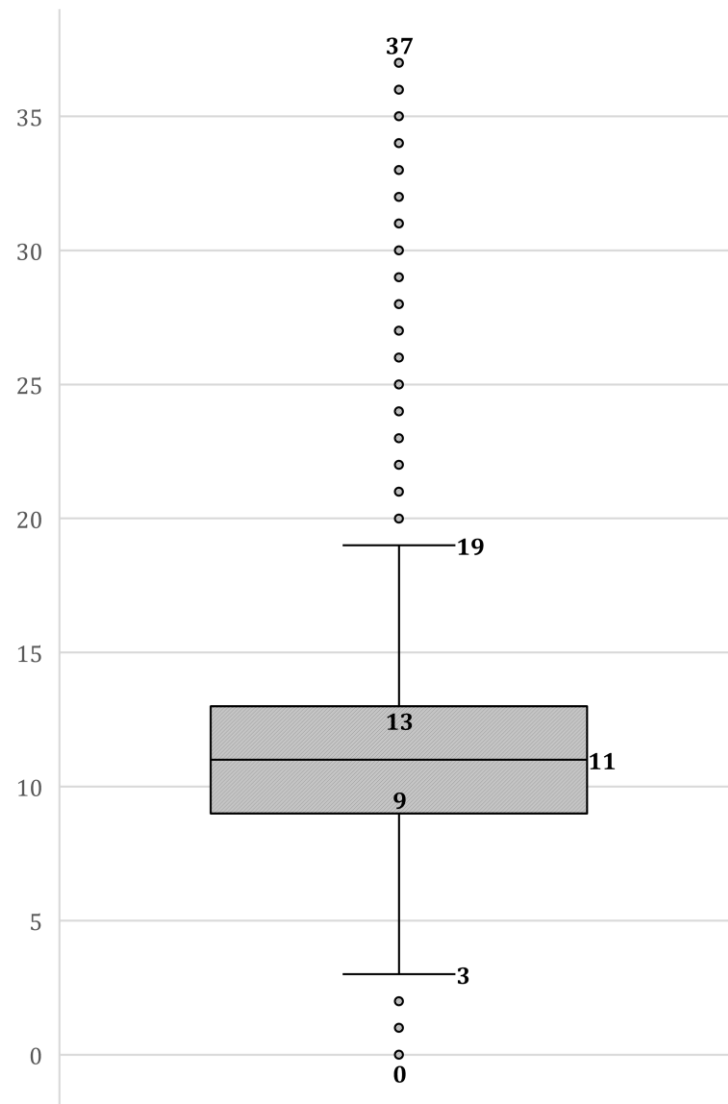
⁷³³ FN 1892. III. kötet 279., 303., IV. kötet 49., 71., 100., 140., V. kötet 101., 104., 112., 156., 161., 163., 169., 171., 177., 180.

Ezek között 34 testvérpárt, 7 hármas, 2 négyes és 1 öt főből álló csoportot találunk. A maradék 141 főnek nem voltak testvérei a cenzusos főnemesek között. A 243 személy további 97 nagykorú férfi testvére pedig teljesen kívül maradt ezen a körön. Ez a 340 testvér 186 apától származott, azaz valaha ennyi családot alkottak. (Az apákból ekkoriban már csak az említett 16 fő volt életben.) Ebből 117 család minden nagykorú férfi tagja elérte a vagyoni képesítés szintjét, 69 család viszont megosztott volt ebben a tekintetben. A testvérek esetleges jelenléte mellett 70 fő az atyafiságából származó valamely unokatestvérét, 49 fő valamely másodfokú unokatestvérét is megtalálhatta a cenzusos főnemesek körében. Mellettük 23 fő nagybácsi-unokaöcs kapcsolatban volt egymással. Ezekből a kisebb-nagyobb, részben összefonódó rokoni közösségekből — valamint a főrendiházi tagság szempontjából irreleváns, ezért itt nem említett nőkből és a mindkét nemű kiskorú gyermekekből — álltak össze a főnemesi nemzetségek, a közös őstől fiágon leszármazó, azonos vezetéknevet viselő személyeket (érzésem szerint a 20. század elején már jellemzően csak virtuálisan) összefogó csoportok. A 243 személy 99 nemzetség sarja volt. Ebből tíznél több tagot csak a Széchényi (15), a Zichy (14) és az Esterházy (11) nemzetség adott. 8 taggal volt jelen a Teleki, 6-6 taggal a Batthyány, Pálffy, Erdődy, Károlyi, 5-5 taggal a Festetics, Wenckheim, Szapáry, Degenfeld-Schomburg, Dessewffy és Mailáth nemzetség. További 3 nemzetség 4-4 tagot, 13 nemzetség 3-3 tagot, 21 nemzetség 2-2 tagot, végül 48 nemzetség 1-1 cenzusos főnemesi tagot számlált.

A fiági rokoni kapcsolatok mellett a házastársak révén, egymás vér szerinti rokonai között, sógorsági viszonyok is létrejöttek. A tulajdonképpeni sógorság a házastárs testvérével való kapcsolatot jelenti. A 243 személyből 114 fő volt érintett ebben. 47 fő apósa, illetve veje volt egymásnak, 31 fő pedig a nászuraként ismerhette a másikat. Vagyis utóbbi esetben a gyermekeik házassági kapcsolatáról van szó. 66 fő az anyai ágon való unokatestvére, 38 fő a másodfokú unokatestvére, 42 fő ugyanilyen ágon a nagybátyja vagy unokaöccse volt a másiknak.

A fentebb említettek 13 szülő-gyermeki, 77 testvéri, 148 unokatestvéri, 145 másodfokú unokatestvéri, 42 nagybácsi és unokaöccse közötti, 94 sógori, 28 após és veje közötti, végül 18 nászúri, összesen 565 kapcsolatot jelentettek. Ez azonban a 243 cenzusos főnemes elméletileg összekötő 29 403 legrövidebb útvonalnak csak a töredéke. Természetesen a többi is

érdekes a számunkra, de azokat már nem érdemes konkrétan megnevezett rokonsági-sógor-sági viszonyokhoz kötni. A vizsgált személyek között meglévő legrövidebb távolságok eloszlásáról az 58. ábra tájékoztat.

58. ábra

A vagyoni képesítéssel rendelkező személyek közötti rokoni-sógori kapcsolatok távolságának eloszlása

A fenti diagram a 243 főnemest összekapcsoló 29 403 legrövidebb útvonal hosszának eloszlását ábrázolja. Ahogy látható, a legkisebb távolság értéke 0. Ez arra utal, hogy nem mindenki áll rokoni-sógori kapcsolatban a másikkal. A legnagyobb távolság pedig 37 lépés hosszúságú. A 0 és 2, valamint a 20 és 37 közötti távolságok azonban statisztikailag olyan extrém, kiugró értékeknek számítanak, amelyek eltorzítanák e vizsgálat eredményét. Ezeket célszerű

figyelmen kívül hagyni az eloszlási minta jellemzésekor. Az ábra alapján elmondható, hogy a medián értéke 11. Ez a fajta középérték azt jelenti, hogy a távolságok egyik fele ennél nagyobb, a másik fele ennél kisebb. Amennyiben nem kettő, hanem négy egyenlő számosságú részre bontjuk az értékeket, akkor a 9, 11 és 13 lépésnyi távolság tagolja kvartilisekre a 3 és 19 közötti teljes terjedelmet.

A 243 főből egyetlen személy nem kapcsolódik a többiekhez: Batthyány-Strattmann Ödön. A hitbizományos herceg mindkét felesége, Gumpel Henrietta és Holzmann Amália is polgári származású volt, magyar főnemesi kapcsolatok nélkül. Ezek a házasságok gyermektelenek maradtak. Gusztáv nevű testvére, aki nőtlen volt, ekkor már nem élt. Apja, idősebb Gusztáv, még a vizsgált korszak kezdete előtt, 1883-ban elhunyt. Ennek özvegye, Annie Smith, egy angol hölgy, aki szintén nélkülözte a magyarországi rokoni kapcsolatokat. Első felesége, Ahrenfeld Vilma, még 1840-ben meghalt. Testvérei és azok özvegyei ugyancsak nem élték meg a korszakunk kezdetét.⁷³⁴ Mindez nem azt jelenti, hogy Batthyány-Strattmann Ödönt ne lehetne összekötni a többiekkel. Az 599. lábjegyzetben említetek szerint például hitbizományos utódjával, Batthyány-Strattmann Lászlóval 14. fokú rokonságban volt. S elnézve az 58. ábra kiugróan nagy távolságait, talán nem túlzás arra gondolni, hogy a magyar főnemességben belül, legalábbis annak a régebbi nemesi múltra visszatekintő részében, előbb-utóbb mindenki összeköthető lenne egymással. A hálózatelemzés során azonban egy előre meghatározott körön belül keressük az összekötő láncszemeket. Ebbe a körbe a herceg az említett okok miatt nem kerülhetett bele.

Ezzel az egy esettel nem számolva tehát összefüggő hálózattal van dolgunk, amelynek a minden vizsgált személy a részét képezi. A hálózattudomány „kis világnak” nevezi azt a jelenséget, amely abban nyilvánul meg, hogy „a hálózatban két véletlenül kiválasztott csomópont között is rövid a távolság”. Ezen elgondolás alapjait még Karinthy Frigyes rakta le az 1929-ben megjelent Láncszemek című elbeszélésében, amelyben öt lépésben összekapcsolata magát az amerikai Ford gyár egyik szegecselő munkásával. Tudományos kísérletet először Stan-

---

⁷³⁴ Gudenus 1990–1999. I. kötet 116–117. Kaposi 2013b. 127–128.

ley Milgram szociálpszichológus végzett a témában 1967-ben, majd az ezredforduló környé-
kére beigazolódott, hogy ez a jelenség a hálózatok széles skáláján kimutatható.⁷³⁵ Az alábbi-
akban azt kívánom megvizsgálni, hogy a 243 cenzusos főnemesből kiindulva, a tőlük való tá-
volságokat lépésről lépésre eggyel növelve, hogyan szaporodott az illetők vonzáskörzetébe
tartozó személyek száma. A kérdés végül is az, hogy hol húzzuk meg a határt? Milyen hosz-
szúságúak lehettek azok a rokoni és sógori kapcsolatok, amelyek valamilyen tényleges kötő-
dést, személyes ismeretséget is jelentettek, s hányan tartoznak bele ebbe a körbe?

Távolság	Az alapsokasághoz kapcsolódó személyek	Ebből nagykorú magyar főnemes férfi	Ebből maguk is az alapsokaság tagjai (annak százalékában)	Hálózati komponensek száma	Az „óriáskomponensben” lévő személyek	Ebből az alapsokaság tagjai (annak százalékában)	A legrövidebb utak mediánja az „óriáskomponens” belül
0	0	0	0 (0%)	230	3	3 (1,2%)	1
1	1172	110	25 (10,3%)	57	828	137 (56,4%)	10
2	2282	341	144 (59,3%)	16	2221	224 (92,2%)	11
3	3548	529	207 (85,2%)	7	3507	237 (97,5%)	12
4	5041	698	222 (91,4%)	4	5023	240 (98,8%)	12
5	6464	825	229 (94,2%)	4	6414	240 (98,8%)	13
6	7591	904	232 (95,5%)	2	7563	242 (99,6%)	14
7	8434	979	237 (97,5%)	2	8394	242 (99,6%)	14
8	9043	1037	238 (97,9%)	2	8979	242 (99,6%)	14
9	9530	1071	240 (98,8%)	2	9444	242 (99,6%)	15
10	9749	1081	240 (98,8%)	2	9663	242 (99,6%)	15
11	9901	1087	240 (98,8%)	2	9815	242 (99,6%)	15
12	9990	1094	241 (99,2%)	2	9903	242 (99,6%)	15
13	10067	1097	242 (99,6%)	2	9979	242 (99,6%)	15

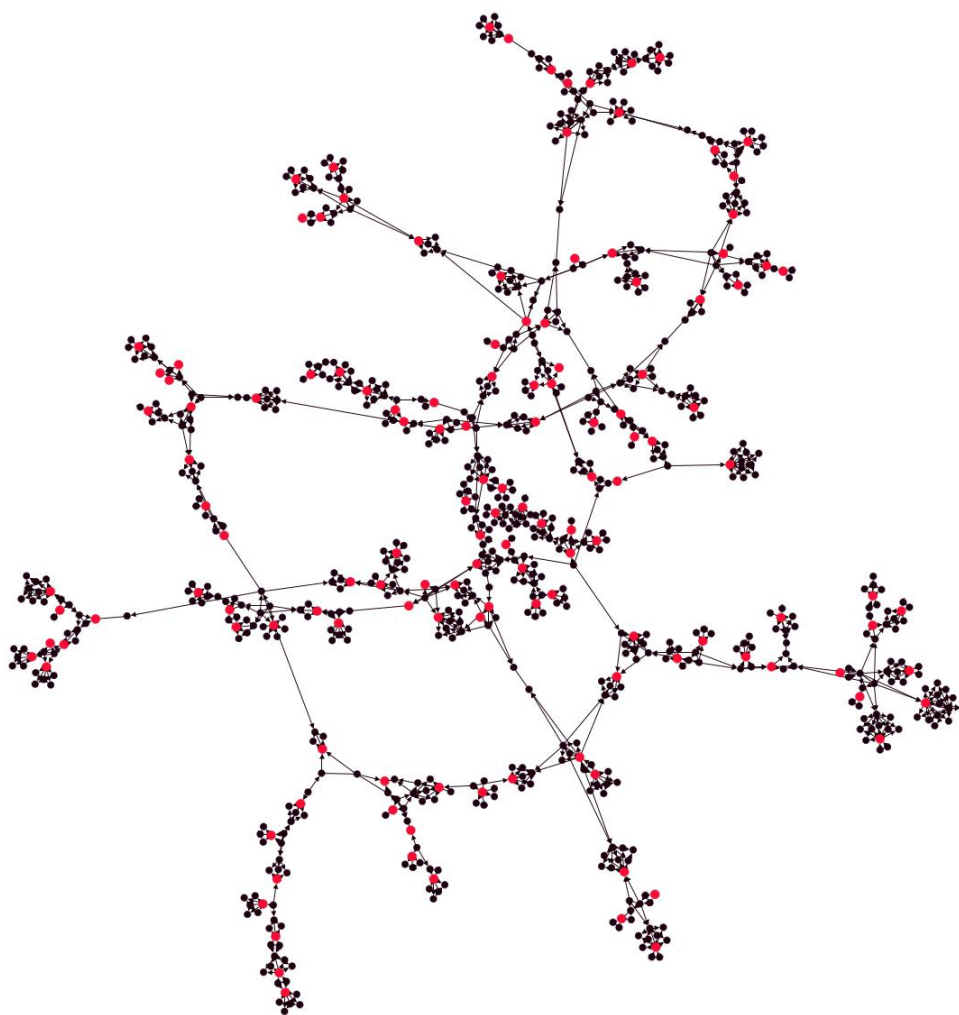
59. ábra
A potenciális főrendek „kis világa”

⁷³⁵ Barabási 2016. 106–111.

Az 59. ábráról az olvasható le, hogy a bal oldali oszlopban feltüntetett távolságnál hány egyéb személy csatlakozik a vizsgált 243 főhöz, ebből hányan tartoznak maguk is az alapsokaságba, valamint a köztük lévő kapcsolatokat figyelembe véve hány hálózati komponens, azaz kisebb-nagyobb, önmagában egybefüggő hálózatot alakul ki közöttük. A táblázat első sora azt az állapotot rögzíti, amikor még nem kapcsolódik egyetlen kívülálló sem a 243 személyhez. A hálózati komponensek száma azonban már ekkor is csak 230. Ennek az az oka, hogy a korábban említett apa-fiú kapcsolatok miatt az érintettek eleve rendelkeznek egymás közötti kapcsolatokkal. Mivel Csekonics Endre két fiával, Pállal és Sándorral volt jelen, ezért a legnagyobb összefüggő hálózati komponens, az úgynevezett óriáskomponens mérete ebben az esetben 3. Ezen belül a legrövidebb utak mediánja 1, hiszen ők, családi kapcsolataikból adódóan, kölcsönösen 1 lépésre vannak egymástól. Ezt követően, a tulajdonképpeni első lépéscsúfokon, növeljük 1-re a távolságot a 243 személytől! Ezzel tehát bekerülnek a vizsgálatba általában is a gyermekeik, a szüleik, a feleségeik, összesen 1172 fő. Ebből az alapsokasághoz csak az apa-fiú kapcsolat által érintett 25 fő tartozik. A komponensek száma ekkor 57-re csökken, amelyből a legnagyobb összefüggő hálózatban már a vizsgálati alapsokaság tagjainak több mint fele, 137 fő megtalálható. Ez úgy lehetséges, hogy a 243 személytől 1 lépés távolságra lévők egymással is kapcsolatban állhattak. Például az ifjabb Andrassy Gyula mellett ott találjuk a feleségét, Zichy Eleonórárt. Ugyanígy Esterházy Pál társaságában annak nejét, Andrassy Ilonát. Utóbbi (előző házasságából származó) leánya volt az előbbi hölgynek, vagyis közvetlen összeköttetés volt közöttük. Ifjabb Andrassy Gyula és Esterházy Pál így kapcsolatba került általuk, noha egymástól egyébként legalább 3 lépés távolságra álltak. Ezeknek a közvetett kapcsolatoknak köszönhető, hogy az óriáskomponensbe tartozó alapsokasági tagok száma az első néhány lépésben ugrásszerűen megnő, a komponensek száma pedig ezzel párhuzamosan lecsökken. A 6. lépésben már csak két komponens láthatunk. Ekkorra a senkihez sem kapcsolódó Batthyány-Strattmann Ödön kivételével a többi 242 személy már egyetlen összefüggő óriáskomponens részét képezi. Ilyen távolságon, azaz maximum 6 lépéssel, 232 alapsokasági tag kapcsolható össze egy másik alapsokasági taggal. Ahhoz 13 lépés kell, hogy a maradékról is elmondható legyen ugyanez.

Hogyan értelmezhetők az elmondottak a cenzusos főnemesek „kis világa” szempontjából? Ha csupán 1 lépés távolságot veszünk, akkor az Andrassy-Esterházy-féle példával meg-

világított jelenség miatt valójában 1 és 3 lépés közötti rokonsági-sógorsági kapcsolatok jöhetnek számításba. Ez a genealógia nyelvére lefordítva (az itt egyáltalán szóba jöhető kapcsolatokra korlátozva a felsorolást) a szülők és a gyermekeik, a testvérek, a nagybácsik és az unokaöcsük, a sógorok, az apósok és a vejük, valamint a nászurak kapcsolatát jelenti. Ezen a körön belül helyezhető el az óriáskomponenst alkotó 137 személy, az alapsokaság 56,4%-a. Amennyiben 2 lépést veszünk, akkor az 1 és 5 közötti távolságban lévők kapcsolataival kell számolnunk. A felsoroltakon túl az unokatestvérek tartoznak ide. Ezen a szinten már 224 személy, az alapsokaság 92,2%-a egyetlen összefüggő hálózat részét képezi.

60. ábra
Az egy lépés távolságban lévő potenciális főrendek hálózata

Tévedés lenne azonban mindebből a vizsgált személyek közötti szorosabb kapcsolatokra következtetni. Az adott távolságon belül való előfordulás ugyanis mindössze annyit jelent, hogy *valakinek* a közeli hozzátartozója az illető. Ahhoz viszont, hogy az alapsokaság valamely tagja részét képezze az óriáskomponensnek, elegendő egyetlen kapcsolat megléte is. Az 1 lépés távolságon belül lévő személyek kapcsolathálózatát bemutató 60. ábra alapján, ahol a piros pontok jelentik az alapsokaság tagjait, vizuálisan is meggyőződhetünk erről. De ugyanerre utal az 59. ábra jobb oldali oszlopa, amelyben a komponensen belüli csomópontok közötti legrövidebb utak mediánja szerepel. Eszerint az alapsokaságtól 1 lépés távolságra lévők óriáskomponensében a tagok fele csak 10, a 2 lépés távolságra lévők esetében már 11 lépéssel köthető össze egymással. Ahogy az 58. ábra eloszlási diagramja is ugyanezt mutatja azzal, hogy a 243 személy felének összekötéséhez legalább 11 lépés szükséges. Ezek a távolságok vélhetően már túl vannak azon a szinten, ahová a közelebbi családtagok, rokonok, sógorok tartoznak. Ennek pontosabb megítéléséhez azonban jelenleg hiányoznak a releváns kutatási eredmények.

Összességében elmondható tehát, hogy a főrendiházi cenzushoz szükséges vagyoni képesítésnek megfelelő 243 személy túlnyomó többsége, egészen közeli rokoni-sógori kapcsolatai révén, felfűzhető egyetlen összefüggő hálózatra. Ez az összekapcsoltság azonban összességében nem eredményez szorosabb kapcsolatokat az alapsokaság egészét figyelembe véve. Ha a legalább 6000 korona adóval megterhelt földbirtok haszonélvezete jelentett is valamilyen csoportképző tényezőt, az nem ezen a szinten mutatkozott meg. A szűkebb körre kiterjedő családi összefonódások vizsgálata viszont már egy léptékváltást feltételez, ami túlmutat a jelen dolgozat keretein.

6. ÖSSZEGZÉS, TOVÁBBI KUTATÁSI PERSPEKTÍVÁK

Disszertációmban a főrendiház 1885. évi reformjának azt a társadalomtörténeti megközelítését vizsgáltam meg, amely szerint az ekkor bevezetett 3000 forintos (utóbb 6000 koronás) cenzus láthatóvá tett a magyar főnemességben belül egy markáns vagyoni választóvonalat. A Vörös Károly által kimunkált koncepció a főrendiházi tagok reform előtti és utáni létszámát vetette össze egymással. Ennek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a magyar főnemesség tagjainak mintegy 70%-a 1885-re már nem tudott az előírt vagyoni képesítésnek eleget tenni. Úgy vélte, hogy a főrendiház örökös jogú tagságának vizsgálata, illetve az abból kimaradó nagykorú főnemes férfiak számba vétele az 1918-ig tartó időszak egészére vonatkozóan információkat szolgáltathat az érintett társadalmi csoport tagjainak vagyoni differenciálódásáról. A Vörös által elvégzett vizsgálat eredménye azonban, ha jobban belegondolunk, valójában két feltételezésen nyugszik. Egyrészt adottnak vette, hogy a reform előtti főrendiházba valamennyi jogosult főnemes meghívást kapott. (Pontosabban szólva végül figyelmen kívül hagyta azt az általa is konstatált ténytet, hogy viszonylag sokan hiányoztak onnan.) Másrészt pedig arra építette a következtetéseit, hogy a reform utáni főrendiház örökös jogú tagsága és a kellően vagyonos főnemesek köre megfeleltethető egymásnak. Disszertációm első felében ezeket a kétségesnek látszó körülményeket jártam körül.

Az elsőként tisztázandó kérdéskör az volt, hogy tulajdonképpen kik kaphattak meghívást a reform előtti főrendiházba? Ez a probléma szorosan összefügg a magyar főnemesség fogalmával. A korabeli felfogás szerint ugyanis az országban élő, illetve az országgal valamilyen kapcsolatban lévő bárók, grófok, hercegek egy része közjogi szempontból nézve idegennek számított. Az ilyenek (elvileg) nem élhettek a hazai társaiknak fenntartott törvényhozói jogokkal. Mindez a kiegyezést követően gyakorlati szempontból is fontossá vált a neoabszolutista időszak alatt adományozott, utóbb illegitimnek főnemesi címek miatt. Ezek részbeni megerősítésére 1874–1875 folyamán került sor. Emellett a főrendiház igazoló bizottsága az előírt becikkelyezés hiányára hivatkozva számos olyan személy meghívást is elutasította, aki magát addig honosított magyar főnemesnek vélte. A főrendiházi tagság szempontjából nézve tehát a magyar főnemesség egy (viszonylag jól körülírható) jogi kategóriának tekinthető. Vizsgálati céljaimnak megfelelően a következő lépésben a teljességre törekedve összegyűjtöttem ennek tagjait. Eszerint 1885. május 20-án, vagyis a régi főrendiház berekesztésének

napján (legalább) 3913 főből állt a magyar főnemesség. Fontosnak érzem kiemelni, hogy ez nem pusztán egy szám. Név szerint is ismert, konkrétan beazonosított személyekről van itt szó. Ennek köszönhető, hogy össze tudtam vetni őket a főrendiház azonos napra vonatkozóan összegyűjtött, ugyancsak név szerint ismert és beazonosított tagjaival. Az összehasonlítási alapot a meghívóra elvileg jogosult 24 éven felüli férfiak képezték. A kérdéses napon ténylegesen 713 magyar főnemes foglalt helyet a főrendiházban, akik az ekkor nyilvántartott 1239 törvényes korú férfi 57,5%-át tették ki. Vagyis kijelenthető, hogy a főrendiház reform előtti tagsága megközelítőleg sem volt azonos a korabeli magyar főnemesség létszámával. Az e feltételezésen alapuló következtetések tehát nem állják meg a helyüket.

A továbbiakban egy folyamat részeként is megvizsgáltam a főnemesség létszámának változását és ezen belül a főrendiház örökös jogú tagjainak arányát. Az ezt alakító tényezők közül elsőként a dualizmus kori főnemesei rangemeléseket tekintettem át, melyekről a korábbi szakirodalom alapján legfeljebb néhány bizonytalan számadat volt ismert. Kutatásaim alapján elmondható, hogy az 1871 és 1885 közötti időszakban adományozott 43 főnemesei címet a főrendiházi reform után még további 232 másik követte. Így összesen 275 magyar főnemesei rangemeléssel, illetve az ezek mögött álló 273 személlyel számolhatunk. Az adományozások tendenciája egy exponenciális trendvonallal jellemezhető, vagyis az idő előrehaladtával egyre rohamosabban növekedett a rangemelések száma. Az új főnemesei társadalmi hátterét illetően kezdetben a több generációra visszanyúló nemességgel rendelkezők domináltak. A századforduló körüli évektől kezdve azonban látványosan előtérbe kerültek azok a rangemelések, amelyek kedvezményezettjei mögül hiányzott a számottevőbb nemesi múlt. Mindez a főnemesei nemzetségekre is kihatással volt, melyek száma 1885 és 1918 között 268-ról 374-re emelkedett. Az elmondottak lehetővé tették, hogy a korábbi adatgyűjtésemet kibővítve immáron a vizsgált korszak egészét átfogóan összeállítsam a magyar főnemesség személyei adatbázisát, amely összesen 6877 konkrétan beazonosított személy számba vételét jelentette. Ebből az 1885. május 20. és 1918. november 16. közötti időszak bármely napjára vonatkozóan leszűrhetők az aktuálisan szükséges adatok.

A főrendiháztól távol maradó nagykorú főnemes férfiak egy része feltehetően az életvitelszerű külföldi tartózkodás miatt nem volt jelen a törvényhozásban. A magyar főnemesség tagjainak lakóhelyéről és állampolgárságáról, ezek központi nyilvántartásának korabeli hiánya miatt, nem lehet átfogó képet adni. Az emberi élet főbb állomásainak helyszíneit térképre

vetítve azonban lehetőség kínálkozik arra, hogy közvetett módon tájékozódást nyerjünk az érintettek által belakott földrajzi térről. Bár a korabeli diskurzusban a külföldön való tartózkodás és az idegen állampolgárság vélemezése rendszerint az indigenákkal kapcsolatban merült fel, az elvégzett vizsgálat alapján megállapítható volt, ez probléma korántsem csak a honosított főnemeseket érintette. Az esetleges távollét mellett jogi akadályok is felmerülhettek a főrendiházi tagságot illetően, amely a főnemesi cím és a tagsági jog egymástól való fokozatos elválásában mutatkozott meg. Először 1840-ben fordult elő, hogy a frissen honosított személyek egy részétől kifejezetten megtagadták a személyes törvényhozói jogokat. A második lépést a főrendiházi tagságra jogosult nemzetségek törvénybe iktatása jelentette 1886-ban, amikor számosan lemaradtak a listáról. Végül a harmadik, hatását folyamatosan is éreztető stádium maga a főrendiház reformja volt. Az ekkor hozott szabályok szerint az új főnemesi rangemelésekkel már nem járt együtt automatikusan a főrendiházi tagság joga is. Ezt külön (részben utólagosan) adományozta az uralkodó: az 1885 és 1918 közötti időszakra eső 232 rangemelés kedvezményezettjei közül 50 fő (21,6%) részesült ebben a kegyben, ellenben 182 személy (78,4%) és ezek utódai nem kaphattak meghívást a főrendiházba.

A főrendiházi tagként elvileg szóba jöhető személyek körvonalazása után megvizsgáltam azt is, hogy ténylegesen hány tagja volt az országgyűlés második kamarájának, s ezen belül hogyan alakult a vagyoni cenzusnak megfelelő főrendek száma és aránya. Vörös Károly logikája szerint a távol lévők azért hiányoztak a megreformált főrendiházból, mert nem rendelkeztek a törvényben megkívánt vagyoni képesítéssel. E felfogás alapján az örökös jogú tagság létszámát alapvetően a földbirtokviszonyokban bekövetkezett változások és a demográfia folyamatok szabályozzák. Az 1885. szeptember 26-ára összehívott főrendiháznak 204 örökös jogon igazolt tagja volt, míg a korszakunk végén, 1918. november 16-án 237 személyből állt az örökös főrendek köre. Ha a létszám mozgását is figyelembe vesszük, akkor a korszak során három nagyobb felívelési hullámot figyelhetünk meg: az elsőt és egyben a legnagyobbat az 1890-es évek közepén (a csúcson 234 fővel), a másodikat nagyjából egy évtizeddel később (248 fővel), míg a harmadikat az első világháború éveinek vége felé. Ezek történetesen egy-egy politikailag igen mozgalmas időszakra estek, s konkrétan is kimutatható a létszám változásában ez a mozgatórugó. Vagyis a vizsgált csoport esetében nem pusztán arról van szó, hogy a vagyoni képesítéssel rendelkező főrendek száma egyszerűen leképezné a magyar főnemesség földbirtokviszonyait, illetve az abban tapasztalható változásokat. Habár az

utóbbi is fontos tényező lehet, de korántsem ez az egyetlen magyarázó szempont. Ugyanakkor az elmondottak arra is rámutattak, hogy voltak még tartalékok a rendszerben. Azaz szükség esetén, ha a politikai racionalitás azt diktálta, a főrendiháztól addig távol maradt főnemesek egy része hozzá tudott férni akkora földbirtokhoz, amely biztosította számára a törvényben előírt vagyoni cenzusnak való megfelelést. Az örökös jogú tagság pillanatnyi létszáma így egyfajta fikciónak tekinthető, amelynek alakulása nemcsak objektív tényeken nyugszik, hanem egyesek személyes döntésén is.

A főrendiháztól való távolmaradásból, ahogy látható, nem következik automatikusan a vagyoni képesítés hiánya. De vajon fordítva, az örökös jogú főrendiházi tagság tényéből lehet-e az illető vagyoni helyzetére következtetni? A válaszom erre az, hogy nem feltétlenül. A cenzusnak persze (elvileg) minden örökös tag megfelelt, az igazolásnál viszont nem egyedül a saját vagyonuk jöhetett számításba. A főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikk szövege szerint a tagságra pályázóknak a „velük egy háztartásban élő feleségük és kiskorú gyermekeik vagyonát is odaszámítva” kellett a képesítettségüket igazolniuk. Az abszolút ismérvek vizsgálata mellett fontos tehát a relációs ismérvek figyelembe vétele is, ahol a kutatás nem csupán az egyének jellemzőinek, tulajdonságainak feltérképezésére irányul, hanem egyúttal a családi és rokoni kapcsolataikra is figyelmet fordít. Jelen esetben a férj-feleség, illetve a szülő-gyermek relációkban kell gondolkodnunk. Az utóbbi ráadásul amiatt is fontos a számunkra, mert a gyerekek potenciális jövőbeni főrendek voltak, akiknek a száma az apai földbirtokvagyon osztódása miatt befolyással lehet a szűk értelemben vett család fő-rendiházi képviselőjének folyamatosságára. Disszertációm második felében a magyar főnemesség 1885 és 1918 között élő tagjait nem önmagukban állva, hanem egy generációkon átívelő rokonsági-sógorsági kapcsolatháló részeként képzeltem el. Így lehetőség kínálkozott olyan vizsgálatok elvégzésére is, melyekben nem pusztán az egyén saját tulajdonságai jutottak szerephez, hanem azok a közvetlen családtagjainak, szűkebb vagy tágabb rokonságának, illetve akár a teljes magyar főnemességnek a kontextusában is megvizsgálhatók voltak.

A további kutatások alapját tehát ez a rokonsági-sógorsági kapcsolatháló képezte. Ennek felépítését és a téma szempontjából lényeges elemzési kereteket egy külön fejezetben részletesen is bemutattam. Az ismertetett hálózatelemzési módszerek és mutatók természete-

tesen nem önmagukban érdekesek a számunkra, hanem azért, mert a segítségükkel az eddigiekhez képest jóval árnyaltabb módon vizsgálhatók a dualizmus kori magyar főnemesség földbirtokviszonyai. A témában elvégzett korábbi kutatások, a forrásokból kinyert adatokat közvetlenül hasznosítva, arra a kérdésre helyezték a hangsúlyt, hogy az adott szituációban kik rendelkeztek, vagy éppen kik nem rendelkeztek földbirtokkal. A hálózatok bevonásával viszont immáron az is vizsgálhatóvá vált, hogy kiknek a közelében van olyan rokon, családtag, akitől potenciális örökhagyóként a jövőben földbirtokvagyon remélhető, vagy aki a törvény adta kereteken belül a saját vagyonával maga is hozzá tudott járulni a főrendiházi cenzus összegének előteremtéséhez. A forrásadottságokkal számot vetve ezekben a kutatásokban egyetlen időmetszetre koncentráltam: az 1911. évi gazdacímtár feldolgozásával az 1911. október 1-i eszmei időponttal végeztem el a vizsgálatokat.

A vázolt kutatási elképzelések megvalósításához mindenekelőtt ismernünk kell a korszakunkban érvényes örökösödési rendszert. Dolgozatomban áttekintettem a polgári földbirtokviszonyok megteremtésének folyamatát és annak lényegesebb jellemzőit, majd az ettől alapvetően eltérő hitbizományi öröklés sajátosságait. Ennek keretében összeállítottam az 1911. október 1-jén létező magyar és horvát-szlavón hitbizományok listáját, azok hasznélvezőinek, első várományosainak és öröklési rendjének feltüntetésével együtt. A szabad rendelkezés alatt álló és a hitbizományi birtokok szétválasztásánál a továbbiakban az itt közöltekre építve kalkuláltam. A dualizmus kori magyar főnemesség földbirtokviszonyainak makrostruktúrájáról, az általános tendenciák homályos felvázolásán túl, a szakirodalom alapján kevés konkrétum mondható el. Ezen a hiányérzeten a dolgozatom is csak részben tudott enyhíteni. Az 1911. évi gazdacímtár alapján 837 magyar főnemes személyt, valamint 91 főnemesi házastársat, összesen 928 földbirtokost rögzítettem. Az ő birtokaikat a korabeli statisztikák kategóriarendszerét figyelembe véve nagyság szerint is csoportosítottam. Az ennek nyomán kibontakozó, számszerűen is érzékelhetővé tett két a főnemesi birtokosok erőteljes vagyoni differenciálódásának képét erősíti meg. Mindez azonban nem önmagában érdekes a számunkra, hanem a családtagok és rokonok kontextusában vizsgálva, majd a főrendiházi tagsággal összefüggésbe hozva.

1911. október 1-jén 4435 főt számlált a magyar főnemesség, amely létszámból 2245 főt tettek ki a férfiak, 1403 főt a nagykorú férfiak. Utóbbiak közül az adott napon 1148 fő kaphatott volna örökös jogon meghívást a főrendiházba, ha egyébként megfelelt a törvényben előírt

vagyoni cenzusnak. A továbbiakban ezek a konkrétan beazonosított potenciális főrendek képezték a vizsgálódásaim alapsokaságát. A többiek a velük való rokoni és házastársi kapcsolatok révén juthattak szerephez. Először az alapsokaságba tartozók családi és demográfiai viszonyait tekintettem át, a főrendiházi tagság megszerzésének és átörökítésének feltételeit szem előtt tartva. Majd a földbirtokviszonyok figyelembe vételével árnyaltam tovább az így kialakított képet. A gazdacímtár adatainak vizsgálata során új forráskritikai szempontként jelentkezett az a probléma, hogy az abban megnevezett birtokosok egy része az adott időpontban ténylegesen halottnak bizonyult. Ezt részben (és nem éppen következetes módon) a gazdacímtár is jelezte. Az elhunytak nagyjából felére azonban egyéb források bevonásával derülhetett fény. Emellett feltárássra került az a körülmény is, hogy a releváns birtokoknak nagyjából huszadánál van csak jelezve a hitbizományi jelleg.

Magának az elvégzett elemzésnek az újdonsága abban ragadható meg, hogy a főrendiházi tagság esetleges megszerzése szempontjából érdekes nagykorú magyar főnemes férfiak földbirtokviszonyait nemcsak a saját, pillanatnyilag meglévő birtokaik alapján, hanem az e téren várható örökségüket is figyelembe véve ábrázoltam. Ennek nyomán arra a megállapításra jutottam, hogy a földbirtok esetleges hiányából nem következik automatikusan az, hogy az illető a deklasszáldott főnemesek táborát gyarapítaná. A látszólag birtok nélkül lévők egy részének ugyanis jó esélye volt arra, hogy a jövőben földbirtokossá váljon. Azokról a relatíve fiatal emberekről van itt szó, akik maguk ugyan nem tartoztak a földingatlanal rendelkezők közé, de a generációs helyzetükből adódóan számíthattak arra, hogy a szüleik révén örökséghez jutnak a későbbiekben. Amennyiben nem pusztán a fennálló állapotot nézzük, hanem egy hosszabb, alkalmasint több lépcsőből álló folyamatként fogjuk fel a földbirtokossá válást, akkor ők ennek éppen a legelején jártak. Mindemellett természetesen azt is hangsúlyozni szükséges, hogy a vizsgált nagykorú főnemes férfiak közel felénél még perspektivikusan sem látszik a földbirtokossá válás esélye. Az okok sokfélék lehetnek. Egyesek bizonyára valóban deklasszáldottak, vagy talán sohasem volt a családjuknak, nemzetségüknek jelentősebb földbirtoka. (Vagyis valójában nem nagyon volt mit elveszíteniük. Ezt is számításba kellene venni!) Mások a gazdaság tőkés szektoraiban tevékenykedhettek, megint mások pedig életvitelszerűen külföldön tartózkodtak, egzisztenciájuk más országhoz kötődhetett. A földbirtok hiányának hátterében tehát számos tényező állhat, és ezek közül csak az egyik lehetőség a teljes elszegényedés.

Önmagában véve a földbirtokosi státus azonban nem ad válasz arra a kérdésre, hogy az illető megfelelt volna-e az ekkor 6000 koronát kitevő főrendiházi cenzusnak. A földadót a kataszteri tiszta jövedelem összegének bizonyos százalékában állapították meg. S bár a korabeli közvélemény holdakban mérte a gazdagságot, a valóságban ez a mutató nem állt egyenes arányban a birtok kataszteri tiszta jövedelmével. Ennek értéke közlésre került az 1911. évi gazdacímtárban. A problémát itt az jelenti, hogy éppen folyamatban volt a földadókataszter 1909-ben elrendelt kiigazítása, s nem lehetünk biztosak benne, hogy a forrásunkban figyelembe vették-e ennek az eredményét. Nekünk ugyanis a régi adatok kellenek. Végül is ahhoz a megoldáshoz folyamodtam, hogy a gazdacímtárban feltüntetett kataszteri tiszta jövedelmet egyéb források bevonásával megyei szinten súlyoztam. Egy-egy birtokos esetében így két adattal (egy intervallummal) tudtam jellemezni a valószínűsített kataszteri tiszta jövedelmet. Eszerint — a családtagok földadóját is figyelembe véve — 209 nagykorú főnemes férfi egyértelműen megfelelt a főrendiházi cenzusnak. További 15 fő ennek a határán mozgott, míg a többiek földadója nem érte el a megfelelő szintet. A gazdacímtárból nyert eredményt azonban érdemes összevetni a valós főrendiházi jelenléttel is.

1911. október 1-jén 227 örökös jogú tagja volt a főrendiháznak. Ez a létszám tehát nagyságrendileg megegyezik a gazdacímtár alapján 6000 koronával, vagy akörül adózó 224 fővel. A két névsor szereplőinek személy szerinti összevetése alapján azonban korántsem teljes a megfelelés: 18 fő, bár eleget tett a főrendiházi cenzus feltételének, de nem volt jelen az örökös jogú tagok között, 25 fő viszont annak ellenére volt jelen, hogy ezt a gazdacímtár adatai egyébként nem indokolják. Erre több magyarázat is adódhat. Először is nem zárható ki, hogy néhol maga az alapforrás hibás, illetve hiányos. Míg ez csak viszonylag keveseknél jelenthet problémát, addig elvileg mindenkit — a kisebb birtokosokat fokozottan is — érint a 100 holdon aluli birtokok hiánya. Továbbá nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényezőt sem, hogy a főrendiházi cenzus nem pusztán a földadóra támaszkodott, hanem a házosztály adó is beszámítható volt abba. Mivel a 100 holdon aluli birtoktestek kataszteri tiszta jövedelmét és a házosztály adó összegét nem tartalmazza a gazdacímtár, így könnyen elképzelhető, hogy egyeseknél éppen ezek miatt tűnik 6000 koronánál kevesebbnek a fizetett adó összege. Az eddig felsorolt szempontok a jóhiszemű narratíva alapján kínálnak magyarázatot a gazdacímtár adatai és a főrendiház örökös jogon nyilvántartott tagsága között néhol fennálló el-

lentmondásra. Ugyanakkor létezhet egy olyan olvasata is a dolognak, amely szerint a cenzusnak látszólag megfelelni képtelen főrendek valóban nem fizetettek elegendő adót. Ez hat személy esetében egyértelműen ki is mutatható. A gazdacímtárból származó adatok és az örökös jogú főrendiházi tagok névsorának kombinálásával végül arra jutottam, hogy minimálisan 243 főre tehető a 6000 koronás cenzusnak megfelelni képes nagykorú magyar főnemes férfiak száma. Ebből 209 fő adója (a családtagjaikat is figyelembe véve) egyértelműen meghaladja ezt a szintet. A maradék 34 főnél valószínűsíteni lehet a vagyoni képesítés meglétét. Ők valahol a cenzus határán egyensúlyozhattak.

A fenti vizsgálat alapján az 1911 októberében élő 1148 nagykorú, a főrendiházi tagságra elviekben feljogosított magyar főnemes férfinak nagyjából az ötöde (21,2%-a) lehetett képes a cenzus feltételét teljesíteni. Ez az arány azonban önmagában nem sokat mond. Ahhoz, hogy az érintettek vagyoni helyzetéről némi fogalmat alkothassunk, meg kellett vizsgálni azt is, hogy ténylegesen mennyit ért, mekkora összegnek számított a 6000 koronás cenzus, illetve a mögötte álló 23 530 koronányi kataszteri tiszta jövedelem. Ennek megítéléséhez ismerni kell azokat az anomáliákat, amelyek a földadó magyarországi bevezetését és későbbi felülvizsgálatát kísérték. Az a kortársak számára is teljesen nyilvánvaló volt, hogy a kataszteri tiszta jövedelem összege lényegében a fikció kategóriájába tartozik. A századforduló táján már közgazdaságtudomány is foglalkozott ezzel a kérdéssel, melynek művelői minimálisan két és félszeres szorzót tartottak indokoltnak a valós jövedelem kiszámításához. Amennyiben ez az arány helyes volt, akkor a főrendiházi cenzus minimumösszege a valóságban 60 000 korona körüli tiszta földjövedelemnek felelt meg. Ez nagyjából megegyezett a magyar miniszterelnök éves járandóságával, aki akkoriban az állam legjobban fizetett alkalmazottja volt. Hozzá kell persze tenni, hogy ezeket a birtokokat gyakran tetemes adósságok terhelték, ugyanakkor az is igaz, tulajdonosaiknak nem feltétlenül ez volt az egyetlen jövedelmük.

A 6000 koronás cenzus az elvárt minimum, a főrendiházba való bekerülés küszöbértéke volt. Számos főrend ennél jóval több adót fizetett. A rangsorolást tehát a csoporton belül is el lehet végezni. Ehhez a tagok önreprodukciójának szempontjából közelítve a kérdés az, hogy egy-egy személy a cenzus összegéből hány gyermekét tudná maga után bejuttatni a főrendiházba? Ennek kiszámításánál nem elegendő a földadó összegét egyszerűen elosztani 6000 koronával, hiszen az öröklés szempontjából más-más jogi természettel rendelkeztek a hitbizományi és a szabad rendelkezés alatt álló birtokok. Emellett az sem volt mindegy, hogy az

apa halála után hányan osztoztak a meglévő birtokállományon. A lehetőségekhez képest ezeket a szempontokat is számításba kellett vennem. Mindezek alapján elmondható, hogy az ekkor élő 288 releváns fiúgyermekből csupán 98 fő (34%) számíthatott a jövőben a főrendiházba való meghívásra, ellenben 190 fő (66%) kívül maradt volna azon. Ugyanakkor további 276 helynek lett volna ugyan anyagi fedezete, de nem volt kivel betölteni azokat. Hosszabb időtávot átfogó demográfiai vizsgálatra dolgozatom keretei között nem vállalkozhattam. Mindazonáltal nem ez volt az első arra mutató jel, hogy a magyar főnemesség, pontosabban annak főrendiházi tagságra jogosult, jellemzően azért a régebbi nemzetségekből kikerülő része a természetes fogyás útjára lépett. A probléma jelen esetben a demográfiai helyzet és a birtokviszonyok közötti egyensúly hiányában mutatkozott meg: egyeseknek hatalmas birtokuk volt, de kevés gyermekük, míg mások sok gyermekkel, de ehhez képes csekély mennyiségű földbirtokkal rendelkeztek. Hosszabb távon ez a főrendiház kiürülésének lehetőségét vetítette előre. A folyamat kifutására azonban, az első világháborút követő összeomlás miatt, végül is nem kerülhetett sor.

Disszertációm utolsó fejezetében a család szerepét és a rokonság főrendiházi jelenlétét vizsgáltam meg. A szűk értelemben vett család, a feleség és a kiskorú gyermekek szerepe mindenekelőtt a census összegének előteremtésében mutatkozhatott meg. A vagyoni képesítésnek 1911. október 1-jén elvileg megfelelő 243 főnemes férfi között 55 olyan személy (22,6%) található, akinek ezen családjai rendelkeztek a censusba esetleg betudható kisebb-nagyobb földbirtokkal. Azok száma pedig, akik csak az ő segítségükkel tudták elérni a vagyoni képesítettséget, 25 főre (10,3%) tehető. Közülük egyeseknek nem sok hiányzott a census önálló teljesítéséhez, mások viszonyt teljes mértékben a családtagjaik földadójára voltak utalva. A feleségek és a kiskorú gyermekek, magától értetődő módon, még elviekben sem tarthattak igényt a főrendiházi jelenlétre. A 243 főnemes férfi szűkebb vagy tágabb családjában, nemzetségében, rokoni és sógori körében ugyanakkor több potenciális főrend is előfordulhatott. E hozzátartozói körből különösen az apa-fiú párok jelenléte érdemel figyelmet, hiszen a még élő apa gyermekének földhöz juttatása több esetben kimutathatóan politikai megfontolásból, a főrendiházi tagsághoz való hozzásegítés céljából történt. Valamennyi rokont figyelembe véve elmondható, hogy a 243 személy túlnyomó többsége felfűzhető volt egyetlen összefüggő hálózatra. Ez az összekapcsoltság azonban a látszat ellenére nem eredményezett szorosabb kapcsolatokat a többiekkel. Bár sokan voltak viszonylag közeli kapcsolatban néhány másik

cenzusos főrenddel, de az nem mondható el, hogy általában is közeli rokonságban vagy sógorságban állt volna egymással e társaság egésze. Ha a legalább 6000 korona adóval megterhelt földbirtok haszonélvezete jelentett is valamiféle csoportképző tényezőt, az nem ezen a szinten mutatkozott meg.

* * *

Disszertációm témája egy nagyobb kutatási projekt része, amely a magyar főnemesség 1848 és 1918 közötti társadalomtörténetének feltárását célozza. Ennek keretei között a továbbiakban — a dolgozatomban leírtakra, az összegyűjtött adatokra és a megszerzett kutatási tapasztalatokra építve — alapvetően két irányban tervezem a továbblépést.

A szakirodalom nagy hiányosságának érzem, hogy folyamatát tekintve lényegében nem ismerjük a magyar főnemesség földbirtokviszonyainak a polgári korszakban végbement átalakulását. Egy-egy statikus időmetszet makroszintű adatainak egymás mellé helyezésével ugyanis aligha adható erről valós és kellően árnyalt kép. Ennek feltárását egy generációkon átívelő kapcsolatháló alapján képzelem el, amelyre személyhez kötődően felfűzésre kerülnének a rendelkezésünkre álló konkrét birtoklási adatok. A kiindulási pontot a jobbágyfelszabadítás utáni nemesi kármentesítés eredménye képezi, amelynek feldolgozását már megkezdtem. Elkészülte után ez az adatbázis összeköthető lenne a Fónagy Zoltán által a Mária Terézia-kori úrbérrendezésről kiadott hasonló adattárával, illetve az időben előre haladva a gazdacímtárak és esetleg egyéb (töredékes) források név szerinti adatsoraival. A kutatás során különös figyelmet kívánok fordítani a hitbizományokra. Ezek állománya egyrészt dinamikusan bővült az 1890-es évek közepéig. Másrészt viszont az új század elején már megkezdődött a lassú, ekkor még szinte alig észrevehető erodálódásuk is. Ennek folyamata szintén érdemes lehet a részletesebb vizsgálatokra.

A földbirtokviszonyok feltárása mellett a másik jövőbeni irányvonalat a főnemesség társadalmi helyzetének kutatása jelentené. Ahogy a dolgozatom elején is jeleztem, a magyar főnemesség, mint jogi kategória, egészen biztosan nem felelt meg a korabeli társadalmi valóságnak. Ennek használatát a főrendiházi tagként való igazolás szempontjai, valamint a rendelkezésre álló szakirodalom általánosan bevett fogalmi kereteihez való alkalmazkodás indokolta. Véleményem szerint azonban e rendies ízű megközelítés csak egy tág keretet ered-

ményezhet. Ebből kiindulva a későbbiekben jóval árnyaltabb vizsgálati szempontok érvényesítését tartom szükségesnek, amelyek adott esetben akár egészen más csoportthatárok előtérbe kerülését is eredményezhetik. Olyan csoportokét, amelyek tagsága nem korlátozódik a főnemesi címet viselő személyekre, ugyanakkor az utóbbiak sem maradéktalanul tagjai annak. Ez esetben központi fogalom lehet az arisztokrácia, amely manapság ugyan a főnemesiség szinonimájaként használatos, a dualizmus korában viszont volt egy általánosabb, az elitel rokonítható jelentése is. Emellett a szakirodalomból ismert első és második társadalom fogalma képezhetné a kiindulási alapot. Utóbbiak tartalommal való megtöltésével dolgoztam is megpróbálkoztam, de egyelőre csak a hipotézis szintjéig jutottam el. Mindez összekapcsolható a földbirtokviszonyok feltárásánál körvonalazott elképzelésekkel is. A birtokos nemesek 1848 körüli adatbázisa ugyanis jó kiindulása alapot jelenthet majd a nemesség dualizmus kori társadalomtörténetének vizsgálatához is.

7. FELHASZNÁLT IRODALOM, FORRÁSOK

7.1. Levéltári források

1. MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA (MNL OL)

- a. A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii
- b. K 3 – Főrendiház – Elnöki iratok – 72–86. csomó [A főrendiház igazoló bizottságának iratai]
- c. K 4 – Főrendiház – Általános iratok – 84–86. kötet [A főrendiház tagjainak nyilvántartó könyvei]
- d. K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek
- e. K 20 – Király Személye Körüli Minisztérium – Elnöki iratok
- f. K 26 – Miniszterelnökség – Központilag iktatott és irattározott iratok
- g. K 27 – Miniszterelnökség – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek
- h. K 579 – Igazságügyminisztérium – Általános iratok 1867–1944 (1949) – 5., 471–502. csomó, 503–504. kötet [Hitbizományi iratok]
- i. K 587 – Főrendiház – A ház által kiküldött bizottságok iratai
- j. P 416 /Károlyi Gyula iratai/ 8. fiók 36. csomó
- k. P 623 303. [A Széchényiek nemzetségi gyűlésének jegyzőkönyvei]
- l. R 64 9. tétel C. [A főrendek családkönyve]

2. ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR (OSZK)

- a. FM8 / 35797 [Gyászjelentések]
<https://ds.oszk.hu/xmlui/handle/123456789/111768>

3. BUDAPEST FŐVÁROS LEVÉLTÁRA (BFL)

- a. VII.153.a – A jogszolgáltatás területi szervei. Rónay Károly közjegyző iratai. Ok-iratok

7.2. Nyomtatott források

1. A HITBIZOMÁNYI 1894.

A hitbizományi valamint a községi és közbirtokossági birtokok területének és művelési ágak szerinti megoszlásának kimutatása. Budapest, 1894.

2. A KINCSTÁRI 1895.

A kincstári, közalapítványi továbbá az egyházi és szerzetesi nagyobb birtokok területének és művelési ágak szerinti megoszlásának kimutatása. Budapest, 1895.

3. A KORLÁTOLT FORGALMÚ 1893.

A korlátolt forgalmú birtokok kimutatása és Magyarország területének művelési ágak szerinti megoszlása. Budapest, 1893.

4. A MAGYAR KORONA 1895.

A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. 1–4. kötet. Budapest, 1897–1900.

5. BEWEGUNG DER BEVÖLKERUNG 1886.

Bewegung der Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1886. Wien, 1888.

6. CJH

Ezer év törvényei. <http://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>

7. FN

Az ... évi ... hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója. [Buda]Pest, 1861–1918.

8. FI

Az ... évi ... hirdetett országgyűlés főrendiházának irományai. [Buda]Pest, 1861–1918.

9. GC 1897.

A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Gazdaczimtár. Budapest, 1897.

10. *GC 1893.*

Magyarország Földbirtokosai. Az összes 100 holdnál többel biró magyar birtokosok névsora, a tulajdonukban levő földterületek mívelési ágak szerinti feltüntetésével. Szerk. Baross Károly. Budapest, 1893.

11. *GC 1903.*

A magyar földbirtok 1903. Magyarország 100 holdon felüli földbirtokosainak, és haszonbérelőinek czimtára a mezőgazdasági ingatlan becsértékének és a munkásviszonyok ismertetésével. Szerk. Rédei Ferenc – Elek Emil. Budapest, 1903.

12. *GC 1911.*

Magyarországi gazdaczím tár. Magyarország, Horvát- és Szlavonországek 100 kat. holdon felüli birtokosainak és bérelőinek címjegyzéke, az egyes megyék részletes monografiájával. Szerk. Rubinek Gyula. Budapest, 1911.

13. *MTCN*

Magyarország tiszti cím- és névtára. 1–37. évfolyam. Budapest, 1874–1918.

14. *KN*

Az ... évi ... hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. [Buda]Pest, 1861–1918.

15. *KI*

Az ... évi ... hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. [Buda]Pest, 1861–1918.

16. *KORMÁNYJELENTÉS ÉS STATISZTIKAI ÉVKÖNYV*

A m. kir. kormány ... évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, 1898–1918. [1924]

17. *KTJ 1883.*

A ... kataszteri kerület összes becselőjárásainak osztályozási vidékenkénti előleges tisztajövedelmi fokozatai és sommás osztálykivonatainak összeállítása: az összes mívelési ágakat illetőleg. Budapest, 1883. A horvát vármegyékre nézve: ... katastralnog okruzja vojne krajne predhodne ljestvice cista prihoda i svotni razredni izvadci. Budapest, 1883.

18. *KTJ 1909.*

... vármegye adóközségeinek területe és katasteri tisztajövedelme mivelési áganként és osztályonként az 1909. évi V. t.-cikk alapján végrehajtott katasteri kiigazítás után. Budapest, 1913–1916. A horvát vármegyékre nézve: Povrsina i katastralni cisti prihod poreznih obcina zupanije ... po tezatbenim vrstima i razredima nakon katastralnog izpravka, provedenog na temelju za. clan. V:1909. Budapest, 1915–1917.

19. *MANIFESTUMOK ÉS SZÓZATOK 1849.*

Gyűjteménye a' Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a' cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarorszában kiadott Hirdetményeknek. Foglalja magában az időszakot 1848-dik évi September 22-től, 1849-dik évi December 31-ig. Buda, 1849.

20. *MRT*

Magyarországi [Törvények és] Rendeleték Tára. [Buda]Pest, 1868-1918.

21. *MSÉ*

Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam. 1–26. kötet. Budapest, 1893–1918. [1924]

22. *NÉPSZÁMLÁLÁS 1850, 1857.*

Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Budapest, 1993.

23. *NÉPSZÁMLÁLÁS 1891.*

A magyar korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. 1–3. rész. Budapest, 1893.

24. *NÉPSZÁMLÁLÁS 1900.*

A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. 1–10. kötet. Budapest, 1902–1909.

25. *NÉPSZÁMLÁLÁS 1910.*

A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. 1–6. kötet. Budapest, 1912–1920.

26. *OPTK*

Ausztriai Általános Polgári Törvénykönyv, az ezen törvényeket bevezető s kiskérő rendeletekkel, utasító s fel-világosító jegyzetekkel ellátva, s a magyar törvényekkel hasonlítva. Pest, 1853

27. ZÁRSZÁMADÁS

A Magyar Szent Korona Országainak állami zárszámadása az ... évre. Budapest, 1868–1918. [1924]

7.3. Hírlapok

1. *AZ UJSÁG*
2. *BUDAPESTI HIRLAP*
3. *BUDAPESTI KÖZLÖNY*
4. *FŐVÁROSI LAPOK*
5. *KÖZTELEK*
6. *MAGYAR LLOYD*
7. *MAGYARORSZÁG*
8. *MAGYARORSZÁGOT ILLETŐ ORSZÁGOS TÖRVÉNY- ÉS KORMÁNYLAP*
9. *NÉPSZAVA*
10. *PESTI HIRLAP*
11. *PESTI NAPLÓ*
12. *SOMOGY VÁRMEGYE HIVATALOS LAPJA*
13. *VASVÁRMEGYE HIVATALOS LAPJA*

7.4. Hivatkozott irodalom

1. *A BUDAPESTI TÁRSASÁG 1886.*
A budapesti társaság. Budapest, 1886.
2. *ABLONCZY 2005.*
Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Budapest, 2005.
3. *ADB*
Allgemeine Deutsche Biographie. 1-56. Leipzig, 1875-1912.
4. *ADONYI 2007.*
Adonyi Sztancs János: Arisztokraták ma. 21 főnemes a XXI. században. Budapest, 2007.

5. *ADONYI 2008.*

Adonyi Sztancs János: Arisztokraták ma II. 21 főnemes a XXI. századból. Budapest, 2008.

6. *AGSTNER 2003.*

Agstner, Rudolf: 130 Jahre Österreichische Botschaft Berlin. H.n., 2003.

7. *ANDICS 1948.*

Andics Erzsébet: Elnöki székfoglaló a Magyar Történelmi Társulat 1949 március 27-i közgyűlésén. Századok, 1948.

8. *ANDICS 1952-1981.*

A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. Szerk. Andics Erzsébet. I–III. kötet. Budapest, 1952–1981.

9. *BAÁN – GAZDA – KÁLLAY – KÓCZY 1984.*

Baán Kálmán – Gazda István – Kállay István – Kóczy T. László: Magyar család-történeti és címertani irodalom 1561-1944. Budapest, 1984.

10. *BAJI – CSORBA 2006.*

Baji Etelka – Csorba László: Kastélyok és mágnások. Az Arisztokrácia világa a Monarchia Magyarországon. 2. kiad. Budapest, 2006.

11. *BALLABÁS 2011A.*

Ballabás Dániel: Széchenyi Ödön különös házasságai. In: Széchenyi és kora Zemlénben. Szerk. Tamás Edit. Král'ovský Chlmec, 2011.

12. *BALLABÁS 2011B.*

Ballabás Dániel: Főnemesi rangemelések Magyarországon a dualizmus korában. Századok, 2011/5.

13. *BALLABÁS 2012.*

Ballabás Dániel: Indigena főnemesi nemzetségek a 19. század közepének Magyarországon. In: Acta Academiae Agriensis, Nova Series Tom. XXXIX. Sectio Historiae. Szerk. Makai János. Eger, 2012.

14. *BALLABÁS 2016.*

Ballabás Dániel: A magyar zászlósúruk archontológiája 1848–1918. In: Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció. Szerk. Balogh Judit – Pap József. Eger, 2016.

15. *BALLABÁS 2017.*

Ballabás Dániel: Széchenyi István két világháború közötti kultusza és a Széchenyi nemzetség. In: Acta Academiae Agriensis, Nova Series Tom. XLIV. Sectio Historiae. Szerk. Borbély Zoltán – Kristóf Ilona. Eger, 2017.

16. *BÁCSKAI 1989.*

Bácskai Vera: A vállalkozók előfutárai. Budapest, 1989.

17. *BARABÁSI 2016.*

Barabási Albert-László: A hálózatok tudománya. Budapest, 2016.

18. *BÉLI 2000.*

Béli Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Budapest – Pécs, 2000.

19. *BENDA 1979.*

Benda Gyula: Kvantifikáció és történelem (Hozzászólás Granasztói György: „A történész és a mérés — egy modell korlátai” című írásához) Történelmi Szemle, 1979/1.

20. *BENDA – LASZLOVSZKY – ROMHÁNYI 1993.*

Benda Gyula – Laszlovszky József – Romhányi Beatrix: History and Computing in Hungary. In: History and Computing in Eastern Europe. Szerk. Borodkin, Leonid I. – Levermann, Wolfgang. St. Katharinen, 1993.

21. *BENDA – HALMOS 1996.*

Benda Gyula – Halmos Károly: Számítástechnika, kvantifikáció és történelem. A magyar irodalom bibliográfiája. In: Számítógép a történettudományban. Budapest, 1996.

22. *BENDA 2003.*

Benda Gyula: A társadalomtörténet-írás helyzete és perspektívái. In: A társadalomtörténet-írás helyzete hazánkban. — Ipar és társadalom a 18-20. században. Rendi társadalom — polgári társadalom 10. Salgótarján–Budapest, 2003.

23. *BENDA – SZEKERES 2007.*

Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata. Szerk. Benda Gyula – Szekeres András. Budapest, 2007.

24. *BÉRENGER – KECSKEMÉTI 2008.*

Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918. Budapest, 2008.

25. *BESSENYEI 2005.*

Bessenyei József: A Nádasdyak. Budapest, 2005.

26. *BIHARI 2008.*

Bihari Péter: Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországn. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.

27. *BOROVSZKY 1896–1914.*

Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Borovszky Samu. Budapest, 1896–1914.

28. *BONA 2005.*

Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek, hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. CD-ROM. Arcanum Adatbázis. Budapest, 1905.

29. *BOZSONYI – HORVÁTH – KMETTY 2012.*

Bozsonyi Károly – Horváth Zsolt – Kmetty Zoltán: A hatalom hálója. A Kádárkori hatalmi elit hálózati struktúrája az együttvadászási szokások alapján. Korrall, 2012/47.

30. *BÖLÖNY – HUBAI 2004.*

Bölöny József – Hubai László: Magyarország kormányai 1848-2004. Budapest, 2004.

31. *BŐJTŐ 1891.*

Bőjtő Ödön: Húnyadmegye sztrigymelléki részének és nemes családainak története, tekintettel a birtokviszonyokra. Budapest, 1891.

32. *BUDA 1997.*

Buda Attila: Gróf Károlyi István élete. Újpest, 1997.

33. *CIEGER 2004.*

Cieger András: Társasági élet „hivatalból”. A politika szereplői által rendezett társaséleti események Budapesten a dualizmus korában. Budapesti Negyed, 2004/tél

34. *CIEGER 2007.*

Stevens, Mary Elizabeth: Levelek az Andrássy-házból (1864–1869). Egy angol nevelőnő levelei. Szerk. Cieger András. Budapest, 2007.

35. *CIEGER 2008.*

Cieger András: Lónyay Menyhért 1822–1884. Budapest, 2008.

36. *COHEN – ROSENZWEIG 2006.*

Cohen, Daniel J. – Rosenzweig, Roy: Digital History. A Guide to Gathering, Preserving, and Presenting the Past on the Web. Philadelphia, 2006.

37. *CSEH – HARASZTI – VERESS 1972.*

Cseh László – Haraszi György – Veress Éva: Térképdigrammok (sic!) előállítása számítógéppel és az adatok tárolásának-feldolgozásának topográfiai módszere az agrártörténetben. Történelmi Szemle, 1972/3–4.

38. *CSEKONICS 1929.*

Csekonics Erzsébet grófnő: A magyar arisztokrácia válsága. Magyar Szemle, 1929/2.

39. *CSERNOK – EHRLICH – SZILÁGYI 1972.*

Csernok Attila – Ehrlich Éva – Szilágyi György: Az infrastruktúráról történeti statisztikák alapján (Nemzetközi összehasonlító vizsgálat 1860–1968) Történelmi Szemle, 1972/3–4.

40. *CSILLAG 1884.*

Csillag Gyula: Telekkönyv és kataszter. Nemzetgazdasági Szemle, 1884.

41. *CSÍKI – HALMOS – TÓTH 2003.*

Csíki Tamás – Halmos Károly – Tóth Árpád: A magyar társadalomtörténet-írás története a kezdetektől napjainkig. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Budapest, 2003.

42. *CZEININGER 2001.*

Czeininger Tamás: Gróf Benyovszky Móric főispán. Abaliget, 2001.

43. *DOBSZAY – FÓNAGY 2003.*

Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán: Magyarország társadalma a 19. század második felében. In: Magyarország története a 19. században. Szerk. Gergely András. Budapest, 2003.

44. *DONATELLO 2007.*

Donatello, Claude: A muraszombati, szécsiszigeti és szapári Szapáry család története. Debrecen, 2007.

45. *DOUGHERTY – NAWROTZKI 2013.*

Writing History in the Digital Age. Szerk. Dougherty, Jack – Nawrotzki, Kristen. H.n., 2013.

46. *EDDIE – HUTTERER – SZÉKELY 1990.*

Eddie M. Scott – Hutterer Ingrid – Székely Iván: Fél évszázad birtokviszonyai. Változások a trianoni Magyarország területén, 1893-1935. Történelmi Szemle, 1990/3-4.

47. *EDDIE 1996.*

Eddie M. Scott: Ami „köztudott”, az igaz is? Bevezetés a kliometrikus történetírás gondolkodásmódjába. Debrecen, 1996.

48. *EGEY 2001.*

Egey Tibor: Dr. Lakatos Ernő 1916–2001. Levéltári Szemle, 2001/3.

49. *EGYED 2005.*

Egyed Ákos: Gróf Mikó Imre — Erdély Széchenyije. Debrecen, 2005.

50. *ERDEI 1976A.*

Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két háború között (I). Valóság, 1976/3.

51. *ERDEI 1976B.*

Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két háború között (II). Valóság, 1976/4.

52. *ERDÉLYI 1912.*

Erdélyi Aladár: Régi magyar családi hitbizományok története és joga (1542-1852). I-II. kötet. Budapest, 1912.

53. *FALUDI 2012.*

Titkok, bálók, utazások. Erzsébet királyné és magyar udvarhölgyei. Szerk. Faludi Ildikó. Gödöllő, 2012.

54. *FEJÉRPATAKY 1888.*

Magyar nemzetségi zsebkönyv. Első rész: főrangú családok. Szerk. Fejérpataky László. Budapest, 1888.

55. *FELHŐ 1954.*

Felhő Ibolya: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. Összegejtötte és szerkesztette Andics Erzsébet. II. kötet. Iratok 1848. márc. 15. – 1849. márc. 4. Bp. Akadémiai Kiadó, 1952. 559 l. Levéltári Közlemények, 1954.

56. *FELLNER 1901.*

Fellner Frigyes: A magyar nemzeti vagyon megbecslése, tekintettel egyéb államokra. Közgazdasági Szemle, 1901.

57. *FÉNYES 1842.*

Fényes Elek: Magyarország statistikája. Első kötet. Pest, 1842.

58. *FÓNAGY 1993.*

Fónagy Zoltán: Kárpótlás a közbecsület védpajzsa alatt. História, 1993/7.

59. *FÓNAGY 2013.*

Fónagy Zoltán: A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. I–II. kötet. Budapest, 2013.

60. *FÖLDES 1894.*

Földes Béla: Adalékok a magyar hitbizomány kérdéséhez. Akadémiai Értesítő, 1894/7.

61. *FRANK-DÖFERING 1989.*

Adelslexikon des Österreichischen Kaisertums 1804–1918. Szerk. Frank-Döfering, Peter. Wien, 1989.

62. *FÜGEDI 1999.*

Fügedi Erik: Az Elefánthyak. A középkori nemes és klánja. Budapest, 1999.

63. *FÜR 1966.*

Für Lajos: Kataszteri felvételek a csákvári uradalom területén. In: Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1965-1966. Szerk. Matolcsi János. Budapest, 1966.

64. *FÜR 1969.*

Für Lajos: A csákvári uradalom a tőkés gazdálkodás útján 1870-1914. Budapest, 1969.

65. *GA-B*

Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser. Gotha, 1848–1942.

66. *GA-G*

Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser. Gotha, 1825–1941.

67. *GAÁL 2009.*

Gaál Zsuzsanna: A dzsentri születése. A Tolna megyei reformkori középbirtokos nemesség átalakulása a neoabszolutizmus és a dualizmus korában. Szekszárd, 2009.

68. *GALGÓCZI 1855.*

Galgóczi Károly: Magyarország-, a Szerbvajdaság s Temesi Bánság mezőgazdasági statisticája. Pest, 1855.

69. *GHDA*

Genealogisches Handbuch des Adels. Limburg an der Lahn, 1951–2015.

70. *GTDAHÖ*

Genealogisches Taschenbuch der adeligen Häuser Österreichs. Wien, 1905–1913.

71. *GERGELY 1996.*

Gergely Jenő: Az egyházpolitikai törvények a főrendiházban (1894–95). Protestáns Szemle, 1996/1.

72. *GERŐ 1938.*

Gerő József: A m. kir. belügyminiszter által igazolt nemesek 1867-1937. Budapest, 1938.

73. *GÓCSÁNÉ 2012.*

Gócsáné Móró Csilla: A Blaskovichok világa. Egy köznemesi család története és életmódja a 18. század elejétől a 20. század közepéig. Doktori értekezés. Debrecen, 2012.

74. *GŐZSY 2003.*

Hitbizományi iratok (Repertórium). Szerk. és a bevezetőt írta: Gőzsy Zoltán. Kaposvár, 2003.

75. *GRAHAM – MILLIGAN – WEINGART 2015.*

Graham, Shawn – Milligan, Ian – Weingart, Scott: Exploring Big Historical Data. The Historian's Macroscopic. London, 2015.

76. *GRANASZTÓI 1972.*

Granasztói György: A számítógépek a történettudományban. Történelmi Szemle, 1972/1–2.

77. *GU DENUS 1990-1999.*

Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. I-V. kötet. Budapest, 1990-1999. A kiadvány CD-ROM-on is napvilágot látott az Arcanum gondozásában. Budapest, 2005.

78. GUDENUS 2010.

Gudenus János József: Örmény eredetű magyar nemesi családok genealógiája. Budapest, 2010.

79. GUDENUS – SZENTIRMAJ 1989.

Gudenus János – Szentirmay László: Összetört címerek. A magyar arisztokrácia sorsa és az 1945 utáni megpróbáltatások. Budapest, 1989.

80. GUNST 1998.

Gunst Péter: A magyar agrártársadalom 1850–1914. között. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Szerk. Uő. Budapest, 1998.

81. GYALAY 1997.

Gyalay Mihály: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon. Budapest, 1897.

82. GYÁNI 1977.

Gyáni Gábor: Hódmezővásárhely legnagyobb adófizetői 1888–1941. Történelmi Szemle, 1977.

83. GYÁNI 1981.

Gyáni Gábor: Egy új történeti forrás: az adatbank. Történelmi Szemle, 1981/1.

84. GYÁNI 2001.

Gyáni Gábor: Érvek a kettős struktúra elmélete ellen. Korall, 2001/tavaszi-nyári

85. GYÁNI 2004.

Gyáni Gábor: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, 2004.

86. GYÁNI 2008.

Gyáni Gábor: Generációk a történelemben. In: Generációk a történelemben. Szerk. Uő – Láczy Magdolna. Nyíregyháza, 2008.

87. GYÁNI 2011.

Gyáni Gábor: Huszadik századi magyar társadalmak. In: A mi 20. századunk. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy – Romsics Ignác. Kolozsvár, 2011.

88. *HAJDU 1978.*

Hajdu Tibor: Károlyi Mihály. Politikai életrajz. Budapest, 1978.

89. *HALMOS 1995.*

Halmos Károly: Rangemelések a Habsburg Monarchiában. In: Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére. Szerk. Á. Varga László. Debrecen, 1995.

90. *HANÁK 1962.*

Hanák Péter: Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. Történelmi Szemle, 1962/2.

91. *HANÁK 1964.*

Hanák Péter: A társadalom szerkezete. In: Magyarország története. I-II. kötet. Főszerk. Molnár Erik. Budapest, 1964.

92. *HANÁK 1972.*

Hanák Péter: A társadalmi struktúra. In: Magyarország története 1848–1918. Az abszolutizmus és a dualizmus kora. Szerk. Erényi Tibor – Hanák Péter – Szabad György. Budapest, 1972.

93. *HANÁK 1978.*

Hanák Péter: Magyarország társadalma a századforduló idején. In: Magyarország története 1890–1918. Főszerk. Hanák Péter. Budapest, 1978.

94. *HARASZTI – ANTALL – GEDAI 2004.*

Haraszi György – Antall Péter – Gedai Csaba: Zsidó síremlékek Budapesten. Budapest, 2004.

95. *HÁMORI 2003.*

Hámori Péter: A magyarországi agrár-szociálpolitikai kezdetei. Századok, 2003/1.

96. *HÁMOS – BALASSA 2017.*

Hámos Dezső – Balassa Lóránt: A magyar földadó-kataszter történeti áttekintése. Catasturm, 2017/2.

97. *HEGEDŰS 2012.*

Hegedűs István: Az Andrássy család monoki ágának birtokviszonyairól. Agrár-történeti Szemle, 2012/1–4.

98. *HERZIG 1899.*

A királyi Könyve. Herzig Miksa kiadása. Lipcse–Budapest–Bécs, 1899.

99. *HELLEBRONTH 1939.*

Hellebronth Kálmán: A magyar testőrségek névkönyve 1760-1918. Budapest, 1939.

100. *HLBOCSÁNYI 2012.*

Hlbocsányi Norbert: A Kohner család vállalkozásai. In: Tanulmányok Budapest múltjából XXXVII. Szerk. Szvoboda Dománszky Gabriella. Budapest, 2012.

101. *HOLEC – PÁL 2006.*

Holec, Roman – Judit, Pál: Aristokrat v službách státu. Gróf Emanuel Péchy. Bratislava, 2006.

102. *HOPPÁL 1968.*

Hoppál Mihály: Az adattárolás és adatvisszakeresés újabb módszereiről (Lyukkártya rendszerek alkalmazása a néprajzban) *Ethnographia*, 1968/2.

103. *HORÁNSZKY 2000.*

Horánszky Nándor: A Schwartzter-család a magyar tudományos életben. Bibliográfia. Budapest, 2000.

104. *HORVÁTH 2013.*

Horváth Gyula Csaba: Régi és új elit a 18. századi Magyarországon. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig. Szerk. ifj. Bertényi Iván et al. Budapest, 2013.

105. *HŐGYE 2001.*

Hógye István: Az Andrássy család hitbizományi birtokai és gazdálkodása 1867, 1874-1944. *Agrártörténeti Szemle*, 2001/3-4.

106. *ILLÉSSY – PETTKÓ 1895.*

Illéssy János – Pettkó Béla: A Királyi Könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesiség, czim, czimer, elnév és honosság adományozásoknak 1527-1867. Budapest, 1895.

107. *ISPÁN 2007.*

Ispán Ágota Lídia: Arisztokrata családok életmódja, életstratégiája 1945 után. *Aetas*, 2007/2.

108. KADICH-BLAŽEK 1899.

Kadich, Heinrich – Blažek, Conrad: Der mährische Adel. Nürnberg, 1899.

109. KAPOSI 2001.

Kaposi Zoltán: A magyarországi nagybirtokrendszer változásai (1700–1945). In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 32. Szerk. Récsei Balázs. Kaposvár, 2001.

110. KAPOSI 2003.

Kaposi Zoltán: A herceg Esterházy család magyarországi földbirtoklása. Limes, 2003/4.

111. KAPOSI 2012A.

Kaposi Zoltán: A hitbizományi működés nehézségei a piacosodás korában. In: Birtokosok és birtokok. Szerk. Szirácsik Éva. Salgótarján, 2012.

112. KAPOSI 2012B.

Kaposi Zoltán: A herceg Batthyány-Strattmann hitbizomány gazdasági változásai a 20. század első felében. Közép-európai Közlemények, 2012/3–4.

113. KAPOSI 2013A.

Kaposi Zoltán: A nagybirtok mint bűnbak. Az uradalmak és az agrárszegénység kapcsolata Magyarországon. In: Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben. Szerk. Gyarmati György et al. Pécs – Budapest, 2013.

114. KAPOSI 2013B.

Kaposi Zoltán: A herceg Batthyány-Strattmann hitbizományi uradalmak területi és gazdasági változásai (1746-1945). In: Uradalmak térben és időben. Szerk. Borsy Judit Borbála. Pécs, 2013.

115. KAPOSI 2014.

Kaposi Zoltán: A hazai arisztokrácia gazdasági tagoltsága a 19. század utolsó harmadában. In: Falak és választóvonalak a történelemben. Szerk. Buhály Attila – Reszler Gábor – Szoboszlai György. Nyíregyháza, 2014.

116. KAPOSI 2015.

Kaposi Zoltán: A Somssich család uradalmi a 19–20. század fordulóján Somogy vármegyében. In: Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bősze Sándor emlékére. Szerk. Maye László – Tilcsik György. Budapest, 2015.

117. *KARDOS 1993.*

Az Igazságügyminisztériumi Levéltár. Repertórium. Szerk. Kardos Kálmán. Budapest, 1993.

118. *KATONA 1894.*

Katona Mór: A magyar családi hitbizomány. Budapest, 1894.

119. *KATUS 2012.*

Katus László: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914. Pécs, 2012.

120. *KÁLI 2017.*

Káli Róbert: Kvantifikáció és történetírás Magyarországon az 1960-as, 1970-es években. Valóság, 2017/5.

121. *KÁLLAY 1978.*

Kállay István: Hitbizományok iratai az Országos Levéltárban. Levéltári Szemle, 1978/3.

122. *KÁLLAY 1979.*

Kállay István: A családi hitbizományok Magyarországon. Levéltári Közlemények, 1979/1.

123. *KÁROLYI 1982.*

Károlyi Mihály: Hit, illúziók nélkül. 3. kiad. Budapest, 1982.

124. *KÁROLYI 1978.*

Károlyi Mihályné: Együtt a forradalomban. 3. kiad. Budapest, 1978.

125. *KELETI 1871.*

Keleti Károly: Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából. Pest, 1871.

126. *KEMPELEN 1907.*

Kempelen Béla: A nemesség. Útmutató az összes nemességi ügyekben. Budapest, 1907.

127. *KEMPELEN 1911-1932.*

Kempelen Béla: Magyar nemes családok. I-XI. kötet. Budapest, 1911-1932.

128. *KEMPELEN 1931.*

Kempelen Béla: Magyar főrangú családok. Budapest, 1931.

129. KEMPELEN 1937-1939.

Kempelen Béla: Magyar zsidó családok. I-III. kötet. Budapest, é. n. (az 1937-1939 között megjelent munka reprintje)

130. KÉRI 2008.

Kéri Katalin: Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914. Pécs, 2008.

131. KISTELEKI 2009.

Kisteleki Károly: Az állampolgárság fogalmának és jogi szabályozásának történeti fejlődése — koncepciók és alapmodellek Európában s Magyarországon. Doktori értekezés. Budapest, 2009.

132. KÍGYÓSI 2000.

Kígyósi Attila: Helységnévtárakról a népszámlálás kapcsán. In: Népszámlálás az ezredfordulón 3. Szerk. Kepecs József. Budapest, 2000.

133. KOMÁROMY 1906.

Komáromy András: A gróf Festetics család hitbizományai. Tolnai Festetics Kristóf végrendelete. 1765. szeptember 20. Történelmi Tár, 1906/4.

134. KONRÁD 2014.

Konrád Miklós: Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig. Budapest, 2014.

135. KOVÁCS 1971.

Kovács Edit: Az úrbéri kármentesítési kötvények árfolyamának alakulása, 1856-1867. Agrártörténeti Szemle, 1971/1-2.

136. KNESCHKE 1859-1870.

Kneschke, Ernst Heinrich: Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon. Band 1-9. Leipzig, 1859-1870.

137. KOLOSSA – PUSKÁS 1978.

Kolossa Tibor – Puskás Júlia: A 100. kat. holdon felüli birtokterület tulajdoni és birtokkezelési struktúrája Magyarországon 1911-ben. Agrártörténeti Szemle, 1978/3-4.

138. KOZÁRI 2018.

Kozári Monika: Andrassy Gyula. Budapest, 2018.

139. *KÓNYI 1882.*

Deák Ferencz beszédei. I. kötet 1829-1847. Szerk. Kónyi Manó. Budapest, 1882.

140. *KÓSA 2001.*

Kósa László: „Hét szilvafa árnyékában”. A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon. Budapest, 2001.

141. *KÖVÉR 2002A.*

Kövér György: A Schosberger-klán. In: Uő: A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok. Budapest, 2002.

142. *KÖVÉR 2002B.*

Kövér György: M. L. Herzog & Comp. Három nemzedék öröksége. In: Uő: A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok. Budapest, 2002.

143. *KÖVÉR 2002C.*

Kövér György: Ranglétra és középosztályosodás a reformkortól az első világháborúig. In: Uő: A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok. Budapest, 2002.

144. *KÖVÉR 2004.*

Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, 2004.

145. *KÖVÉR 2013.*

Kövér György: Fordulat, forradalom után? A magyar gazdaságtörténet-írás a nemzetközi trendek tükrében. Századok, 2013.

146. *KÖVÉR 2014.*

Kövér György: Bekeresztelkedők. Társadalomtörténeti adalékok arról, hányféle asszimiláció lehetséges egy családban. In: Uő: Biográfia és társadalomtörténet. Budapest, 2014.

147. *KÖVÁRI 1854.*

Kövári László: Erdély nevezetesebb családai. Kolozsvár, 1854.

148. *KRÁLIK 1909.*

Králik Lajos: Hitbizományi jogunkról. Pálffy János gróf végrendelete. Budapest, 1909.

149. KRISTÓFFY 1927.

Kristóffy József: Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek 1890-1926. Budapest, 1927.

150. KRÚDY 1986.

Krúdy Gyula: Esterházy, Rothschild, és a többi aranyemberek. In: A XIX. század vizitkártyái. Portrék. Budapest, 1986.

151. KUČERA 2007.

Kučera, Rudolf: Állam, nemesség és civil társadalom. Nemesi címadományozások Csehországban és Sziléziában, 1806–1871. Korall, 2007/28–29.

152. LAKATOS 1942.

Lakatos Ernő: A magyar politikai vezetőréteg 1848-1918- Budapest, 1942.

153. LAKOS 1999.

A Szapáry- és a Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1890. március 16. – 1895. január 13. Szerk. Lakos János. Budapest, 1999.

154. LANGER 1862.

Langer, Carl Edmund: Die Ahnen- und Adelsprobe, die Erwerbung, Bestätigung und der Verlust der Adelsrechte in Österreich. Wien, 1862.

155. LE ROY LADURIE 1968.

Le Roy Ladurie, Emmanuel: A történész és a számítógép. In: Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata. Szerk. Benda Gyula – Szekeres András. Budapest, 2007.

156. LENDVAI 1896–1905.

Lendvai Miklós: Temes vármegye nemes családjai I–III. Budapest, 1896–1905.

157. MADARAS 1993.

Madaras Éva: Az „első és a második társaság” Bécsben a századfordulón. Műhely, 1993/Polgárosodás és modernizáció különszám

158. MARCZIÁNYI 1886.

Marcziányi György: Nemesség. Kézi könyv nemesi ügyekben. Budapest, 1886.

159. MARKÓ 2000.

Markó László: A magyar állam főméltóságai. Budapest, 2000.

160. MATLEKOVITS 1909.

Matlekovits Sándor: Az adóreform. Közgazdasági Szemle, 1909.

161. MAWDSLEY – MUNCK 1996.

Mawdsley, Evan – Munck, Thomas: Számítógép a történettudományban. Budapest, 1996.

162. MERAVIGLIA-CRIVELLI 1886.

Meraviglia-Crivelli, Rudolf Johann: Der böhmische Adel. Nürnberg, 1886.

163. MERÉNYI-METZGER 1997.

Merényi-Metzger Gábor: A vitézvári báró Simonyi család története. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv. Szerk. Nagy Ferenc. Nyíregyháza, 1997.

164. MERÉNYI-METZGER 1998A.

Merényi-Metzger Gábor: Eötvös József fiatalon elhunyt gyermekének anyakönyvi adatai. Irodalomtörténeti Közlemények, 1998/3–4.

165. MERÉNYI-METZGER 1998B.

Merényi-Metzger Gábor: A Beleznay család pilisi sírboltja és az ott eltemetettek anyakönyvi adatai. Turul, 1998/1–2.

166. MERÉNYI-METZGER 2011A.

Merényi-Metzger Gábor: Eötvös József életének anyakönyvi forrásai. Irodalomtörténeti Közlemények, 2011/4.

167. MERÉNYI-METZGER 2011B.

Merényi-Metzger Gábor: Wesselényi Miklós életének anyakönyvi forrásai. Erdélyi Múzeum, 2011/3–4.

168. MERÉNYI-METZGER 2013.

Merényi-Metzger Gábor: A gróf Beleznay család tagjai. Fons, 2013/2.

169. MERÉNYI-METZGER 2016.

Merényi-Metzger Gábor: Wesselényi Miklós törvénytelen gyermekei. Valóság, 2016/9.

170. MÉL

Magyar Életrajzi Lexikon. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Budapest, 1967–1994.

171. MJL

Magyar Jogi Lexikon. I–VI. kötet. Szerk. Márkus Dezső. Budapest, 1898–1907.

172. *MKL*

Magyar Katolikus Lexikon. I–XV. kötet. Főszerk. Diós István. Budapest, 1993–2010.

173. *MÓD 1954.*

Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért. Hetedik, bővített és átdolgozott kiadás. Budapest, 1954.

174. *MZSL*

Magyar Zsidó Lexikon. Szerk. Újvári Péter. Budapest, 1929.

175. *NAGY 1857-1868.*

Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII. kötet és pótlék. Pest, 1857-1868.

176. *NDB*

Neue Deutsche Biographie. I–XXIV. (Aachen-Stader.) Berlin, 1953-2010.

177. *NEMES 1990.*

Nemes Lajos: A Heves Megyei Levéltárban őrzött kataszteri iratok rendezése. Levéltári Szemle, 1990/3.

178. *OGYA*

Országgyűlési almanachok. Szerk. Fabro Henrik – Ujlaki József, Halász Sándor, Sturm Albert, Végváry Ferenc – Zimmer Ferenc. Budapest, 1884–1910.

179. *OROSZ 1998.*

Orosz István: A jobbágyszabadítás és végrehajtása. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyszabadításától napjainkig. Szerk. Gunst Péter. Budapest, 1998.

180. *ÖBL*

Österreichisches Biographisches Lexikon. I–XIV. (Abafi–Tuma) Wien, 1993–2015.

181. *ÖLYVEDI 1910.*

Ölyvedi Vad Imre: Nemességi könyv. Második kiadás. Szeged, 1910.

182. *ÖSTÖR – PETROVAY 1937.*

Östör József – Petrovay Zoltán: Hitbizományi jog. I–II. kötet. Budapest, 1937.

183. *ŐRI 2008.*

Őri Péter: Nemzedékek és demográfiai viselkedés Magyarországon a 19. század végén, a 20. század elején. In: Generációk a történelemben. Szerk. Gyáni Gábor – Láczy Magdolna. Nyíregyháza, 2008.

184. *ŐRI 2012.*

Őri Péter: Magyarország társadalma 1869-ben. A Mosaic-project magyarországi adatbázisa. Demográfia, 2012/4.

185. *ŐRI – PAKOT 2016.*

Őri Péter – Pakot Levente: Háztartásszerkezet a 19. századi Magyarországon. A Mosaic-adatbázis elemzésének első eredményei. Korall, 2016/65.

186. *PANDULA 2001.*

Pandula Attila: Genealógia. In: A történelem segédtudományai. Szerk. Bertényi Iván. Budapest, 2001.

187. *PAP 2010.*

Pap József: A választójog és a választókerületi beosztás problematikája Erdélyben (1848–1877). In: Acta Academiae Agriensis. Nova Series Tom. XXXVII. Sectio Historiae. Szerk. Miskei Antal. Eger, 2010.

188. *PAP 2011.*

Pap József: „Úrrá ... tenni a nemzetet a tömeg felett.” A választójogi reform és az erdélyi választók összetételének kérdése. In: Tanulmányok a 60 éves Romics Ignác tiszteletére. Szerk. Gebei Sándor – ifj. Bertényi Iván – Rainer M. János. Eger, 2011.

189. *PAP 2014.*

Pap József: „Két választás Magyarországon”. Az országgyűlési képviselők társadalmi összetétele a 20. század első évtizedében. In: Uő: Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből. Budapest, 2014.

190. *PAP 2016.*

Pap József: Rokonok. Családi kapcsolati hálózatok a dualizmus kori Heves vármegye főszolgabírói karában. In: Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon. Szerk. Pap József – Tóth Árpád. Budapest, 2016.

191. PÁLFFY 2009.

Pálffy Géza: Utak az arisztokráciába – Bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban. In: Arisztokrata életpályák és életviszonyok. Szerk. Papp Klára – Püski Levente. Debrecen, 2009.

192. PÁLFFY 2010.

Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2010.

193. PÁLFFY 2012.

Pálffy Géza: A grófi cím a 16–17. századi Magyarországon és Erdélyben. In: "...éltünk mi sokáig két hazában..." Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére. Szerk. Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor. Debrecen, 2012.

194. PÁLMAJ 1900.

Pálmaj József: Udvarhely vármegye nemes családjai. Székelyudvarhely, 1900.

195. PÁLMAJ 1901.

Pálmaj József: Háromszék vármegye nemes családjai. Sepsiszentgyörgy, 1901.

196. PÁLMAJ 1904.

Pálmaj József: Marostorda vármegye nemes családjai. Marosvásárhely, 1904.

197. PÁL MÁNY 1997.

Pálmány Béla: A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása (1686-1815). In: Mágánások, birtokosok, címerlevelesek. Rendi társadalom – polgári társadalom 9. Szerk. Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter. Debrecen, 1997.

198. PÁL MÁNY 2002.

Az 1848-1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerk. Pálmány Béla. Budapest, 2002.

199. PÁL MÁNY 2011.

Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825-1848. I-II. kötet. Budapest, 2011.

200. PÁL MÁNY 2017.

Pálmány Béla: A honfiúsítások alkonya a reformkori országgyűléseken. In: Az indigenák. Szerk. Szijártó M. István. Budapest, 2017.

201. PERES 2009.

Peres Zsuzsanna: A magyar "hitbizományi" jog kezdetei. Doktori értekezés. Pécs, 2009.

202. PÉTER ET AL.

A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16–17. században. Az OTKA által támogatott kutatás (T047001), 2006-2008. Kutatók: Péter Katalin, Benda Borbála, Horn Ildikó, Koltai András. <http://archivum.piar.hu/arisztokrata/>

203. PÉTER 2010.

Péter Katalin: Az asszony neve. Arisztokrata névhasználat a 16–17. századi Magyarországon. *Történelmi Szemle*, 2010/2.

204. POZSGAI 2001A.

Pozsgai Péter: Család és háztatás. A történelmi demográfia forrásainak fogalomhasználatára Magyarországon a 16-19. században. *Demográfia*, 2001/3–4.

205. POZSGAI 2001B.

Pozsgai Péter: Család- és háztartásciklusok vizsgálatának eredményei a történelmi demográfiai kutatásokban. *Történelmi Demográfiai Évkönyv*, 2001.

206. POZSONYI 2002.

Pozsonyi József: A semsei Semsey család története. Debrecen, 2002.

207. PUSKÁS 1959.

Puskás Julianna: A tőkés nagybérlet a XIX. század végi Magyarországon (Az 1895-ös mezőgazdasági statisztika adatai alapján) *Történelmi Szemle*, 1959/1–2.

208. PUSKÁS 1960.

Puskás Júlia: A magyarországi mezőgazdaság tőkés fejlődésének vizsgálata az 1895. évi üzemművelés adatai alapján. *Történelmi Szemle*, 1960/4.

209. PUSKÁS – LÁNC 1972.

Puskás Julianna – Lánc Margit: A magyarországi szántóföldi termelés kvantitatív elemzése 1867-1913. *Történelmi Szemle*, 1972/3–4.

210. *PUSKÁS – EDDIE – LÁNC 1977.*

Puskás Júlia – Eddie Scott – Lác Margit: Adatbázis az 1911.évi Gazdacímtár adataiból a gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások számára (A számítógépes adatfeldolgozás tapasztalataiból) Történelmi Szemle, 1977/2.

211. *PUSKÁS 1992.*

Puskás Julianna: Zsidó haszonbérllők a magyarországi mezőgazdaság fejlődési folyamatában (Az 1850-es évektől 1935-ig) Századok, 1992/1.

212. *PÜSKI 1992.*

Püski Levente: A liberális alkotmányosság és az 1885. évi főrendiházi reform. In: Történelmi Tanulmányok I. Debrecen, 1992.

213. *PÜSKI 2008A.*

Püski Levente: Arisztokrácia a 20. századi Magyarországon (I.) Korunk, 2008/9.

214. *PÜSKI 2008B.*

Püski Levente: Arisztokrácia a 20. századi Magyarországon (II.) Korunk, 2008/10.

215. *PÜSKI 2013.*

Püski Levente: Ellenségből bűnbak. Az MKP arisztokrácia-képe 1945 után. In: Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben. Szerk. Gyarmati György et al. Pécs – Budapest, 2013.

216. *PÜSKI 2016.*

Püski Levente: A Horthy-korszak szürke eminenciása Károlyi Gyula (1871–1947). Pécs – Budapest, 2016.

217. *REDEN 1989.*

Reden, Alexander Sixtus von: Az Osztrák-Magyar Monarchia. Történelmi dokumentumok a századfordulótól 1914-ig. Budapest–Salzburg, 1989.

218. *REISZ 2015.*

Reisz T. Csaba: A kataszteri felmérési utasítások. Catasturm, 2015/1.

219. *RNL*

Révai Nagy Lexikona. 1–21. kötet. Budapest, 1910-1935.

220. *ROMSICS 1999.*

Romsics Ignác: Bethlen István. 2. átd. kiad. Budapest, 1999.

221. *ROMSICS 2005.*

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2005.

222. *ROMSICS 2007.*

Romsics Ignác: A „katasztrófa” okai avagy „a Mohácsok és Trianonok története” valóban „olyan logikus, hogy nemzedék hanyatlik nemzedék után”? Szekfű Gyula: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Korunk, 2007/7.

223. *ROMSICS 2011.*

Romsics Ignác: Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században — nemzetközi kitekintéssel. Budapest, 2011.

224. *RÓBERT – VALUCH 2013.*

Róbert Péter – Valuch Tibor: Generációk a történelemben és a társadalomban. Politikatudományi Szemle, 2013/4.

225. *SAJTOS – MITEV 2007.*

Sajtos László – Mitev, Ariel: SPSS Kutatási és adatelemzési kézikönyv. Budapest, 2007.

226. *SCHMALE 2010.*

Schmale, Wolfgang: Digitale Geschichtswissenschaft. Wien, 2010.

227. *SCHMIDT 2015A.*

Schmidt Anikó: A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt (1865–1868). Catasturm, 2015/1.

228. *SCHMIDT 2015B.*

Schmidt Anikó: A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt: az első törvényjavaslatok (1869–1872). Catasturm, 2015/2.

229. *SCHMIDT 2015C.*

Schmidt Anikó: A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt. Élénkülő tárgyalások, erősödő földbirtokos lobbi (1872–1878). Catasturm, 2015/3.

230. *SCHMIDT 2016A.*

Schmidt Anikó: A kataszter a logikát a feje tetejére állította. Az 1878–1881. évi országgyűlés tanulságai. Catasturm, 2016/1.

231. *SCHMIDT 2016B.*

Schmidt Anikó: Az „új” földadó kivetése előtt: az 1881–1884. évi országgyűlés. Catasturm, 2016/3.

232. *SCHMIDT 2016C.*

Schmidt Anikó: A kataszteri ankét. *Catastrum*, 2016/2.

233. *SCHMIDT 2017.*

Schmidt Anikó: A kataszteri munkálatok ügye az 1884–1887. évi országgyűlési ciklusban. *Catastrum*, 2017/1.

234. *SCHMIDT-BRENTANO 2007.*

Schmidt-Brentano, Antonio: Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816–1918. Wien, 2007.

235. *SCHÖNHERR 1905.*

Magyar nemzetségi zsebkönyv. Második rész: nemes családok. Szerk. Schönherr Gyula. Budapest, 1905.

236. *SISA 2007.*

Sisa József: Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon. A historizmus kora. Budapest, 2005.

237. *SOLYMOSI 2001.*

Solymosi László: Oklevéltan. In: A történelem segédtudományai. Szerk. Bertényi Iván. Budapest, 2001.

238. *SOMOGYI 2001.*

Somogyi Éva: A király személye körüli minisztérium, 1867–1914. Levéltári Közlemények, 2001.

239. *SOMOGYI 2006.*

Somogyi Éva: Egy magyar hivatalnok a bécsi külügyminisztérium szolgálatában. Báró Dóczy Lajos. In: *Uő: Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában.* Budapest, 2006.

240. *SOMOGYI 2017.*

Somogyi Éva: Magyarok a bécsi hivatalnokvilágban. A közös külügyminisztérium magyar tisztviselői 1867–1914. Budapest, 2017.

241. *STEVENS 2007.*

Stevens, Mary Elizabeth: Levelek az Andrássy-házból (1864–1869). Egy angol nevelőnő levelei. Szerk. Cieger András. Budapest, 2007.

242. *SULOK 1986.*

Számítástechnikai statisztikai évkönyv 1985. Szerk. Sulok Andrásné. Budapest, 1986.

243. *SZABAD 1957.*

Szabad György: A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerről a tőkés gazdálkodásra. Budapest, 1957.

244. *SZABAD 1964.*

Szabad György: A gazdasági-társadalmi viszonyok és a közhangulat az elnyomott Magyarországon. In: Magyarország története. I-II. kötet. Főszerk. Molnár Erik. Budapest, 1964.

245. *SZABAD 1972.*

Szabad György: A társadalmi átrétegződés folyamatának előrehaladása. In: Magyarország története 1848–1918. Az abszolutizmus és a dualizmus kora. Szerk. Erényi Tibor – Hanák Péter – Szabad György. Budapest, 1972.

246. *SZABAD 1979.*

Szabad György: Az önkényuralom kora (1849–1867). In: Magyarország története 1848–1890. Főszerk. Kovács Endre. Budapest, 1979.

247. *SZABÓ 1977.*

Szabó Dániel: A Néppárt megalakulása. Történelmi Szemle, 1977/2.

248. *SZABÓ 1999.*

Szabó Dániel: A főrendiház. In: Boros Zsuzsanna – Uő: Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944). Budapest, 1999.

249. *SZABÓ – KISS 2003.*

Szabó Andrea – Kiss Balázs: Konfliktus és generáció. A generációs konfliktusok kutatásának fogalmi kiindulópontjai. Politikatudományi Szemle, 2013/4.

250. *SZALAI 1997.*

Szalai Miklós: Az 1885-ös főrendiházi reform. In: Múltból a jövőbe. Szerk. Pölskei Ferenc. Budapest, 1997.

251. *SZALAI 2012.*

Szalai Miklós: Főrendiházi reform Magyarországon 1885-ben. Századok, 2012/6.

252. SZÁMÍTÓGÉPEK ÉS A TÖRTÉNETTUDOMÁNY 1972.

Számítógépek és a történettudomány. Budapest 1972. október 25. (a Neumann János Számítógéptudományi Társaság, a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Agrártudományi Egyesület Agrártörténeti Szakosztályának kerekasztal-konferenciája) Történelmi Szemle, 1972/3–4.

253. SZÁNTAY 2014.

Szántay Antal: II. József kerületi biztosai. Századok, 2014/5.

254. SZÁNTÓ – TÓTH 1993.

Szántó Zoltán – Tóth István György: A társadalmi hálózatok elemzése. Aula, 1993/1.

255. SZÉCHÉNYI 1933.

Széchenyi Viktor: Töredékek a sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi nemzetség történetéből. Székesfehérvár, 1933.

256. SZEKFŰ 1920.

Székfű Gyula: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Budapest, 1920.

257. SZEKFŰ 1928.

Székfű Gyula: A tizenkilencedik és huszadik század. In: Hóman Bálint – Székfű Gyula: Magyar Történet. Budapest, 1928.

258. SZEKFŰ 1936.

Székfű Gyula: Politikai érzékünk társadalmi alapjairól. Magyar Szemle, 1936/4.

259. SZEMETHY 2013.

Szemethy Tamás: Rangemelésben részesült új főrendek a 18. században. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig. Szerk. ifj. Bertényi Iván et al. Budapest, 2013.

260. SZEMETHY 2017.

Szemethy Tamás: Honosított főnemesek a 18. századi Magyarországon. In: Az indigenák. Szerk. Szijártó M. István. Budapest, 2017.

261. SZERENCS 1885.

Szerencs János: Magyarország és társországainak főrendei. Budapest, 1885.

262. SZERENCS 1893.

Szerencs János: A főrendiház szervezete. Megvilágítva a fennálló törvények, szabályok és rendeletek által. Budapest, 1893.

263. SZERENCS 1900–1907.

Szerencs János: A főrendiház évkönyve. I–III. évfolyam. Budapest, 1900–1907.

264. SZIJÁRTÓ 2005.

Szijártó M. István: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708-1792. Budapest, 2005.

265. SZINNYEI 1891–1914.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1891–1914.

266. SZIRMAY 2005.

Szirmay Gábor: A szirmai és szirmabesenyői Szirmay család története. Debrecen, 2005.

267. SZLUHA 2005.

Szluha Márton: Bács-Bodrog, Csanád, Liptó, Nyitra, Udvarhely és Vas vármegye nemes családjai. CD-ROM. Arcanum Adatbázis. Budapest, 2005.

268. SZLUHA 2007.

Szluha Márton: Felvidéki nemes családok I-II. Árva, Trencsén, Zólyom – Sáros, Turóc. CD-ROM. Arcanum Adatbázis. Budapest, 2007.

269. SZÖGYÉNY 1882.

Sz. L. [Szögyény-Marich László]: Igénytelen nézetek a magyar főrendi ház szervezéséről. Székesfehérvár, 1882.

270. SZTÁRAYNÉ 2009.

Sztárayné Kézdy Éva: Egy letűnt réteg nyomában. Egykori arisztokrata családok leszármazottai a mai Magyarországon. Budapest, 2009.

271. TÓTH-BARBALICS 2010A.

Tóth-Barbalics Veronika: Vigyázó, Harkányi, Želeňski és társaik – 1885 után örökös főrendiházi tagságot nyert családok. In: Vázlatok két évszázad magyar történelméből. Tanulmányok. Főszerk. Gergely Jenő. Budapest, 2010.

272. TÓTH-BARBALICS 2010B.

Tóth-Barbalics Veronika: Az 1905-06. évi politikai válság és a magyar főrendiház. Első Század/2010. Különszám

273. TÓTH-BARBALICS 2011.

Tóth-Barbalics Veronika: A „korona védpajzsa” vagy „észarisztokrácia”? : A magyar főrendiház élethossziglan kinevezett tagjai. Századok, 2011/3.

274. *TÓTH-BARBALICS 2015.*

Tóth-Barbalics Veronika: A magyar főrendiház a dualizmus időszakában, különös tekintettel a ház 1885. évi reformjára és annak következményeire a magyar politikai életben. Doktori értekezés. Budapest, 2015.

275. *TÓTH-BARBALICS 2017A.*

Tóth-Barbalics Veronika: A magyar főrendiház választott tagjai. Századok, 2017/2.

276. *TÓTH-BARBALICS 2017B.*

Tóth-Barbalics Veronika: „Családi különállások” vagy „egyéni érzés és hajlandóság”? Korall, 2017/70.

277. *TÓTH-BARBALICS 2017C.*

Tóth-Barbalics Veronika: Indigenák a főrendiházban a dualizmus időszakában. In: Az indigenák. Szerk. Szijártó M. István. Budapest, 2017.

278. *TÓTH-BARBALICS 2018.*

Tóth-Barbalics Veronika: A főrendiház 1885. évi átalakítása és a földadócnzus. Agrártörténeti Szemle, 2018/1–4.

279. *TÖRÖK 2013.*

Török Róbert: Kempelen Béla a családtörténeti vállalkozó. Turul, 2013/4.

280. *TÖRÖK 2015.*

Török Enikő: A kataszteri részletes felmérés előrehaladása Magyarországon 1856 és 1916 között. Catasturm, 2015/1.

281. *TUZA 2015.*

Tuza Csilla: A földadó bevezetése az osztrák örökös tartományokban (1817). Catasturm, 2015/2.

282. *ÚMÉL*

Új Magyar Életrajzi Lexikon. Szerk. Markó László. Budapest, 2001–2007.

283. *USZTYINOV 1964.*

Usztyinov, Valentin Alekszejevics: Elektronikus (sic!) számológépek alkalmazása a történettudományban. Világtörténet, 1964/1.

284. *VARGA 1971.*

Varga János: A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Budapest, 1971.

285. *VARGA 1972.*

Varga István: A közterhek. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerk. Szabó István. II. kötet. Budapest, 1972.

286. *VARGA – VERESS 1972.*

Varga Dénes – Veress Éva: Feudáliskori birtokösszeírások számítógép segítségével történő feltárása. *Történelmi Szemle*, 1972/3–4.

287. *VÁSÁRHELYI – SZLUHA 2005–2013.*

Vásárhelyi Miklós – Szluha Márton: Magyar császári és királyi kamarások ősfái 1740–1918. I–III. kötet. Budapest, 2005–2013.

288. *VERMES 2001.*

Vermes Gábor: Tisza István. Budapest, 2001.

289. *VÉR 2009.*

Vér Eszter Virág: Udvari reprezentáció a Budai Királyi Palotában (1867-1916). Az udvari bálók és fogadások. In: *Fejezetek a tegnap világából*. Szerk. Gergely Jenő. Budapest, 2009.

290. *VÖRÖS 1980.*

Vörös Károly: A magyarországi társadalom (1790-1848). In: *Magyarország története 1790-1848*. Főszerk. Mérei Gyula. Budapest, 1980.

291. *VÖRÖS 1987.*

Vörös Károly: A főrendiház 1885. évi reformja. (Egy kutatás tervei és első eredményei) In: *Rendi társadalom – polgári társadalom 1*. Szerk. Á. Varga László. Salgótarján, 1987.

292. *VÖRÖS 1996.*

Vörös Boldizsár: Vörös Károly (1926-1996) életművének bibliográfiája. *Történelmi Szemle*, 1996.

293. *VÖRÖS – ORBÁN – SÁNDOR 1976.*

Vörös Károly – Orbán Sándor – Sándor Pál: Az új- és legújabbkori társadalomtörténeti kutatásokhoz (Tervezet). *Történelmi Szemle*, 1976/4.

294. *WEIS 1929.*

Weis István: Az arisztokrácia. *Magyar Szemle*, 1929/5.

295. *WEIS 1930.*

Weis István: A mai magyar társadalom. Budapest, 1930.

296. *WELLER 2013.*

History in the Digital Age. Szerk. Weller, Toni. H.n., 2013.

297. *WESSELÉNYI 1942.*

Wesselényi Miklós és társai: Az arisztokrácia válsága és jövője. Ankét. Budapest, 1942.

298. *WURZBACH 1856–1891.*

Wurzbach, Constant: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. I–LX. Wien, 1856–1891.

299. *Z. KARVALICS 2018.*

Z. Karvalics László: Nagy adat és digitális történelem: egy izgalmas házasság múltja, jelene és jövője. Magyar Tudomány, 2018/5.

7.5. Egyéb internetes hivatkozások

1. *DPLYR: PART OF THE TIDYVERSE*

<https://dplyr.tidyverse.org/>

2. *FAMILYSEARCH*

<https://www.familysearch.org/>

3. *GARTNER HYPE CYCLE*

<https://www.gartner.com/en/research/methodologies/gartner-hype-cycle>

4. *GENALL*

<https://geneall.net/>

5. *GENEALOGIE ONLINE*

<https://www.genealogieonline.nl/>

6. *GENEALOGY.EU*

<http://genealogy.euweb.cz/>

7. *GENI*

<https://www.geni.com/>

8. *GEPHI. THE OPEN GRAPH VIZ PLATFORM*

<https://gephi.org/>

9. *GISTA HUNGARORUM*

<http://www.gistory.hu/g/hu/gistory/otka>

10. *HISTORICAL NETWORK RESEARCH*

<http://historicalnetworkresearch.org/>

11. *LUBRIDATE: PART OF THE TIDYVERSE*

<https://lubridate.tidyverse.org/>

12. *MACSE GUDENUS ADATTÁRAK*

<http://www.macse.org/society/gudenusadattar.php>

13. *MYHERITAGE*

<https://www.myheritage.hu/>

14. *THE PROGRAMMING HISTORIAN*

<https://programminghistorian.org/>

15. *THE R PROJECT FOR STATISTICAL COMPUTING*

<https://www.r-project.org>

16. *QGIS. A FREE AND OPEN SOURCE GEOGRAPHIC INFORMATION SYSTEM*

<https://qgis.org/en/site/>

17. *R IGRAPH MANUAL PAGES*

<http://igraph.org/r/doc/>

18. *RODBC: ODBC DATABASE ACCESS*

<https://cran.r-project.org/web/packages/RODBC/>

19. *WIKIPEDIA*

<https://www.wikipedia.org/>

20. *WORLDVITALRECORDS*

<http://www.worldvitalrecords.com/>

(Valamennyi link működött 2018. augusztus 10-én.)